

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041 - 4255

BELLE TEN

Cilt : XX

Sa. 80

Ekim 1956

BELLE TEN'İN BU SAYISI ÖLÜMÜNÜN XVIII. DÖNÜM
YILI VESİLESİYLE ATATÜRK'ÜN AZİZ HÂTIRASINA
ARMAĞAN EDİLMİŞTİR

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ — A N K A R A

1 9 9 5

Sahibi : T. T. K. adına Başkan Ord. Prof. Şemseddin Günaltay.
Yazı İşlerini fiilen idare eden Mes'ul Müdür : Uluğ İğdemir.

İ Ç İ N D E K İ L E R

Makaleler, Etüdler :	Sayfa
KARAOSMANOĞLU, YAKUP KADRI : Türk Milleti ve Atatürk.....	531
ERDEN, ALİ FUAD : Mustafa Kemal Atatürk.....	539
CEBESOY, ALİ FUAD : Mustafa Kemal, Millî Lider	549
İNAN, PROF. DR. ÂFET : Gazi M. Kemal Atatürk ve Kültür meseleleri....	557
GEREDE, R. HÜSREV : Atatürk.....	565
AKURGAL, PROF. DR. EKREM : Tarih İlmi ve Atatürk.....	571
ÖZ, TAHSİN : Atatürk ve Türk San'atı.....	585
ERKİN, BEHİÇ : Atatürk'ün Selânik'teki Askerlik Hayatına ait Hâtıralar...	599
ALTAY, FAHRETTİN : Çanakkale Savaşının ilk günlerinde Mustafa Kemal (Atatürk)	605
ÖZKUL, A. RIZA : Kaymakam Mustafa Kemal ve Arıburnu (1 tıpkıbasım ve 1 harita ile birlikte)	609
BAYUR, HİKMET: Mustafa Kemal'in Falkenhayn'la Çatışmasıyla ilgili henüz yayınlanmamış bir Raporu.....	619
PEKİN, FUAT: Atatürk ve Lyautey (Metin içinde 2, metin dışında 1 sayfa tıpkıbasım ve 1 resimle birlikte)	633
BAYUR, HİKMET: Kuvay-ı Milliye Devrinde Atatürk'ün Dış Siyasa ile ilgili bazı Görüş ve Davranışları.....	659
BIRYIKLIOĞLU, TEVFIK: Başkumandan Atatürk'ün kısa bir Portresi (Metin içinde 2 sayfa tıpkıbasım, metin dışında 1 harita ile birlikte). 701	
ELDENİZ, PERİHAN NACİ : Atatürk ve Türk Kadını (Metin içinde 3 sayfa tıpkıbasımla birlikte).....	739
ÜNVER, PROF. DR. A. SÜHEYL : Bir Vakıa ve Neticesi	747
Bibliyografya :	
ÖZERDİM, DOÇ. DR. MUHADDERE: Türkiye hakkında İki Çince Kitap	755

Başta 1930 da Atatürk'ün tarih çalışmalarını gösteren bir fotoğraf vardır

BELLETEN

ISSN 0041-4255

Birinci baskı : 1956
İkinci baskı : 1995

Atatürk'ün İlk Tarih Çalışmaları

(Bu resim, 1930 da Çankaya'da eski köşkün Kule Kütüphanesinde foto Fazıl Berki tarafından çekilmiştir. Atatürk'ün karşısında, o zaman Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri bulunan Bay Tefik Bıyıklıoğlu ile o zaman Musiki Muallim Mektebi Tarih ve Yurtbilgisi Öğretmeni olan Prof. Dr. Âfet İnan bulunmaktadır.)

BELLE TEN

Cilt: XX

Ekim 1956

Sayı : 80

TÜRK MİLLETİ VE ATATÜRK

YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU

Atatürk, Avrupalılarca hâlâ bir "Harika Adam" vasfını taşımaktadır. Bunlar arasında, dünkü Türkiye gibi her sahada geri bir memleketten bu kadar ileri, bu kadar medeniyetçi bir şahsiyetin yetişip çıkmış olmasını tarihin beklenmedik ve olağanüstü hâdiselerinden biri telâkki edenler de pek çoktur. Büyük Türk inkılâpcısını bu tarzda ve bu zaviyeden görüş, millî gururumuzu sık sık incitmekten hâli kalmıyor. Kendisi de, sağlığında, bu suretle "tarif" ve "tefsir" edilmekten hoşlanmazdı.

İngiliz askerî yazarlarından Armstrong'un "Bozkurt" adlı kitabının Atatürk'ü ne kadar öfkelenirdiğini ve etrafındaki gazetecileri bu kitap aleyhine nasıl "seferber" ettiğini pek iyi hatırlarım. Bozkurt'u okuyanlar bilirler ki, —hususî hayatına dair bazı temelsiz dedikodular bir yana bırakılacak olursa— Armstrong, bu eserinde Mustafa Kemal'i, eski ve yeni tarih devirlerinin en yüksek simaları sırasında saymakta ve: "Eğer, demekte idi, bu adam, büyük bir milletin içinden çıkmış veya büyük bir milletin başına geçmiş bulunsaydı, Sirius'leri, Sezar'ları, Cengiz'leri, Napoleon'ları gölgede bırakan "cihangirlerden biri olurdu".

O zamanlar, Atatürk'ü en çok çileden çıkaran, işte, asıl bu "görüş"tü. Yumruğunu masaya vurup: "Büyük millet mi? Türk'ten daha büyük millet var mıdır? Ben, ne yapabildiysem ancak onunla yapabildirdim. Hem, bu İngiliz zabiti, bana bir 'cihangir' gözüyle

bakıyor. Ben, 'cihangir' değilim. Olmak da istemem. Biz, Türk ordusuyla 'cihangirlik'e karşı koymuşuzdur".

Gene pek iyi hatırlarım ki, Amstrong aleyhine çala kalem açtığımız polemiklerin hiçbiri Atatürk'ün hiddetini yatıştırılamamıştı. Mustafa Kemal, Mustafa Kemal hayranı İngiliz zabitanın bizzat şahsına hücum etmemizi istiyordu. İçimizden birkaç arkadaş Armstrong'un suçunu, boş yere, hafifletmeğe çalışmış ve yazarın "büyük milletten kastı, nüfusu çok, ekonomik potansiyel kaynakları bol memlekettir" demiştir. Fakat, Atatürk, bu tevili asla kabul etmiyordu. Ona göre, "Bozkurt" istiklâl hareketimizin ve İnkılâplarımızın bütün başarılarını bir kişinin, yani bir "fâninin" eseri olarak göstermekle bu millî hâdiselerin ne kadar geçici olduğunu ve kendi ölümünden sonra Türk camiasının gene eski haline döneceğini ispat için yazılmıştı. Atatürk, Batı dünyasının büyük bir kısmında hüküm süren kanaatlerin de bu merkezde olduğunu düşünüyor ve buna karşı uzun bir mücadeleye girişmemiz lâzımgeldiğini söylüyordu.

Günün birinde, Türk tarihinin, daha doğrusu Türkler tarihinin yeni baştan ve yeni metodlarla "tedvin"i fikri, sanırım ki, onda bu histen, bu endişeden doğmuştur. Zira, bizim hakkımızda, Avrupalıların kafasına yerleşmiş bir sürü ters ve yanlış kanaatlerin, öyle, ömürleri bir gün süren gazete makaleleriyle veya siyasi polemiklerle sökülüp atılmıyacak kadar kök salmış olduğunu hepimizden önce, hepimizden ziyade yine Atatürk görüp anlamıştı.

Gerçi, nice Avrupalı âlimler, tarihçiler, Türklerin çobanlıktan ve göçebelikten türeme akıncı ve talancı bir soydan geldiğini, her nereye gittiyse taş taş üstünde bırakmadığını, medeniyet ve kültür sahasında hiçbir eser vermediğini, yüzyıllardan beri, durmadan yazıp çizmektedirler. Mekteplerinde okutulan umumi tarih derslerinde, Türklerle dair bilgilerinin bu çeşit kaynaklardan almış olan nice nesiller de bunları, red ve inkârı imkânsız, müsbet gerçekler halinde birbirlerine devretmişlerdir. Son arkeolojik keşiflerin meydana çıkardığı eski Türk medeniyetlerinin bir çok belâgatli izleri dahi Garplının bize karşı edindiği ve âdeta bir fikri gelenek şekline soktuğu bu yanlış telâkkileri sarsamamıştır.

Yanlış telâkkiler, diyorum. Zira, bazı vatandaşlarımız gibi, aleyhimizdeki bu hükümlerin din veya ırk ayrılığından doğma bir "tarafgirlik" eseri olduğunu zannetmiyorum. Öyle olsaydı, Avrupalı

tarihçilerin Arap ve Fars milletleri hakkında da aynı hataya düşmeleri lâzımgelirdi. Şu halde?

Atatürk, bunun cevabını da Türk tarihinin ufuklarını açıp genişletmek suretiyle vermek istemiştir. Kendi kabuklarının içine kapanmış “égocentrique” Batı Avrupası tarihçilerinin, Hititlerden Osmanlılara kadar, biz Türklere bu geniş zaviyeden bakmağa ne vakit alışacaklarını bilmiyoruz. Bildiğimiz bir şey varsa, o da yeni tarih tezimize göre, Atatürk’le Atatürk İnkılâbının, bizim için, artık kazara vuku bulmuş bir “harika” veya “mucize” tarafı kalmamış olmasıdır. Yoksa, bu büyük adamın köklerini, yakın tarihimizde —hattâ Osmanlı İmparatorluğunun son devirlerinde dahi— boş yere arayıp duracaktık.

Gerçi, içimizden bazı kimseler “Kemalist Türkiye’nin hâlâ ‘Tanzimat Türkiye’si’nden doğduğuna hükmetmektedirler. Bu, esas itibarıyla oldukça yanlış bir görüştür. Tanzimatçıların kafası, medrese ile mektebi, “Muhakimi Şeriye” ile Medeni Kanunu, teokratik nizama (bilâ terfiki cins ve mezhep) millet birliği prensipine dayanan “Meşrutiyet” rejimini hep bir arada yaşatıp yürütmek isteyen *muwazaacı* bir kafa idi. Atatürk ise, büyük inkılâp hareketine, her şeyden önce, buna karşı amansız bir mücadeleyle başlamıştır. Bu yolda, onun en çetin muarızları, yobaz vasfı altında topladığımız medrese kaçkınları değil, (bunları, tarih zaten tasfiye etmekte idi) Hukuk veya Mülkiye mekteplerinden yetişmiş ve hattâ çoğu Avrupa’da tahsil görmüş Tanzimat döküntüleri idi. Millî Mücadele’nin başlarında, İngiliz işgal ordusu kumandanının emriyle kapatılan İstanbul “Meclisi Mebusan”ının “Müyük Millet Meclisi” namı altında Ankara’da toplanmasına karar vermek isteyen Mustafa Kemal’e itiraz edenler ne hacılar, ne hocalardı. Pek iyi hatırlarız ve Atatürk bunu “Büyük Nutuk”ta açıkça anlatmıştır ki, ‘Kayıtsız şartsız millî hâkimiyet’e doğru ilk adımı teşkil eden bu inkılâp teşebbüsüne, hukuk tahsilini Sorbonne’da tamamlamış ve bütün gençliğini ‘Jön Türk’lerle beraber, saray istibdadına karşı, Avrupa’da mücadeleyle geçirmiş olan Celâlettin Arif Bey’di. Bu zat, “Heyeti Temsiliye” Reisi Mustafa Kemal Paşa’nın “Ankara’da, fevkalâde bir meclisin içtimai” lüzumuna dair kendine çektiği bir telgrafa şu cevabı vermişti :

“Bir meclisi fevkalâdenin içtimai nekadar musib ise de böyle bir meclisin (elden geldiği kadar) kanuna teması eylemesi lâzımdır.

Vakıa, bizim Kanunu Esasımızda fevkalâde bir meclisin toplanabilmesine dair bir işaret mevcut değilse de “kavanini esasiyei sairede” mevcut desatirden istifade olunabilir” ve saire. . .

Bu telgraf metnindeki ‘elden geldiği kadar’ tâbirine dikkat edelim. Bütün tanzimatçıların hareket düsturunu, işte bu tâbir ifade eder. ‘Elden geldiği kadar kitaba uyduralım’, ‘Elden geldiği kadar millî ve dinî geleneklerimize yakıştıralım’. İşte, bunun içindir ki, Tanzimat devrinin bütün idari reforma hareketleri bize, âdeta birer “orta - oyunu” halinde görünür. Malûm olduğu üzere, bu oyunlarda, hanım rolleri, feraceye, yaşmağa bürünüp sesini incelterek konuşan genç erkekler tarafından oynanır. Bir hasır kahve işkemlesi, çok defa, bir köşk veya konak dekoru yerine geçer. Bütün ‘Mise en Scène’ de, kavukludan başka herkes ve herşey “sembolik” veya “farazî”dir. Nitekim, Tanzimat devri Türkiyesinde de, —hoş, bu ıslahat hareketinin gözle görülebilir tesirleri İstanbul şehrinin sınırlarını aşmamıştı ya— bütün “garbkârî” müesseseleri, insana asla gerçek hissin vermeyen birer uydurma dekordan ibaretti.

Avrupa modeli üzerine kurulmuş mekteplerimizin çoğunda eğitim ve öğretim usulleri, son zamanlara kadar “skolastik” bir mahiyet arz etmekten kurtulamamıştır. Medreseden alınmış dersler bu mekteplerin programlarında ehemmiyetle muhafaza edilmiştir. Tahsil hayatının ilk kademelerinden itibaren “Tecvid” okumaktan, “Hatim” indirmekten kendi dilini öğrenmeğe vakit bulamayan nesillerin mensupları, bugün hâlâ benim gibi, bu vakıanın canlı şahitleridir ve “benim oğlum döner döner ‘bina’ okur” sözü, bize o zamanlardan kalma bir lâtifedir.

Tanzimatçı tipi, kendi yaşayış tarzında da tıpkı Orta - Oyunundaki “Zenne”yi hatırlatırdı. Tıpkı onun gibi içi başka dışı başka bir adamdı. Zira, Avrupaî kıyafetinin altında eski kavuk, şalvar ve cübbe devrinin itiyadlarına sadakatten hiç ayrılmamıştı. Evine girer girmez, vücudunu rahatsız eden setre pantolonunu sıyıyıp atınca meydana uçkurlu donu, hilâli gömleği, pamuklu mintanı, takkesi ve çedik pabuçlarıyla bir yeniçeri bozuntusunun çıktığını görürdünüz. Avrupaî kıyafet, dedik. Zaten bu da tam mânasiyle avrupaî değildi. Tanzimatçı, redingotu cübbe yakalı İstanbuline ve mestle pabucu kalos potine çevirmekle kanunun emrettiği bu yeni giyim kuşam malzemesini ‘millî ahlâk ve adab’ namını verdiği şartlara (elden geldiği kadar) uydurmuş bulunuyordu.

Halbuki, Atatürk, idari ve kültürel müesseselerin temelinden garplılışması dâvası şöyle dursun, kıyafet değişimi meselesinde de en küçük bir muvazaaya yer bırakmamıştır. Kastamonu'da elinde tuttuğu şapkasını halka göstererek: “Efendiler, bunun adına ‘şapka’ derler. Bütün medeni insanlar başlarına bunu giyer. Siz de giyeceksiniz” demişti. Onun yerine en cesur bir Tanzimatçı, böyle bir vaziyette, söylese söylese ancak şunu söyleyebilirdi: “Efendiler, bunun adına ‘şemsisiper’ derler. Yani güneşe karşı kafayı serin tutar. Giyerseniz muvafik olur”.

Tanzimat devrinin ve hemen ondan sonraki devirlerin fikir tarihinde de Atatürk inkılâplarının ideolojik köklerini bulmak mümkün değildir. “Lâiklik”, tâ Ziya Gökalp'e kadar hemen hiçbir Türk aydınının aklından geçmemiştir. Vicdan ve düşünce hürriyetinin en ateşli taraftarlarından bildiğimiz Namık Kemal bile Mithat Paşa'ya gönderdiği bir mektupta: “Eğer, iylân edeceğiniz ‘Kanuni Esasi’nin ‘Ahkâmı Şeriye’ye kıl kadar aykırı bir noktası varsa, ona bütün mevcudiyetimle karşı koyacağım” diyordu. Voltair'den, Rousseau'dan, Darwin'den bahsetti diye bütün okur yazar çağdaşları tarafından ‘zındıklık’la itham edilen Ahmet Mithat Efendi'nin dahi ‘hukuku hilâfet’ namına bu ilk demokrasi tecrübesi aleyhinde neler yazdığı malûmdur. Batı dünyasının gözü kapalı hayranı Jön Türkler, Avrupa'da bir Avrupalı gibi yaşamak sevdasıyla yurtlarını, ana baba ocaklarını terk edip giderlerdi. Fakat, içlerinden birinin, Ahmet Rıza Bey'in: “Bizde vicdan ve fikir hürriyeti bana, İstanbul sokaklarında silindir şapka ile dolaşmak imkânını vereceği güne kadar memlekete dönmem” demesi üzerine hepsi birden adeta isyan bayrağını açmışlardı.

İlk gençlik yıllarım bunlar arasında geçtiği için pek yakından görmüşümdür ki, 1908 inkılâbıyla iktidara eren ‘Jön Türklük’ Meşrutiyetçilikten başka hiçbir ideolojik temele dayanmayan karışık ve anarşik bir hareketti¹. Şu halde, doğrudan doğruya Jön Türkler nesline mensup olan, hattâ bu hareketin bir çok zorlu işlerini görmüş bulunan Atatürk'ün, ilk ihtilâl arkadaşlarından da, on onbeş yıl sonra yapacağı inkılâplara dair, bazı ‘ilham’lar aldığına hükmedi-

¹ Gerçi, Sabahaddin Bey ‘ademi merkezîyet ve teşebbüsü şahsi’ nazariyesile bu kuru meşrutiyetçilik cereyanına sosyolojik bir çeşni katmak istemişse de Jön Türkler içinde onun yoluna sapanların sayısı beş on kişiyi geçmemiştir.

lemez. Halifesiz, sultansız bir Türkiye mefhumu, bunlardan hiç-birinin —hattâ bence Kemalizmin bir nevi müjdecisi olan Ziya Gökalp'ın bile— aklından geçmemiştir. Hele, Cumhuriyet fikri, 1923 Eylülünün son günlerine varıncaya kadar, gerek memleket aydınları, gerekse Büyük Millet Meclisi üyeleri arasında ancak bir avuç kişinin benimseyebildiği bir siyasi idealdi.

Halbuki, saltanat ve hilâfetin yıkılmasından Cumhuriyet rejiminin kurulmasına kadar ve ondan sonra gelen sosyal, kültürel bütün inkılâpların prensipleri, Mustafa Kemal'in kafasında, tâ Samsun'a ayak bastığı günden beri, kıvamına gelmiş, plânlanıp sistemleşmiş bulunuyordu. Lâkin, pek yakından şahidi olduğum vakıalara ve Millî Mücadelenin ilk safhalarında Atatürk'le aramızda geçen bazı hasbihallere dayanarak ileri sürdüğüm bu hüküm, bizi gene, o Büyük Türk'te, millî tarihimizin ölçülerine sığmayan bir "harika adam" vasfı aramağa sevketmemelidir. Mustafa Kemal'i, kendinden evvel gelip geçmiş Türk ulularından ayıran tek *hassa* ondaki emsalsiz "*intuition*" kudretiydi. Bu kudret sayesinde ki, O, milletinin şuuru altında yaşıyan emelleri, temayülleri, kabiliyetleri ve imkânları keşfedip aydınlığa çıkarmıştı. Dört bin yıllık çeşitli medeniyet tabakalarına kök salmış Anadolu halkının ruh derinliklerindeki 'irfan' hazineleri de herkesten önce O'na ayan olmuştu. En uzak atalardan kalma bu 'irfan'ın medrese kültürüyle hiçbir alâkası yoktur. Buradan, yabancı mezheplere mensup, yabancı diller konuşan türlü türlü saltanatlar, hükümetler gelip geçmiştir. Fakat, Anadolu yerlisi, en yüksek ifade şeklini Mevlâna'larda, Yunus Emre'lerde bulmuş özel mezhebinden (yani Allah korkusu yerine Allah muhabbeti yolundan) hiç ayrılmadı. Selçuk şahlarının saraylarında Fars dili, İstanbul'un aydın çevrelerinde Osmanlıca diye bir karma dille yazılıp okunurken Anadolu yaylalarından yükselen şiir, türkü, destan ve ilâhi sesleri, hep anamızın özlü ve tatlı dilindeydi.

Anadolu halkı, yüzlerce yıllık tarihi boyunca Fars ve Bizans imparatorlukları modeli üstüne kurulmuş saltanatların merkeziyetçi 'hükümranlığına' asla boyun eğmemiştir. Sık sık patlayan isyanlar ve iç harpleriyle daima buna karşı koymak istemiş; yani 'kendi kaderine kendisi sahip olmak' yollarını aramıştır. Bugün hâlâ Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar yıkıntılarını görmekte olduğumuz bayındırlık eserleri, bu ülke halkının kendi kendini idare edebilmek imkânını bulduğu devirlere aittir. Şimdi, en geri, en viran durumda

bulunan kasaba ve vilâyetlerimizin çoğu, o zamanlar, belli başlı birer mamurluk, düzenlik ve hattâ kültür merkezleriydi. İkinci Mahmud'un 'totaliter' idaresinden yüz veya elli yıl sonra buraları hırsız kadıların, zalim valilerin elinde, her bakımdan, birer sefalet yuvası haline girmiştir.

Mustafa Kemal, 'Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir' derken, medreseleri kapatırken, din ve dünya işlerini ayırırken, ana dilimize istiklâlini vermeğe çalışırken, hiç şüphesiz, uzak ve yakın tarihimizin bu delillerine dayanıyordu. Nitekim, millî savaşımızın en çetin bir safhasında, yeni teşekkül eden ordunun erlerine 'padişahım çok yaşa!..' diye bağırmağı yasak edip herkesi korkuya ve telâşa düşürdüğü vakit de onun tek güvendiği nokta, Anadolu kızanlarının yüreğinde zaten samimî bir 'padişah sevgisi' bulunmadığı idi. Ne Sakarya meydan muharebesinde, ne Kocatepe taarruzunda Türk askerinin ağzından, bir kere 'padişahım çok yaşa' sesi işitilmedi. Fakat, ordumuz, iki yüz yıldan beri, gösteremediği savaş şevkiyle zafer iradesini ilk defa bu muharebede ve bu taarruzdadır ki, tekrar elde etmek sırrına erdi.

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

ALİ FUAD ERDEN

Emekli Orgeneral

Tarihi ve medeniyeti yapan büyük insanlar gibi Atatürk'ün menşei, mütevazidir. Mustafa Kemal, halk çocuğudur.

Demokrasi; soy asaleti değil, kan asaletidir; akıl ve zekâ aristokrasisidir.

Demokrasi; ferдин, soyu ve menşei ne olursa olsun kendi değerine dayanarak, içtimai payelerin sonuna çıkabilmek hürriyeti ve imtiyazıdır.

Demokrasi; meziyetin, ehliyetin, değer ve dirayetin necabetidir.

Peygamberimiz buyurmuştur ki :

“İnsanlar tarağın dişleri gibi eşittirler”

“Milletin hayırlısı millete yarayandır”

“Milletin efendisi, ona hizmet edendir.”

Bu üç hadîsin birleşmesinden Fransız büyük ihtilâlinde insan hakları beyannâmesinin birinci maddesi çıktı: “İnsanlar hür ve hukukça eşit doğarlar ve öyle yaşarlar. İçtimai farklar ve temayüzler yalnız ve yalnız amme menfaati üzerine kurulabilirler.”

Mustafa Kemal, Türk milletine büyük hizmetler etti. Türk milleti de minnetinin ifadesi olarak ona “Atatürk” dedi.

Voltaire şu mısraları yazdı :

“Faniler eşittirler. Farkı yaratan doğum değil yalnız meziyettir. O, Tanrı'nın o imtiyazlı mahlûklarındandır ki cetlerinden birşey almazlar; her şeyi kendilerinden alırlar.”

Bu sözler Mustafa Kemal'i de tarifür. Mustafa Kemal, taçlılar gibi ecdadından gelmedi. Atatürk'ün ecdadı kendinden başlar. O, alelâde mânasiyle asıl değildir; kendisi asıl'dır.

Goltz Paşa 1883 yılında yazdığı bir mektupta şöyle der :

“Abdülhamit, Abdülhamid'in hanedanı, şimdiki hâkim sınıflar başta kaldıkça Türkiye'nin kurtulacağı umulmaz. Türkiye'nin kur-

tulması halk içinden kuvvetli bir karakter çıkmasına bağlıdır.” Goltz Paşa'nın yazısındaki kuvvetli karakter Mustafa Kemal'dir.

Namık Kemal :

*“Eder tedvir-i âlem bir mekîn'in kuvve-i azmi
Cihan titrer sebat-ı pay-ı erbab-ı metanetten.”*

demmiştir.

Mustafa Kemal, büyük vatan şairinin bahsettiği mekîn'dir. Mustafa Kemal'in kuvve-i azmidir ki “kader”i, Türk milletinin bahtsız mukadderatını değiştirdi.

Tevfik Fikret 8 Eylül 1321 (21 Eylül 1905) de şöyle yazdı :

*“Bu memlekette de bir gün sabah olursa, halûk,
Eğer bu memleketin sislenen şu nâsiye-i
Mukadderatı kavi bir elin kavi, mâhyi
Bir ihtizaz-ı temasiyle silkinip şu donuk,
Şu paslı çehre-i millet biraz gülerse... -O gün
.....”*

Büyük şairin, mısralarında ümit ettiği ve müjdelediği kuvvetli, diriltici el, Mustafa Kemal oldu.

* * *

Harbi Umumî mağlûbu olmayan Çanakkale'nin göz kamaştıran prestiji, asil başını bir hâle gibi çevreleyen Anafartalar kahramanı muzaffer General Mustafa Kemal 1919 Temmuzunun sonunda, Birinci Dünya Harbi'nin galiplerine karşı vatanın istiklâl harbini açtı.

Muvaffak olan ihtilâllerin başında daima tek adam vardır. Ne “Üçler”, ne “Merkez-i umumiler”, ne “güzideler” tek şefin yerini tutmadı.

Büyük zaferleri de tek adam kazanmıştır. Dara'nın üç yüz bin kişilik ordusunu mağlûp eden otuz bin piyade ve dört bin beş yüz suvariden ibaret Makedonya ordusu değil, İskender'dir. Trasiméné'yi, Cannes'ı Kartaca ordusu değil, Anibal; Austerlitz'i, Fransız ordusu değil, Napoléon; Tannenberg'i Doğu Prusya'daki zayıf Alman ordusu değil, Hindenburg kazandı.

İstiklâl savaşının başında Le Temps gazetesi baş yazısında demişti ki :

“Les Turcs ont trouvé dans la personne de Mustapha Kemal un chef et il paraît qu'il en a le tempérament.”

“Türkler, Mustafa Kemal’in şahsında bir şef buldular ve öyle görünüyor ki onda şef mizacı var.”

Gerçekten Mustafa Kemal şef mizacı ve liderlik dehasıyla doğmuştu.

Mondros mütarekesi imzalanarak ordunun, silâh ve cephanesi elinden alındığı, memleketin istilâ edildiği o meşum günlerde, Türkiye’nin bugünkü mesut geleceğine inanmak hülya gibi bir şeydi. Buna Mustafa Kemal inandı. Ümit havası yarattı. Zafere iman yarattı. Birinci Cihan Harbi’nden mağlûp ve bitkin çıkan kuvvetsiz ve sahipsiz kalan Türk milletine azim ve iman aşılarmayı, onu kendi enerjisinin seviyesine yükseltmeyi ve büyük işler yapmaya sürüklemeyi bildi. Vatanın kurtuluş azmini kendinde şahıslandırdı.

Bir Romalı tarihçi der ki: “En büyük harp üstadı ne İskender, ne Sezar’dır, Cunctator’dur¹. Roma’nın Kartaca yüzünden mahvolmasına ramak kalmıştı. En kötü bahtsızlık anında bile Cunctator yeise kapılmadı. Ve sonunda Kartaca yenildi.

Mareşal Foch için de şöyle derler :

“Ce qui l’a fait si grand parmi les capitaines, plus que d’avoir vaincu, c’est d’avoir espéré.”

“Kumandanlar arasında onu o kadar büyük yapan zafer kazanmaktan ziyade zaferi ümit etmiş olmasıdır.”

Fakat birinci dünya harbinde İngiltere, Rusya, Belçika, Sırbistan, sonra İtalya, Romanya, Japonya ve en nihayet Amerika Fransa’nın müttefiki idiler. Ya bu harbi müteakip Türkiye ne durumda idi?

1919 yılında Türkiye, ne Anibal tarafından tehdit edilen Roma’ya, ne 1914 senesindeki Fransa’ya benzer. Devlet de, ordu da yok olmuştu. Ve Türk milleti müttefiksizdi, yapayalnızdı.

Onun için Mustafa Kemal’in imanı ne Cunctator’un imaniyle, ne de Mareşal Foch’un ümidiyle kıyaslanamıyacak kadar yüksektir.

Tarihin kitabını iyi okumuş olan Mustafa Kemal, biliyordu ki hak verilmez, alınır. Onun için Türk milleti, eğer hakkını fiilen almak kudretinde olmazsa, ona hakkı verilmeyecektir.

Dâhilerden, muzaffer olmak için ihtiyaç olan vasıtayı, yani mefkut olan kemiyeti de, kendilerinin tedarik ve temin etmeleri

¹ Quintus Fabius Maximus Verrucosus (ölümü: M. ö. 205).

istenir. İhtiyaç olan vasıta ve mefkut olan kemiyet, mevcut olmıyan ordu idi. Vatanı kurtarmak için askerî zaferi kazanmaktan, bu zaferi kazanmak için de orduyu kurmaktan başka çare yoktu.

Onun için Mustafa Kemal; önce, ordu vücade getirmek mecburiyetinde idi. Orduyu teşkil edebilmek için isyanlar içindeki memlekete hâkim olmak, silâh ve cephane temin etmek, vakit kazanmak, bu müddet zarfında millî kuvvetlerden faydalanmak, dış düşmana karşı eldeki zayıf kuvvetleri iyi kullanarak onları mahvettirmemek mecburiyeti vardı. Öte yandan da düşmanları azaltmak ve hele yeni düşmanlar çıkarmamak lâzımdı. Bütün bunları yapmak için çare, siyaset, strateji, teşkilât idi.

Mustafa Kemal, siyaseti ve stratejiyi güzel idare etti. Siyasetin ödevlerini stratejinin icaplarını iyi yaptı.

İstiklâl savaşı; çetin, girift, muğlak, muazzam bir savaştı. Yalnız bir ihtilâl değil, yalnız müteaddit cephele bir harp değil, hem harp, hem ihtilâl, tarihte hemen hemen benzeri olmayan bir ihtilâl harbi idi. İhtilâlin idaresi, siyasetin idaresi, harbin idaresi, her biri ayrı ayrı çetin bir işti. Mustafa Kemal de ihtilâlcî, devlet adamı, serdar, yani sivil şef, siyasi şef, askerî şef birleşmişler; Cromvell, Vashington Moltke onda toplanmışlardı.

Mustafa Kemal hem ihtilâlin siyasi şefi, hem ihtilâl harbinin başkumandanı oldu; bu birleşme sayesinde dış ve iç politikayı stratejiyle ahenkli kıldı ve her üçünü de, bükülmeyen iradesiyle, zafer ve istiklâl gayelerinin hizmetinde kullandı.

Mustafa Kemal; İstiklâl Harbi esnasında, ince düşünen politikacı, devlet adamı, stratej, teşkilâtçı, sabırlı diplomat, inandıran ve büyüleyen hatip, enerjik şef oldu. Her şeyi o idare etti. Onda, politikacı, kahramanı korurdu ve kahraman, politikacıyı kurtarırdı.

Aşikâr ve gizli bir çok düşmana karşı, o kadar zorluklar içinde, o kadar eksik vasıtalar ve yapayalnız yapılan ve parlak bir zaferle neticelenen bir savaşın tarihte benzeri hemen hemen yoktur.

Mareşal Moltke onursal kumandanı bulunduğu bir alaya yemeğe çağırılmış; 50 yıl önce Mareşal Gneisenan da aynı alayın onursal kumandanı imiş ve salonda resmi asılı imiş. Alay kumandanının söylevine cevap verirken, Moltke, duvarda asılı resmi göstererek demiş ki: "Bu adam benden çok büyüktür. O, yenilmiş bir orduyu zafere kavuşturdu. Allah'a bin şükür, ben böyle çetin bir imtihana

uğramadım". Büyük Moltke'nin kendinden çok büyük saydığı Gneisenan'ın imtihanı, Mustafa Kemal'in verdiği imtihana benzer mi? Almanya'nın karşısında tek düşman, yalnız Napoléon vardı. Ve Napoléon'a karşı Rusya, Avusturya, İngiltere Almanya'nın müttefiki idiler. Türkiye ise bir husumet dünyası karşısında yapayalnızdı.

Alp Arslan, Kılıç Arslan, Cengiz Han, Timurlenk, Fatih, Yavuz, Kanunî; parlak zaferlerini —ilk hızlarını Asya'nın göbeğinden alan— devletlerinin yükseliş devrinde kazandılar. Mustafa Kemal ise, yıkılmış, parçalanmış, idam hükmü giymiş bir devleti, tam bağımsız olarak yeniden kurdu ve mahvolmuş bir orduyu, mahrumiyetler ve yoksulluklar içinde, yeniden teşkil ederek kesin zafere ulaştırdı.

İstiklâl Harbi biterek, Mustafa Kemal, kılıcını kınına koyunca, büyük azimle, memleketi asrileştirmeye koyuldu. Muzaffer Başkumandan, inkılâpçı oldu ve "Muharib"ın yerine "İslahatçı" geçti. Mustafa Kemal, istiklâl hususunda hiç uzlaşma kabul etmediği gibi, ıslahat hususunda da tedrici tekâmülü reddederek gayet cezri davrandı. Siyasi, içtimai, fikri, mânevi inkılâplar yaptı. Mustafa Kemal yalancı mevzuaları; Türk'ün manevi yolundaki engelleri kaldırdı, manevi zincirleri kırdı. Türk milletini Ortaçağ geleneklerinden kurtardı ve Türk milletine, Batı topluluğu içinde bir Yeniçağ cemiyeti olarak yer alma imkânlarını sağladı.

İnkılâpçı Mustafa Kemal, serdar Mustafa Kemal'den geri kalmadı ve kendini, yine kendi geçti.

Asker Mustafa Kemal, harp biter bitmez nasıl inkılâpçı Mustafa Kemal oldu ise, inkılâpçı Mustafa Kemal de, inkılâplar tamam olunca, temkinli nizam adamına ve basiretli devlet başkanına inkılâp etti.

Yeni Türkiye'nin dış siyaseti, eski düşmanlarını kendine dost yaptı; onu batı devletleri cemiyetine ithal etti ve Türkiye'yi itibarlı bir Avrupa devleti yaptı.

* * *

Kaderin Atatürk'e verdiği ödevler çetin idi :

Yenilmiş, silâhları alınmış bir orduyu zafere ulaştırmak;

Yüzyıllarca hep alçalan ve köleliğe mahkûm görünen; can çekişmekteki bir devletten millî sınırlar içinde tam bağımsız bir vatan yaratmak;

Vatanı, yabancı istilâsından kurtardıktan sonra hasta adam'ın yerine, tamamiyle yeni telâkkilere göre, canlı ve yaşama kabiliyetini haiz bir millî devlet ikame etmek;

Ortaçağ âdetlerini kaldırarak modern bir cemiyet binası kurmak;

Atatürk, eline Tanrı'nın emanet ettiği bu ödevleri tamamiyle başardı.

Yeni Türkiye Atatürk'ün eseridir. Eser, onu "yapan"la mütenasip. Fakat "yapan"ı nasıl izah etmeli? Kapkaranlık bir istibdat devresinde Mustafa Kemal nasıl yetişebildi? Onun ne menşei, ne çevresi, ne tahsili, ne hocaları, ne de umumi şartlar bunu izaha yetmezler. Bunun sırrı Türk ırkının cevherindedir.

Olayları, siyaseti, tarihi; coğrafya ve insanlar yapar. Evet, tarih; ekseriya, insanlar tarafından yapılır. İnsanlık âlemini; fikirler ve akideler değil, kuvvetli iradeler idare eder. Fikirler ve akideler kuvvetli irade sahibi insanların elinde vasıtalarlardır. Onların amelî değeri, onları kullananların değeri ve kuvveti kadardır.

Büyük hâdiseleri kim yapar? Şahıslar mı? muhitler, haller ve şartlar mı? Her üçü. Lâkin fail unsur, şahısdır. Muhitler, haller ve şartlar pasif unsurlardır. Yükü kaldıran manivela şahısdır. Öbür unsurlar, manivelanın dayanaklarıdır.

Ya adamları "ne" veya "kim" yapar? Onları da coğrafya yapar, ırk yapar, fitrat yapar. Allah yapar.

Her ırkın bir cevheri, ruhu vardır. Her millet, aynı tehlike ve buhran içinde, aynı suretle hareket etmez. Kimi mukavemet etmeksizin, yahut kısa bir mukavemetten sonra teslim olur. Kimi de —Finlândiyahlı gibi, İngilizler gibi, Türkler gibi— sonuna kadar dayanır.

Büyük insanlar büyük ırklardan çıkar. Bu kudretli şahsiyetler, fitrî zekâları ve yılmaz iradeleriyle milletlerinin hayat ve mukadderatına müdahale ederler. "Şeyler"in ve "vaka"ların üstünde, Himalaya gibi yükselirler. Olayların gidişine ve tabiata karşı mücadele eder gibi görünürler. Lâkin gerçekte, kendileri de tabiat kuvveti ve tabiatın yüce bir kuvvetidirler. Ve tabiatın yüce kuvveti olarak "şeylerin yürüyüşüne" ve "olayların akışına" hâkim olurlar; tarihin seyrini çelerler, yahut düzenlerler ve kaza ve kaderi değiştirirler. İşte Atatürk bu adamlardandı. Onda Türk ırkının cevheri cisimlenmiştir.

Atatürk öldüğü zaman bir Fin gazetesi demişti ki: “Çelik mavi gözlerini, tabiatın güzel aydınlığına yummuş olan insan, tabiatın ne kadar üstünde idi.”

* * *

Atatürk'ün ruh ve fikir vasıfları :

Çok cepheli deha. Önce askerî deha. Sonra siyasi deha. İnkılâpçı deha. Kurucu ve ıslahatçı deha. Mesut ve mümtaz özellik. Atatürk'ün dehası, eşsiz sağ duyusu ile aynı miktarda ve aynı irtifada idi ve daima onunla beraber yürürdü.

Kuvvetli seciye. Çetin ve yılmaz irade. Atatürk'ün müstesna zekâsı en güzel şeyleri düşünmek; onun kuvvetli iradesi, en güç hedeflere ulaşmak imkânlarını ona vermiştir.

Cüret ve basiret. Atatürk'de cüret ve basiret eşti. Onun cüretleri basiretli, hâkimane ve hesaplı idi. Atatürk'ün hiçbir başarısı, müteakip teşebbüsünde bahta, talihe güvenmesine ve nefesine güveni meçhule atlamasına saik olmamıştır. O, doksan dokuz başarıdan sonra yüzüncü işe başlayacağı vakit, sanki ilk defa önemli bir işe girişiyormuş gibi, mazisiz, mefahirsiz basit bir fâni imiş gibi, basiretle, ihtiyatla hareket ederdi.

İnce düşünmek ve hesaplı hareket etmek. Atatürk bir işe karar vermeden önce inceden inceye düşünürdü. İlhama ve insiyaka kapı olarak gelişi güzel iş görmezdi. Düşüncelerinde ve muhakemelerinde kadere ve maveraya inan, yıldıza ve talihe güven yoktur. Düşüncelerinde objektif ve hesaphydı. Kuvvet ve mukavemet hesabını daima iyi yapardı. Mukavemetler, bir hamlede, hedefe ulaşamayacak kadar kuvvetli görüldüğü vakit, beklemesini, susmasını ve yolunu merhalelere bölmesini bilirdi. Atatürk'ün hiçbir hareketi macera değildir; hepsi ölçülmüş, tartılmış, sonuçları önceden hesabedilmiş hareketlerdir. Atatürk istişareyi, münakaşayı, fikir müdavelesini severdi.

Realist olmak. Atatürk gayet iyimserdi. Fakat her çeşit hülyadan âzade, tam realist, gerçekçi idi. Elde edilecek ve edilemeyecek, yahut geleceğe bırakılacak konuları tartıp ayırmakta daima isabetli ve nefesine hâkim olmuştur.

Atatürk; vak'aları, daima gerçeğin ölçüsüyle ölçer ve hakiki nisaplarında görürdü. Güçlükleri ve engelleri hiçbir zaman küçümsemezdi. “Hakikat”e cepheden, göz kırpmaksızın bakar; “gerçek”i bütün çevresiyle kavradı. “Vaziyeti muhakeme ederken ve tedbir-

leri düşünürken acı da olsa, gerçeği görmekten bir an fariğ olmamalıdır” derdi ve öyle yapardı.

Atatürk küll’ü kavrar ve fer’i düşünürdü. Münferit şeyleri kül çerçevesi içinde mütalâa etmekle beraber her münferit şeyi teferruatına kadar incelerdi ve tasavvurlarını tahakkuk ettirirdi.

İstikbali görmek. Yüksek zekâ, kehanetten ve kerametten üstündür. Mustafa Kemal ve Atatürk cihandaki siyasi ve askeri gelişmeleri önceden gördü. Dehası, hâdiselerin ötesine ve olayların mâverâsına nüfuz etti ve istikballeri doğru olarak sezdi.

Sivil ve süel vasıflar. Atatürk’ün siyasi kudreti, askeri kudreti kadar ileri bir seviyede ve onun sivil vasıfları da süel vasıfları kadar yüksekti. Bu iç içe, yan yana, üstüste vasıflar onun belirgin mümtazlığıdır.

Adam tanımak ve takdir etmek. Atatürk’te adam tanımak ve seçmek hassası fevkalâde idi. Zekâyı ve iktidarı daima sevdi ve değerli adamlardan faydalandı. Zeki ve muktedir insanlar, kendi tâbirince, ruh ve fikir kuvvetini teşkil ederler. O, hiçbir zekâdan kaçınmayan, değerli adam kullanmaktan ve onları lâıyk oldukları gibi takdir ve tevkir etmekten çekinmeyen büyük insandı.

Hür tefekkür. Avrupa’da Atatürk için sevimli diktatör, liberal diktatör, solcu diktatör dediler. Atatürk liberaldi. Hür fikirliydi. Tarihteki diktatörlerin çoğu, irticaa, tahta, mihraba dayanmışlardır. Atatürk tahtı yıktı. Mihraba dayanmadı. O, serbest tefekküre, vicdan hürriyetine, ruhun azatlığına âşıktı. Ankara’daki Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinin cephesine yazılan “*Hayatta en hakikî mürşit ilimdir*” cümlesi onun şiarı ve hür düşünüşünün belirgen remzidir. Bu minnacık cümleyi bir duvara yazabilmek için ne çetin savaşlar, ne kanlı muharebeler, ne kökten inkılâplar yapıldı.

Hitabet, kitabet, telâkat. Atatürk güzel söylerdi. Güzel yazardı. Mümtaz hatipti. Telâkat ve belâgat sahibi idi. Onda konuşma ve anlatma zevki ve merakı vardı; renkli, neşeli ve sade anlatış üslubu vardı. Tarihte, büyük insan topluluklarını güdenler, çok defa, güzel söz söyleyenlerdir. Arapça bir söz vardır: “Büyük ruhlardan güzel söz çıkar.” Nitekim bir İngiliz darbu meseline göre de: “Büyük fikirler küçükten gelir.” Atatürk’ün yazı üslubu Namık Kemal’i andırır. Fakat Atatürk şuurundan ve süzgecinden geçmiş, çok sadeleşmiş ve

action, fiil olmuş Namık Kemal! Atatürk'ün sözleri "fiil" kuvvetinde idi.

Atatürk riyayı hiç sevmez, ondan nefret ederdi ve kendisinde bir zerre riya yoktu. O, daima olduğu gibi görünmüş; yaptığını saklamak müraileğine düşmekten tiksiniştir. Atatürk'ün mânevi cesareti de diğer cesaretleri kadar yüksekti.

Atatürk öldüğü zaman dış basında yazılanlardan bir ikisi :

"Bu müstesna büyük adamın ölümünden sonra dünya, artık eskisi kadar enteresan değildir" —Bir Bulgar gazetesi.

"Dünya, bu savaş ve barış kahramanı büyük adamın ölümü ile fakir düşmüştür" —Bir Macar gazetesi.

"Ölüm yenilmezi yendi. Hâkim bakışlı madenî mavi gözleri kapandı. Fakat muazzam eser bakidir ve Türk Cumhuriyetinin mazisi, gelecek için teminattır" —Bir Fransız gazetesi.

"Atatürk'ün ölümüne, bütün dünyada, büyük bir devlet adamı, büyük bir asker, büyük derecede şerefli bir şahsiyet olarak ağlanmaktadır. İngiltere, önce cesur bir düşman, sonra da hazık bir dost olarak tanıdığı büyük adamı selâmlamaktadır" —Bir İngiliz gazetesi.

"Eğer Atatürk, can çekişen Osmanlı İmparatorluğundan genç ve hayat dolu bir devlet çıkarmaya yeten son yirmi yılı, son demlerinde, bir şimşek süratiyle, hayalinden geçirebilmişse, Bir an içinde, ne harikalı bir destan temaşa etmiştir" —Le Temps.

"Atatürk, bütün Asya'nın Atasıdır" —Bir Çin gazetesi.

"Hasta adam'dan Atatürk'e kadar ne yol alınmadı?" —Revue de Paris.

"Atatürk, istiklâl duygusunu taşıyan bütün milletler için ölmez bir semboldür".

"Atatürk sevk ve idare için yaratılmış radyumdan bir insan parçasıdır" —İngiltere'nin eski Ankara Büyükelçisi Sir Percy Lorene.

"Yeni Türkiye Atatürk'ün eseri ve anıtıdır. Türkiye'nin siyâsî ve sosyal yapısı sağlam temeller üzerine kurulmuştur. Atatürk'ün eseri muazzam bir yekparedir."

Bir Alman generali 1930 da şöyle yazdı :

"Biz Almanlar, zafer sarhoşu diplomatların amansız sulh dikta-larını akamete uğratan bir şey mevcut olduğunu bize öğrettiği için

Mustafa Kemal'e minnettarız. O şey, şu kelimedir: hayır. Mustafa Kemal'in idare ettiği Türk milletinin katî hayır'ı."

Hitler demişti ki: "Mustafa Kemal; bir millet, bütün vasıtalarından mahrum edilse dahi, kendini kurtaracak vasıtaları yaratabileceğini ispat eden adamdır. Onun ilk talebesi Musolini'dir. İkinci talebesi Benim."

*

Devletleri askeri zaferler kurar ve mağlûbiyetler yıkar.

Hanedan kurucuları hakkında bir Arap darbimeseli: "Biri diril-tir, biri öldürür".

Bir Fransız darbimeseli: "İlk kiral, talihli bir askerdir".

Gazi Mustafa Kemal Paşa büyük zaferi kazandıktan ve bağımsız Türk devletini kurduktan sonra padişah - halife olabilirdi. Fakat ne padişah olmaya tenezzül etti, ne halife olmak istedi. Saltanatı yıktı. Hilâfeti kaldırdı. Cumhuriyeti kurdu.

Mustafa Kemal tacı, tahtı hor gördü. Taçlı baş olmadı. Başların tacı oldu ve milletinin kalbinde taht kurdu.

*

Atatürk'ün eserleri, mânevi varlığı ile beraber yaşıyor ve ilelebet yaşıyacaktır. Türk gençliği Atatürk'ün izinde ve çağrısında yürüyor. Bin yıl sonra, torunlarımızın torunları da onun yolunda yürüyeceklerdir.

Ebediliğin ufuklarında uzaklaşan Atatürk'ün hâtırası, gönüllerimizde ve vicdanlarımızda saygı ve minnet duygularıyla sarılı olarak, taze ve canlı yaşamaktadır. O, yirmi beş milyon gönülde, ölmemiş gibidir ve hiç ölmeyecek gibidir. Bu türlü yaşamak onun ebedî imtiyazıdır.

Atatürk, millî tarihte, granit bir şahika gibi yükselmektedir.

MUSTAFA KEMAL - MİLLÎ LİDER

ALİ FUAT CEBESÖY

Emekli Orgeneral, Eskişehir Mebusu

Mustafa Kemal'i Harp Okulu'na girdiğim 1899 yılında tanı-
mıştım. Harp Okulu ve Harp Akademisinin'de 6 yıl beraber okuduktan
sonra tahsilimizi bitirmiş ve ordu saflarına beraberce katılmıştık.

Meşrutiyetin kurtarıldığı 1908 yılına kadar beşinci ve üçüncü
ordularda beraber çalışmış ve meşruti harekete geniş bir surette
iştirak etmiştik.

Meşrutiyetten 1916 yılına kadar talih beni ondan ayırmış ise de;
birbirimizin faaliyet ve icraatından daima haber almıştık. Nihayet
birinci umumi harbin Kafkas cephesinin çok kanlı muharebelerinde
Mustafa Kemal Paşa kolordu kumandanı ve ben fırka kumandanı
olarak yanyana geldik, bir daha ayrılmadık.

Bundan sonra her yıl geçtikçe; faaliyet sahamız genişlemiş,
talih ve kader Millî Mücadelenin başından itibaren bizi aynı gaye
ve maksat uğrunda sımsıkı birleştirmiş ve birbirimizden ayrılmaz
bir vaziyete getirmiştir.

Mustafa Kemal Millî Liderliğe geçmeden önce; onu ondokuz
yıldan beri tanımış bulunuyordum.

İlk defa onu tanıyanlar üzerinde Mustafa Kemal; otoriter, zeki
ve cevval olduğu kadar, ileriye görür ve derin düşünür nazik bir
şahıs tesirini yapar. Muhatabının şahsiyetine uygun olarak müdave-
lei efkâr ettikten sonra, düşüncelerini karşısındakine sürekli ve
kudretli bir telâkati beyan ile kabul ettirmeyi seven ve lüzum gördüğü
zaman sertleşen bir şahsiyet tesirini de ihsas eder. O, zamanla gaye-
leri uğrunda ihtirash ve mücadeleci bir şahsiyet olmuştur.

Memleket ve milletinin yükselmesini ve milletinin medeni mil-
letler seviyesine kadar yükselmiş ve hattâ onu geçmiş, kuvvetli ve
istiklâlîne son derece bağlı bir millet olarak görmeyi istemiş ol-
duğunu her nevi mubahase ve hareketinden anlamak mümkün
olurdu.

Millî mücadele başlamazdan önceki Musafa Kemal'in şahsiyetinin bâriz çizgilerini yukarıda çizmeğe uğraştım.

Amasya'da malûm zevatla yapmış olduğu içtima ve orada alınan kararlardan sonra Mustafa Kemal milletçe "Millî Lider" olarak tanınmağa başlamıştı.

Fakat kurtuluş düşüncesi ve hazırlaması ve hattâ harekete geçmesi bu içtimadan çok evvel olmuştur. Şöyle ki :

Mustafa Kemal, mütarekenin ilk günlerinde Adana'da Yıldırım orduları kumandanı bulunurken Biritanya kumandanlığı bu ordularımızın ellerindeki silâhlarla teslim olmasını ve Halep'e esir olarak nakledilmesini istemiş ve Fransızlar da denizden emrivaki yaparak İskenderun'u işgal etmişlerdi. Bu hâdiseler cereyan ederken aynı günlerde Trakya, Boğazlar ve İstanbul'da da, ecnebi işgalleri emrivakilerle başlamıştı. Kendi muntikasını böyle feci bir akibetten kurtarmak için derhal harekete geçmiş ve maiyet kumandanları ile anlaşarak alınan tedbirler sayesinde ne Yıldırım ordularını silâhtan tecrit ve esir ettirmiş ve ne de İskenderun'u Fransızların işgali altında bırakmıştı.

Almış olduğu bu isabetli tedbirleri maatteessüf diğer muntıklar için hükûmeti merkeziyeye kabul ettiremediğinden memleketin merkez ve garp kısmı işgal altına girmişti.

Şu suretle garbi Anadolu'da Millî Mücadeleye başlangıç olan ve sonraları millî orduların kuruluşuna esas olan Yıldırım ordularını bu suretle esir olmaktan kurtarmıştı, ki bu ordular Anadolu'nun tâ içerlerine kadar girmiş olan kuvvetli düşmanın imhasını mümkün kılmıştı.

Daha sonraları İstanbul hükûmetinin aczi ve ihanet derecesine kadar varmış olan gevşekliğinin milletin başına getirmiş ve getirecek olan felâketleri sezen ve bu felâketten kurtulmak için milletin bir gün gelip idareyi kendi eline almasını ve mukadderatına bizzat hâkim olmasının zaruri olacağını anlamış olan Mustafa Kemal, cephane vesair müdafaa vasıtalarının düşmana kaptırılmamasına gayret etmişti.

Adana'dan İstanbul'a döndükten, Samsun'a geldiği güne kadar (1918 den 19/5/1919 a kadar) 20 nci ve 12 nci kolordularla garbi Anadolu'da kurulmağa başlamış olan millî guruplarla ilgisini ve onlarla olan muhaberesini kesmemiş ve bilâkis bunlara rehber ve

mânevi istinatgâh olmağa çalışmıştı. Nihayet ileride Millî Mücadele ve hareketlere merkez olabileceğini isabetle tahmin etmiş olduğu Ankara'ya, Garbi Anadolu'daki kolorduların en kuvvetlisi bulunan 20 nci kolordunun nakline, düşmanların bir çok müşkülât çıkarmış olmalarına rağmen İstanbul'da bilvasıta çalışmış ve muvaffak da olmuştu.

Mukaddes vatanın her köşesinde kurtuluşu düşünerek bu uğurda kendilerini feda edercesine ortaya atılanlar olmuştu. Fakat bunlardan hiç biri, onun kadar kurtuluş plânının esaslarını, o günlerin ahval ve şartlarına en uygun olarak düşünememişti.

Millî Lider, Amasya içtimaından başlayarak Erzurum ve Sivas kongreleri ile Ankara'da birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinde kurtuluşun siyasi plânını ve millî misakı tekâmül ettirdikten sonra müttefikan tesbit edilen umdeleri millete kabul ettirmiş ve nihayet millet bu umdeler etrafında bütün azim ve imanı ile ittifak ederek sonuna kadar müstevlilere karşı mücadele etmiş ve istiklâlini kazanmıştı.

Şüphesiz ilk günlerden itibaren Lider, Anadolu'nun garp ve şarkına hâkim olmuş olan iki arkadaşının¹ yardımını bulmuştu. Bundan başka beraberinde bulunmuş olan siyasi, askerî ve mütefekkir arkadaşlarının da yardımlarını görmüştü².

Ve aynı zamanda düşmanın zalim işgalleri karşısında silâha sarılan kahraman İzmir ve Adanalıları millî dâvaya atılmış olarak buldu.

Hulâsa edilecek olursa; Mustafa Kemal, kurtuluşun ilk gününden itibaren milletin başında ve önünde Lider olarak yürümeğe herkesden önce nasıl lâyük ve muvaffak olabilmiş ve milletin sonsuz minnet ve şükranlarını kazanabilmiş ise; bunların mühim bir kısmında kendisile sonuna kadar ayrılmaksızın aynı gayeye yürüyebilmiş olan arkadaşlarının feragatkâr şahsiyetleri ile ve sarsılmaz iman-

¹ Garpteki, işe beraberce başlamış olduğu kumandan arkadaş 20 nci kolordu kumandanı Ali Fuat Paşa ve Şarktaki kumandan arkadaş ise 15 nci kolordu kumandanı Kâzım Karabekir Paşa idi.

² Hüseyin Rauf Bey: Eski İcra Vekilleri Reisi olan Hüseyin Rauf Orbay.
Miralay Refet Bey : General Refet Bele.
Bekir Sami Bey : Eski Hariciye Vekili.
Hakkı Behiç Bey : Eski Maliye Vekili ve sair arkadaşları.

larile millî dâvaya sarılmış ve çalışmış olmalarına da borçludur. Bundan sonra Lider Mustafa Kemal'in talih ve kaderi ve hattâ şahsî milletin malı olmuştu.

Kurtuluşun çok heyecanlı olan ilk safhasında hamiyetli bazı kumandan ve mütefekkirlerimiz kurtuluşu başka, başka cephe ve şekillerle mütalâa etmiş ve hattâ harekete geçmek istemişlerse de; hiçbirinin görüş ve teşebbüsü Lider'in görüş ve teşebbüsleri kadar millete mal olamamıştı.

Sivas kongresinde millî birliğe ve bunun tabii neticesi olan millî bir hükûmetin kuruluşuna doğru mesafe alınırken, bazı mütefekkirlerimiz ve kumandanlarımız, bu tarzı hareketin İstanbul hükûmetinden bu milletin bağlı bulunduğu bazı mukaddesatından vaktinden evvel, bir ayrılış gibi telâkki etmiş ve bu yüzden çıkacak olan tefrikaların ve kardeş kavgalarının yeni doğacak olan millî hükûmetin cılız ve zayıf doğmasına sebep olacağını iddia etmiş ve bu sebepten hiçbir şey yapmamak neticesine kadar varmışlardır. Halbuki bu zevat, galiplerin, milletlerin hukuk ve istiklâllerine riayet edecekleri hakkında yapmış oldukları aldatıcı vaat ve sözlere fazla kapılmış olduklarından, zamanı gelmiş olmasına rağmen millî bir hükûmetin kuruluşu için yapılan teşebbüsleri isticâl edilmiş tehlikeli hareketler olarak telâkki etmişlerdi.

Sonraları bu zevat daha fazla ısrar etmiyerek kısaca demişlerdi, ki millî varlığımızı tehdit eden tehlike henüz yaklaşmamıştır. Bu sebeple İstanbul hükûmetinden ayrılmak vakitsizdir. Bununla birlikte çalışmağa daha bir müddet devam edebiliriz. İleride, eğer İstanbul hükûmeti millî varlığımıza kasedecek bir vesikayı imzaya kalkışacak olursa o vakit ondan ayrılarak millî hükûmeti kurarız.

İstanbul hükûmetlerini teşkil eden nazırlardan yalnız ikisi veya üçü tarafsız kalmağa çalışmışlarsa da diğerleri millî hareketin aleyhine olarak düşmanla işbirliği yapmış insanlardır.

Diğer bazı devlet ricali ile mütefekkir zevat ta, millî kuvvet ve kaynaklarımızın çok yıpranmış olduğunu sanarak üzerimize gelmekte olan kuvvetli düşmanlara karşı mukavemet edemeyeceğimize ve ezilip mahvolacağımıza kani olmuşlardı. Bu sebepten vakit kazanıp kuvvetlenebilmek için Birleşik Amerika gibi millî varlığımıza en az dokunacak bir devletin mandasını Osmanlı İmparatorluğu eski hudutlarının bir kısmına kadar teşmil ve kabul ettirmeyi düşünerek derhal harekete geçilmesini tavsiye etmişler ve bu suretle sulha

bir an evvel kavuşabileceğimizi sanmışlardı. Bazı zevat ta bütün milletin varlığına dayanmaksızın yalnız İzmir ve Kilikya cephelerindeki millî kuvvetlere dayanarak bir mukavemet siyaseti hazırlamak gibi eksik bir fikri ortaya atmak istemişlerdi.

Ayaklanmış bazı dar düşünceli insanlar da, umumi bir hareketi ve tekmil memlekete şamil millî bir hükûmetin kurulmasını faydalı bulmadıklarını ve yalnız kendi kuvvet ve teşebbüsleri ile her şeyleri halledebileceklerini sanmışlardı.

Millî mücadelenin ilk günlerine ait fikir ve teşebbüsleri hulâsa edebildiğimi sanıyorum. Bunların tetkikinden de kolaylıkla anlaşılacağı üzere hiçbir vatandaş, Mustafa Kemal kadar tam zamanında inhidam tehlikesinin yakınlığını ve hattâ inhidamın başlamış olduğunu görememiş ve millî azim ve enerjiye güvenerek bir daha önlenmesi mümkün olamayacak muhakkak bir felâket ve inhidamdan millet ve vatanın kurtarılması çarelerini araştırmağa ve bulmağa muvaffak olamamış ve hakikî millî kaynak ve kuvvetlerimizle mütevazın siyasi program ve müdafaa programı hazırlayamamıştı. Hususî meclislerden başlayarak kongre ve Millet meclislerine kadar geceli gündüzlü çalışarak bunları derin zekâsı ve yüksek kabiliyet ve ikna edici hitabeleri ile kabul ettirmeğe muvaffak olmuştu. Bu devamlı mesaisi neticesinde Misakı Millî doğmuştu. Bu misakın azim ve imanla sonuna kadar tatbiki ile kazanılmış olan muvaffakiyetler bir daha göstermiştir ki en doğru ve isabetli olan fikir, karar ve plân o günlerin Millî Lideri'nindir.

O zamanlar, bu Lider yalnız kurtuluş yolunu düşünüp bulmakla kalmamıştı. Kurtuluşu ebedileştirmek için bundan sonra yapacaklarını da hazırlamağı ihmal etmemişti.

İstanbul hükûmeti ile irtibatı kesmekte ve milletin hakikî mânasını kaybetmiş olan mukaddesatından ayrılmasında tereddüt etmiş ve millî enerji ve kuvvetlerimizin hakikî kudret ve ölçüsünü iyice hesap edememiş olanlar, inhidam tehlikesinin çok yakına gelmiş olduğunu iyice anlayamamışlardı. Çünkü o günlerde şark vilâyetlerindeki nisbî sükûnet istisna edilecek olursa, memleketin her tarafı istilâ ve işgale uğramıştı. Hattâ müstevliler, kendi emellerine tamamiyle inkiyat ettirmiş oldukları İstanbul hükûmeti vasıtası ile Osmanlı ordusunu terhis ettirmeğe ve her nevi mukavemet nüvelerini dağıtmağa ve halkı her tarafta yıldırmağa çalışmış ve muvaffak olmağa da başlamışlardı. Anadolu'nun garp ve orta-

sında her nevi millî teşebbüs ve mukavemeti de bir daha kalkınmamak suretiyle kökünden yıkmak istemişlerdi.

Garpdan şarka doğru ezici bir silindir gibi yürütölmek istenilen dağıtıcı ve bozguncu düşman kuvvetleri karşısında düşmanlarımızın tam bir vasıtası haline getirilmiş olan İstanbul hükümetini tanımak ve bununla irtibatı kesmemek demek, millî birlik ve enerjiden ve her nevi mukavemet hazırlıklarından vazgeçmek demektir. Filvaki nüfus, harp ve Ermeni mezalim ve kıtali sebebi ile azalmış ve ihtiyaç içerisinde kalmış olan şark vilâyetlerimizin halkına müstevliler ve bununla beraber hareket eden İstanbul hükümeti garbi ve orta Anadolu halkına yaptıkları kadar tazyik ve işkence yapmamışlardı.

Şark hudutlarımızın öbür tarafından bizi tehdiye başlanmış olan bir Ermeni ordusuna karşı orada bulunan 15 nci kolordumuzla halk, sonuna kadar mukavemet etmeği kendilerine millî bir mefkûre yapmıştı. Fakat millî hareketten önce garbi ve orta Anadolu'da harekete geçmiş olan dağıtıcı ve bozguncu muhalif kuvvetlere karşı ordu ve halk şarkta olduğu kadar kendilerine kuvvetli bir mefkûre bulup onun etrafında toplanamamıştı. Bu sebepledir ki, millet zamanında İstanbul hükümeti ile irtibatını kesmemiş ve mukadderatının idaresini eline almamış olsaydı; ne Kilikya'nın kurtuluşu hazırlanabilir ve ne de Yunan ordularını aylarca İzmir hinterlandında durdurabilir ne de kuvvetli ecnebi müfrezelerini Anadolu şimendifer yollarından sürüp çıkartabilirdik. Bu esnada Konya tarafında ve Boğazların şarkındaki mıntıklarda kardeş kavgaları eksik olmamış ve bazan bunlar müzmin bir hale gelmişti.

Garbi Anadolu'da, aylarca devam etmiş olan dahilî kardeş kavgalarının yatıştırılmasından ve müstevlilerin durdurulmasından sonradır, ki varlığını ve istiklâlimizi kurtarmak, mûhim bir vatan- daş kitle için bir ideal ve mukaddes bir hareket haline gelmişti. Sonradan ele geçen vesikalardan da anlaşılırdı, ki İstanbul hükümeti ile irtibat kesilmemiş olaydı, millet ve vatani muhakkak bir felâketten kurtarmanın imkânı bulunamayacaktı.

O günlerin çok tehlikeli olan durumu, hangi cepheden tetkik edilirse edilsin ilk gününden itibaren en isabetli görüş ve kararın ve hareketin "Millî Lider" tanınmak suretiyle kendisine millette itimat edilmiş olan Mustafa Kemal'indir.

Osmanlı İmparatorluğu zamanında son Meşrutiyet 1908 de başladığı halde; ne bu tarihten evvel ve ne de sonra meşrutî hare-

ketin hakikî bir Lider'i meydana çıkmamıştı. Ancak Talât Paşa 1916 da sadrazam olduğu vakit, İttihad ve Terakki Cemiyeti ilk defa hakikî bir Lider'e sahip olmuştu. Hakikî bir liderin mevcut olmamasındandır, ki meşrutî hareket ne dahilde ve ne de hariçte muvaffak olamamıştı.

Şayanı şükrandır, ki Mustafa Kemal gibi bir lider, mütarekenin çok karanlık günlerinde ortaya çıkarak milleti, her vatandaşın seve, seve kabul edebileceği bir mefkûre etrafında toplayabilmiş ve isabetli siyaseti ile vatan ve milleti kurtarmağa muvaffak olmuştur.

Çok ıztırâplı bir milletin çok harap olmuş vatanında kazanılan bu zaferi ebedileştirmegi de üstüne almış olan Lider, zaferden sonraki inkılâplarda da bunu mümkün kılmıştır.

Yüksek mânevi huzurunda eğilmek suretiyle sözlerime son veririm. Nur içinde yatsın.

GAZİ M. KEMAL ATATÜRK VE KÜLTÜR MESELELERİ

Prof. Dr. AFETİNAN

Bir ecnebi muharrir, bir gün bana dedi ki :

“Atatürk hakkında, onu yakından tanıyanların hâtıraları yazıyor, siz bunlar için ne düşünüyorsunuz?”

Ona şöyle cevap vermiştim:

“Atatürk’ü bir çok kimseler tanımış, yanında muhitinde bulunmuştur, fakat herkes kendi görüşüne göre hâtıralarını tesbit etmektedir ve bunlar ayrı ayrı değer taşırlar. Onun için, aynı olaylar üzerinde bir çok görüşleri bir araya toplamak ve bir tarih metodu süzgecinden geçirmek gerektir. Bunu ise istikbalin müverrihi yapacaktır”.

Atatürk’ün asker, sivil arkadaşları ile onu tanıyanların fikir ve eserleri üzerine yazdıkları değerli hâtıra ve yazıların yayınlandığı bu Belleten sayısında çıkacak bu yazımda gayem şudur:

Her vesile ile üzerinde durmak istediğim nokta, Atatürk’ün fikir ve kültür hayatı üzerinde bildiklerimi, işittiklerimi ve kendisinden aynen not ettiğim yazıları yayınlamaktır. Bu kısmın en az işlenmiş olduğunu sanıyorum. Ancak, bu mevzulara ne için önem verdiğimi anlatmak için, okuyucularımın sabrına güvenerek biraz bizim neslin hususiyetlerinden bahsedeceğim.

Bizim nesil, “M. Kemal Paşa” adını bir kurtuluş sembolü olarak tanıdı. Çocukluğumuzun en mâsum ve heyecanlı devirlerinde, Anadolu’nun istiklâl savaşı içinde, o çetin günlerin sona ermesine dua ederek, ilkokul sıralarında bir şeyler öğrenmiye çalıştık. Büyük anne ve babalarımızın kutsal tanıdığı bir padişaha karşı, babamızın isyan duygularına şahit olarak, onu “Kuvayı Milliye” hareketine katılmış bulduk. Asırların yaşattığı Türk - Osmanlı devletinin çöküntüsünün sarsıntıları içinde büyüdük. Öyle bir nesle mensup olduk ki, millî heyecanı aile, şehir ve vatan muhitinde en derinden hissettik. Bunu askerî bir zafer ve Cumhuriyet devri takip etti. Bursa Kız Öğretmen Okulunda iken, Lozan sulh muahedesini mektep sıralarında takip ettik ve Cumhuriyetin ilânını yine bir öğrenci olarak şenlikle kutla-

dık. 1925 yılının sonbaharında henüz üç haftalık bir öğretmen iken, şapka giyerek, İzmir'de Cumhurbaşkanı Gazi M. Kemal'i karşıladığımız vakit, bir vatan kurtarıcısını yakından görmek ve sözlerini işitmekle mutluluk duyan, bir aydınlar zümresi içinde idim. Bu tarihten sonra yine bir öğrenci olarak İsviçre'de ve İstanbul'da Fransız mektebinde okurken, Türk okullarında edindiğim bilgilerime yabancı kitaplardan öğrendiklerimi ekledim. Millî tarihim ve millî kültürümüz hakkında bir çok istifhamlarla fikrim doluyordu. Bunların çözülmesini, o kültür muhitlerinde bulamadım. Fırsat buldukça Gazi M. Kemal'e bu tereddütlerimin hallini sorardım. Asıl düğüm noktaları şu idi. Mensup olduğumuz Türk milletinin Osmanlı devrinden önceki tarihi ve medeniyet sahasındaki eserleri nelerdir? Sadece askerî zaferleri veya mağlûbiyetleri olan, siyasî teşekkülden gayrı medenî eserlerden mahrum bir millet mi idik? Buna içten inanmıyordum, fakat madde olarak da, o zamanlar okuyacak, belleyecek pek az şey vardı veyahut ben tanıımıyordum. M. Kemal bu sorularıma çok ilgi göstermiştir. Türk Tarih Kurumu kuruluş günleri, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinin hazırlık ve açılış safhaları esnasında, Türk Tarih ve medeniyeti üzerindeki çalışmalar ve tartışmalar, bir Devlet başkanı olan Gazi M. Kemal Atatürk'ü meşgul eden başlıca konu idi. Mütemediyen okuyan ve bu mesele için okuyanları, bilginleri etrafına toplıyan Atatürk'ün muhitinde, daima fikirlerin ortaya atılması ve bunların formüllere bağlanması şart gibi idi. Etrafindakileri konuşturur, fakat kendisi de mutlaka bir konuşma ile meseleleri açar ve fikirleri toplardı.

İşte, bu durumlara şahit olmuş bir insan sıfatiyle çeşitli meseleleri yakından not etmiş veyahut da not ettirmişimdir. Bunlar Atatürk'ün kendi hayatına ait hâtıralar olduğu gibi, çeşitli meseleler üzerindeki düşünceleridir. Ekseriya konu, Türklerin medeniyet tarihindeki yeri meselesine gelince, çok uzun konuşmalara sebebiyet verirdi.

1936 yılının sonbaharındayız. T. T. Kurumu meşhur Alaca-Höyük kazılarını en verimli bir surette ilerletiyor. Diğer tarih ve dil çalışmaları devam ediyor. Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinin açılışı senesidir. Atatürk "Maarif Vekâletinin" resmî ünvanını "Kültür Bakanlığı" olarak kullanılmasını istemiştir. İşte bu tarihlerde (1936 sonbaharı) Cenevre Üniversitesindeki tahsilime devam için gideceğim gece, konuşmalar kültür meselesi üzerinde cereyan ediyordu.

Sorular şunlardı: Kültür ne demektir? Kültürün vazifesi, rolü, hedefi ne olmalıdır? Türk kültürçüleri bu rolü nasıl yapmaktadırlar?

Bunlar üzerinde konuşulacak ve bir kişi de not tutacaktı. İşte o notlardan bir kısmını aynen veriyorum.

Bu sorulara şöyle cevap verdiğim tesbit edilmiş.

“Kültür, bir milletin bütün tarihi seyrini gösteren bir harekettir. Bugün yaşayan milletler varlıklarını ispat ve idame için çalışırlar, fakat onların dayanacağı bir esas, kökünü kendisinden alacağı bir kültürleri bulunmazsa, temel sağlam olmaz. Onun içindir ki tarihlerinde kültür izi bırakmayan milletlerin en nihayet yalnız adları kalmıştır. Türk milleti beş altı yüz sene önce yine kültürlerinin bir safhasına dayanarak, bütün cihamı istilâ fırsatını bulmuştu. Ancak bu istilâ yalnız askerlik kudretiyle değil, milletin yüksek kabiliyeti ve maddî delilleri elimizde bulunan kültürüyle olmuştur. Halbuki sonraları bunun ihmali yüzünden o devlet maziye karıştı, yok olmak derecesine vardı. Türkiye Cumhuriyeti, kültürünü bugünkü şartlar içinde inkişaf ettirmektedir. Burası muhakkak olmakla beraber, Türk kültürçüleri eskiye de ehemmiyet vermekte, eskinin ve tarihin derinliklerini araştırmaktadır...”

Bu mesele üzerinde diğer konuşanlar da olmuş ise de aynen not edilmediği için burada bildiremeyeceğim.

Atatürk'ün bu konu üzerine sözleri şudur :

“Türkiye Cumhuriyetinin temeli kültürdür. Bu sözü burada ayrıca izaha lüzum görmüyorum. Çünkü bu, Türkiye Cumhuriyetinin okullarında bir çok vesilelerle eser halinde tesbit edilmiştir.

Kültür, okumak, anlamak, görebilmek görebildiğinden mâna çıkarmak, intibah almak, düşünmek, zekâyı terbiye etmektir.

Yine insan, enerjisiyle ve fakat tabiatın ona iltifat edildikçe tükenmez yardımıyla, yükselen, genişleyen insan zekâsı, hudutsuz kavrayış anlamında -insanın- diyen bir vasfı mahsusudur.

İnsan, hareket ve faaliyetin, yani dinamizmin ifadesidir. Bu böyle olunca kültür, yukarıda işaret ettiğimiz, insan vasfı olarak insan yaratmak için bir esasî unsurdur.

Bunu kısaca izah edelim: Kültür, tabiatın yüksek feyzleriyle mesut olmaktır. Bu ifade içinde çok şey mündemiçtir. Temizlik, saflık, yükseklik, insanlık v.s... Bunların hepsi insanlık vasıflarındandır. İşte kültür kelimesini mastar şekline soktuğumuz zaman, tabiatın insanlara verdiği yüksek vasıfları, kendi çocuklarına hafidlerine ve âtisine vermesi demektir.

Buraya kadar anlatmak istediğimiz, bugünkü Türkiye Cumhuriyeti çocukları, kültürel insanlardır. Yani hem kendileri kültür sahibidirler, hem de bu hassayı muhitlerine ve bütün Türk milletine yaymakta olduklarına kanidirler”

diye yazdırdıktan sonra, Avrupa kültür ve metodlarından istifade etmenin şart olduğuna ve bunun için Türk münevverlerinin bu medenî âlem ile temas etmelerinin ve kültür alış verişi yapmalarının zaruretine işaret etmişti.

1930 yılında yine bu meselelere ait bir konuşmada, o şu cümleyi söylemişti ; **“İnsanların hayatına, faaliyetine hâkim olan kuvvet ibda ve icat kabiliyetidir,,. İcadı ve yaratıcılığı yapabilen insanların ise, mutlaka kültürlü olmalarının şart olduğunu tebaruz ettirmiştir.**

Atatürk’ün bu sözleri hiçbir yerde yayınlanmadığı için, önemli buluyor ve bundan dolayı ne gibi şartlar içinde ve hangi tarihte bu fikirlerini söylemiş olduğunu tesbit etmiş oluyorum.

Atatürk’ün Cumhurbaşkanı olarak, resmî nutuklarında kültür işlerimize ne kadar ehemmiyet verdiği meydandadır. Diğer taraftan hususî konuşma ve hasbihallerinde bu meselelerde daima fikrini yormuş ve formüller tesbit etmiştir.

Atatürk’ün asıl “kültür” kelimesinin lûgat mânası yanında medeniyet ve hars kelimelerinin de şümüllü mânası ve medlûlü üzerinde durmuş ve her üç mefhum ile, aynı meselelerin izahını düşünmüştür. Meselâ o, medeniyeti şöyle tarif etmiştir :

Bir insan cemiyetinin a) devlet hayatında, b) fikir hayatında yani ilimde, içtimaiyatta ve güzel sanatlarda, c) iktisadî hayatta yani ziraatte, sanatta, ticarete, kara, deniz ve hava münakalâtıçılığında yapabildiği şeylerin muhassalasıdır.» derken, bütün bu kurulların ve meselelerin tetkikinin bir milletin tarihinin anlaşılabilmesi için lüzumlu olduğuna inanmıştır. Aynı zamanda O, bugün yaşamakta olan milletlerin medenî seviyelerinin, bütün bu müesseselerde fert ve cemiyet olarak meydana getirebilecekleri eserlerle ölçülebileceğini kabul etmiştir. Bir içtimai heyetin medenî ve kültürlü bir insan topluluğu olabilmesi, bütün bu kurullarda göstereceği inkişafa muvazı olarak ilerlemesi ile mümkündür ve tâm tekâmülün ancak o zaman bahis mevzuu olabileceği kabul edilebilir.

Atatürk Türk milleti için medenî, kültürlü bir istikbali, ideallerin en büyüğü saymıştır.

Şimdi bir başka mesele üzerinde durmak istiyorum.

1937 yılında Atatürk Sosyoloji kitapları okuyor ve aynı konuları okuyanlara sorular soruyordu. Sosyolojik meselelere ilgi göstermesi nazarı bilgilere hayattan örnekler bularak tahliller yapması için bir vesile teşkil ediyordu. Esasen onun için cemiyet psikolojisi meçhul bir konu değildi. Ancak her zaman ve mekânda şartların değişmesine önem vermek gerekiyordu.

İşte bir akşam (1937) Kemal Atatürk çeşitli günlük olayların tahlilini yaparken aynen not edilen aşağıda okunacak kısımları söylemişlerdi. Cümlelerde bazan tam türkçe kelimeler olduğu gibi, alışkanlık icabı olarak da, eski terimleri kullanmış olduğu görülüyor. Kendisinin üslubuna dokunmamak için bunları aynen bırakıyorum.

Kemal Atatürk diyor ki :

İÇTİMAİ HEYETİN YÜKSEK KIYMETİ VE YENİLMEZ KUVVETİ NEDİR?

“Bir içtimaî heyette kıymet ve kuvvet, onu kuran fertlerin kendilerini kıymet ve kuvvet telâkki etmelerindedir. Ancak, bu gibi fertlerden vücut bulmuş olan içtimaî heyetlerdir ki, yekpare kıymet ve kudret manzarası arzedebilirler.

Şüphesiz, ayrı ayrı fertlerin kıymet ve kuvveti olabildiği gibi, kıymetsizliği ve kuvvetsizliği de olabilir; bu gibiler dahi ökül (mecmu) kıymetin ve kuvvetin içinde bulundukça kendilerini büyük ve şâmil ökülден hissedar sayabilirler. Gayesi fert değil, kütle terbiyesi olanlar, bu hakikati bilmemekle beraber, bu hakikata sığınabilecek olanların dahi kusurlarına bakmaksızın, onları tıpkı o büyük içtimaî heyetin en aziz uzuvları ve unsurları gibi görmekte ve göstermekte tereddüt etmemelidirler. Böyle gören ve gösteren insanlar yanılmış, hata etmiş, sayılmazlar; bilâkis bunlar kendilerinin de mensup olmakla iftihar duyacakları içtimaî heyetin içinde, herkesin, her şereften yalnız hisseyap olduğunu değil, hattâ bizzat o şerefin sahibi olduğunu dahi göstermiş bulunmalarından memnun olmalıdırlar.

Ben bu hakikati, derece derece takibettiğim okulları bitirdikten sonra, hayata fiilen dahil olduğum zaman duyduğumu söylemeliyim.

Bunu kısa ve amelî misallerle izah etmek daha kolay olacaktır benim için. . . Meselâ bir tabur içinde bir alay içinde, isterseniz bir kolordu, bir ordu içinde yapılmış olan bazı tatbikatlarda, bazan bir bölük kumandanı, bazan bir keşif kolu zabiti, bazan da bir hakem olarak bulunduğum vaki olmuştur. Tatbikat veya manevra muvaffak olduğu zaman, etrafıma bakmaksızın, derhal kendi kendime övündüğümü hatırlarım; çünkü bütün bu tatbikat veya manevranın parlak neticesini ben hazırlamışım. Hakikatde ben, belki de bana tevcih edilen bu vazifeyi büyük dikkatle takibetmiş ve onda muvaffak olmuşumdur; fakat bütün kütlenin muvaffakiyetini kendime atfetmek cesaretini kendimde görmüş isem, bu da affolunmalıdır; çünkü o umumî hareket ve faaliyet içinde, benim gibi vazifesini dikkatle ve namuskârane yapmış binlerce insanın mevcut olduğunu düşünelim, bunların her birinin ayrı, ayrı benim gibi düşünmüş olduğunu da elbette kabul edelim; ve fakat ne benim, ne o binlerce namuskâr ve fedakâr insanların çalışmaları bir makamda ve bir kafada merkezleştirilmemiş olsaydı, hiçbirimiz yaptıklarımızla iftihar duymak cesaretinde bulunamayacaktık.

İnsanlar, dünya yüzünde insan sıfatını aldıkları, tarihten önceki zamandan bu güne kadar, yalnız yaşayamıyan ve behemehal içtimai halde yaşamak nasibi tabiisinde yaratılmış olduklarını bilmelidirler. İşte bu itibarla hepimiz söyleriz, hepimiz şerefleniriz, hepimiz bu şerefi kendimize atfedebiliriz; fakat hakikat şudur ki, her ferdi şeref, ve haysiyet ve kahramanlık hiçbir ferdin değildir, bütün bu fertlerden mürekkep olan içtimai heyetindir.

Bu heyet içinde bilhassa şeref kademeleri yapmak hatadır, kuvvet kademeleri yapmak, bu ise o içtimai heyetin yapabileceği şey değildir, o içtimai heyetin şuuru haricinde, onun doğurabileceğinde ve doğurabileceklerinde tecelli eder ise cemiyet kendinden mevlut olan bu vaziyetlere karşı yadırgamaz".

* * *

Gazi M. Kemal Atatürk bu sözlerle içtimai heyetin esas olduğunu belirtmekle beraber, fertlerin ayrı ayrı vazife mesuliyeti hissetmeleri ve başarı göstermeleri sayesinde muvaffakiyetlerin elde edileceğini kabul etmektedir. Bu fikrin herkes tarafından benimsenmesi, milletlerin fertlere değer vermesi ile içtimai heyetin büyük değer kazanacağı prensibi ortaya çıkmaktadır. Bugünkü dünyamızın

“Birleşmiş Milletlerin insan hakları” beyannamesinde ortaya konan prensipler ve Unesco çalışmaları bu esaslara uygundur.

İnsan cemiyetlerinde, fertler kültürlü ve değerli olduğu nisbette o cemiyet medenî seviyeye yükselebilir. Türk milletinin nasibinin bu esaslarda olması, hepimizin samimî dileği değil midir?..

Yazımı, Gazi M. Kemal’in 1930 da söylediği ve hiç neşredilmemiş bir cümlesi ile bitirmek istiyorum. O diyor ki:

“Muvaffakiyetlerde gururu yenmek, felâketlerde ümitsizliğe mukavemet etmek lazımdır”.

A T A T Ü R K

R. HÜSREV GEREDE

Rejimin koruyucusu, vatanın istikbali gençlerimize :

Güzel güneş yüzünü görmediğin, tatlı gür sesini işitmediğin, sana kutsal vasiyeti olan hitabesini can evinde saklamakta olduğun ve bir kişi kalsan da yolunda ilerlemeğe Allah'ına and içtiğin, sönmez bir özlemle, derin bir hasretle, millî engin bir aşk ateşi ve şükranla fotoğrafı karşısında huşu ile eğildiğin sevgili Ata'nın resminde görmediklerini, onun naciz bir yoldaşı ben, sana burada dilimin döndüğü kadar, kırık kalemimle bildirmeğe çalışacağım :

ı — Physique durumu, şekli ve şemali: Sağlam bir Türk ana ve babanın çocuğu, hayatını ecdadı gibi at üzerinde, talim, manevra ve şeref meydanlarında geçirmiş sportif, kuvvetli bir vücut. Uzun boylu görünürdü, asker üniforması ne kadar yakışır, sivil kıyafeti de o kadar zarif, kibardı. Muharebelerin en kızgın günlerinde bile traşlı, itinalı giyinmiş bir centilmen idi.

“Gladston” gibi balta, büyük Petro gibi keser kullanmamış güzel elleri, ince uzun parmakları, ihtimamla bakılmış temiz tırnakları, arkaya taranmış arslan yelesi altın saçları, geniş omuzlariyle, mavi şehla gözlerindeki nafiz şule; şahane, müşfik, tatlı bakış; hatları muntazam çelik yüzündeki vekar, tavru hareketlerindeki necabet, zerafetle, heybet; ırkımızın tarihi asaletini, cengâverane güzelliğini şahsında toplamış, medeni, asri Türk'ün müşahhas bir timsali, nümunesi idi. Çok noksan bulduğum bu tavsifimi, hiç olmazsa iki tanınmış sanatkar - artistin müşahedeleriyle bir dereceye kadar tamamlamak isterim :

Heykeltraş Kripel: “hareketi katî, muayyen, şuurcludur; mizacı asabi değildir. Eşkâl ve hareketiyle beşer üstü bir insandır. ‘Nitsche’ gibi hasta değildir” diyor. Ressam Haşim de: “Kapıdan bir ziya dalgası halinde giren mütekâsif bir kuvvet ve hayat tecellisi ile gözlerim kamaştı. Hadekaları (yani göz bebekleri) en garip ve esraren-giz maddelerden masnu bir çift gözün mavi, sarı, yeşil ışıklarla aydınlatığı asabi bir çehre... yüzde, alında, ellerde bir sıhhat ve bahar

birliği... Bütün zemberekleri çelikten, ince, yumuşak, toplu, gerilmiş, terü taze bir uzviyet”.

Hem edib, hem ressam Haşim'in bu tarifi 'asabi' kelimesi hariç, tamamen doğrudur. Asabi yerine 'askeri' denmesi daha yerinde olurdu.

Değme gencin dayanamayacağı yorgunluklardan sonra salim bir fikir, mantıki bir muhakeme, müşküller karanlıklarını delici bir projektör gibi olan keskin zekâsı ile, saatlerce çalışır, müzakere, münakaşa eder, kanaat ve düşüncesini etrafındakilere telkin ederdi. Kültür sahibi birinci 'Napoleon' ile büyük 'Frederic' in böyle bir vücut ve kafaya malik olduklarını tarih yazar. Tıpkı büyük Petro'da görüldüğü gibi haddinden fazla içkiye tahammül eder, zihni, fikri vuzuh ve kuvvetini tamamen muhafaza eyler, misafirperverliğinin teşvik ve cazibesine kapılan sofrasındakilerin iç yüzlerini de bu sayede mükemmelen keşfeyleydi.

2 — Sofrası: eski şairlerimizin "işî nuş" dedikleri bir içki ve sefahat toplantısı değildi; bu sofraya, değerli, seciyeli fedakâr arkadaşları, devlet ve inkılâp adamları için bir mektepti. Direktiflerini burada verir, çetin işlere göndereceği elçilerine talimatını ekseriya burada verir (İran hâtıralarımın 15 - 17 sahifelerine bakın); inkılâp sahasında yapacağı büyük işlerin projesini burada telkin eder; tarih, dil kültür münakaşalarını burada yapmaktan hoşlanır, ilmîne, kafasına güvendiği arkadaşlarını burada adeta imtihana çekerdi.

Arkadaşlık ve şakacılığı da, şeflerin şefi bu büyük adama yakışan şekilde idi. Resmîyetle hususiyeti ayırd eden, maiyetine bu hususta misal olan büyükleri tarih pek az kaydeder. Tatlı içer, tatlı konuşur, şakalarında muhakkak bir mâna olan, kalp kırmayan lâtifeleriyle meclise neşe saçan bu büyük adam, bilhassa kadınlara karşı son derece hürmetkâr, nazik bir centilmendi. Bunun harici bir muamele olmuşsa, kendisinde değil, sebep olanlarda aramak icabeder.

Avrupa usulü gayet iyi dans eder, fakat kaidelere bağlanmaz, zarif figürler icat ederdi. Zeybek oyununu millî bir dans yapmayı çok istemişti. Tamamen erkek oyunu olan bunu da, Ödemiş dağlarından inmiş efelere parmak ısırtacak, cengâverane bir eda ve hareketlerle oynadığını, manevi kızlarından Rukiye'nin Dolmabahçe'deki mükellef düğününde hayretle seyir etmiştim. Kumar oyunlarından nefret eder, arkadaşlarına bilardo, eyence kart oyunlarını

tavsiye ederdi. Briçi, kaideye tabi olmasından dolayı öğrenmek istememiş, parasız şaka yerine pokeri tercih etmiştir. Sevdiği, takdir ettiği dost büyük bir devlet sefiri ve karısı ile bir gece böyle Çankaya'da poker oynamış, kendi kaybettikçe elçinin sayın eşinin, kocasına Türk paraları bize akıyor dediğini duymuş ve anlamış, hiç renk vermeden sabahın şafak sökmesine kadar aynı fikir ve beden kuvvetiyle devam ettirdiği oyuna dayanamıyarak sefir dehşetli kaybetmeye başlamış; Atatürk, şimdi de sizin kuvvetli paranız Türk hazinesine akıyor diye madama lâtife etmiş ve hemen oyunun esasen şaka olduğunu söyliyerek ikisinin de yüreğine su serpmiş.

3 — Atatürk'ün bekârlığı tercih ve teşvik ettiği doğru değildir. Bizzat evlenmesi bu iddiaya cevaptır. Yalnız Millî mücadele zamanında, biz arkadaşlarının bekâr olmasını tercih ederdi. Zaten o devre bakarsak— emsali nadir birkaç evliden başka— Anadolu'ya geçen ve her fedakârlığı göze alanların bekâr olanlardan olduğunu görürüz.

4 — Zekâsının deha derecesinde olduğu muhakkaktır. Katiyen (mystique) yani mutasavvıf değildi. Lenin, Hitler, Musolini gibi içtimaî bir din icadına kalkışmamış, sosyal tarihin olgunlaştırdığı, en mütekâmil şekil olan demokratik bir cumhuriyetin temelini atmıştır. Şahsi müşahedelerimle diyebilirim ki; zekâsı sunuhat, ilham derecelerini bazan aşmış, en müşkül, en karanlık millî, askeri meseleleri aydınlatmış, hal etmiştir. "Sathı müdafaa" tabiyesi sayesinde, dünya medeniyeti yolu üzerindeki Akdenize tekrar kavuşmamız, bunun stratejik parlak iki misalidir "Nereye kadar gideceğini, nerede durmak lâzım geldiğini kestirme kudretine de Hatay ve Musul meselelerinde gösterdiği cüret ve ihtiyat, siyasi tarihimizin minnet ve fahirle kaydettiği iki misaldir.

Edip ve hatip idi. Yazıları, sözleri sanayiî lâfziye denilen kelime şakırtılarından muarra, kısa, mânalı, ruhlu idi.

Sesi gür, tatlı, nüfuz eden, çekici, dinleyicileri ikna edici idi.

5 — Şehlâ mavi gözlerinde, karşısındakini iradesine boyun eğdiren, düşüncesine nüfuz eden garip bir miknatisiyet vardı. Bu bir nevi (fascination), teşhir kuvveti, belki de "medium" hassası olabilir. Bu tesire tutulanlar Ata'nın göz bebeklerinin birer alev gibi parladığını söylerler.

İzmit'te (Claude Farrere)in diz üstü çökerek "beni onlar gönderdiler" demesi, bu hassayı işitmiş, fakat inanmamış olan bir am-

bassadörün 'odiyans' günü nutkunu okurken dili tutulması meşhur misallerdendir.

6 — İnkılâpçılığı: Milletın ruh ve zihniyetine olan yakınlığı ve bağılılığı sayesinde, onun hayat ve düşüncesine, dimağına devamlı bir surette nüfuz etmiş olan bu büyük inkılâpçı, neslinin, ırkının deha ve kudretini nefsinde toplamış bu ulu adam; kendi şahsiyetinde necip milletimizin asil karakterini, kanında da Türk ateşinin aydınlatıcı alevini, beyninde ise Türklük ülküsünün, engin davasını yaşatan bir insandı. Şahsi dostlarımdan ve Avusturya sefirlerinden "A. R. von Kral" eserinde; Atatürk'ün büyük İskender'in doğduğu Makedonyalı oluşuna, 1897 de askeri idadi talebesi iken, Yunan harbinin zafer teraneleriyle vatani, askeri duygusunun uyandığına, meşrutiyetten evvel Sırp, Bulgar ve Yunan çetelerinin aksülameliyle, tesiriyle Rumeli ordumuzda uyanan hürriyet, istiklâl aşkını yaşadığına, Suriye'de menfa hayatı geçirmiş olmasına da işaretle; siyasi, askeri, ruhi, manevi olgunluğunun merhale ve membalarını çok doğru izah etmiştir.

Her kula nasip olmayan zamanında doğmak beşeri taliine mazhar olan ulu Atamızın maiyetinde 19 Mayıs'ta Samsun'a çıkışımızı, Halûk Şehsuvaroğlu: "Eşsiz Kahraman" başlıklı yazısında: "Mağlûbiyetler, ihanetler, çaresizlikler, ümitsizlikler içinden sıyrılan genç başı, bir ebedi fecir halinde Anadolu dağlarında doğduğu gün, bütün bir millet bu aydınlığa koşuyor" diye ne güzel tasvir eylemiştir.

Türk genci; bayramların bayramı olan senin bu 19 Mayıs Spor Bayramının; vatanın, istiklâle, milletın hürriyete kavuşmasının ilk müjdecisi olduğunu o gün spor sahasında hatırlamakla kalma; vücudunu çelikleştirmek için her gün yapacağın beden hareketlerinde düşün, vücudce, ruhca ona lâıyk bir evlât olmak idealin olsun.

Atatürk inkılâp çalışmalarında mutalâatıle muhitini ikna eden, makul fikirleri münakaşa ve ta'mik ve tahlil ederek müsbet neticeyi çıkaran bir devlet adamı idi. Katıyet kesbeden hususlarda, kırılmaz bir azim, gevşemez bir takip fikri ile hareket ederdi. Yeni harflerin kabulünde ittifak eden "Philologues" lisan mütehassıslarımızın, beş sene müddetle bir alışma zamanı teklif etmelerini, inkılâpçılık düşüncesiyle, ruhile reddetmiş "Bu iş üç ayda olmalıdır" demiş ve yapmıştır.

Kadını çarşaftan çıkaran, bu serpuş değil şapkadır diye başımıza bütün medeni dünyanın kullandığı şapkayı geçiren, Allah'ın

kulu kadın ve erkeği müsavi hakka sahip kılan, velhasıl kıyafet, kültür, ziraat, sanayi sahalarında kalkınmayı, inkılâpları bu kadar kısa bir zamanda başaran, bu büyük adamın, muvaffakiyet sırrını ben, şahsındaki kudret ve enerji ile beraber, milletin üçüncü Sultan Selimden beri garple temasa gelmiş olmasına, Türk'ün medeniyete olan yüksek istidadına, Atasına olan sarsılmaz sevgi ve güvenine borçlu görenlerdenim.

Hepimiz Atatürk'ün; asırlarca Osmanlı imparatorluğunun siyâsî, içtimaî bünyesini kemiren, her türlü terakkiye, kalkınmaya başlıca engel ve nihayet inkırazına sebep olan taassup ve cehaletin zadei meşumu, yani uğursuz çocuğu olan "irtica"ın amansız bir düşmanı olduğunu asla unutmamalıyız.

Alçak, hain bir padişahın, dinsiz şeyhulislâmına çıkarttığı fetvaların, kutsal millî mücadele devrimizde, aziz vatanımızın dört köşesinde alevlediği isyan ateşlerinin feci tarihini daima hatırlamak, Ata gibi bu zehirli yılanın başını ezmeğe her an hazır olmak, halkımızı, saf, mert köylümüzü irşat etmek yani doğru yolu göstermek genç yaşlı her aydının dün olduğu kadar, bugün de millî ödevidir.

Atatürk'ün dini politikaya alet etmemek siyasetinde; dinine sadık, Türk'ün dinini kendi diliyle öğrenmesini istemesi, ibadete davet için okunan ezanı Türkçe okutturması, inkılâpçılıktaki ruhi kudretine, uzak görüşüne parlak bir misaldir.

Göçen dinler saltanatının şa'sa'sını, gururunu, ta Bizans devrinden beri taşıyan, şaheser camileri, sebilleri ve tabî güzelliği ile dünyanın maşukası dilber İstanbul'umuzun, gevşetici Bizans ruhunun sindiği lâtif iklimini, Boğazın Rumeli kıyılarında bırakarak, Asya steplerinde çelikleşmiş, asil ırkımızın hayatını yaşamak, çalışmak için, vaktile Türk ulularının cenkleştiği, atlarının kişnediği Çubuk ovasına çekildi. Kurtuluş savaşımızın kaynağı Ankara'yı merkez yaptı, mahkûm mazi ile parlak istikbal arasında bu suretle aşılmaz bir uçurum açtı. Yoksa o da hepimiz gibi şanlı tarihimizin sembolü olan güzel İstanbul'un aşıklarındandı.

Atatürk'ün bir ihtilâlciden ziyade bir inkılâpçı olduğuna eserleri şahittir. Ölümünden evvel yerine kimin geçeceğini bildirmemesi, kaydı hayat şartıyla devlet reisi olması tekliflerini şiddetle reddetmiş olması, hakiki demokratik bir Cumhuriyet kurmak isteğinin başlıca âlâmetidir. Muhâlif bir fırka tesisi teşvikini de ömrü vefa etseydi

anayasayı iki meclisli bir cumhuriyet şekline sokacağına müjdecisi telâkki edenlerdenim.

7 — Dindar olup olmadığı hakkında çok söz söyleyenler olmuştur. Benim müşahede ve kanaatim; kâinatın yaratıcısı, her şeyde kudreti mahsus, mevcudatın üstünde büyük bir kuvvete iman ettiği- dir. Zaten “insanların tasavvur ettiği gibi bir Allah olsaydı, yine senin büyüklüğünü idrakten aciz kalırdı” sözü bu hakikati ifadeye kâfidir. Hazreti Peygamberi; kendi hükümrânlığı haricindeki devletlerde, namını asırlarca hutbelerde okutmakta olmasıyla, en büyük bir siyasi, dahi olarak tasvir eder, müslüman bir aile kucağında büyümüş olmasından aldığı moral, ruhi telkin ve terbiyenin hayırlı tesiriyle olacak, mabeyin alaturka saz takımını dinlerken birdenbire şarkıyı kestirir, hanende hafız Yaşar’a Kuranı Kerim okumasını emir ederdi.

Bu lâhuti, ruhani anın cazibesi altında, güzel insan sesinin naklettiği ulûhiyetin yüksek sözlerini huşu ve tazimle, hem de göz yaşlarıyla dinlerdi.

Amansız ızdırıp döşeğinde “ya Rabbi, ya Rabbi!” diye zemezmez tehliil olduğunu, yani Allah’ın kutsal adını mütemadiyen zikrettiğini, bu çok hazin günlerde altın saçlı başı ucunda, kanlı gözyaşları döken arkadaşlarından duydum.

*Sonsuz yaşayıp başta kalsaydın ne olurdu?
Şarkın kara bahtında ışıktın neye söndün?
Sızlar büyük önder, vatanın kalbi derinden
Şarkın kara bahtında ışıktın neye söndün?”*

KEMAL EDİP

*Atatürk’ün vücudu göçsede yer yüzünden
Türklük onun ruhunu kendi ruhunda saklar”*

FARUK NAFİZ ÇAMLİBEL

TARİH İLMİ VE ATATÜRK *

Prof. Dr. EKREM AKURGAL

Atatürk'ün Şark ve Garp medeniyetleri karşısındaki davranışı—Cumhuriyet Türkiyesinin siyasi hudutlarını Atatürk hangi prensiplere göre çizdi—Atatürk inkılâplarını hazırlayan esaslar—Türk Tarih tezinin ortaya konmasındaki sebepler.

Atatürk'ün hayatı ve eserleri ve onları hazırlayan sebepler araştırıldığı takdirde, bu büyük adamın tarihten daima ilhâm aldığı ve herhangi bir meseleyi ele alırken onu tarihin ışığı altında mütalâa ettiğini görmek mümkündür. Garp kültürünün benimsenmesi, inkılâpların hazırlanması, yurdun siyasi hudutlarının çizilmesi, Türk Tarih tezinin ortaya konması gibi meselelerde Atatürk her defasında tarihin iyi ve kötü örneklerinden ders almıştır. Şimdi bu konuları teker teker ele alalım:

Şark ve Garp kültürleri karşısında Atatürk

Tanzimattan beri memleketimizin en mühim meselesi Şark ve Garp¹ medeniyetleri karşısındaki durumumuz ve davranışımızdır.

* Bu yazı daha önce 20 XII 1954 tarihinde konferans şeklinde, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde Prof. Akdes Nimet Kurat tarafından tertip edilen kollokium'ların biri olarak, umumî efkâra sunulmuş bulunmaktadır. Konferans buraya aynen nakledilmiştir.

¹ Şark'la Garp arasında fark gözetme ve bugün *Şarklı* ve *Garplı* mefhumları ile ifade ettiğimiz dünya görüşleri arasında mevcut olan ayrılıklara işaret etmek bilhassa XIX. asır Avrupa'sında revaçta idi; meydana gelen mefhumlar Avrupalı düşünürlerin ortaya koydukları müşahede ve tedkiklere göre şekil kazanmışlardır. Bu hususta Fransa, Almanya, İngiltere ve İtalya'da büyük ölçüde neşriyat yapılmıştır. Avrupalı düşünürler *hümanist*, *koyu hristiyan*, *emperyalist*, *sosyalist*, *ırkçı* vesaire olduklarına göre şarklıyı tarif edişleri değişir. Aynı şekilde rönesans devrinde de garplıların Şark ve şarklı hakkında enteresan müşahedeleri vardır. XVI. asırda Kanunî'ye sefir olarak gelen ve o devir Türkiyesi hakkında dört enteresan mektup yazmış olan Busbek bilhassa zikre şayandır. Roma devrinde de Şarkla Garp arasında fark gözetildiğini bir çok örneklerle tesbit etmek mümkündür. Fakat şarkla garp arasında en çok fark gözetilen yunanlılar olmuştur. Helenler kendilerinin anlamadıkları dilde konuşan milletlere barbar derlerdi. Fakat bu sözle umumiyetle şarklıları, yani Mısır, Mezopotamya ve Anadolu'da mukim milletleri kastederlerdi. Ana vatanda Barbar

Atatürk kendisinden önceki Türk aydınlarının ve bilhassa devrinin büyük mütefekkeri Ziya Gökalp'in Şark ve Garp zihniyetleri üzerindeki düşüncelerinden muhakkak ki büyük ilhamlar almıştı. Fakat Türk tarihinin en mühim içtimai hâdisesini teşkil eden inkılâpları meydana getirmek Atatürk'e nasip olmuştur. Atatürk'ü başarıya götüren iki mühim sebep vardır. Bunlardan birisi onun Şark ve

sözünün mânası menfi, Yunan kolonilerinde ise müsbet idi. Dördüncü asırda Stoa felsefesinin tesiri ile Yunan yarım adasında da barbar sözünün kötü mânası kaybolur.

Görüyoruz ki müsbet olsun menfi olsun Garp dünyası Şark dünyasını kendisinden ayırdetmektedir. Şimdi biz kendi görüşümüze göre Şark ve Garp kültürlerinin birbirlerinden olan ayrılıklarına işaret edelim. Objektif bir mukayese yapabilmek için her iki kültür dünyasının kuvvetli olduğu devirleri ele alalım. Öyle zannediyorum ki Şark'ın milâttan önce dokuzuncu, sekizinci, yedinci, ve altıncı asırlar zarfındaki kültürünü yunanlıların aynı zaman zarfındaki kültürü ile mukayese etmek doğru olacaktır.

8. ve 7. asırlar sarfında Helenler Mısırlılardan, Fenikelilerden, Assurlulardan ve Hititlerden bir çok sahada ders almaktadırlar. Öyle ki sanat alanında tecrübi bilgi ile fikriyat sahasında yetişmek isteyen her aydın heleni eline bastonunu alıp, Mısır, Mezopotamya ve Suriye'nin kültür merkezlerini karış karış geziyor, öğrendiklerini Hellas'da ve o zamanki bütün Yunan dünyasının Gymnasionlarında veya Agora gibi toplanma yerlerinde gençliğe ve geniş halk kitlelerine yayıyorlardı.

Son zamanlarda kesin bir surette ispat edildiği gibi, Hesiod'un Theogonie'si yani tanrıların meydana gelişi hakkındaki kitabı tamamiyle Hitit kaynaklarından mühlhemdir. (Bu hususta bk. Güterbock, *Kumarbi Efsanesi*; Ankara 1945, T. T. K. yayınlarından). Böylece Yunan mitolojisinin büyük bir kısmı Hititlerin malıdır. Sanat bakımından da Helenler sekizinci yüzyılın sonunda Şark'ın tesiri altındadırlar. Fakülte yayımları arasında neşrettiğimiz bir kitapta Helenlerin sanat sahasında Hititlerden ilham ve örnek aldıklarını ortaya koymuş bulunuyoruz. (E. Akurgal, *Spät-hethitische Bildkunst*, Ankara 1949). Aynı durum kendisini daha başka sahalarda da göstermektedir. Helenlerin, hesap, hendese ve gökyüzü bilgilerinde olduğu gibi, sağlık bilgisinde ve umumiyetle fikriyat sahasında Mısır'dan ve Mezopotamya'dan büyük ölçüde istifade ettikleri eskidenberi bilinmektedir. Durum böyle olduğuna göre, bu çağdaki Şark kültürünü kendisini hemen takip eden Yunan kültürü ile mukayese etmek yerinde olacaktır.

Mukayese bizi şayan-ı hayret neticelere götürmektedir. Şark milletleri Yunan kültürünün ortaya çıktığı tarihe kadar 2500 yıl zarfında zengin bir bilgi hazinesi meydana getirdiler. Fakat bütün iktisap edilen geniş ve büyük bilgiye rağmen ilmi düşünceye ve ilmi çalışmaya yani bugünkü müsbet ilim zihniyetine ulaşamadılar. Buna mukabil helenler Mısır ve Mezopotamya'dan öğrendiklerini iki Asır boyunca işledikten sonra bugünkü medeniyet ilminin esaslarını kurdular. Helen mucizesi adını alan büyük hâdiseyi bir tek cümle ile ifade etmek isteriz, o da şudur: "Helenler iki buutlu Şark kültürünü üç buutlu bir kültür haline yükselttiler". Bunun ne demek olduğunu ifade edebilmek için bir iki misal zikretmek icap edecektir.

Garp kültürleri karşısında sarıh ve kesin kanaate sahip olması ikincisi de elde ettiği bu sarsılmaz inancını radikal bir metodla gerçekleştirmiş olmasıdır. Atatürk tarihten aldığı ilhamlarla Türk milletinin maddi ve bilhassa mânevi sahada garphlaşmasının bir zaruret olduğunu anlamış ve bunun ise ancak radikal icraatle gerçekleşebileceğini düşünerek ona göre hareket etmiş ve böylece başarıya ulaşmıştır.

Mısırlılar *hendese* ve *hesap* bilgisine sahiptiler. Buna pratik yollardan erişmişlerdi. Bilfarz hesap bilgisinde toplamayı ve çıkarmayı öğrenmişlerdi. Fakat çarpı ameliyesini bilmiyorlardı. 12 kere 12 yi bulmak için toplama yapıyorlar yani 12 tane 12 yi alt alta yazıp topluyorlardı. Buna mukabil yunanlılar bizim bugünkü hesap ve hendese ilminin bütün esaslarını kurmuşlardır. Euklid hendesesi halen mekteplerde kullanılan jeometridir. Mısır'da ve Mezopotamya'da empirik yollarla bazı hastalıklar tedavi edilmekte idi. Fakat Şark'ta umumiyetle hastalıkların menşei kötü ruhlara irca edilirdi. Halbuki Yunanlı hekim Hippokrates hastalığın menşei insan vücudunun kendisinde hücrelerin bozulmasında aradı. Hepimizin mekteplerde öğrendiği gibi Anadolu'daki tabiat filozofları tabiat hâdiselerinin hakikî sebeplerini aradılar ve böylece hurafeden, batıl itikattan sıyrılmış bir serbest araştırma yolu ile müsbet ilmin esaslarını kurdular. Mezopotamya'da gökyüzü bilgisi çok ileri bir durumda idi. Fakat bir güneş tutulma hâdisesini vukuundan önce ilk defa Milet'li Thales söyledi. Ve 28 Mayıs 585 tarihindeki meşhur güneş tutulmasını önceden hesaplayarak buldu. Archimedes'in "*buldum buldum*" dediği fizik kanunu da böyle bir ilmî araştırma sonunda bir önce görüş ve önce hesap ediş ile ortaya konmuş bir tabiat kanunudur ki, bu çeşit bir yaratıcı araştırma örneğine Şark'ta rastlanmamaktadır. Böylece helenler Şark'ın bilgisi yerine ilmi vazettiler.

Şark edebiyatında tiyatro bir nevi monologdu. Yunanlılar dünyada ilk defa olmak üzere hâdiseleri hikâye etmeyip sahnede oynamağa başladılar ve bugünkü tiyatroyu kurdular. Şark'ın hareketsiz heykellerine Yunanlılar tabiiik ve canlılık verdiler. Şark'ın iki buutlu resim sanatı yerine helenler perspektif ile gölge ve ışığı icat ederek üç buutlu resim sanatını dünyaya hediye ettiler.

Bütün bu yenilikler dünya tarihi için o kadar muazzamdır ki bunların Şark dünyasında üç bin yıllık bir medeniyet devri içinde bulunamamış olması cevaplandırılması lâzım gelen bir meseledir.

Eski yunanlıları şarklılardan ayıran ve onlara büyük mucizeyi yaptıran nedir. Heman cevap verelim: Bunun sebebini Şark'ın bütün tarihi boyunca demokrasiyi tanımamış olmasında aramak lâzımdır.

Dikkat edilirse beş bin yıllık Şark tarihinde bir tek demokratik devlet yoktur. Buna karşılık Garp âleminde demokrasi yani halk hâkimiyeti çok eskidir. *İyonya*'da, yani Batı Anadolu'da hiç olmazsa 8 inci yüzyıldanberi, *Atina*'da ise milâttan önce 508 tarihindenberi demokrasi mevcuttur.

Demokrasi hür düşünceye hür harekete ve umumiyetle serbest çalışmaya meydan verdiği içindir ki müsbet ilim *Batı Anadolu'nun hür şehirlerinde* doğmuştur. Nitekim, tabiat filozoflarının Hellas'da değil de Batı Anadolu'da yani demokrasinin

Garp kültürünün Şarka aşılamağa ilk çalışan Büyük *İskender* olmuştur. Fakat o bu tecrübeye muvaffak olamadı. Çünkü Şark âlemini tanıyamıyordu. Buna karşılık Atatürk teşhisini doğru koydu ve giriştiği büyük işte muvaffak oldu. Atatürk ne yaptı ve nasıl muvaffak oldu. Bunun cevabını vermeden büyük *İskender*'in ne için muvaffak olmadığını tetkik edelim:

daha önce tatbik edilmiş olduğu muhakkak bulunan bir bölgede ortaya çıkması yine bunun bir izahıdır.

Diktatörlükle ve mutlakiyetle idare edilen memleketlerde hürriyetin bulunmayışı, orada serbest düşünceye ve serbest çalışmaya imkân veremez. Bütün memleketin idaresi bir tek şahsın elinde olduğu takdirde, bize tarih binlerce örnekle anlatmaktadır ki hürriyet en kısa bir zamanda ortadan kaybolmaktadır. Halkı istismar eden kiral veya Tyran kendi hükümlerini ebedî kılmak için bütün kötü yolları dener ve en korkunç usulleri tatbikten çekinmez. Eski devirlerde siyasi idareyi elinde bulunduran tek kuvvet aynı zamanda dinî otoriteyi de elinde tutuyordu. Hâkimiyetini tarsin etmek için o dini de istismar edecektir. Bu korkunç menfaat düşüncesi ona en umulmaz şeytanlıkları ve hiyleleri de yaptıracaktır.

Hastalıkların, afetlerin ilâhî veya şeytanî sebepten geldiğine insan oğlu inanmağa çok meyyaldır. Fakat halkın buna inanmasına mutlakiyet idaresi büyük önem verir. Hattâ halka bunu telkin eder. Halkı ezer, kendisi rahat eder. Kezalik halkı esir olarak kullanabilmek için bir iki vasıta daha vardır. Onlardan biri *bir lokma bir hurka* zihniyeti, diğeri de öteki dünyaya bağlılık ihtiyacının kamçılanmasıdır. İnsanlar yaradılışları itibariyle ölümden korkarlar. İnsanları avutmak için en tatlı teselli ona öteki dünyada saadetler vermekle mümkün olabilir. Tecrübe göstermiştir ki insanlar buna kolaylıkla aldanmaktadırlar. Binaenaleyh, dinlerin iyi bir niyetle icadettikleri bu teselliye mutlak idarenin başındaki adam kendi menfaatine istismar eder. Üstelik bir hurka bir lokma zihniyetini aşlayarak halkı kanaatkâr bir hale getirir ve ondan elde ettiği menfaati kendi şahsına, ve icraatını destekliyen *Timokrat*'lara yani zengin ve nüfuzlu kimselere, şeyhlere ve eşrafa hasreder.

Eğer beş bin yıllık Şark tarihi tetkik edilirse, durumun hemen her zaman böyle olduğu görülür. Arada bir iyi kalpli bir hükümdar ortaya çıkmıştır. Fakat bu bir istisnadır. Kaldı ki kurulmuş olan mekanizmayı âdil bir hükümdar da değiştiremez. İşin garibi, esaretten kurtarmak istediği halkın kendisini, karşısında isyankâr bulur.

Şark böyle bir hava içinde doğmuş böyle bir hava içinde yaşamıştır. Böyle bir atmosferde ise serbest düşünceye imkân bulunmadığından Şark âlemi Garp dünyasının *plâtformuna* yüksellememiştir.

Şark'la Garp arasındaki bu farklı durum ortaya çıktıktan sonra Şark bir daha eski parlak günlerine dönemedi. Garp demokrasiyi tatbik etmeğe başladığı günden itibaren Şark Garbı takip etmek zorunda kalmıştır. Abbasi'ler devrinde, Türklerin de hissesi olan bir ilmî hareket neticesinde felsefe ve müsbet ilimler sahasında büyük başarılar sağlandı. *Cebir* ve *kimya* ilimleri tedvin edildi. Avrupa ilimleri bugün o zaman konulan isimler altında adlandırılmaktadır. Fakat bütün bu ilmî faaliyet bilindiği gibi eski Yunan kaynaklarına dayanmaktadır. Böylece buna bir Şark başa-

Büyük İskender Şark ve Garp kültürlerini birleştirmek bu iki dünyanın en iyi taraflarını alarak, yeni, büyük ve birleşik, fakat hellenleştirilmiş bir âlem yaratmak istiyordu. Alman tarihçisi Droysen bu sebepten İskender'den sonraki Yunan tarihine haklı olarak Hellenismus adını koydu ². Bu Şarkı helenleştirme hareketi idi. Fakat bu iki dünya insanları arasında duyuş, görüş ve dünyayı anlayış o kadar başka idi ki ikisini birleştirmek imkânsızdı. Esasen helenler bu işe razı olmamış ve her fırsatta İskender'e bunu hissettirmişlerdir. İran elbiseleri giyen Büyük İskender İran örf ve âdetini de tatbik ediyor, İranlılara eteğini öptürüyordu. İskender'in bu hareketlerini Helenli arkadaşları ve dostları esefle karşılıyor ve nefretlerini de ifade etmekten geri durmuyorlardı ³.

Filvaki başlangıçta milâttan evvel IV. yüzyılın sonunda ve III. yüzyıl boyunca Suriye ve Anadolu'nun hattâ İran ve arkasının Helen kültürüne bağlandığını, Yunan kültür ve sanatının Hindistan'a kadar yayıldığını ve bu tesirin milâttan sonra VII. VIII., yüzyıllara kadar Asya'nın bir çok yerlerinde devam edip gittiğini müşahede ediyoruz.

Fakat Şarkın helenize edilmesi yanında Garbin de şarklaşması hâdisesinin yavaş yavaş sessiz ve gürültüsüz başlamış olduğunu görüyoruz. O günkü yunanlılar bunun farkında bile değillerdi. Çünkü dış görünüşte üstün gözükten, siyasi idareyi ve hâkimiyeti elinde bulunduran Helen kuvvetleri idi.

rısı değil bilâkis Garbin Şark'taki bir meyvesi, bir eseri olarak bakmak zorundayız ve bu devri de ilk rönesans olarak vasıflandırabiliriz.

Şark'ın tevekkül havası ve mutlakiyet idaresi altında bu ilmî hareket kısa sürdü. Buna benzer, kültür hareketleri diğer Şark milletlerinde ve bu arada Uygurlarda, Selçuklularda ve Osmanlı devletinin parlak günlerinde görüldü. Şu var ki bu hareketler ya eski Helen kültürüne dayanmaktadır, veya Şarklı köklere gitse bile Garp kültürü ile ölçülecek bir çap gösterememektedir.

Denebilir ki kültürler arasında kıymet hükmü vermek, birisini ötekisinden yüksek veya alçak addetmek doğru değildir. Çin kültürü mü yüksektir, yoksa Hind kültürü mü yüksektir meselesinde bu düşünce yerindedir. Çünkü bu kültürler birbirlerinin benzerleridir. Fakat öyle kültürler vardır ki birinin diğerinden üstünlüğü zahirdir. Bilhassa hukuk sahasında, yani adaletin mutlak olup olmamasında ve müsbet ilimlerde elde edilen iktisabat ile bu fark Şark ve Garp kültürleri arasında bâriz olarak mevcuttur.

² J. G. Droysen, Geschichte des Hellenismus (Benno Schwabe, Basel 1952).

³ Arrianos, Anabasis IV, 11, 1 (Hayrullah Örs, İskender'in Anabasis'i, Maarif Vekâleti Yunan klâsikleri tercümesi Nr. 63, s. 198-206).

Hellenismus devrindeki Garp üstünlüğü milâttan önce VIII. ve IX. yüzyıllardaki Şark üstünlüğüne benzer. O zaman Doğu âlemi Batı âlemine hocalık ediyordu. Fakat sonunda, yukarıda söylediğimiz gibi⁴, çırak ustasını yendi. Hellenismus devrinde ise Garp öğretmenlik isteği ile Şarka gitti. Fakat onun sihirli kuağı içinde kendisini esir buldu. Garp Şarkın en kuytu yerlerine girmiş bir çok tesirler yapmış fakat sonunda Şark dini ve dünya görüşü Garbe hâkim olmuştur.

İskender ve halefleri ellerindeki küçük Makedonyalı ve Yunan kuvvetleriyle Şark kültürünü helenleştirmeğe ve Şark milletlerini idare etmeğe çalışıyorlardı. Fakat kültür şarklılığını muhafaza ediyordu. Çok başka bir atmosferde yetişmiş olan şarklıları helen dini ve düşüncesi okşamıyordu. Buna bir çare bulmak isteyen helenler dış görünüşteki bazı benzerliklere dayanarak kendi tanrılarını yabancı tanrılarla birleştirdiler. *Interpretatio Graeca* adını alan bu yabancı tanrılar helen tanrıları ile bir tutmak ve onları Yunan tanrısı gibi göstermek, yani kendi kendini aldatmak yoluna sapıldıktan sonra artık Yunan dini bütün kuvvetini kaybetti. Meselâ Apollon-Mithra-Helios-Hermes tanrıları birbirlerine karıştırılmış bulunuyordu. Synkretismus dediğimiz bu hâdise Helen dünyasının farkına varmadan Şark dinlerinin tesiri altına girmesi sonucunu vermiştir.

Yunanlıların dinlerini böylece bozmalarına ve kaybetmelerine karşılık idarelerindeki şarklı milletler kendi akidelerini ve dinlerini muhafaza ettiler. Helenler şarklı milletleri helenize edeyim derken kendileri şarkılaştılar. Şark dinleri Mısır'da, Anadolu'da, Suriye'de yunanlı halk nezdinde yerleştikten sonra milâttan önce II. ve III. yüzyıllarda Şark dinleri buütün Garp âlemini sardı. *Mithra*, *Jüpiter Dolichenus*, *Kybele* ve *İsis* gibi Şark tanrıları Garpte de yayılmağa başladı. Hellenismus çağındanberi Avrupa'ya geçmeğe başlayan Şark dinleri binnetice bir Şark dini olan huristyanlığın doğuşuna da âmil oldular. Böylece Büyük İskender'in teşebbüsü menfi bir netice vermiş oldu.

Büyük İskender tarafından girişilen tecrübenin menfi netice vermesine mukabil Atatürk'ün kendi milletini garplılaştırma hususunda tevessül ettiği çareler ve esaslar muvaffak olmuştur. Çünkü

⁴ Bu hususta 1 numaralı haşiyemize bk.

Atatürk çok iyi bildiği tarihten ders almış ve kendisinden öncekilerin kusurlarını keşfederek işe koyulmuştur. Atatürk'ün yeni bir millet meydana getirmek için işe başladığı zaman, ortaya çıkacak olan devletin coğrafi mekân vahdetini ve onun jeopolitik durumu ile ilgili olarak tarihin asırlar boyunca verdiği iyi ve kötü dersleri en ince teferruatına kadar tetkik etti. Atatürk siyasetinin ve inkılâplarının bütün çıkış noktaları Şark ve Garp kültürlerinin birbirleriyle münasebetinde ve Anadolu yarımadasının tarihte beliren jeopolitik durumuna göre ayarlanmıştır.

Türkiye Hudutlarının çizilmesi :

Bugünkü Türkiye'nin sınırlarını Atatürk çizmiştir. Elimizdeki topraklar birinci büyük harpten bize tesadüfen kalmış olan kısımlar değildir. Bugünkü topraklarımızın sınırları tâbir caizse, ne bir karış fazlasıyla ne de bir karış eksigi ile olmamak üzere Atatürk'ün yeniden kurmak üzere hazırlandığı devlet için kafasında tasarladığı, yani jeopolitik duruma uygun bir mekân vahdetine sahip olan bir kıta parçasıdır. Harbin sonunda bize bırakılmak istenen beş on Orta Anadolu vilâyetini ihtiva eden bir vatan parçasığından ibaretti. Millî mücadele ile ve Lozan'da sulh yolu ile elde edilen topraklara bugünkü sınırlar içinde kalan ve ideal bir bütünlük gösteren bir ülkedir. Harp ve sulh yollarıyla bu sınırları Avrupa kıtasında veya Arap memleketleri içinde genişletmek isteyenler çoktu. Fakat Atatürk bunu istemedi. Çünkü böyle bir genişlemenin vatan bütünlüğüne zarar getireceğine kanidi. Çünkü Atatürk tarihten aldığı derslerle Anadolu'da oturan bir milletin onun dışına çıktığı zaman daima içinden sarsıldığını ve yarımadayı tam mânası ile elinde bulunduramadığı takdirde sağlam bünyeli bir devlet kuramadığını görmüştü. Bunu anlayabilmek için Anadolu yarımadasının tarih boyunca jeopolitik durumunu kısaca gözden geçirmemiz faydalı olacaktır⁵.

Anadolu'nun tabii coğrafya bakımından olan yapısı onun bir tek devlet tarafından idaresini çok zorlaştıran bir durum arzeder. Anadolu yarımadası birbirinden, aşılması güç dağlarla ayrılmış bulunan ve yekdiğerine zıd olan bir çok iklim bölgelerini ihtiva eder. Bu yüzden ki Anadolu yarım adasını bugünkü sınırları içinde

⁵ Aynı mesele hakkında bak. Ekrem Akurgal, Phrygische Kunst. s. 114; Ankara 1955.

elinde bulundurmuş biricik devlet Osmanlı İmparatorluğu'dur. Ondan önce hiç bir devlet Anadolu'ya bugünkü sınırları vüsatı içinde sahip olamamıştır. *Hititler, Frygler, Yunanlılar, Romalılar ve Selçuklular* ancak Anadolu'nun bir kısmına hâkim olabilmişlerdir. Yarımada'nın tabii arızaları bu devletlerin Anadolu'da hüküm sürdüğü sıralarda bazan bir düzüneye yakın irili ufaklı devletçiklerin veya beyliklerin birlikte yaşamasını mümkün kılmıştır. Bu yüzdendir ki Anadolu daima istilâlara uğramış, içeride sağlam ve birlik bir kuvvet bulunmadığı için dıştan gelen tesirlere diğer bütün kıtalardan daha az mukavemet edebilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu da aslında Anadolu yarım adasını tam mânası ile memleketin ana gövdesi addetmemiş ve bu yüzden onu ihmal etmiş olduğundan Anadolu'nun bu devirde de bir bütün telâkki edilmemiş olduğunu görüyoruz.

Tarihte ilk defa Atatürk Anadolu yarımadasının zayıf ve kuvvetli taraflarını sezmiş ve onun ancak bir bütün halinde zinde bir devlete ülke olabileceğini görmüş ve bunu da gerçekleştirmiştir. Atatürk Ankara'yı başkent seçerken *Hitit* ve *Fryg* devletlerinin misaline uymuş, devlet merkezini yarımada'nın ortasında kurarken onun ancak bugünkü sınırlarla çevrili bir ülkenin başkenti olması lâzım geldiğini düşünerek hareket etmiştir. Millî mücahedenin gayesi bu idi. Atatürk bu hudutları temin ettikten sonra kurduğu devletin ideal vatanını bulduğuna kanaat getirdi⁶. Arap memleketlerine sarkmak ve yahut Türkler tarafından meskûn olan Balkanlara uzanmak Anavatanın bütünlüğünü sarsacaktı. Onun için yurttan sulh, cihanda sulh parolası verildi.

Atatürk İnkılaplarını hazırlayan esaslar :

Vatan topraklarının ideal sınırları tesbit edildikten sonra bu yeni ülkenin coğrafi güçlüklerini ve tarihin yüklediği mânevi zorlukları yenmek kalyordu. İklim farkları bakımından birbirine çok zıd bölgeleri ihtiva eden ve aşılması güç ve arızalarla ayrılmış olan coğrafi bölgeleri birleştirmek için ilk hamlede yolların ve bilhassa demir yollarının ele alındığını görüyoruz.

Bunun arkasından ziraate ve hattâ sanayie ait meselelerin de haline gidilerek Anadolu yarımadasının iktisadi hayat bakımından bir bütünlük haline getirilmeğe başlandığını müşahade ediyoruz.

⁶ Anadolu Yarımadasının bütünlüğü için lüzumlu olan Hatay, önce Fransızlarla yapılan bir anlaşmaya göre sonradan ilhak edildi. Anadolu Yarımadasının jeopolitik bütünlüğü bakımından bazı adalar da aynı mânayı taşımaktadırlar.

Fakat bu yeni mekân havdeti içinde bir kültür bütünlüğü de temin etmek gerekiyordu. İşte o zaman Atatürk kendi eserleri olan inkılâpları ve Türk tarih tezini ortaya koydu.

Atatürk inkılâpları, bir tek cümle ile ifade edilmek lâzım gelirse, Türkiye'uin şarklılıktan garplılığa geçirilmesi demektir. Konuşmamızın başlarında büyük İskender'in de Şarkı garplılaştırmak istediğini fakat bunda muvaffak olamadığını kaydetmiştik. Eski tarihteki tecrübeler ondan ibaret değildir. Anadolu'da bir çok milletler Şark ve Garp kültürlerinin tesirleri altında kalmışlar fakat bu karşılıklı tesirlerde daima şarklı dünya görüşü pasif bir mukavemetle garplı dünya görüşüne galebe çalmıştır.

Atatürk hiç şüphe yok ki buna benzer misalleri biliyordu, ve memleketini garplılaştırmağa başlarken o güne kadar kimsenin sezeemediği veya tatbik edemediği esaslara dayanarak hareket etti. Şimdi bu esasları bulmağa çalışalım:

Atatürk Anadolu toprakları içinde yer alan Türkleri bir kültür birliği altında mânen müttehid bir kitle haline sokmak için çareler aradı. Memleket geri kalmıştı. Fakat bu gerilik yalnız iktisadi veya ziraî değildi. Memlekette kültür buhranı da vardı. Eski Osmanlı kültürü hayatiyetini kaybetmiş, gelenekler sarsılmış, Tanzimat'la başlayan garplılaştırma hareketleri de, bir çok yeniliklerin memlekete girmesine rağmen, arzulanan semereyi verememiş, satha sürülmüş bir cilâdan ibaret kalmıştı. Manzara tıpkı *Hellenismus* devrindeki Şark memleketlerinin aynı idi. Dış görünüş Avrupalı fakat ruh ve maya şarklı idi. Bu durum karşısında Atatürk memlekette iki büyük mânevi kıymetin eksikliğini sezdi. Türk milletinin benliği sarsılmış kendine itimadı kaybolmuştu. Osmanlı İmparatorluğu'nun son asırlarındaki devrede Türklük kaybolmuş hattâ Türk olmak bir nevi şerefsizlik ve aşağılık mânasını almıştı. Millî mücadele günlerini ve bilâhare *Türk tarih tezini* ortaya çıktığı günleri beraber yaşayanlar veya o devirlerde yazılmış olanları okuyanlar hatırlıyacaktırlar ki Atatürk'ün birinci amacı Türk milletine benliğini kazandırmak, onun da şerefli bir maziye ve büyük hasletlere sahip olduğunu kendisine anlatmaktır. Atatürk'ün her tarafta türklüğü öven ve "bir Türk yüz düşmana bedeldir" şeklindeki formüllere kadar giden sözleri hep bu mânada sarfedilmiştir.

Türk milletine benliğini kazandırdıktan sonra memlekette Osmanlı İmparatorluğu'nun yükseliş çağlarında mevcut olan hürriyet

havasını yeniden uyandırmak ve onu daha sağlam temellere dayandırmak için Atatürk *demokrasinin* kurulmasını lüzumlu gördü ve cumhuriyetin ilânını ilk iş olarak gerçekleştirdi. Böylece Yakın-Şark dünyasında ilk demokrasiyi Atatürk kurmuş oldu⁷.

Çok iyi tarih bilen ve bütün çalışmalarını ondan aldığı ders ve ilhamlarla yürüten Atatürk Şark'ta kendisinden önce demokratik bir hükûmetin bulunmadığını çok iyi biliyordu. Nitekim İslâm ve Arap tarihinde bazı devirleri cumhuriyet olarak mütalâa etmek isteyenlere karşı Atatürk henüz neşredilmemiş bir mektubunda⁸ "*Arap ve İslâm tarihinde cumhuriyet* denecek bir devir yoktu" demekte ve böylece Şark'ta demokrasinin mevcut olmadığına ehemmiyetle işaret etmektedir. Binaenaleyh Atatürk'ün cumhuriyet idaresini lâaletâyin Avrupa devletlerinin benzeri bir devlet kurmuş olmak için değil, benliğine ulaştırdığı milletini hürriyete kavuşturmak için kurmuştur.

Milletine benliğini ve hürriyetini kazandırdıktan sonra Atatürk inkılâp hareketlerine geçti. Bu hareketler daha önce de söylediğimiz gibi Türk cemiyetinin garplılaştırılması demektir. Şu var ki burada Atatürk'ün Büyük İskender veya birçok Şark milletleri tarafından bilerek veya bilmiyerek takip edilen yolların ve metodların dışında bir usul takip ettiğini görüyoruz.

Atatürk garplılaştırma hareketinde çok cezri hareket etmiştir. Ve onun için de muvaffak olmuştur. İskender'in *Synkretismus* yolu ile hal etmek istediği problemi Atatürk, tarihin verdiği misallerden ilham alarak Şark ve Garp kültürlerinin bir *dualizm* halinde yan yana yaşamasını zararlı görerek cezri hareket etmiş ve şarklı dünya görüşünü kökünden silecek inkılâplar yapmıştır. Konuşmamızın başında ifade ettiğimiz ve bir çok da misallerle izah ettiğimiz gibi *Şark ve Garp* kültürlerinin bir arada yaşaması takdirinde daima Şark kültürü galip gelmiştir. Binaenaleyh garplılaştırma hareketinde ortalama yol yoktur.

Atatürk 1931 yılında *Türk Tarih Kurumu'na* gönderdiği bir mektupta Şark'ın bir hurka bir hurma zihniyeti ile tarih yazılamıyacağına işaret etmektedir. Binaenaleyh mevzuubahis olan şarklı dünya görüşünü

⁷ Uzak Şarkta Çin 1912 tarihinde Cumhuriyet idaresini tesis etmekle Türklere tekaddüm etmiştir.

⁸ Bu mektup Türk Tarih Kurumu arşivinde saklıdır.

öteki dünyaya bağlı olma ve bir lokma bir hırka ile iktifa etme zihniyetinin ortadan kaldırılmasıdır.

Şark memleketlerinde hürriyetin bulunmayışını *demokrasinin* meydana gelmemesi ile izah etmiştik⁹. Fakat şu suale de cevap vermek lâzımdır. Şark'ta *demokrasi* neye doğmadı? hiç olmazsa 508 tarihinde *Atine'de Kleisthenes* tarafından kurulduktan sonra Şark memleketlerine tesir edebilirdi. Sual çok mühimdir ve Şark'ın makûs talihi de bu sual içinde saklıdır. Sualin cevabını Atatürk'ün icraatında ve inkılâplarında görebiliriz. Bir muhit herhangi bir hastalıkla, bir afetle kaplı olunca onu mevziî veya yarı tedbirlerle değil ancak kökünden silen ve temizleyen hareketlerle ortadan kaldırmak mümkündür. *Şarklı dünya görüşü* de böyle bir hastalıktır, mânevi bir havadır. O ancak *radikal* tedbirlerle yok edilebilir. *Radikal tedbirler* Atatürk'e kadar alınmadığı için Şark şarklı dünya görüşünden kurtulamamıştır.

Tam mânası ile *garplılaşma* mevzuunda bazı aydınlarımız sakınca gösterirler. Fakat bunun bir vehim hem de çok kuru bir vehim olduğunu bir iki misal ile izah etmek mümkündür. Bilfarz musikî mevzuunda *alaturka* musikiyi terk ettiğimiz takdirde millî karakterimizi kaybedeceğimizi ileri sürerler. Alaturka musikinin geri metoduna bağlanmak demek bir mimarın "ben ceddin Sinan gibi kemerli ve kubbeli binalar yapacağım" demesi gibi bir şey olur. Adnan Saygun'un oratoryosu, veya diğer modern kompozitörlerimizin eserleri Avrupa metodu ile yazılmıştır, fakat bunların hepsi bütün ifadeleri ile birer Türk eseridir. Kezalik Borodin'in veya Rimsky-Korsakow'un Avrupa metodu ile çalışmalarına rağmen eserlerindeki her tonun Rus ruhunu aksettirmesi gibi. Avrupalılaşmanın millî karakteri bozmadığını gösteren en güzel misali Macar milleti vermektedir. Eğer garplılaşmak milletlerin benliğini yok etseydi bugün Avrupa'nın ortasında yerleşen Macaristan'ın kendine has kültürü, örfü ve âdeti ile yaşamasına imkân olurmu idi.

Garplılaşma bizi kozmopolitleştirmeyecektir. Eğer çalışıyorsak ve bir Avrupalı kadar çok ve garplı dünya görüşünün gerektirdiği kadar çok ve muntazam çalışıyorsak bizim de kendimize has yeni bir kültürümüz olacaktır. A t a t ü r k'ün düşündüğü de bu idi. A t a t ü r k

⁹ Bu hususta 1 numaralı haşiyemize bk.

bizi Şark itiyadından *Avrupa itiyadına* alıştıрмаğa dikkat ediyordu. Bu itiyad mevzuunda küçük bir hâtıramı anlatacağım. 1931 yılında bir kaç gün için Yalova'ya gitmiştim. Bir akşam geç vakit kaplıcanın yakınındaki çınarların altında oturuyorduk. Bir aralık etraf kaynaştı. Ve "Gazi Alaturka plâkları istiyor" dediler. Bu benim üzerimde çok büyük tesir bırakmıştı. Avrupa musikisini memleketine örnek gösteren Atatürk kendi şahsı için alaturka musikiye ihtiyaç duyuyordu. Çünkü o kafası ile bu memleketin çok sesli musikiyi kabul etmesini lüzumlu gördüğü halde kendisi zaman zaman *alaturka* musikiye ihtiyaç gösteriyordu. Çünkü o da bir insandı ve gençliğinde alaturka musikiye çok alışmış olduğu için bu itiyadının tesirinden kurtulamıyordu. Bunu çok iyi anlayan Atatürk iki itiyadın bir arada gidemeyeceğini bildiği için cezri hareketlere başvurmuştu. Muvaffakiyetinin sebebi de bu oldu.

Türk Tarih Tezinin ortaya konmasındaki sebepler :

Belki bazılarıımıza sorsanız Atatürk milliyetçi olduğu için geleceğe bağlıdır ve Şark'ın da hayranıdır, diyeceklerdir. Hattâ kendisi tarafından ortaya konan tarih tezini öne sürerek onun *Hititlere, İskitlere* ve *Sumerlere* yani eski Şark kavimlerine Türklerin ecdadı demekle kökümüzü Şark'a bağladığını ve böylece Şark'a kıymet verdiğini söyleyeceklerdir.

Atatürk'ün tarih tezi çok başka sebepler tesiri ile ortaya çıkmıştır. Yeniden şekil verdiği Türk milletine Atatürk müşterek bir inanç kaynağı olarak öğünmeğe değer şerefli bir maziye esas aldı. Tarihi millî terbiyenin en kuvvetli bağı olarak gördüğü için tarih çalışmalarını teşvik yolu ile geliştirme çarelerini aradı. Bunun için tarih tezini ve onun ilmî esaslarını kurmak üzere "*Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti*" ni tesis etti.

Türk Tarih tezinin en mühim ve alâka çekici tarafı kos koca Osmanlı İmparatorluğu ve eşsiz *Selçuk* ve *Uygur* medeniyetleri dururken Atatürk'ün *İskitlere, Hititlere* ve *Sumerlere* gidişidir. Avrupa'da ve bazı yerli çevrelerde tenkit edilen bu nokta-i nazar aslında çok esaslı sebeplere dayanmaktadır.

I. Atatürk bir ihtilâl yarattı. Bu Osmanlı İmparatorluğu'nun son asırlardaki dünya görüşüne karşı meydana gelmiş bir Revolutiondur. Bu itibarla yeni bir ruhla techiz etmek istediği milleti için Osmanlı tarihini örnek tutamazdı. Zaten yukarıda da belirttiğimiz

gibi Osmanlı siyasetinin ve zihniyetinin tasfiyesi mevzuu bahis olduğuna göre daha başka, yıpranmamış, tenkitten uzak kalmış bir az da *dasitanî* ve *mitolojik* olan bir tarihe ihtiyaç vardı. Onun için A t a t ü r k eski çok eski devirlere gitmek lüzumunu hissetti.

II. Atatürk yeni tarih tezini aynı zamanda müstevlilere karşı mânevi bir müdafaa silâhı olarak kullanmak üzere ortaya atmıştır.

Birinci büyük harpten sonra Türk yurdunu istilâ etmek isteyen kuvvetler bazı tarihî sebepler öne sürerek hareket ettiler. Bir zamanlar Batı- Anadolu'da büyük bir medeniyet kurmuş olan Yunanlılara "*Bu topraklar sizindir*" diyerek onları istilâyaya sevk edenler, tarihi emperyalist düşüncelere alet etmek istediler. Faşizm de aynı şekilde Akdenize *Mare Nostrum* diyerek ve Anadolu'nun bazı kısımlarının bir zamanlar *Imperium Romanum*'a ait olduğuna işaret ederek Anadolu kıyılarına göz dikmişti. Bunlara karşı Atatürk tarih tezini ortaya koydu. Ve eğer Anadolu'yu eski sakinlerinin çocuklarına vermek lâzım gelirse buna herkesten çok Türklerin hak ettiğini bir mukabil tez olarak öne sürdü. Çünkü Anadolu'nun en eski sakinleri Hititler'di ve Hititler de Türklerin cediti idi. Böylece Atatürk düşmanının silâhına aynı silâhla mukabele etti.

Fakat Atatürk yeni bir *tarih tezi* ortaya koyarken ve bunu da siyasi emellere karşı bir müdafaa silâhı olarak vücuda getirirken hiç bir zaman *ilmî metoddan*, hakikatten ve mantıktan ayrılmayı düşünmemiştir. Henüz neşredilmemiş iki mühim mektubundan Atatürk'ün tarih çalışmaları mevzuunda *Türk Tarih Kurumu*'na verdiği direktiflerden bazılarını okuyacağım. O satırlarda kendisinin ilim zihniyetini bütün berraklığı ile görmek mümkündür.

O zamanki Türk Tarih Kurumu Başkanı olan Sayın *Tevfik Bıyıklıoğlu*'ya 1931 senesinde yazdığı mektupta A t a t ü r k şöyle demektedir:

"*Tarih yazmak için tutulan yolun mantıkt ve bilhassa ilmî olması şarttır. Bu münasebetle yüksek heyetinizin reisi bulunan zat-ı âlinize hatırlatırım ki yeni dünya ufuklarına açacağımız yeni tarih semasında dikkatli olunuz. Süm-mettedarik bir eser vücuda getirerek ferdasında nadim olmaksansa hiçbir eser vücuda getirmemek, âczini itiraf etmek evlâdır. İlim sahasında vesveseli olmak, miskin müesseselerin mezunlarına inanmaktan evlâdır*".

Mektupta, metoda ve sağlam vesikalara dayanmanın lüzumuna ait daha başka sarîh mütalâalar da mevcuttur.

Türkler aslen şarklı zihniyet ve şarklı dünya görüşüne yabancıdırlar. *Uygurlar*'da, *Selçuklular*'da ve yükseliş devrindeki *Osmanlılar*'da hürriyetin büyük ölçüde mevcut olduğunu ve başkalarının düşüncelerine ve inanışlarına büyük bir yürek genişliğiyle müsamaha edildiğini bir çok misallerle göstermek mümkündür. Fakat Türkler tarih boyunca şarkla yakın temasta bulundular ve asırlar boyunca islamiyetin en büyük devleti olmak münasebetiyle daima garpla savaşmak mecburiyetinde kaldılar. Siyaset bakımından Batı dünyasının düşmanı olmamız bizi daima Garp dünyasından uzaklaştırmış ve Şark âlemine bağlı kalmamıza büyük ölçüde sebep olmuştur. Bu jeopolitik durum neticesinde şarklı atmosfer Türk ülkesine de yerleşti.

Şayan-ı şükrandır ki Türklüğün asırlar süren bu bedbahtsızlığı şimdi yenilmiştir. Kore haribine iştirak edip batılılarla birlikte şarklı dünya görüşünü ve hürriyetsizliği temsil eden kuvvetlere karşı mücadele etmemiz ve Atlantik paktına girmemiz Türk siyasi tarihinde bir dönüm noktasıdır.

Biz artık Batı dünyasının bir uzvu ve Garp kültürünün kuvvetli bir mümessiliyiz. *Atatürk inkılaplarından* sonra Türklük adına elde edilen en büyük muvaffakiyetlerden birisi demokrasinin daha sağlam esaslara bağlanması yani serbest seçim kanununun kabulü, öteki de Atlantik Paktına girerek fiilen batılılar safına geçmemiz ve böylece *garplılaştırma* hareketindeki iki çok mühim merhaleyi aşmış olmamızdır.

Bununla beraber, daha önümüzde yapılacak işler vardır. Onlar da kanaatimizce iki esas üzerinde toplanmaktadır.

I. Anadolu yarımadasının tabiat güçlüklerini yenmek ve ona ideal bir mekân bütünlüğü vermek için devletin büyük önemle gerçekleştirmeğe çalıştığı yol, liman ve baraj dâvaları ile ziraat ve endüstriyi geliştirme gayretlerini plânlı bir şekilde hızlandırmak.

II. Memleket topluluğunun mânevi birliğini sağlamak ve Türklüğün bütününe ileri memleketlerin dünya görüşüne ulaştırmak için *Şark-Garp Dualizmi*'nden kurtularak *garplılaştırma* hareketinde Atatürk'ün çizdiği radikal ve demokratik esas üzerinde yürümek.

20 Aralık 1954

ATATÜRK VE TÜRK SANATLARI

TAHSİN ÖZ

Türk sanatlarına dair etüdlere XIX. yüzyılın sonlarına doğru başlanılmış olduğu ve bazı yabancı âlimler tarafından ele alınan bu konunun "İslâm Sanatı" başlığı altında incelendiği görülmektedir. Halbuki Çin'den tâ İspanya'ya kadar yayılmış olan milyonlarca İslâmların asırlar boyu devam eden çeşitli sanatlarını bir din birliğine bağlamağa imkân var mıdır? Böyle bir etüd imkânı olsa idi, bütün dünya sanatlarını dinî zümrelere, yani birkaç gruba ayırmakla mesele halledilmiş oluverirdi.

Sanatların ihtiyaçtan doğduğu, malzeme ve muhite göre değiştiği, halkın refahı, sanat kabiliyeti ve zevkinin de pek mühim tesirleri gözönüne getirilince, çeşitli sanatları değil, tamamen dinî mevzuların bile bu zaviyeden tetkiki yine imkânsızdır. Nitekim tamamiyle İslâmiyete ait mimarî bir unsur olan minare, Türk'lerde, Arap'larda, İran'lılarda, Hint'lilerde bambaşkadır. Yine İslâmın kitabı olan Kuranı - Kerim, yazı, tezhip, cilt itibariyle her milletin karakterine göre ne kadar çeşitli ve farklıdır. Hiç şüphesiz bu farklar minyatürde, halıda, çinide, kumaşta, elhasıl her sanat zümresinde pek bâriz belirmekte ve devirlere göre de değişiklikler arz etmektedir. Hattâ bir milletin aynı sanatlarında bile bölgelere göre farklar bulunduğu ve bugünün sanat tarihçileri bunları ayırdetmeğe uğraştıkları bir devrede, artık Türk sanatlarının İslâm sanatı ismi altında etüdünün düşünülmesi bile bahis mevzuu olamaz. Belki İslâmiyetin Türk sanatına tesiri hatıra gelebilir ki, bu tamamen ayrı bir madde olup dünya sanatlarının incelendiği sırada daima gözönünde tutulması gereklidir. Hattâ bir de buna mukabil, Türk sanatlarının Arap sanatlarına tesiri üzerinde durulması da zaruridir.

İşte Türk sanatlarının, İslâmî ve dinî bir zaviyeden tetkik edilmesi yüzünden hakikat tebarüz edememiştir. Mamafih bu hususta bazı indî mütalâa ve kanaatların da dahli bulunmaktadır. Bilfarz mimarimiz etüd edilirken Gosset "çoban ve muharip bir kavim olan Osmanlı'ların ne sanatı ve ne de sanatkârı vardır?", veya Viollet le Duc de, Türk sanatı var mıdır? Türklerin âdet ve dinlerine uyan

bir sanatı veya sanatları tatbik etmeleri gayet tabiidir. Fakat orijinal ve şahsî bir sanat yarattıklarını da ispat güçtür"¹ veyahut, Türkler göçebe yaşadıklarından yalnız dinî maksatlarla binalar kurdukları ve (bunların temsili bir devlet sanatının halka yabancı örnekleri olduğu)² yolunda iddialar serdedilmiştir.

Türk minyatür ve resmi içinde bir kısmı "Türk minyatürlerini ihmal ve birkaç sözle geçmekte"³ bazıları da yaptığı tasnifte hiçbir esasa dayanmıyarak —belki de görebildiği mahdut malzemeye bağlanmış olduğundan— Türk minyatürlerini "1574—1594 senelerine sıkıştırmıştır"⁴ hattâ "Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan 1874 tarihine kadar ancak iki sanatkâr isminin keşfine müncer olduğunu"⁵ yazanlar da vardır. Diğer bir yazarsa, mevzuun dışına da çıkarak "Osmanlı Türkleri ihtimalki en az orijinalitesi olanlardır. Anadolu'ya hükümet teşkilâtının ne olduğunu bilmiyen bir göçebe halinde geçmişler ve ellerine parça parça düşen toprakların idaresini, Rum tebaalarından öğrenmişlerdir" dedikten sonra deniz savaşlarını, Mercidabık muharebesini, mimarî eserlerimizi, elhasıl bütün Türk varlıklarını yabancı unsurlara bağlamaktadır. Ancak ondan sonra mevzua girerek "resimde üstadları İran'lılardır. İran'lı ressamın, sanatlarını Doğuda Hindistan'a, Batıda Türkiye'ye kadar yaymaları, zekâlarına delildir. Osmanlı'ların İran resmine ilgi göstermeleri İstanbul'un fethinden sonraki zamana rastlar. Bunda Sultan Hüseyin oğlu Bediüzzaman'ın İstanbul'a getirdiği kıymetli malzeme müessir olmuştur. Böylece İran resminin yüksek devirlerinde yapılan minyatürler, Osmanlı sanatkârları tarafından kullanıldığı, fakat XVII. asır sonlarına doğru Safevî ressamın taklide kalktıkları tahmin edileceği gibi İran sanatkârları, Boğaz kıyılarına kurulmuş olan bu devletin önüne parlak sanat eserlerini serdiler. Türk ressamlarının gösterdikleri orijinalite, İran'lılarda model bulmadıklarından padişah ve saray adamlarının kıyafetleriyle, bilhassa deniz savaşları resimlerine münhasır kalmıştır)⁶ diyor.

¹ L. Parvillée, *L'Architecture et la Décoration au XVe siècle* Paris, 1874.

² E. Diez, *Türk Sanatı*. İstanbul, 1946.

³ E. Blochet, *Musulman painting*. London.

⁴ A. K. C. Vamary, *Les Miniatures Orientales*. Bruxelles, 1929.

⁵ A. Thalass, *L'art Ottoman et les peintures de Turquie*.

⁶ T. W. Arnold, *The Islamic Book*. London, 1929.

Türk kumaşları hakkında 1934 yılında Moskova Akademisi tarafından yayınlanan "Kumaş Süslemelerine dair incelemeler,, isimli kitapta N. Sobolof "Asya'nın içerilerinden tedricen batıya doğru hareket eden Türkler, birbiri arkasından gelmiş muhtelif kültürlerin mirascıları... XIV. yüzyılda katî surette Küçük Asya'da yerleşmişlerdir. Türkiye XV. asırda sınırlarını Avrupa'ya doğru genişletmiş ve XVI. asırda Kanunî Süleyman, askerî feodal imparatorluğu tesis etmiştir. Türkler en kuvvetli devirlerinde bile müstakil bir kumaş bezeme sanatı vücuda getirememişlerdir. Türk halk sanatı dahi müstakil ve dikkate şayan başarılar elde etmişse de henüz az tanınmaktadır,, sözlerine tesadüf olunuyor.

Türk çinileri, cildi ve diğer bazı sanatları da ele alınırsa, sözü geçen iddiaların veya benzerlerinin ortaya atılmış olduğu görülecektir.

Bu yersiz ve hattâ tecavüzkâr iddiaların sebebi araştırılacak olursa, bir kısmında kökleşmiş ve zamanla intikal etmiş bir taassup ve kinin tesiri derhal belirir. Diğer bir sebep de bu yazarların, tetkiklerin pek sathî olması, ellerine geçen malzemenin mevradini katî bilmemekle beraber, bilhassa mevzuu aydınlatacak kaynaklara ve arşiv malzemesine malik olmamalarıdır. Eğer bu gibi mevzular memleketimizde etüd edilerek neşredilseydi, munsif muharrirlerin bu gibi iddialarının devam etmeyeceği ve hattâ tashihe geçeceklerinden şüphe edilmemelidir. Ne hazindir ki mimarî eserlerimiz üzerinde etüd etmek değil, öyle zamanlar olmuştur ki asıl taş cepheleri badana edilmiş, mermer kemerler, en nefis oyma mihrap ve minberler boyanmıştır. Devrinin kalem işleri badana edilerek üzerlerine kaba ve yabancı süslemeler yapılmıştır. Pek kıymettar çinilerin bile boyandığı vakidir. Hele yapılan tadil ve ilâveler bu kıymettar anıtların plânlarını bozmakla kalmamış, tanınmaz bir hale getirmiştir.

Çini, halı, kumaş, işleme, cilt, minyatür ve benzerlerine gelince, artık bunları yapmak değil, hattâ dedelerimizin, ninelerimizin sanat eseri olduğu bile unutulmuş, kıymetsiz ve yabancı bir madde gibi bigâne davranılmıştır. İşte bu gaflet bazı antikacıların işine yaramış, en aşağı bir asırdan beri binlerce sanat eserimiz yok bahasına toplanmış ve yabancı memleketlere akmış, gitmiştir.

İşte bizim attığımız bu eserler bir taraftan zamanla yabancı memleket müzelerinde, hususî koleksiyonlarında yer almaya başlamış ve diğer taraftan da, hatalı da olsa, yapılan neşriyat sayesinde sanat tarihine intikal etmiştir.

Sanat eserlerimizin mahiyetinin anlaşılmasının başlıca sebeplerinden biri de, müzelerimizin kuruluş şeklidir. Bilindiği veçhile, memleketimizde müze tesisi ancak 100 seneyi doldurmuştur⁷. Bu müze St. İren (Cebehanelik)de Ahmet Fethi Paşa tarafından “Mecmai-Eslahayi Atika” ve “Mecmai-Asarı Atika” namı ile iki daire olarak kurulmuş olup, birinci bölümde silâhlar, ikinci bölümde Yunan, Bizans ve Roma eserleri bulunmaktadır. Ancak sikkeler arasında Türk paralarının mevcudiyeti tahakkuk etmektedir.

İşte ilk müzemizin kapıları, millî sanat varlıklarımıza kapalı bulunuyordu. Bu müze yıllarca yabancı müdürler elinde kaldıktan sonra pek kıymetli mimarî bir eserimiz olan Çinili Köşke intikal ediyor. Maalesef bu köşkte müze haline getirilmek üzere pek hazin tadil ve tahripler görmüştür⁸. Hele bu narin binada tonlarca ağırlıktaki heykellerin ve benzerlerinin teşhiri de ayrı bir hâdisedir. Bu sıralarda Vakıflar, bazı kıymetli eserleri müzeye göndermeye başlamıştı. Ne çare ki müsait yer bulunmadığından bunlar depolarda kalmıştır. Nihayet Sayda mezarlarının da keşfi üzerine 1891 tarihinde bugün mevcut olan İstanbul Arkeoloji Müzesi binasının birinci kısmı yapılmıştır. Bu binanın alt iki salonu sözü geçen Sayda mezarlarına tahsis olunmuş, yukarı katta bir salonda da teraküm eden Türk sanat eserleri teşhir edilmişti. Bunları, zamanının müze rehberi⁹ “üst kat merdivenden çıkıp sola döndükten sonra kısmı intihadaki salona girerek burada senayi-i islâmiye asarının mevzuu mevkii teşhir olduğunu görürüz” dedikten sonra, “senayi-i islâmiye” hakkında verilen umumi bilgi “çini imâl sanatı bir vakitler pek ileri gitmiş idi. Acemkâri büyük kâse, kavanoz ve bahusus elyevm cami ve türbe duvarlarını tezyin etmekte olan çiniler gerek renkleri ve gerek şekil ve resimleri cihetile doğrusu bir zerafet ve mükemmeliyeti harikulâdeyi haizdirler. . eslâhayı muhtelif dahi şayanı tezkârdır. Şam şehri, esliha namlularının derece-i metanetleri ve altın ve gümüş kakma işleri ile birçok zaman şöhretyab olmuştur. En ziyade asarı maharet halıcılık sanatında meşhudu basirei iftihar oldu. Şam, Tokat, İsfahan ila-âhır şehirlerinde her tarafça maruf ve meşhur halı tez-

⁷ Öz, Tahsin, Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler. İstanbul 1948.

⁸ Öz, Tahsin, Topkapı Sarayı Müzesinde Fatih Sultan Mehmet II.'ye ait eserler. Türk Tarih Kurumu yayınlarından, Ankara 1954.

⁹ Müzeyi Hümâyun Rehnüma. İstanbul 1319.

gâhları mevcuttur,, yolunda cümleler sıralanmıştı. O zamanın Koca Türkiyesi, hudutlarına nazaran ancak bir salonun köşesindeki bu eserler hakkında verilen bilgi, bu zayıf koleksiyondan daha düşkündür.

İşte yarım asır evvel, müzemizde bulunan millî eserler bundan ibarettir ki, verilen izahatta Türk sanatı yönünden, yabancı neşriyate nazaran pek de farklı olmadığı belirmektedir. Filhakika 1902, 1908 senelerinde Arkeoloji müzesi binasının iki yan ilâveleri de yapıldıktan sonra Çinili köşk tamamen boşaltılmış ve bir müddet sonra Türk sanatı eserleri buraya nakledilmiştir. Bu koleksiyona zamanla birtakım eserler ilâve edilmiş olmasına rağmen, Türk sanatlarının herhangi bir bölümünü ifade etmesine imkân yoktu, çünkü bir asırdan beri yalnız halkın elindeki değil, devlet teşekkülleri bile fersude ve hurda eşya diye nice eserleri hattâ mezatla satmıştı. Binaenaleyh telâfisi gayrı kabil bir boşluk bulunuyordu. Nitekim Çinili Köşkün son tanziminde merhum Halil Ethem Bey ile hayli çalışmış olduğumuz halde, koleksiyon o kadar zayıftı ki verimli bir netice alınamıyordu.

Meşrutiyet devrinde Vakıflar İdaresi Hayrat binalarda, kütüphanelerde bulunan müzelik mahiyetteki eserleri bir heyet marifetiyle toplatarak 1914 yılında Evkaf Müzesini "Türk İslâm Eserleri Müzesi,, tesis etti. Süleymaniye imaretinde kurulan bu müze, Türk sanatları yönünden mühim bir adım idi. Bilhassa halılar miktar ve kıymet itibariyle cidden zengin bir durumda olup o tarihe kadar ancak bazı neşriyatta ismi geçen Selçuk halıları ortaya çıkmıştı. Türbelerde her nasılsa kalmış bazı kıymetli kaftanlar, kumaşlar ve işlemler de bulunuyordu. Yazı ve cilt yönünden mühim eserler de vardı. Ancak bina müsait olmamakla beraber, teşkilât da inkişafına müsait bir durumda bulunmadığından, bu malzemeye dair yabancı memleketlerde bazı neşriyat yapıldığı halde yine yurt içinde bir neşriyat sahası açılmadı.

Cumhuriyet devrinde, 1924 yılında beş asırlık bir tarih yuvası olan Topkapı sarayı müze haline inkılâp etti. Vaktiyle 600.000 metre kare bir sahaya kaplıyan bu muhteşem saraydan toplu halde kalan 100.000 metrekarelik bir sahada bulunan ve mimarî bakımından ve iç süsleme yönünden birer şaheser olan binalar kapılarını cihana açmıştı.

Bu suretle Türk sivil mimarisi geniş ve zengin bir etüd mevzuu kazanmıştır. Yine sarayın çeşitli depolarında, köşesinde bucağında

birer vesile ile toplanılmış onbinlerce eser bulunuyordu. Fakat ne kadar hazindir ki zaman ve bilhassa sanat mevzuu üzerindeki gerileme bu tarihî eserleri ne hale getirmişti. Kıtalara hükümler, fermanlar salan kubbealtı, bir harabe halinde, yüzlerce odadan müteşekkil harem dairesinde ise yüzlerce kırık cam bulunuyor, akmayan çatı ve tavan yoktu. Hele mutfakların kubbe kurşunları alınmış, her tarafını yabancı ağaçlar bürümüşü, Fatih devri Ağalar camii de aynı durumda bulunuyordu ¹⁰. Hele tadiller, tahrifler korkunçtu. Çinili duvarların ve sedefkâri kapıların önüne yerli dolaplar ilâve edilmiş, çiniler badanalanmış, bu badanalar mermer ve mozaik sütunlara kadar sirayet etmişti. En itina gösterilen Bağdat köşkünün kubbesinden bile sular nüfuz ediyordu. Diğer eşyanın hali ve ekseriyetinin bakımı bundan farksızdı. Devrinin en güzel möbleleri kapı aralarına atılmış ve hattâ I. Sultan Murad'ın abanoz üzerine fildişi kakma süslemeli tahtı harabe halinde bulunan Enderun mektebinin altındaki hırdavat deposuna atılmıştı. Fildişi babaları noksandı, sedirliği yoktu, senelerden sonra mutfaklardan enkaz arasından çıkmıştı. Mamafih enkaz arasında daha neler yoktu. Bodrumlarda altın kakmalı miğferler paslar içinde bulunuyordu. Binlerce yazma ve nadir kitap sandıklarda, emsalsiz olan arşiv malzemesi de bodrumdaydı. Bu durum, muazzam bir imparatorluğun yıkılışını ve kültürsüzlük yüzünden ne hale düştüğünü pek acı gösteriyordu. Hele bu anlayışla Hazine kâhyalarının nezareti altında zaman zaman mezatla satılan eşya da gözönünde getirilecek olunursa, nelerin elden gitmiş olduğu ve nice eserin mahvolup eridiği biraz olsun tebarüz eder. İşte bu feci duruma, Cumhuriyet idaresi set çekmiş ve bir taraftan da en âcil tamirler başlamış ve eşyanın kurtarılması, tasnifi de ele alınmıştır.

Asırların ihmali ve keşmekeşi içinde perişan olan bu eserlerin kurtarılması ve tasnifi hayli müşkül olmuş, fakat her sanat zümresi ortaya kondukça, Türk'ün ne varlıklar ve şaheserler yarattığı tam mânasiyle belirmiştir.

Bir vakitler Çinili Köşk'te, iki çatma ile ifade olunan Türk kumaşçılığına mukabil, emsali görülmemiş altın telli kemhâlar, zerbaftlar, altın telli çatmalar, çeşitli kadifeler, seraserler birer varlık halinde devir devir ortaya yayılmıştı. İşlemelere gelince, kaftanlar-

¹⁰ Öz, Tahsin, Topkapı Sarayı Müzesi Onarmaları. İstanbul 1948.

dan yorgan çarşaflarına, muazzam çadırlardan uçkurlara, muhteşem nihailerden mendillere kadar, çeşit çeşit eşyaya tatbik edilmiş olan bu sanat, renk, kompozisyon itibariyle Türk zevkinin inceliğini belirliyor, mevcudunu salonlar almıyordu.

Silâhlar, Türk'ün üstün kültüre dayanan sanat kudretini ve yüce zevkini asır asır aydınlatmakta ve tarihî olayların armağanı olan bazı parçalar da bunları tamamlamakta idi.

Minyatürlerin sayısı onbinleri buluyordu. Tablolar, çeşitli yazılar, ciltler, tezhipler ayrı birer âlemidi.

Tahtlar, murassa eserler, saatler, binlerle Çin ve Avrupa porselenleri, İran ve Avrupa kumaşları yığın halinde idi. Bunlar yalnız Türk zevkinin inceliğini ve orijinalitesini ifade etmekle kalmıyor, üstün esere gösterilen rağbeti ve anlayışı da belirtiyordu¹¹. Kütüphanelerde binlerce eser tetkike arzedilmiş ve buna muvazi olarak sayısı yüzbinleri geçen beş altı asırlık arşiv vesikasının tasnifi, tarihî olaylardan başka mimariden başlayarak çeşitli sanat mevzularımızı aydınlatmakta olup cihanın tetkikine arz olunmuştu¹². Başbakanlık arşivi de muazzam bir kaynak haline girmişti.

Konya Asarı atika Müzesinin açılması (1926 senesi) Selçuk devrinden başlayarak muhtelif devirlere ait millî sanat eserlerimizden nadir parçaların tanınmasına imkân vermiştir¹³. Yine Ankara Etnoğrafya Müzesi (1924 senesi) muhtelif sanat bölümlerinde bilhassa bakır ve ağaç oyma işlerinde sanat kudretini belirtmiştir.

Görülüyor ki memleketimizde, müzelerin kuruluşu, yüzyılı doldurmuş olmasına rağmen, millî sanat eserlerimizi belirtecek müzelerle bazı kaynakların tesisi Cumhuriyet idaresine nasip olmuştur.

Binaenaleyh Atatürk, Türk Tarih Kurumu'nun nasıl bânisi ise, Millî Sanat Tarihimizin inkişafında da o kadar âmildir. Çünkü Türk tarihi ele alınmamış olsaydı, onun bir parçası olan Türk sanatları mevzuunda yine âtil bir durumda kalacağı şüphesizdi. Binaenaleyh Türk sanat eserlerinin ortaya çıkarılması, teşhir edilmesi ile beraber, bunlar üzerinde etüdler yapılarak tarihinin, geçirdiği istihalelerin,

¹¹ Öz, Tahsin, Topkapı Sarayı Müzesi Rehberi. İstanbul 1933.

Öz, Tahsin, Guid to the Museum of Topkapı saray.

Öz Tahsin, The Topkapı Saray Museum 50 Masterpieces Ist. 1952.

¹² Öz, Tahsin, Topkapı Sarayı Arşiv kılavuzu. İstanbul 1936.

¹³ Akyurt, Yusuf, Konya asarıatika müzesi rehberi.

mahiyetinin belirtilmesi ve dünya ilim âlemine tanıtılması gerekli idi. Ne çare ki yazımıza başlarken kısaca temas ettiğimiz veçhile, birtakım yabancı âlimlerin, mimarimizden başlayarak çeşitli sanat eserlerimiz hakkındaki neşriyatı, bu varlığı inkâr eder şekilde veyahut mahiyetleri hakkında tereddütler uyandıran bir durumda bulunuyordu. Bu yayınlar yalnız yurt dışında değil, memleketimiz içinde de mühim izler yaratmış, hattâ bu mevzularla vazifeli olanların mâneviyatını bile hırpalamıştı. İşte Atatürk bu Gordium düğümünü de çözdü. Fakat kılıç darbesi ile değil, ilmî hamlelerle.

Atatürk'ün, ilmin en büyük mürşid olduğu ve Türk gözü ile görünüz, vecizeleri geniş çalışma yollarını açmıştı. Bir taraftan da yurdun köşesinde bucağında yapılmasını temin ettiği kazılar, araştırmalar ve müzelerle ve yapılan etüdlerle yakından alâkadar oluyordu. Bu çalışmalar kıymetlendiriliyor, neşrediliyor ve takdirler görüyordu.

Bu büyük kumandanın, sanat eserleri mevzuunda da görüşü cidden engindi. Cumhuriyeti müteakip, millî saraylarda bulunan hükümdar resimlerinin toplanması kararlaştırılmıştı. Topkapı Sarayında da hayli resim bulunuyordu, fakat Millî Eğitim Vekâleti bunların teşhir edilmemesini bildirmekte ve ayrıca keyfiyetin Emniyet Müdürlüğüne yazılmış olduğu da ilâve ediliyor. Mamafih müze idaresi senelerce mühmel kalmış bu tabloların imkân mertebesinde kurtarılmasına çalışıyor ve kapalı bir dairede ilk bir tasnifini yapmakta idi. İşte bu esnada Atatürk bu eserleri gördü, izahat aldı. İkinci bir ziyarette mevzu hakkında daha etraflı görüştükten sonra, bunların teşhir edilerek umuma açılması emrini verdi. İşte Atatürk, tarihi, sanatı, cumhuriyeti böyle geniş mânada anlıyor, böylece tatbikini istiyordu. Büyük Önderin buna benzer nice irşad ve teşvikleri vardır. Atatürk bu gibi mevzularda gayet açık konuşur, sualler sorar, düşüncelerini bildirir, makul ve ilmî mütalâaları kabul eder, mesaide şevk ve enerji uyandırır¹⁴.

Bilhassa Tarih Kongreleri, ecnebi âlimlerle yakından temaslar, birçok hakikatlerin belirmesinde âmil oldu. Bu gibi mevzularda çalışanların mâneviyatı yükselmekle beraber, bu metodlu ve zengin kaynaklara dayanan etüdlere, yabancı âlimlerde de bir intibah yarattı. Hattâ muhaberele ve müşterek çalışmalar başladı.

¹⁴ Öz, Tahsin, Atatürk'ün Topkapı Sarayı Müzesini Ziyaretleri. Yeni Tarih Dünyası özel sayı 1953. Atatürk ölüm yılı hâtırası.

Nihayet bu mesai hayırlı neticelerini verdi ve millî sanatlar üzerindeki kapitülasyonlar kalktı, Türk sanatı İslâm sanatının bir ekolu olmaktan, İran veya herhangi bir sanatın mukallidi bulunmaktan kurtularak istiklâlini kazandı, hakikî ismi ile "Türk Sanatı" neşriyatı başladı¹⁵.

Yukarıda kısaca arzettiğimiz veçhile, bir vakitler müzelerimizde Türk sanatı eserleri koleksiyonlarının vücade getirilmesi ihmal edilmişti. Fakat şehirlerimizi, köylerimizi süsleyen camiler, semalara yükselen minareler, hanlar, hamamlar, türbeler, evler, saraylar, medreseler, sebiller, köprüler ve kervansaraylar hakkında da bir mesai yoktu. Bunların mahiyeti de hakkile belirtilememiş olduğundan, yersiz iddialar hüküm sürüyordu. İşte bu mühim mevzu ile beraber bakımsız bırakılan bu anıtların onarım ve restorasyonunun ele alınması da yine Atatürk'ün başkanlığında yapılan toplantılarda kararlaştırılmıştır. Bir taraftan yer yer bu eserler onarılmaya ve diğer taraftan mahiyetlerini aydınlatacak monografiler intişara başladı. Bu çeşitli şaheserler üzerindeki etüdler ilerledi. Mimarimizin asaleti, plân hususiyeti, karakteri nefis süslemeleri bütün ihtişamı ile belirdi¹⁶

¹⁵ Arseven, Celâl Esat, Türk Sanatı. İstanbul 1928.

Arseven, Delâl Esat, L'art Turc. İstanbul 1939.

¹⁶ Arseven, Celâl Esat, Türklerde Mimari. İstanbul 1934.

Çetintaş, Sedat, Osmanlı Türk Mimarisini. Ankara 1934.

Eldem, Halil Ethem, Anadolu Selçukları devrinde Mimari ve tezyini sanatlar.

Uzluk, Şahabettin, Selçukların Konya Sarayı. İstanbul 1936.

Altan, Kemal, Klâsik Türk Mimarisini. Arkitekt sayı 7/8, sene 1936/37.

Orgun, Zarif, Hassa Mimarları. Arkitekt No: 12, sene 1938.

Kumbaracılar, İzzet, İstanbul Sebilleri. İstanbul 1938.

Dayıgil, Feyzi ve Orgun, Zarif, Mudanya'da Tahir Paşa köşkü ve eski evler.

Arkitekt 5/6, 1939.

Çetintaş, Sedat, Sivas Darüşşifasında yapılan Hafriyat. Belleten No: 18, 1939.

Çetintaş, Sedat, Saray ve Kervansaraylar arasında İbrahim Paşa sarayı.

İstanbul 1939.

Kocainan, Ziya, Mimar Sinan ve yirminci asır mimarisini. İstanbul 1939.

Orgun, Zarif, Boğaziçinde eski Türk yalısı. İstanbul 1939.

Su, Kâmil, Mimar Sinan eserlerinden Muradiye Camii. İstanbul 1941.

Ülgen, Saim, Niğde'de Akmedrese, Topkapı'da Ahmet Paşa camii ve heyeti, Ankara'da Cenabî Ahmet Paşa Camii, Kırşehir'de Türk eserleri. Vakıflar Dergisi, 1941.

Kunter, H. Baki, Ülgen, Saim, Fatih Camii ve Bizans Sarnıcı. İstanbul 1943.

Tanışık, İbrahim Hilmi, İstanbul Çeşmeleri. Cilt I/II, 1943.

ve belirlemektedir. Bu hususta yabancı âlimlerin neşriyatı da gıpta edilecek bir duruma varmaktadır¹⁷.

Yalnız mimaride değil, hangi sanat bölümü ele alınsa durum böylece tecelli ediyordu. Merhum Halil Edhem Türklerde Resim ve Minyatür mevzuuna dair yaptığı bir incelemede nakkaş Levnî hakkında yabancı bir kaynaktan bir satırlık izahat bulabilmiş ve bu sanatkârın ancak bir minyatürünü de neşredebilmişti¹⁸. Hünername hakkında tanınmış zevatın intişar eden yazılarında ise bu kıymetli eserin birinci cildinin bulunulamamasından bahisler

- Öz, Tahsin, Mimar Mehmet Ağa ve Risalei Mimariye. İstanbul 1943.
 Tamer, Cahide, Kanlıca'da Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı. Arkitekt, 1947.
 Çetintaş, Sedat, Türk Mimari Anıtları, Osmanlı devri. Cilt I. İstanbul 1948.
 Akok, Mahmut, Çoruh'un eski evleri. Arkitekt, 9/10.
 Akok, Mahmut, Trabzon'da eski evler. Arkitekt, 5/8. 1951.
 Eldem, Sedat, XVII - XVIII nci asırlarda Türk odası. G. Sanatlar. N: 5, 1945.
 Öz, Tahsin, Tavanlarımız. Güzel Sanatlar, N: 5, 1945.
 Kural, Macit, Çelebi Mehmet Türbesi. " "
 Kunter, Halim Baki, Türklerde Spor Mimarisi. " "
 Ünsal, Behçet. Mimar Tarihi. İst. 1949.
 Akok, Mahmut, Çankırı eski evleri. Arkitekt, 7/6, 195.
 Akok, Mahmut, Merzifon'da Çelebi Mehmet medresesi. Mimarlık, N: 1 - 2, 1952.
 Çetintaş, Sedat, Türk Mimari Anıtları. Osmanlı devri, cilt II. İstanbul 1952.
 Çetintaş, Sedat, Bursa Darüşşifası. İstanbul, 1953.
 Çetintaş, Sedat, Sivas Darüşşifası. İstanbul, 1953.
 Ayverdi, Ekrem Hakkı, Fatih devri mimarisi. İstanbul, 1953.
 Ünsal, Behçet, Mimari Tarihi. İstanbul, 1949.
 E. Diez Oktay Aspanapa - Türk Sanatı. İst. 1955.
¹⁷ A. Gabriel, Ornaments Turcs d'Anatolie. I - II. Paris, 1931—1934.
 A. Gabriel, Voyages Archéologiques dans la Turquie Orientale, I - II. Paris, 1931—1934.
 Taut, Bruno, Mimari Bilgisi. İstanbul, 1938.
 A. Gabriel, Murat I. Camii ve Osmanlı mimarisinin menşei meselesi. Vakıflar dergisi N: 2, 1941.
 A. Gabriel, Châteaux Turcs du Bosphore. Paris, 1943.
 R. M. Riefstahl, Cenubi-Garbi Anadolu'da Türk Mimarisi. İstanbul, 1941.
 H. Balduci, Celâlettin Rodoslu, Rodos'ta Türk Mimarisi. Türk Tarih Kurumu Ankara 1945.
 Eğli E., Sinan der Baumeister Osmanischer Glanzzeit Zürieh. 1954.
¹⁸ Eldem, Halil Ethem, Elvahi nakşiye koleksiyonu. İstanbul, 1924.

vardı ¹⁹. Halbuki Türk sanatı mevzuu ele alınınca, müzelerimizde ve kütüphanelerimizde bulunan onbinlerce minyatür ve resim meydana çıktı. Bunlara ve nakkaşlarımıza dair malzeme bulundu. Hünernamenin birinci cildi bulunmakla kalmadı ²⁰, daha nice şaheserlerin mevcudiyeti görüldü. İşte bu zengin malzeme ve kaynaklar sayesinde Türk resminin Orta Asya'dan intikali ve geçirdiği safhalar bir seri halinde belirtmeye başladı. Bir taraftan bunlar salon salon teşhir edilmekle beraber, diğer taraftan da devir devir karakterleri, hususiyetleri ve sanatlarının hüviyetleri tespit edildi. Şark minyatür-cülüğünde mevzu tenevüünün Türklere nasip olduğu tahakkuk etti ²¹.

Hele Türk kumaşçılığı, katiyen bilinmiyen, tanınmiyan bu mevzuda, şaheserler serisi bir koleksiyon vücut buldu ki, dünya sanat tarihçilerini teshir etti. Bu sanata ait bulunan arşiv malzemesi, bunların bütün hususiyetlerini ve çeşitlerini hattâ atkı ve çözüğüne ve fiatlerine kadar teferruatını da gösterdi. Zaten son senelerde bütün sanat tarihçilerini meşgul eden Türk dokumacılığı bu suretle hakkile

¹⁹ Tarihi Osman mecmuası, No. 2, 1910.

Yeni mecmua No. 9, 1917.

²⁰ Öz, Tahsin, Hünername Tom I. The journal of the Palestine Oriental Society, vol XVIII, 1938.

Öz, Tahsin, Hünername ve Minyatürleri, Güzel Sanatlar dergisi, N/I, 1939.

²¹ Ünver, Dr. Süheyl, Selçuk ve Osmanlılarda resim, tezhip ve minyatür. İstanbul, 1934.

Öz, Tahsin, Barbaros'un Otantik resmi. Arkeolojiya dergisi, 1936.

Ünver, Dr. Süheyl, Minyatür ve dirilen ince sanatlar. İstanbul, 1941.

Öz, Tahsin, Türk el işlemleri ve resim dairesi. Güzel Sanatlar, N: 4, 1941.

Berk, Nurullah, Türkiye'de resim. İstanbul, 1943.

Elif, Naci, Şarkta resim. İstanbul, 1943.

Uzluk, Şehabettin, Mevlâna'nın resimleri. Konya Halkevi, 1945.

Ünver, Dr. Süheyl, Ressam Nigâri, hayatı ve eserleri. İstanbul, 1946.

Ünver, Dr. Süheyl, Ressam Levni, hayat ve eserleri. İstanbul, 1949.

Ünver, Dr. Süheyl, Ressam Nakşi. Hayatı ve eserleri İst. 1949.

Berk, Nurullah, La Peinture Turque. Ankara, 1950.

Ayverdi Ekrem Hakkı. Lâle. İst. 1950.

Ünver Dk. Süheyl Müzehhir Karamemi. İst. 1951.

Ünver Dr. Süheyl. Turkish Design. İst. 1950.

Arseven Celâl Esat. Les Arts Décoratifs Turcs. İst. 1940.

Öz, Tahsin, Türk Minyatür kaynaklarına bir bakış. İlahiyat dergisi, N: I, 1952.

Aslanapa Oktay. Türkische Miniaturmalerei am Hofe Mehmet des Erobers in İstanbul. Ars Orientalia 1 - 1954 Michigan.

tanınmıştır diyebiliriz²². Yalnız sözümüze şunu da ilâve edelim ki, bu kadar kıymetli eserler birer sebep ve suretle saklanabilmiş olduğu halde, bir vakitler en mütevazî evlerimizde bile bulunan sedir örtüleri ve yastıklar elden çıkmış ve yabancı müzelerde sıralanmıştır. İşte son senelerde, bunlardan bir miktarının memleket içinde ve dışın-da satın alınması, koleksiyonun bu köşesini de mânalandırmıştır.

Türk işlemeciliği, kumaş mevzuu ile pek yakın alâkası bulunan bu sanat hakkında memleketimizde ufak bir etüd yapılmamış olduğu halde bazı yabancı âlimler Türk'ün bu sanatı üzerinde durmuşlar, eserler vermişlerdi²³. Daha ziyade halk sanatını belirten bu bölüm Türklerde fitrî sanat kabiliyetini ve zevk üstünlüğünü ve hele renk ahengini ne derece gösteriyor. Kısa zamanda teşhir olunabilen malzeme memleketimizde de neşriyata vesile olmakla beraber, bilhassa kız sanat enstitüleri bu malzemedен çok istifade etmişlerdir. Bunlardan aldıkları ilhamla yaptıkları işlemler birçok tatbik sahası bulmuş ve milletlerarası sergilerde de takdirlere mazhar olmuştur²⁴.

Dünyanın hayran olduğu Türk çiniciliğine gelince, bu sanatımızın mahiyeti hakkında yine yersiz bir takım iddialar devam ediyordu. Memleket dahilinde yapılan etüdlер, kazılar ve bilhassa İranla Hazer havzasında Kurgan'da bulunan eserlerle arşiv malzemesi, bu mevzuu kesin olarak aydınlattı, bütün safhalarını, istihale-

²² Migeon, G. Art Musluman. Paris, 1927.

Wace, A. J. B. The Dating of Turkish Velvets, London 1934.

Yatman Nurettin, Türk Kumaşları. Ankara 1945.

Öz, Tahsin, Türk Kumaş ve Kadifeleri. Cilt I, İstanbul 1946.

Öz, Tahsin, Bursa Kumaşları (Bursa), İstanbul 1948.

Öz, Tahsin, Turkish Textiles and Velvets. Ankara 1950.

Öz, Tahsin, Türk Kumaş ve Kadifeleri, cilt II, İstanbul 1951.

²³ Bernard, Dr. Dietrich, Kleinasiatische stickereien. Plauen 1911.

Wace, A. J. B., Mediterranean and Near Eastern Embroideries. London 1935.

Palotay, Gertud, Les influences turques dans la broderie Hongroise. Budapest, 1937.

²⁴ Melek, Celâl, Türk İşlemleri. İstanbul, 1939.

Öz, Tahsin, La Broderie Turque, La Turquie Kémaliste. 1941.

Öz, Tahsin, Türk El İşlemleri, Güzel Sanatlar, No: 4, 1942.

Türk İşleme Sergisi. Ankara Halkevi, 1944.

Berry, B. Y., Embroideries from the Burton Y. Berry Collection, The Art Institute of Chicago 1951.

Berry, B. Y., Turkish and Greek Embroidery Designs. 1951.

lerini belirtti. Bu sanatta Türklerin ne kadar verimli ve çeşitli eserler verdikleri tebarüz etmekle beraber, Türk çiniciliğinin erişilmez bir sanat şahıkasına varmış olduğu da tahakkuk etti. Çini ile bezenmiş anıtlarımız o derece zengindir ki, bu kadar kıymetli ve mebzul malzemeye dünyanın hiçbir yerinde tesadüf edilemez. Ancak evani denilen kâse ve tabak kabilinden olan parçalar ve hattâ cami kandilleri bile yabancı illere gitmiş olduğundan, son yıllarda müzelerimiz için Paris'te bulunan İznik tabak ve sürahileri satın alınmıştır. Bu intibah devlet teşekküllerinden başka halkta da belirmiş ve memleket dahilinde ve haricinde buldukları sanat eserimizi edinmekte ve kıymetli koleksiyonlar yapmaktadırlar. Bu hal tarihe intikal etmiş olan sanatlarımız üzerindeki çalışmaların, yayımların tesir ve şümülünü göstermektedir²⁵.

Elhasıl Atatürk'ün, senelerce ihmal edilmiş olan Türk sanatları mevzuunda açtığı yol, semerelerini vermiş olup ele alınan her konuya ait ortaya konulan malzeme, yapılan yayınlar hiçten nasıl başladığını,

- ²⁵ Raymond, A., *Alttürkische Keramik*. München 1922.
 Migeon, G., *Sakistan, La Céramique d'Asie Mineure*. Paris 1923.
 Book of Turkish pottery, Victoria and Albert Museum. London 1929.
 Hobson, R. L., *Guide to the Islamic Pottery of the Near East*. London 1932.
 Öz, Tahsin, *Les Faïences Turques*. Transation of the Oriental Ceramic Society. London 1933/1934.
 Öz, Tahsin, *Çinilerimiz*. Yedigün 1934.
 Öz, Tahsin, *Çinilerimiz*. *Güzel Sanatlar dergisi*, No: 4, 1940.
 Lane, Arthur, *Guide to the Collection of Arthur Lane Tiles*. Victoria and Albert Nuseum 1939.
 Öz, Tahsin, *En Nadir Türk Çinileri*. *Türk Tarih ve Arkeologya dergisi*, No: 4, 1940.
 Kocabaş, Hüseyin, *Porselencilik Tarihi*. Bursa 1940.
 Dayıgil, Feyzi, *İstanbul Çinilerinde Lâle*. *Vakıflar dergisi*, No: 2, 1940.
 Öz, Tahsin, *Sultanahmet Camiinin tezyinî hususiyetleri*. *Vakıflar dergisi*, No: 2, 1940.
 Yatman, Nurettin, *Eski Türk Çinileri*. Ankara 1941.
 Ünver, Dr. Süheyl - Sözer, *Mihriban, Çiniliköşkün Altın renkli süslemeleri*. İstanbul 1941.
 Otto - Dorn, Katharina, *Das Islamische Iznik*. Berlin 1941.
 Behramî, Mehdi, *Gurgan Faïances*. Cairo 1944.
 H. İzzet, *Türk Çiniciliği*. Ülku 1944.
 Aslanapa, Oktay, *Osmanlı Devrinde Türk Çinileri*. İstanbul 1949.
 H. İzzet, *Bibliyografya, Osmanlı Devrinde Kütahya Çinileri*. *Belleten* 1950.
 Öz, Tahsin, *Turkish Ceramics*. İstanbul 1954.

nasıl ilerlediğini bir grafik halinde belirtmektedir²⁶. Türk sanatı mevzularının daha çok genişlemek istidadında olduğunda şüphe edilmemelidir. Karşımızda bir sanat ummanı olduğu tahakkuk etmiştir.

İlmî ve metodlu mesai, müzelerimizi bir anbar olmaktan kurtardığı gibi, yapılan yayınlarda milletlerarası yakın alâkayı ve fikir birliğini yaratmış, yersiz iddialar ve kanaatler düzelmiş ve düzelmektedir.

Sanat tarihinin ve müzelerin bir vazifesi de yalnız geçmişi hatırlatmak ve onunla bir iftihar vesilesi vermek olmayıp, bugünün sanatlarına da ilham kaynağı olmasıdır ki, bu sahada da feyizli neticeler görülmektedir. Hele Edebiyat Fakültesinde Sanat tarihi bölümünün kurulmuş olması, ilerisi için büyük ümitler vermektedir. Bu sahada yetişecek gençlerimiz, Türk sanat varlığını belirtmekle Atatürk ülküsüne bağlılıklarını göstermiş olacakları şüphesizdir.

²⁶ Notlarda, her sanat bölümüne dair verilen bibliyografya yayının inkişafını göstermek üzere tarih sırası ile tertiplenmiştir.

ATATÜRK'ÜN SELÂNİK'TEKİ ASKERLİK HAYATINA AİT HÂTIRALAR

BEHİÇ ERKİN

Büyük halâskâr Atatürk hakkında her memlekette her lisanda çok yazı yazıldı. Benim kalemim bu büyük dahiye dair yazı yazmağa müsait değildir, yeltensem belki bir hata işlemiş olurum, bu düşünce ile ben, Atatürk'ün Selânik'teki bazı menkibeleri ile sonradan aramızda geçen bazı konuşmaları armağan kitaba hediye etmekle iktifa ediyorum :

Atatürk'ü ne vakit tanıdım :

Erkânıharbiye Kolağası (şimdiki ön yüzbaşıya muadil) Mustafa Kemal Bey'i (Atatürkü) 1907 senesinde Selânik'te tanıdım, merkezi Şam'da bulunan beşinci ordudan merkezi Selânik olan üçüncü orduya nakledilmiş ve ordu erkânıharbiyesine memur olmuştu. Az zamanda seviştik ve samimi dost olduk. Bütün hayatları boyunca bir arada iken sık sık görüşür ve gaybubetlerinde muhabere ederdik.

Selânik'te akşamları daireden çıkınca arkadaşlarıyla oranın meşhur gazinolarından Olimpos palas ve Yonyo'da, yazın Beyazkule bahçesinde toplanır ve en çok memleket işlerinden bahsederdik.

Mustafa Kemal Bey bizimle, yani erkânıharbiye subaylarıyla birleşmekle beraber daha ziyade genç zabitlerle Kristal gazinosunda buluşur ve onları istikbale hazırlamağa çalışırdı.

Mustafa Kemal Bey'in ordunun talim ve terbiyesindeki büyük başarıları :

23 Temmuz 1908 de kanuni esasının meriyete girmesinden sonra Mustafa Kemal Bey subayların siyasetle meşgul olmaması fikrini ileri sürer ve onlara askeri vazifelerini telkine çalışırdı.

İtalyanların Trablusgarb'a taarruzları üzerine, Bingazi'ye giden Mustafa Kemal Bey'e Selânik'ten memleketin o zamanki durumu hakkında yazdığım mektuba Bingazi'de Aynımansur karargâhından 16 Temmuz 328 (29 Temmuz 1912) tarihle verdiği cevabın bir fıkrasında "askerleri siyasetle iştigalden men için maddei kanuniye yapmışlar, ben iki sene evvel hasbettesadüf bulunduğum bir kongrede

“askerleri bırakınız!., dediğim için mürteci oldum, idama mahkûm edildim” diye yazıyordu. Bu mektup Gazi'nin emirlerle 1925 senesi Eylülünde Hâkimiyeti Milliye gazetesinde neşir olundu. Bu mektubun aslı Gazi'nin diğer mektuplarla beraber Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsüne tarafımdan hediye edilmiştir.

Mustafa Kemal Bey, yüksek askerî kabiliyeti ve nefesine büyük itimadı dolayısıyla subayların ilmen ve fikren yetiştirilmesi için rütbesinin küçük olmasına rağmen çok çalışmış ve muvaffak da olmuştu.

Bu maksatla o zaman Selânik'te kurulan zabitan talimgâhı komutanlığına tayinini istedi; orduca inha olundu; fakat rütbesi küçüktür diye yapmadılar. Bir alman yarbayını gönderdiler.

Bu sırada Selânik'teki bir piyade alayı komutan vekilliğine tayin edildi, bu alayı hakikaten iyi yetiştirdi.

1908 Ocak ayında Selânik civarında Sedes çiftliği etrafında bir askerî tatbikata gittik. Ben o zaman 17 nci nişancı taburu binbaşısı idim. Mustafa Kemal Bey benim misafirim olarak tatbikatta bulundu.

Yine Aynımansur karargâhından 20 Mart 1328 (2 Nisan 1912) tarihinde bana yazdığı bir mektupta bizim, Sedes çiftliği manevrasının Aynımansur civarında İtalyanlara karşı yapılan muharebenin bazı safhalarına benzediğini hikâye ediyordu.

1909 senesi 28 Hazirandan 31 Temmuz kadar devam eden bir erkânıharbiye seyahatine ben de iştirak etmişim; o zaman Selânik - Dersaadet iltisak hattı askerî komiseri idim”. Bu seyahati ordu erkânıharbiye reisi Ali Rıza Paşa idare ediyordu. Hakikatte seyahati teşvik eden, hazırlayan, harekâtı idare eden, tatbik mevkiine koyan ve kritiğini yapan hep kolağası Mustafa Kemal Bey idi. Büyük rütbeli arkadaşlarını gücendirmeden bu vazifeyi yapmağa pek muvaffak olmuş ve hepimizi müstefit etmişti.

Yine aynı sene içinde Selânik'te bir kolordu harp oyunu tertip edilmişti. Bu harp oyununun tertibi, idaresi Mustafa Kemal Bey'e bırakılmıştı. Çok güzel idare etti; neticede kolordu komutanı namına harekâtı çok maharet ile kritik etti; bu işte de yüksek kabiliyetini gösterdi. Ordu müfettişi kritiği çok beğendi.

1908 inkılâbından evvel Sultan Hamid'in vehminden dolayı

manevra yapılmazdı. İnkılâptan sonra az çok geniş mikyasta manevralar yapıldı.

Rumeli'de Köprülü civarında yapılan bir suvari manevrasını yine aşağı yukarı Mustafa Kemal Bey tertip, idare ve kritik etmişti.

Mustafa Kemal Bey'in memur bulunduğu 5 inci kolordu tabiye tatbikatı seyahatleri yapılmış ve Mustafa Kemal Bey bu manevralara dair "Cumalı ordugâhı" ve "tabiye tatbikatı seyahatı" namile iki kitap neşretmişti.

Bu suretle bu manevralarda bulunmayan arkadaşları da istifade etmişti, bu iki eserden birer nüshası kütüphanemde mevcuttur.

İnkılâptan sonra erkânıharbiye umumiyyeden erkânıharbiye subaylarına askerî meseleler gönderilir, bunların hallinde gösterdikleri muvaffakiyete göre sicillerine işaret edilirdi. Birgün arkadaşlarla Beyazkule bahçesinde otururken, ben: "Mustafa Kemal Bey, erkânıharbiyeden gelen meseleyi hallettin mi?" diye sordum; "Hayır halletmedim ve etmiyeceğim, ben onlara mesele vereyim." demekle nefesine karşı ne kadar itimadı olduğunu göstermişti.

Millî Mücadelede :

Ben 5 Temmuz 1920 de İstanbul'dan Ankara'ya geldim, Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret ettim. O zaman Nafia Vekili olan rahmetli İsmail Fazıl Paşa bana Anadolu demiryolları Umum Müdürlüğünü, Erkânıharbiye Umumiye Reisi İsmet Bey de (Sayın İsmet İnönü) Erkânıharbiye Umumiye ikinci reisliğini teklif etti. Mustafa Kemal Paşa'yı görerek hangisini kabul edeyim diye emirlerini sordum, demiryolları mühimdir, onu kabul et buyurdular ve öyle oldu.

Mustafa Kemal Paşa'nın beni bir imtihanı :

Eskişehir'de, Demiryollar Umum Müdürü iken 1920 senesi sonlarına doğru, Nafia Vekili bulunan rahmetli İsmail Fazıl Paşa, beni Ankara'ya çağırdı; İcra Vekilleri Heyetine götürdü. O zamanlar vekiller heyetine Mustafa Kemal Paşa reislik ederdi. Mesele gayri müslim personelin demiryollarından uzaklaştırılması imiş. Ben, bu mütehasısları çıkaramam, evvelâ adam yetiştirelim, sonra bu iş olabilir demekle ısrar ettim, ısrarım karşısında bir karara varılamadı.

O zaman mühim telâkki edilen bu meseleyi başbaşa Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeye karar verdim.

Ben, “eğer siz bu fikirde iseniz, beni bu vazifeden af buyurunuz, demiryollarını acemi ellere vermek mesuliyetini üstüme alamam”. dedim.

Mustafa Kemal Paşa, “sen haklısın; demagoji yapıyorlar” dedikten sonra, “sen ne dersin, komunist olsak, bu din ve milliyet davalarını ortadan kaldırmış olur, işi esasından hallederiz” dediler, ben “İstanbul’dan Ferid Paşa hükûmeti tarafından takip edildiğim sırada saklı bulunduğum yerde arkadaşlardan kitap isterdim, bu arada komunizme dair bir kitap göndermişler, okudum, aklım almadı” diyerek bu fikre muhalefet etmekle beraber içimden “yarabbi İstanbul’dan kaçtım buraya geldim, burada da başıma bir komunistlik çıktı” diyordum, bu mesele üzerinde münakaşa bir saat kadar sürdü.

Meğer Mustafa Kemal Paşa beni imtihan edermiş. Çerkez Ethem ve arkadaşları Eskişehir’de komunizm fikrini yaymakta olduklarından, acaba beni de aşıladılar mı diye, bu münakaşaya girişmiş, benim komunizme tamamen muhalif olduğumu anlayınca, bana bu hususta bazı emirler verdiler, emirlerini ifa ettim, sonraları arasına bu meseleyi açar ve “seni nasıl imtihan ettim” diye lâtife ederlerdi.

Abidin Bey’in kravatını yırtması :

Bir gün mebus Dr. Abidin Bey, Büyük Millet Meclisinde boyundaki kravatı yırtmak surtile garp medeniyetine karşı isyan etmişti. O aralık Konya’ya gelen Gazi Mustafa Kemal Paşa’ya “Paşam nereye gidiyoruz, kravatları yırtıyorlar, bu ne haldir” dedim. Gazi bana “sabret, bak neler olacak” cevabını verdiler. Bu sözle şapka, lâtin harfleri vesair inkılâpları kastettiklerini ima etmek istemişlerdi.

Büyük taarruza tekaddüm eden günler :

17 Ağustos 1922 günü Konya’daki evimde yemekten sonra istirahat ederken aşağıda bir gürültü duydum, kalktım, o anda Gazi Mustafa Kemal Paşa’yı karşımda buldum “aman kimse duymasın ben gizli geldim, burada kalacağım” dediler.

Bu gizli seyahatin bir mânası olduğunu sezdim. O günlerde başbaşa konuşurken söz siyasî ve askerî duruma intikal etti. Gazi bana “düşman hakkında aldığım malûmatı yanyana getirdim, buna göre artık bu badireye son vermek zamanı geldiğine hükmettim” buyurdular. Ertesi gece yarısından sonra yine gizli olarak hususî

bir katarla Akşehir'e hareket buyurdular. Tekrar Konya'ya geldiler, biraz rahatsızlıkları ve hararetleri vardı, sonra tekrar Akşehir'e gittiler, 26 Ağustos 1922 sabahı "dakika tehiri idamı muciptir" işaretli bir şifreli telgrafnamelerini aldım, bunda taarruzun başladığını ve hariçle her türlü muhabere ve muvasalenin kesilmesini emir buyuruyorlardı.

Saltanatın ilgasından sonraki durum :

Gazi yine bir gün Konya'yı teşrif buyurmuşlardı. Saltanatın ilgasından bahsederken, ben "Paşam bu iş tamam olmadı, bu hane-dan yalnız hilâfetle iktifa etmez, rahat durmazlar" dedim. Bana cevaben "işte şimdilik bu kadarını kurtarabildim, senin korktuğun ciheti de elbette bir gün halledeceğiz" dediler.

Şapka meselesinin başlangıcı :

Tarihini nasılsa kayıt etmediğim bir gün bir marşandiz katarı ile Ankara'ya geliyordum. Orman çiftliği önüne geldiğimiz zaman Gazi'nin yukarıdan aşağı doğru yaya olarak indiklerini gördüm. Ben pencerede idim. Treni durdurduk, lütfen benim vagon servise çıktılar. Daha şapka meselesi bahis mevzuu değilken o gün arkalarındaki elbise kumaşından başlarına bir kasket geçirmişlerdi. "elbisemi beğendin mi? bu elbise mutlak bu kasketle giyilir" buyurdular. Şapkayı kabul ettirmek hakkındaki kararlarının ilk tezahürü bu olsa gerek. Oturduktan sonra yazıhanemin yanında birkaç tane serpuş gördüler, bunlar nedir dediler. Demiryollar personeli için bunlardan yaptıracağız, musaaadesini almak maksadiyle bu nümuneleri Nafia Vekâletine götürüyorum dedim. "Bana bak, bunlara birer vizier koydur" diye emir buyurdular.

Serpuşları o zamanki Nafia Vekili Süleyman Sırrı Bey'e gösterirken Gazi'nin emirlerini de anlattım. Şapka aleyhinde olduğunu zannettiğim Süleyman Sırrı Bey "şimdi böyle yaparsak halk demiryolunu şirket almış zanneder" gibi garip bir fikir beyan etti; ben de "şirketin mukavelesi mucibince demiryolu personeli fes giymekle mükelleftir, böyle bir suitefehhüm olamaz" cevabını verdim, tabii Gazi'nin emirleri infaz olundu.

Atatürk'ün bana karşı iltifatları :

Demiryollar Umum Müdürü iken Ankara'ya geldikçe Gazi

arasına benim servis vagonumu şereflendirirler ve yemek yerler, geç vakite kadar kalırlardı. Nafia Vekili iken de evimi şereflendirirler ve giderken çoktan beri bu kadar iyi vakit geçirmediğim diye iltifat buyururlardı.

İltifatları cümlesinden olarak bana "Erkin" soyadını vermek suretiyle iyi tanıdıkları hüviyetimi ismime de izafe buyurmuşlardı.

Bu iltifatların ebediyen minnettariyım.

ÇANAKKALE SAVAŞININ İLK GÜNLERİNDE MUSTAFA KEMAL (ATATÜRK)

FAHRETTİN ALTAY

Emekli Orgeneral

Birinci Cihan Harbi başlayınca biz de seferber olarak ordumuzu altı ay kadar bir zaman içinde hazırlamış, sonra da savaşa girmiştik. 18 Mart 1915 de İngiliz ve Fransız donanmaları Çanakkale boğazını zorlamışlar, fakat mağlûp olarak çekilmişlerdi. Başkumandanlığımız boğaz savunmasını takviye için Tekirdağ'ında 19 ncu tümenin teşkilini emretmiş ve bunun başına da kurmay yarbay Mustafa Kemal'i getirmişti. Birinci Ordu Kumandanı Müşir Liman Paşa'yı da karar-gâhı ile Gelibolu'ya göndermiş, boğazın savunma vazifesini ona vermişti. Yarım adanın çıkarmalara karşı korunması Gelibolu'da III. Kolordu Kumandanı Esat Paşa'nın uhdesinde bulunuyordu. Bu kolordunun Bolayır'da yedinci ve Seddülbahir'de dokuzuncu tümenleri vardı. Bu iki tümen kâfi gelmiyeceğinden üçüncü bir tümen olarak ondokuzuncu tümenin depo alaylarından yeniden teşkili emredilmişti. Çanakkale gibi o sırada çok büyük ehemmiyet kazanan bir savaş bölgesine, elde bir çok iyi hazırlanmış tümenler varken bunlardan birini vermeyip de yeniden bir tümen teşkilini emretmek hakikaten hayrete şayan bir olaydır. Birisi yedinci tümeninden alınan bir nizamiye alayı ile (47 nci), ikisi depo alaylarında teşkil edilen yeni tümen, genç Mustafa Kemal'in olağan üstü gayretiyledir ki az zamanda savaş kudretini iktisap edebildi. Düşmanın karaya asker çıkarması ihtimali çoğalınca bu tümen Eceabad'a (Maydos) nakle-dildi. Fakat nakledilirken başkumandanlık, henüz yetişmemiş zan-nettiği iki depo alayını İstanbul'da bulunan altıncı kolordudan iki alayla değiştirdi. Bir gecede vapurlara konarak Maydos'a gönderilen bu iki alayı gören Mustafa Kemal, bunların Suriye'nin karışık unsurlarından (Maroni, Yezidi ve Nuseyri gibi) mürekkep bulduklarını ve kâfi derecede t̄alim ve terbiye görmemiş, savaşa iyi hazırlanmamış olduklarını anlamış ve bunların geri alınarak kendi depo alaylarının iadesini rica etmişti. Kolorduca başkumandanlığa yapılan bu teklif kabul olunmadı. Mustafa Kemal'in de bütün çırpınışları boşa gitti.

Bu hal, Arıburnu'na çıkan düşmanın o gün denize dökülmesine mani olan sebeplerden birincisi olmuştur. Diğer sebepleri de izah edelim: Eceabad'da bulundurulmuş 19 ncu tümen her ne kadar III. kolorduya bağlı ise de, ordu kumandanı bunu kendi emrinde bir ihtiyat olarak tuttuğunu ve kendisinden emir almadan hiç bir yere hareket edemeyeceğini bildirmişti. Mustafa Kemal tehlikenin Kaba-tepe - Arıburnu bölgesinde olduğunu ve o bölgenin savunulmasına kendisinin memur edilmesini teklif ediyor, ordu kumandanı kabul etmiyor; Mustafa Kemal hiç olmazsa ordugâhının bu bölgenin en hâkim sırtları olan Kocaçimen dağının eteklerine naklini istirham ediyor. Ona da muvafakat olunmuyor. Niçin? Ordu Kumandanı Alman Korgenerali LİMAN VON SANDERS, düşmanın burada değil, Bolayır'da ve daha muhtemel, Anadolu kıyılarında karaya çıkacağına inanıyor ve tümenini süratle o tarafa göndermeyi tasarlıyor. Bu zat, savaştan evvel Almanya'dan getirilen askeri ıslahat heyeti başkanıdır. Almanya'da bir kolordu kumandanı iken şiddeti ve disiplini ile tanınmış bir generaldir. Almanya'nın meşhur yüksek strateji mütehassısı generallerinden değildir. III. Kolordu Kumandanı Esat Paşa çok malûmatlı, fazıl, kâmil, nazik, çalışkan, hamiyetli ve çok itaatli bir general olmakla beraber selâhiyetine tecavüze karşı feveran hassasından mahrum olduğundan Mustafa Kemal, tümenini kendi emrinde bulundurmak ve onu istediği gibi kullanmak selâhiyetini eline alamıyor. Pek yakında, gözönünde cereyan edecek hâlenin önlenmesi vazifesinin kendisine verileceğini tabîî görürken o vazifeyi başarmak için önceden yapılması lâzım gelen tertipleri almak hususundaki tekliflerini bir türlü kabul ettiremiyor, işte ikinci sebep.

Durum böyle olmakla beraber, kolordu mühim gördüğü Kocatepe - Arıburnu ve Sedülbahir bölgelerinin savunmasına 9 ncu tümen den birer alay memur ediyor. Mareşal Liman Paşa bir teftişinde, bu alayları çok görüyor ve böyle parmaklık nizamı ile sahil korunmaz, ağır hitabı ile bu alayları birer tabura indiriyor ki, Arıburnu'na bu taburdan ancak bir bölük düşüyor, üçüncü sebep te bu.

Nisanın yirmi beşinci sabahı fecirden evvel, düşman, Arıburnu-na ve Sedülbahir'e asker dökmeğe başlıyor. İlk haber üzerine Mustafa Kemal elindeki 57. alayla ve tatbikat bahanesiyle Arıburnu'na doğru yürümeye başlıyor ve kolordu kumandanından

bütün tümenini kullanmak müsaadesini istiyor. Tümen ordunun emrinde olduğu için kolordu kumandanı ordu kumandanına gidiyor; o ise Bolayır sırtlarına gitmiş, Saroz körfezine girmekte olan düşman gösteriş gemilerini gözetlemektedir. Kendisini takip eden Esat Paşa müsadeyi kopyarabiliyor amma, aradan iki saat gibi bir zaman geçmiş, bu müddet zarfında düşman, Mustafa Kemal'in kuvvetinden daha çok asker karaya çıkarmış oluyor; bu da dördüncü sebebi teşkil eder. Bu suretle geciken bu alaylar muharebeye girişlerinde düşmanın şiddetli mukavemeti ile karşılaşılıyorlar, savaş kudretleri az olduğundan onu yerinden söküyorlar. Halbuki bu esnada Mustafa Kemal, elindeki halis Türk alayı ile Kocaçimen'den itibaren düşmanı önüne katmış, karaya çıktığı kumsalın üstündeki sarı yarlara kadar geriye sürmektedir. Ne çare ki sol tarafında kalan ve Arabistanlı alaylar tarafından yerlerinden atılamıyan düşmanın yan ateşleri ve donanmanın şiddetli ateşi onun, deniz kenarına kadar inmesine mani oluyor, böylece de yukarıda izah edilen birinci sebep hasıl oluyor. Gecenin basması, askerinin mütemadiyen karaya çıkması muharebeyi duraklatarak iki tarafta bir muvazene hasıl ediyor. Bundan sonra Mustafa Kemal, düşmanı bir karış ilerletmemeğe çalışıyor, muvaffak da oluyor.

Daha sonra da Anafartalar ve Conk bayırı zaferlerini kazanarak düşmanın bütün kuvvetleriyle çekilip gitmesini temin ediyor.

İşte bütün bu zorluklar içinde cihana parlaklığını gösteren Mustafa Kemal yıldızının kıymeti baştan takdir edilseydi ve teklifleri kabul olunsaydı, Arıburnu'nda 25 Nisan günü ikinci bir 18 Mart olacak ve yüz binlerce Türk'ün kanı akıtılmış olmayacaktı. Mustafa Kemal sanıldığı gibi parlak bir yıldız değil, hakikatte bir güneşti. Bunu, İstiklâl savaşımız da göstermiştir. Öyle bir güneş ki nurlu ve feyizli ışıkları Türk gençlerinin dimağlarını daima parlatacak ve onlara rehber olacaktır.

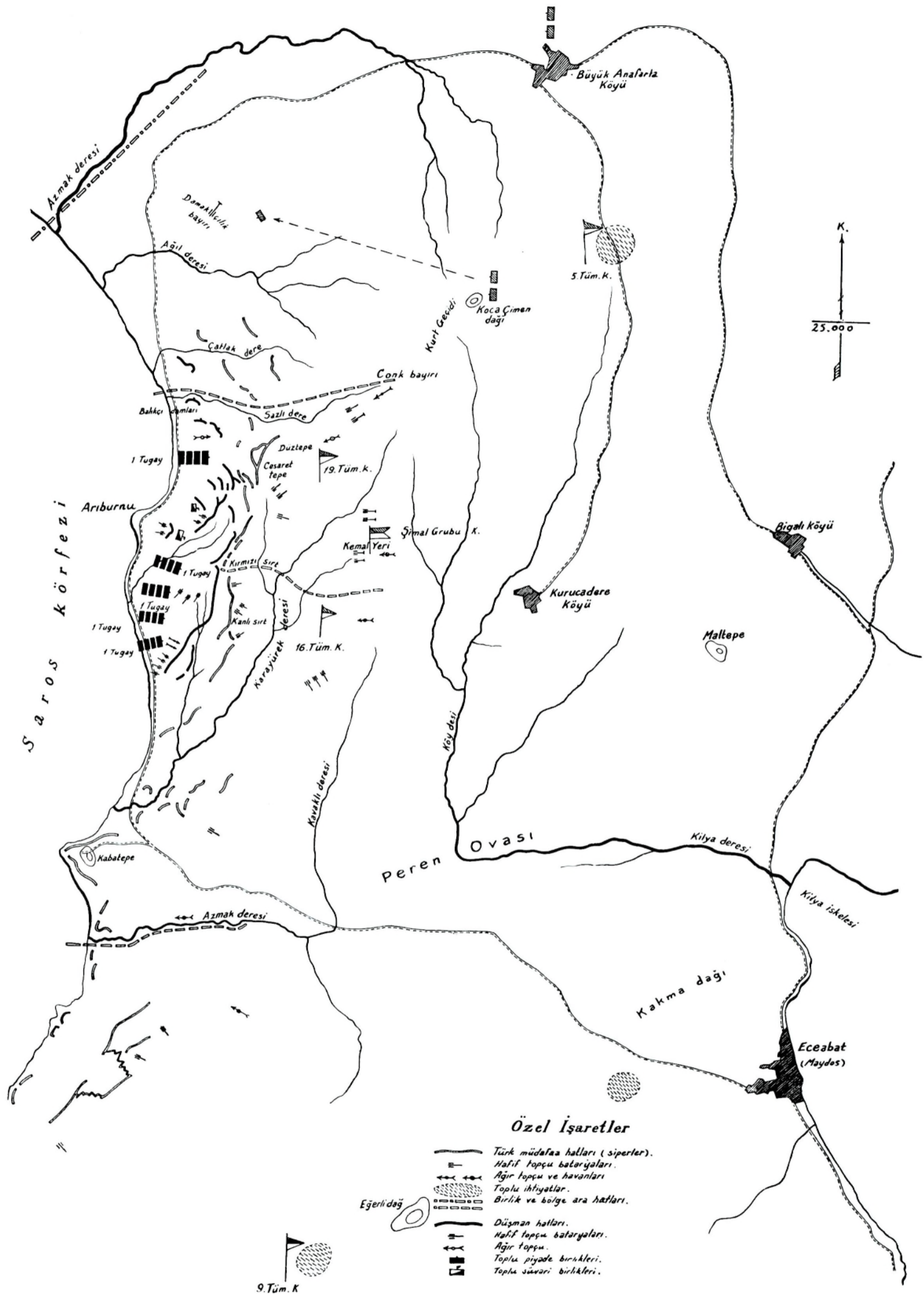
KAYMAKAM MUSTAFA KEMAL VE ARIBURNU

Kur. Alb. A. RIZA ÖZKUL

Çanakkale adı ne zaman geçse insanın gözü önüne Seddilbahir ve Arıburnu topraklarının canlı bir haritası ve bu haritanın üstünde birbirleriyle boğazlaşan, vatan, din ve istiklâl gibi kutsal gayeler uğrunda ölen, öldüren, kaçan ve kovalıyan insanlar mahşerinden mürekkep bir melheme tablosu hemen dikiliverir. Bu korkunç olduğu kadar muhteşem tablonun çizildiği günlerin üzerinden bugün 40 küsur sene geçmesine rağmen renklerinde en ufak bir sararma ve solma olmadı. Avrupa'da kanın gövdeyi götürdüğü 1915 yılının ılık ilkbahar günlerinden bir sabah, 25 Nisan 1915 sabahı, tanyeri henüz yeni ışığa başlarken Çanakkale boğazının Adalar Denizine bakan kıyıları, sıra sıra dizilmiş dev cüsseli harp gemilerinin bordalarından bir anda fişkıran kızıl ölüm alevleri altında kaldı. Bu kıyıların yakın ve çok sadık bekçisi 'Mehmetçik' siperinden başını çıkarıp denizin üstüne baktığı zaman alaca karanlıkta sayısız küçük büyük deniz vasıtalarının sahillerimize doğru yaklaşmakta olduklarını ve bunların üzerinde binlerce ve binlerce insanın korku ve heyecanla kaynaştıklarını gördü. Yakın mesafelerden bir uğultu halinde gelen donanma salvolarının gürültüleri arasında subayların yer yer yükselen "Nişangâh 300" veya "nişangâh 500... ateş..." kumandaları ile tüfeklerine davranan bir avuç kahramanın sürekli ve yaylım ateşleriyle, tarihin, hikâyesini sayfalarına zor sığdırabileceği, muazzam ve çok kanlı bir mücadelesi başladı: İşte Çanakkale savaşı.

Saldıran düşman çok kalabalık. Dakikalar ilerledikçe arkadan gelenler öndekilerin kanlariyle rengini değiştirmiş olan deniz suları üzerinden geçerek mübarek topraklarımıza çıkıp tutunmağa ve sonra da bu bir avuç insan karşısında bocalaya bocalaya eteklerden yukarıya doğru arazi kazanmağa muvaffak oldular. Önceden Arıburnu ve Seddilbahir kıyılarının gözetleme ve savunmasında bir tarafta 27 nci alayın, öte tarafta 26 ncı alayın sadece birer taburu vazifelendirilmiş, 5 nci ordunun bir Alman olan kumandanı Liman Fon Sanders'in görüşüne ve emrine göre bu iki alayın büyük kısımları gerilerde toplu tutulmuştu. 9 ncu tümenin 25 nci alayı çok daha uzakta

idi. Maydos 'Eceabad'ın hemen kuzey bölgesinde ordunun ve kolordunun müsaadesi olmadıkça kullanılmasına askerî imkân verilmeyen tek toplu kuvvet, Sofya ataşemiliterliğinden kendi isteği ile kalkıp Tekirdağ'ına gelmiş ve burada emir ve komutasına verildikten üç ay kadar sonra Gelibolu yarımadasına nakledilmiş, Erkânıharb Kaymakamı (Yarbayı) Mustafa Kemal'in 19 ncu tümeni bulunuyordu. Çok yakın bir gelecekte tarihin mukadder akışını değiştirecek olan bu eşsiz genç kumandan, geceyi gündüze katan bir gayretle evvelâ teşkilâtı noksan tümenini tamamladı ve ondan sonra da hummalı bir eğitim faaliyetiyle 19 ncu tümeni kendisinin güvendiği bir varlık haline getirdi. O, yarımada Balkan harbinden sonra, fakat bu sefer kumandan olarak ikinci defa gelmiş, geldiği andan itibaren, savunma sorumluluğunu kendinden devr alan 9 ncu tümen kumandanı Albay Halil Sami Beyle teması bırakmıyarak yarımada kıyılarını karış karış dolaşmış ve bize göre en iyi savunma şekli olarak sahillerde kuvvetli müdafaa tertipleri aldırılması kanaatını defaatla ve ısrarla tavsiye etmiş durmuştu. Ancak, sonradan işe başlayan ve mintakayı topluca gezerlerken Mustafa Kemal'in bu kanaatını kabul etmeyen 5 nci ordu kumandanı Liman Fon Sanders, düşmanın evvelâ karaya çıkmasına müsaade etmek ve çıktıktan sonra gerilerde toplu tutulacak ihtiyatların mukabil taarruz ve süngü hücumlarıyla düşmanı denize dökmek gibi bir müdafaa tabyasını emredince, Türk ordusu ve komutanları da istemiyerek bu sistem de bir tertibatın alınmasına boyun eğmişlerdi ama, bunun ne derece tehlikeli ve sakat bir taktik olduğu da kısa zamanda anlaşıldı. Buna rağmen vatan yine müdafaa edildi; lâkin oluk gibi kan akıtıldıktan ve yüzbinlerce aile ocağı söndükten sonra... İşte 25 Nisan sabahı düşman, tarafımızdan lütfedilen bu imkândan faydalanarak hem Arıburnu ve hem de Seddilbahir'de karaya çıkmağa, tutunmağa ve ilerlemeğe böylece muvaffak olmuştur. Suların akıntısı, hesap ve takdirdeki yanlışlıklar olmasaydı da düşman Arıburnu yerine hakikaten tasarladığı gibi Kabatepe'nin iki tarafına çıkarılsa idi durum, bizim için cidden telâfisi çok şüpheli ve daha güç bir hal alırdı. Karargâhı ile Bigalı köyü değirmeninin yakınındaki çadırılı ordugâhında bulunan, dünden 25 Nisan için Sivli taraflarında bir tümen tatbikatı hazırlayan ve son geceyi de muhtemelen uykusuz geçirmiş bulunan eşsiz kahraman aziz Atatürk (Mustafa Kemal), saat 5.30 dan itibaren ileriden geriden gelen raporlar ve ardı arkası kesilmeyen, her tarafı bir uğultu

Tem. — 1915 sonlarında Arı Burnu cephesine ait bir muharebe durumu.

halinde kaplayan bombardıman gürültüleri karşısında bir taraftan birliklere ordugâhlarında harekete hazır bir durum almalarını emretti; diğer taraftan da Gelibolu'daki III. kolordu kumandanından telefonla vazife istedi. Fakat vaziyetin evvelâ aydınlanmasını beklemediği tercih eden ve hattı zatında iyi ve muhterem bir asker olan kolordu kumandanı Esat Paşa'dan derde deva hemen bir cevap alamadı; her biri muazzam tehlikelerle dolu dakikalar birbiri üzerine yığılarak, saatler oluyor ve bir türlü hareket emri gelmiyordu. Bu kritik anlarda kabına sığmayan fakat durumun ağırlığını çok evvelden kestirerek zaten kararını vermiş bulunan Kaymakam Mustafa Kemal, saat 9.30 sıralarında 9 ncu tümen komutanından gelen ve düşmanın Arıburnu ile Kabatepe arasındaki Kocaçimen dağı güney eteklerine sarkmakta olduğunu bildiren, buna karşı bir tabur gönderilmesini isteyen ikinci rapor üzerine hemen yerinden kalktı ve tümen kurmayı binbaşı İzzettin Bey'i (Merhum Orgeneral İzzettin Çalışlar) bazı direktiflerle ordugâhta bırakarak derhal köyün alanında bir batarya ile birlikte içtima halinde bulunan 57 nci alayın yanına gitti. Kısa bir teftişi müteakip de kendisi, yanında emir subayları ve başhekim olduğu halde, bu birliğin kolbaşına geçerek Kocaçimen eteklerini tırmanmağa başladı. Onun için en mühim mesele, 9 ncu tümen kumandanının bir tabur gönderilmesini rica ettiği istikametten ziyade bütün boğazı hâkimiyeti altında tutan Kocaçimen tepesi ile Conkbayırı'nın düşmana kaptırılmaması keyfiyeti idi ve bunun içindir ki bir taburla değil, bütün bir alayla bu istikamete yönelmişti. Bu görüşünde ne kadar haklı ve isabetli olduğunu, Conkbayırı'na ulaştığı andaki durum ispata kâfi idi. Filhakika o esnada safiyane halleriyle cephanelerinin tükendiği için çekilmekte olduklarını söyleyen ve "cephaneniz yoksa süngünüz vardır." mukabelesi ve sert bir komuta ile yere yatırılan 27 nci alaya mensup ve sahil muhafazasına memur küçük bir avcı hattının 300, 400 metre gerisinden kesif bir düşman avcı hattının ilerlediği ve nerede ise Conkbayırı'na çıkmak üzere olduğu görüldü. Geçilen yolsuz ve dik arazinin aynı zamanda fundalıklı ve son derece arızalı olması yüzünden 57 nci alay yürüyüş kolu biraz geride kalmış ve derinliği de uzamıştı; durum ise çok nazikti. Düşmanın derhal ateşle durdurulması ve sonra süngü hücumu ile atılması şarttı. Yalnız düşman da yorgun, mütereddit ve ağır bir tempo ile yaklaşıyor ve kuvvetlerimizin yetişmesine fırsat veriyordu. Nitekim de öyle oldu;

geriye saldırılan emir subaylarının ve kolbaşındakilerin olağanüstü gayretleri boşa gitmedi. Az sonra bir bölük ve arkasından ikinci taburun diğer bölükleri nefes nefese Conkbayırı'na yetişti ve şiddetli bir ateş baskını ile düşman evvelâ durmağa mecbur edildi ve arkadan yetişen 57 nci alayın diğer taburlarının da batarya himayesinde muharebeye girmesinde vaziyet ve vatan kurtarıldı. Böylece düşman da zafer kapısının eşiğinden geldiği istikamette sahillere doğru yüz geri ettirildi. Sonraları sahilin yakın kesimlerine kadar düşmanı çekilmeğe mecbur kılan bugünkü harekâtın bu neticeye ulaşmasında 57 nci alayın solundan aynı zamanda ve aşağı yukarı aynı şartlar altında ilerleyerek "Kemal yeri" üzerinden taarruz etmiş olan Yarbay Mehmet Şefik Bey'in kumandasındaki kahraman 27 nci alayın da büyük şeref hissesi vardır. Mustafa Kemal vaziyet icabı emrine aldığı 27 nci ve kendi birliği olan 57 nci alaylarla düşmanı denize doğru zorlayıp sürerken 19 ncu tümenin 72 ve 77 nci alayları ve topçusunun geri kısmı elân eski yerlerinde bulunmakta idiler. Bunların da cepheye yaklaştırılması ve III ncü kolorduya Conkbayırı'nda olan biten hâdiselere dair bilgi verilmesi gerekiyordu. Bu itibarla Conkbayırı üzerinde bir yandan muharebeyi idare ederken diğer yandan da bu hususları düşünen vatan kurtarıcısı genç kumandan, kolorduya hitaben ilk defa yazdığı şu raporu, alayların ileriye yansıtılmasına dair diğer bazı talimatla birlikte, Bigalı'da tümen kurmayına gönderdi :

Arıburnu şimalindeki sırtlardan

12 Nisan - 331 (25 Nisan 1915)

saat: 10.24 evvel

Düşmanın karaya çıkmış bulunan piyadesi Arıburnu ile Kabatepe arasında bir buçuk kilometre kadar bir cephedeki sırtları işgal etmiştir. 27 nci alay düşmanı şark cephesinde sekiz yüz metreden işgal ediyor. Düşmanın tamamen sol cenahında altı yüz metreden taarruza başladım. Yalnız piyadeden ibaret olan düşmanı bir alay tahmin ediyorum.

19. fırka kumandanı Kaymakam
Mustafa Kemal

Buraya kadar hülâsatan belirtilen hâdisattan ve genel durumun akışından şu cihet bilhassa dikkate şayandır ki, buna bir kere daha işaret etmek fazla sayılmaz: Kolordu ve ordu komutanlarının emir ve müsaadesi olmadıkça elden çıkarılmaması gereken 19 ncu tümen, burada görüldüğü üzere, mesuliyeti şahsen üzerine alan uzak görüşlü, cesur bir asker olan genç komutan Mustafa Kemal tarafından çoktan kullanılmağa başlanmıştır ve yukarıda görülen rapor, bu hususun açık bir ifadesidir. Bir asker olarak aldığı emirlere mutlak itaatla mükellef olan Mustafa Kemal'in bu suretle 25 Nisan 1915 günü Arıburnu hâdiseleri karşısında emri bozup tümeni kullanmasından kendisini kimsenin mesul tutmadığı, bu yüzden ona bir mesuliyet yükletilemediği, bilâkis III ncü kolordu kumandanı Esat Paşa'nın bilâhare ve aynı gün Maltepe muharebe idare yerinde buluştukları zaman yaptığı gibi, onun 19 ncu tümenle tam zamanında muharebeye vuku bulan bu müdahalesinin tasvip ve takdir edildiği görülüyor; filhakika bu cüretkâr hareketin mâna ve neticesi, vatanın ilk defa Conkbayırı'nda kurtarılması şeklinde minnet ve şükranla ifade edilecek bir mahiyet olmuştur. Mustafa Kemal'in yerinde tesadüfen bu büyük ve tarihî karar celâdetini gösteremeyecek bir başka kumandan bulunsa idi, maazallah akibet gayet acı tecelli eder, sonunda kazanılan eşsiz Çanakkale zaferi yerine bütün bir vatan elden çıkabilirdi. Halbuki böyle yapılmakla ne Mustafa Kemal ve ne de O'nun komuta eylediği tümen elden çıkmamış; bilâkis Türk istiklâl ve hürriyetine saldıran pervasız ve kuvvetine mağrur düşman kuvvetleri, Arıburnu'nda çıkarma iskelelerini örten ilk sırtların kenarlarına kadar sürülüp atılmıştır. O gün, çok kısa zamanda, çok seri ve o nispette tehlikeli gelişmeler gösteren düşman taarruzunun karşısında silâhına ve süngüsüne davranmak ve Conkbayırı üzerinden kartallar gibi saldırmak şerefi, bir tek kahraman 57 nci alaya nasip olabildi. Hâdiseler 72 ve 77 nci alayları da aynı zamanda topluca bu düşman üzerine yöneltmeğe imkân ve fırsat vermiş olsaydı netice şüphesiz çok daha başka şekilde tecelli eder ve muhakkak pek parlak olurdu. Ancak bu alayların muharebeye iştirakleri akşamı bulmuş; bütün gece devam eden taarruzlara ve muharebe gürültüleri arasında zaman zaman ve yer yer "Allah Allah Allah..." seslerine karışan süngü hücumlarına rağmen karanlığın doğurduğu güçlükler ve bu arada bundan faydalanarak yeni yeni ihtiyatlarla kuvvet bulan düşmanın denize dökülmesi mümkün olamamış ve nihayet yorgun düşen

iki taraf, tedricen burun buruna siperlere dayanmak suretiyle, muharebe, mevzi muharebeleri şeklini almıştır.

Ertesi gün ve daha ertesi günler yarımadaaya akmağa başlayan ordu ihtiyatlarından Arıburnu cephesini takviye maksadiyle sıra ile birbiri peşinden 64, 33, 14, 20, 13, 15, 125, 10, 11, 25 nci alaylar ve 45 nci alayın 3 ncü taburu yetiştiler; gâh “Kemal yeri,,nden, gâh Conkbayırı üzerinde yerleşmiş olan topçu mevzileri civarından Arıburnu harekâtını başlı başına kırküş gün fasılasız idare eden Mustafa Kemal’in emrinde olmak üzere 7 Haziran 1915 tarihine kadar çok kanlı muharebelerle mevzilerini müdafaa ettiler ve düşmana bir adım atırmadılar. Bilâhare Şimal gurubu adını alan ve Esat Paşa’nın komutasında üç bölgeye ayrılan Arıburnu cephesinin kuzeyden itibaren ilk kısmı, yine Mustafa Kemal’in emrinde ve aynı şekilde olarak 6 Ağustos 1915 tarihine kadar daha iki ay müddetle müdafaa olundu. Oluk gibi durmadan akan asil Türk kanı bahasına Arıburnu ve Seddilbahir cephelerinde vatanın nasıl ve ne büyük fedakârlıklarla müdafaa edilmekte olduğunu, karargâhları ve maiyetleri ile birlikte, görmeğe gelen bir çok büyük komutanlar oluyordu. Bunlardan biri olan Liman Fon Sanders de bir gün “Kemal yeri,,nden cepheyi tetkik ettikten sonra Mustafa Kemal’e bu kadar çok kuvvetin sevk ve idaresinin güçlüğünden ve cephenin iki mıntakaya bölünmesi lüzumundan bahsettiği zaman kaymakam Mustafa Kemal, kendine tam mânası ile güvenen bir asker ve bir komutan tavır ve edasıyla ona, ordu kumandanının da kabule mecbur olacağı, çok manidar ve veciz bir cevap verdi ve bu çok sanılan kuvvetlerin hakikatte az bile olduğunu anlattı. O zamanlar, ittifak icabı büyük Türk birliklerine emir ve komuta etmekte olan Alman generallerinde alelumum tuhaf bir itikat vardı; henüz iki sene evvel Balkan harbinde yenilmiş Türk ordusunun kumandanlarına ve Türk erkânıharplerine, onların kanaatlerince, güvenilemezdi; halbuki Çanakale savaşlarına canını vermeğe koşarak gelen 5 nci ordunun tekmil insan gücünün, silâh cephanesi ve materialini su katılmamış sadece Türk unsuru teşkil ettiği için bir muvaffakiyetsizlik halinde yüksek askerlik prestijinin kaybolmasından Alman generali Fon Sanders endişe etmekte ve korkmakta idi; bu mânasız haleti ruhiyenin tesiri ile general, savaşların başladığı sıralarda tümen ve kolordu karargâhlarına çapına göre birer ikişer Alman erkânıharbı göndermiş; bunlardan biri olan Binbaşı Rayman da 19 ncu tümene gelmişti. Büyük

asker Mustafa Kemal askerlik değerini yakinen bildiği ve onun için beraberinde alıp getirdiği kurmay başkanı binbaşı İzzettin Bey mevcut iken böyle bir yabancı erkânıharbine lüzum ve ihtiyacı olmadığını, geri alınmasını telefonla Maltepe'de bulunan III ncü kolordu kumandanı Esat Paşa'dan musırın istedi ise de kabul ettiremedi ve ordu komutanına karşı siyaset ve askerlik nezaketi icabı olarak bir müşahit gibi gündüzleri tümen karargâhında bulunmasına razı oldu. Filhakika geceleri Bigalı köyünde yatan ve gündüzleri Mustafa Kemal'in muharebe idare yeri civarına gelen bu zatın hiç bir işe yaramadığı vakıalarla pek kısa zamanda belli oldu. Eşsiz kumandan bunu, aynen geçen şu muhavere ve adeta şu mizahî cümlelerle Arıburnu vekayiiine ait 12. 11. 331 tarihli raporunda ifade etmişlerdir :

“...Fırka erkânıharbî İzzettin Bey'i, tanıdığım iktidar ve kifiyeti ve emniyet ve itimat ettiğim ahlâk ve ciddiyeti hasebiyle fırka erkânıharbiyesine celbetmiş olduğumdan, erkânıharbiye vezaifini bittabi başkasına tevdi edemezdim. Mamafih bir defa gönderilmiş olduğundan Rayman Bey'den de istifade etmeyi düşündüm.

Mumaileyhe 18 Nisan (yani 1 Mayıs 1915) taarruzundan sonra (bu, evvelâ bizim tarafımızdan hazırlanan ve bilâhare karşılıklı geçen çok kanlı bir boğuşmadır; yazan) cepheye giderek kıtaatin iadeyi intizamı hususunda kumandanlara muavenet ve delâlet etmesini teklif eyledimse de, böyle bir işi yapmaktan müstenkif göründü. Kıtaatımızın ve düşman vaziyetini gösterir bir krokinin tanzim edilmesini emreyledim. Bir kroki üzerinde serapa yanlış bir vaziyet çizdi. Nazarı askerisi, 1500 metre önümüzde bulunan tarafeyn vaziyetini tayin edemeyecek kadar mahdut idi.

Bir defasında da “Kanlı sırt” a giderek oradan münasip bir mahalde bir cebel topunun yeri için bir mevzi intihap etmesini söyledim. Topçu zabiti olmadığından böyle bir vazifeyi yapmakta mazur olduğunu ileri sürdü. Bir erkânıharp zabitinin sınıfı selâse (üçlü kuvvetler: piyade, suvari, topçu; yazan) tabiyesine vukufu olacağını zikrederek mezkûr vazifeyi ifa etmesi lâzım geleceğini söyledimse de ademi vukuf beyan eyledi.

En nihayet mumaileyhin hiç bir işe yaramıyacağını ve kendisine başka bir vazife verilmesi lüzumunu kolordu kumandanına arz eyledim. Cevaben “Rayman Bey kendiliğinden ordu haber zabitidir” dediler. Bu sıfatla da bir müddet daha gündüzleri birkaç saat gelip

geceleeri gitmek suretiyle kaldıktan sonra bilâhare orduca kendisine Asya gurubunda bir vazife verilerek o taraflara gönderilmiştir.”

Mustafa Kemal (Aziz Atatürk) Arıburnu harekâtını olanca ağırlığı ile günlerce idare ettikten ve bir müddet de üçe ayrılan cephenin sağ kanat gurubuna kumanda eyledikten sonra nihayet düşmanın Anafartalar karşısında ve küçük, büyük Kemikli burunları arasındaki Suvla limanına yeniden çıkardığı Kitchener kolordusu kuvvetlerine karşı ilk günü gönderilen üç tümenli Anafartalar gurubunun 6 Ağustos 1916 da emir ve komutasını deruhte etmek üzere o sabah Conkbayırı'ndan ayrılırken ihtisaslarını, 19 ncu tümene hitaben yayınladığı şu günlük emrinde, aynen şöyle belirtmektedirler: “İngilizler Arıburnu ihracında ve bu cephedeki muharebatta kumandanlarının ve askerlerinin ibraz eyledikleri cesaret ve metanetle evsaf ve mezayayı cengâveranelerini fevkalâde bir lisanı takdir ile yad ve ilân etmektedirler. Bütün vesaiti muharebe ile sureti mükemmelde mücehhez ve büyük bir inad ve azim ile Arıburnu sahillerimize ayak basan düşmanımız yine o sahil kenarlarında kalmağa mecbur kalmıştır. Binaenaleyh zabitan ve askerimiz, hissiyatı vatanperverane ve diniyeleriyle şecaatı mahsusayı milliyeleri ve böyle kuvvetli bir düşmana karşı darülhilâfe ve saltanat kapılarını muhafaza ederek şayanı iftihar bir mevkiî bülent ihraz eylediler. Kumanda eylediğim bilumum kıtaat zabitan ve efradını yegân yegân takdir ederim. Bu maksadı ulvî uğrunda kahramanane bir surette fedayi can eden mukaddes şuhedamızı amik ve ebedî bir hissi hürmet ve tazim ile yad ve ervahı mukaddeselerine fatihalar ithaf ile şefaatterinden istimdat ederim. Bilhassa Arıburnu muzafferiyetinin ilk metin temeltaşı olan 57 nci alayın safiyeti kalbiye ve selâbeti diniyesiyle mümtaz kumandanı şehit Avni Bey'i ve en ateşli zamanlarda emirlerimi, aldığı cerihalara da ehemmiyet vermiyerek, istediğim mahallere nakletmek suretiyle pek mühim zamanlarda kıymetli muavenetlerini gördüğüm yaverim şehit mülâzım Kâzım Efendi'yi hürmeti mahsusa ile tezkâr ederim.

“Fırka erkânıharbim binbaşı İzzettin Bey'in gerek Arıburnu ihracı günlerinde ve gerek cephenin tespit ve idame edildiği zamanlardaki hidematı fevkalâdesini bir iki satıra sıkıştırılmıyacak kadar âli görmekle beraber, kendisine takdiratımı ibraz etmeyi vazifeden ad eylerim.

“Yekdiğerini müteakip kumandama giren ve gayri malûm arazi üzerinde hareket eden kıtaatin maksadına göre tevcih ve tahri-

kinde mumaileyh erkânıharb zabiti, emir zabiti ve rehber ve bilfiil kıt'a kumandanı olarak her tarikte mevcudiyetini sarf ve hizmet etmiş, ateşlerin en kesif ve tehlikeli olduğu mintakalarda şecaati ile ve soğuk kanlılığı ile herkese misal olmuş, hasılı nereye gönderdi isem bizzat orada bulunuyormuşum gibi maksadı temin etmek için hiçbir müşkülât karşısında tereddüt etmemiştir.

“Cephede iki üç yüz metre düşmana yakın bir mahalde daimî ateşler içinde mütemadi bir sa'yu gayret ile gece ve gündüz çalışarak şayanı takdir hidemat ve muvaffakiyat ibraz eden 27 nci alay kumandanı kaymakam Şefik Bey'e, hidematı sıhhiyeyi bihakkın hüsnü ifa etmek hususunda mesaiyi fedakâranesi masruf olan 19 ncu firka sıhhiye bölük sertabibi kolağası İbrahim Efendi'ye, tahkimat ve lâğam inşaatı hususunda kıymetli hidemat ifa eden istihkâm kumandanı binbaşı İsmail Hakkı ve Edirne kal'a istihkâm bölük kumandanı mülâzım Celâl Efendilere, her türlü ahvalde kıtaatın iaşesini hüsnü temine muvaffak olan firka idare reisi binbaşı Galip Bey'e takdirat ve teşekküratımı alenen izhar etmeği vecibeden adederim.”

Mustafa Kemal

MUSTAFA KEMAL'İN FALKENHAYN'LA ÇATIŞMASIYLA İLGİLİ HENÜZ YAYINLANMAMIŞ BİR RAPORU

HİKMET BAYUR

Yıldırım ordular grubunun teşkili :

Bilindiği gibi, birinci genel savaş sırasında Bağdad'ın İngiliz eline düşmesinden (10 Mart 1917) az sonra Enver Paşa bu kentin geri alınmasına yardım etmesi için Alman genel karargâhına başvurmuştu. Onun bu istekte bulunduğu sırada durum şöyle idi:

Ağustos 1916 sonlarında Mareşal Hindenburg'un Almanya'da savaşı ordular genel kurmay başkanı (Kayser adına fiilî başkomutan demektir) olmasından sonra dört bağlaşıklık devlet (Osmanlı, Bulgar, Alman ve Avusturya - Macaristan) arasında Alman Kayserine ve onun adına da Mareşal Hindenburg'a (imzasının üzerinde "Kayser'in emriyle" tâbirini kullanmak şartıyla) öbür üç devlet ordularının hareketlerini denetlemek ve düzenlemek yetkisini veren bir anlaşmaya varılmıştı (6 Eylül 1916). Buna göre :

1) Osmanlı genel karargâhı, kendi ordusunun yığınak, taşıt ve bütünleme işlerini öteden beri olduğu gibi görecektir.

2) Alman genel karargâhı, Kayser adına Osmanlı savaş plânlarını ya hazırlıyacak veya tasdik edecektir.

3) Her hareket için Alman başkomutanlığı dört bağlaşıklık devletin vasıtalarının topunu icabına göre taksim edebilecek ve karışık birliklerin buldukları cephede komutanı kendisi seçecektir.

Enver Paşa yardım için Alman genel karargâhına başvurduğu sırada dolgun mevcutlu seçme yedi Türk tümeni Galiçya, Romanya ve Makedonya'da, yani Osmanlı sınırları dışında, Alman, Avusturya ve Bulgar ordularıyla yan yana savaşmaktaydı.

Enver Paşa'nın Almanya'dan yardım isteği böyle bir durum varken yapıldığına göre, fazlasıyla haklı ve yerinde idi.

Osmanlı başkomutan vekilinin bu isteği üzerine "Paşa II" remziyle anılan, Alman Asya kolu denilen ve her türlü fennî vasıta-

ları bulunan bir iki bin kişilik bir birliğin Almanya'dan Osmanlı ülkesine gönderilmesi kararlaştır.

Bu birlik "Yıldırım" remziyle anılan Osmanlı ordular grupuna katılacaktı. Bu grubun Almanya'daki remzi ise "F. ordular grubu"-dur. Sadrazam Talât Paşa'nın da Alman genel karargâhını ziyareti sırasında ayak diremesi üzerine "Yıldırım" grubu komutanlığına General Falkenhayn¹ seçilir. O, Osmanlı ordusunda Müşir (Mareşal) Falkenhayn Paşa'dır.

Osmanlı hükümeti böyle bir kimsenin seçilmesinde ayak direrken Almanya'nın onun başarısızlıkla karşılaşmasına razı olamayacağı için ona göre yardımda bulunacağını ummuştu. Almanya, Falkenhayn'ın emrine, Osmanlı hükümetine borç kaydedilen beş milyon altın İngiliz lirası da verir.

Falkenhayn'ın karargâhında 65 Alman ve 9 Türk subayı bulunur. Bu sonunculardan da ancak biri üstsubay sınıfındandır², ötekiler teğmen veya yüzbaşdırlar. Alman subayları arasında hemen hepsi Türkiye'ye hiç gelmemiş veya orada pek az kalmış kimselerdir. Falkenhayn, Osmanlı ordusunda birkaç yıl çalışmış Alman subayları için küçültücü anlamda "Türkleşmiş" tâbirini kullanmaktadır. Bu yön onun nasıl bir anlayışla işe koyulduğunu gösterir.

Yıldırım karargâhı gerçekten bir Alman karargâhıdır, orada her muamele Almanca yapılmakta ve oraya gelen her kâğıt önce bu dile çevrilmektedir. O ana kadar ise Osmanlı ordusunda çalışan Alman subayları Türk subayları arasında bir azınlık durumunda bulunmaktaydılar.

General Falkenhayn'ın davranışları³:

Bu komutanın davranışları o sırada Almanya'nın Osmanlı ülkesinde güttüğü amaçları belirtmesi bakımından önemlidir.

¹ 1914 e kadar Prusya savaş bakanı idi. Bu yılın sonlarından 1916 Ağustosuna kadar savaştan orduların genel kurmay başkanı, yani fiilî başkomutanı, ondan sonra da Romanya'yı istilâ eden iki ordudan birinin komutanı olmuştu.

² Yarbay Hüseyin Hüsnü Emir (General Erkilet).

³ Bu yönler "Türk İnkılabı Tarihi" adlı eserimizin Osmanlı tarihinin bu devrini kapsayacak olan kısmında (C. III, K. III) ayrıntılı olarak görülecektir. Burada Mustafa Kemal'in raporlarının nasıl bir hava içinde yazılmış olduğunu hatırlatmak için kısa bir özet veriyoruz.

General Falkenhayn biteviye sivil yönetime, valiler ve sairinin davranışlarına karışmış, elindeki beş milyon İngiliz altını ile bir çok kimseyi hattâ Mustafa Kemal'i kendine bağlamaya kalkışmıştır. Falkenhayn'ın ve karargâhının iddiasına göre, Türkler'le Araplar arasında doldurulamayacak kadar derin bir uçurum vardır. Halbuki Almanlar bu işte yansızdırlar. Bu bahaneyi ileri süren Falkenhayn Arap şeyhleri, türlü ileri gelenleri ve oymaklariyle doğrudan doğruya Alman subaylarını kullanarak temas etmiş, onlara para dağıtmış ve onları Almanya'ya bağlamaya çalışmıştır⁴.

Aynı denemeyi Palestin Yahudileri nezdinde de yapmış ve onların koruyucusu kesilmiştir. Osmanlı ülkesinin pek büyük kısımlarını kaplayan Alman menzil teşkilâtı ve daha sonra el koyduğu demiryolları sayesinde o, ülkenin ekonomik ve askerî hayatının ana damarlarını ele geçirdiği gibi, halkla pek geniş ölçüde temas ve her unsur üzerinde Alman nüfuzunu kurmaya uğraşmıştır, vesaire.

Böylelikle eğer Almanya genel savaşı kazanmış olsaydı Osmanlı ülkesi içinde kurulmuş olan ekonomik, yönetsel ve siyasal ağlar sayesinde Almanlar bu devleti bir türlü sömürge durumunda kullanabilecekleri gibi, çoğunluğu Türk olmayan bölgelerde devletle yerli halk arasında bir türlü hakem rolü oynayarak oralarda daha büyük bir nüfuza sahip olmayı umabilirdi.

Askerlik işlerinde de onun acaip davranışları olmuştur.

Meselâ o bütün "Ehl-i Kitap"tan olanlar fakat en çok Hıristiyanlarca kutsal sayılan Kudüs'ün dinsel anıtları harap olur ve bu yön Almanya aleyhinde propagandalara vesile yapılır korkusuyla, bu kentin savunulmasına müsaade etmemiş ve oranın kolaylıkla İngiliz eline geçmesini sağlamıştır.

"Yıldırım"ın görevleri :

Bu ordular grupu önce Bağdat'ı geri almak için kurulmuştu, ancak sonra anlaşılmıştı ki İngilizlerin Palestin'deki Osmanlı cephesini yıkıp Kuzeye çıkmaları, Suriye'ye girmeleri ve böylelikle Anadolu ve Bağdat demiryollarıyla beslenerek Irak'ta ilerleyecek Türk ordularının yan ve gerilerini tehdit etmeleri tehlikesi vardır. Buna göre "Yıldırım"a ilk görev olarak o sırada Gazze - Birüssebi

⁴ Başlangıçta, bu işle yüzbaşı Tevfik'i (Tevfik Bıyıklıoğlu) görevlendirmişken, çok geçmeden onun yerine Alman arkeologu yedek subay Andre'yi geçirmiştir.

çizgisi önünde durmakta olan İngiliz ordusunu yenip geriye, Sina çölüne atmak veya denize doğru sürmek işi verilir; Bunu Falkenhayn'ın kendisi ister.

Bu yeni görev ise onun 4 ncü ordu komutanı Cemal Paşa ile çatışmasını gerektirecektir. Cemal Paşa hem bahriye nazırı, hem 4 ncü ordu komutanı, hem de Suriye, Palestin ve Batı Arabistan'ın bir türlü hidivi, genel valisi idi. Falkenhayn'ın Palestin cephesini ele alması ise onun durumunu temelinden sarsacaktı.

O, hem bu yüzden, hem de Falkenhayn'ın davranış ve saldırı tasarılarını beğenmediğinden ona şiddetle muhalefet edecektir. Bu iki kimsenin çatışmasını elden geldiği kadar önlemek için Palestin cephesi ve bölgesi (Kudüs müstakil mutasarrıflığı) Cemal Paşa bölgesinden alınır ve Falkenhayn'a verilir. Böylelikle onun buyruğu altında şu üç ordu bulunur: 1) Bağdat kuzeyinde 6 ncı ordu (Halil Paşa). Halep'te toplanmakta olan 7 nci ordu (Mustafa Kemal Paşa), Gazze - Birüssebi cephesini tutan 8 nci ordu (Von Kres Paşa).

Cemal Paşa'nın 4 ncü ordusu lağvolunur ve o, Suriye ve Garbi Arabistan umum kumandanı ünvanıyla Hicaz'da ayaklanmış olan Mekke Emiri Şerif Hüseyin Paşa'ya karşı savaşı yöneltmek, ve Yemen'le Asir'deki birliklere uzaktan komuta etmekle görevlendirilir.

Palestin'de Falkenhayn'a devredilen Gazze - Birüssebi cephesinde İngilizlerin bize karşı üstünlükleri her bakımdan pek büyüktür, buna taşıt bollukları ve arkalarında Nil suyunu getiren bir borunun da varlığı eklenilmektedir. Suriye ve Palestin demiryollarının besliyebileceği herhangi bir Türk ordusu karşısına İngilizler pek üstün sayıda kuvvet toplayabilecek durumdadırlar.

Bu şartlar altında Cemal ve Mustafa Kemal Paşalar İngilizlere karşı saldırmanın tehlikeli olacağına ve savgal durumda kalmanın en doğru davranış bulunduğuna inanmaktadırlar. O cephenin doğrudan doğruya komutanı olan Alman von Kres Paşa da bu düşüncededir; ancak o, elindeki zayıf kuvvetlerin artırılması ve kendisinin birinci ve ikinci Gazze vuruşmalarında (Mart ve Nisan 1917) olduğu gibi yeni bir İngiliz saldırısını püskürtebilecek bir duruma gelebilmesi için Falkenhayn'ın saldırı düşüncelerine yanat görünmek, o sayede yardımcı kuvvet almak ve sonra saldırıdan vazgeçip İngiliz saldırısını beklemek gerektiğine inanmakta ve ona göre bir dil kullanmakta, yani Falkenhayn'ı bir bakıma hem desteklemekte, hem de aldatmaktadır.

Falkenhayn ise Türkiye'ye ancak Bağdat'ı geri almak veya herhangi bir yerde İngilizlere karşı parlak bir başarı kazanmak düşüncesiyle gelmiş olabilirdi. Bu olmasa bile, şu veya bu bahane ile, Türkiye'de elden geldiği kadar geniş ölçüde bir Alman egemenliği kurmak da onun önemli amaçlarından birini teşkil ediyordu. Bunun için de büyük bir saldırıda bulunma hazırlığı ile meşgul olması ve hiç olmasa görünmesi gerekiyordu, tâki gûya bu amaç uğrunda türlü Osmanlı kuvvet, kaynak, imkân ve vasıtalarını kendi buyruğu altına alıp bunları Almanların eline geçirebilsin.

Bütün bunlar şunu gösterir: Almanlara hayran olan ve pek aşırı güvenen, onlara ne kadar hizmet ederse, Osmanlı devletine o kadar çok menfaat sağlayacağına inanan başkomutan vekili Enver Paşa ayrı tutulursa, Osmanlı devlet ve ordusunda hemen her akli eren, Falkenhayn'ın ve onun düşünce ve tasarılarının aleyhindeydi veya zamanla aleyhinde olması tabii idi.

Durumu daha da ağırlaştıran yön, Enver Paşa'nın Falkenhayn'ınkilerine eklenen tereddütleri olmuştur. Bunlar Halep'te Mustafa Kemal'in komutası altında toplanan 7 nci ordunun Palestin'e taşınmasını tereddütleri yüzünden geciktirmişlerdir. O kadar ki Falkenhayn yerine İngiliz komutanı Allenbi (Allenby), Kasım 1917 nin ikinci yarısında saldırıya geçtiği sırada 7 nci ordunun en büyük kısmı henüz cephede yerini alamamıştı.

Mustafa Kemal'in, Falkenhayn'la çatışması ve bu işle ilgili iki rapor verisi böyle bir hava ve durum içinde Eylül 1917 sonlarında olmuş ve o, görüşünü kabul ettiremediği için Ekim başlarında 7 nci ordu komutanlığından çekilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın 20 Eylül 1917 günlü raporu :

Bu rapor daha önceleri birkaç yerde yayınlanmış olduğu için⁵ onu buraya koymuyoruz, burada onun yalnızca bir özetini yapacak ve özelliklerini belirteceğiz.

⁵ İlk olarak Yunus Nadi Bey'in (Abalıoğlu) İstanbul'da çıkan "Yeni Gün" gazetesinin 15 Teşrin-i evvel (Ekim) 1335 (1919) günlü nüshasında çıkmıştır. O sırada İstanbul hükümeti, Bahriye nazırı Salih Paşa vasıtasıyla Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa ile temastaydı. Yeni Gün, raporun Sadrazam ve Dahiliye Nazırı Talât Paşa ile başkumandan vekili ve harbiye nazırı Enver Paşa'ya gönderildiğini yazar. Bundan sonra rapor bir çok yerde ve bu arada yayın tarihi sırasıyla: Hüseyin Hüsnü Emir (General Erkilet)'in *Yıldırım*'ında (s. 78 v.d.; yayım tarihi 1337/1921)

Aşağıdaki notta belirttiğimiz gibi, Salih Bozok'un bize verdiği suretlerden şunlar anlaşılmaktadır.

20 Eylül 1917 günlü rapor şu üç kişiye gönderilmiştir. Talât, Enver ve Cemal Paşalara. İlk iki kişiye aşağıda görülecek tahrirlere bağlı olarak, üçüncüsüne ise "Dördüncü orduyu hümâyun kumandanı ve bahriye nazırı Cemal Paşa Hazretlerine" başlığı ve "şifre", "zata mahsus" ve "C. 19/9/33" işaretiyle yollanılmıştır.

Bundan şu hükümleri çıkarmak veya şu düşünceleri ileri sürmek mümkündür :

a) Mustafa Kemal ve Ahmet Cemal Paşalar yukarıda anılan kısmen eş ve kısmen de ayrı sebepler dolayısıyla Falkenhayn'a karşın idiler ve bu yüzden aralarında dertleşmişlerdir. Doğrudan doğruya, yazı ile olsun, öne atılmayı uygun bulmayan Cemal Paşa⁶ bu işi Mustafa Kemal'in yapmasını daha doğru bulmuştur. O ise zaten yurt menfaatlerini korumak için öne atılmaktan ve her kim olursa olsun onunla mücadele etmekten çekinmemektedir. O, Cemal Paşa ile arasında düşünce birliği olmasa da bu işe girişecektir ve yurt için zararlı gördüğü bir yolda gidişi durdurmak için amirleriyle çatışmaya, ordu komutanlığından vazgeçmeye ve daha türlü cezalara çarpılmaya hazır ve razıdır.

b) Bu rapor hazırlandıktan sonra Cemal Paşa Mustafa Kemal'den bir şeyler, en üstün ihtimale göre durum üzerindeki düşüncelerini

Larcher'in *La Guerre Turque dans la Guerre Mondiale*'nin Türkçe tercümesine lâhika olarak (c. II, s. 234 v.d.) Yarbay Nihat tarafından (yayın tarihi 1928); General Ali Fuat Cebesoy'un *Birüssebi-Gazze Meydan Muharebesi ve 20 nci Kolordu* (s. 27 v. .., yayın tarihi 1938) çıkmıştır. Bu üç askerî yazar da raporun Enver Paşa'ya veya karargâh-ı umumiye verildiğini bildirirler. Yarbay Nihat, Enver Paşa'nın karşılığını da koymaktadır (s. 240).

Bizdeki 20 Eylül 1917 günlü raporla onun zeyli olan 24 Eylül günlü ikinci rapor ve bunlara ek iki belgenin suretleri, Mustafa Kemal'in başyaverliğini etmiş olan Salih Bozok (Eski Bilecik sayı)tan alınmıştır.

⁶ Cemal Paşa yabancılar yanında da Enver'in aleyhinde bulunmaktan çekinmemektedir. Meselâ Falkenhayn'ın Bağdad'a saldırması konusu ortada iken von Kres'e (Bk.: *Türkler'le beraber Süveyş kanalına*, s. 162) Enver'in bilgisizliğini, Kafkas saldırılarıyla sebep olduğu yıkımları belirtmiş, Bağdat saldırısının da aynı sonucu vereceğini söylemiş ve şu sözleri sarfetmiştir: "Beni tamamen ikinci bir ihtilâl yapmaya tahrik ediyorlar". Buradaki "tahrik" sözünün Enver ve etrafındakilerin davranışlarına mı? Yoksa onun aleyhdarlarının kışkırtmalarına mı ait olduğunu kestirmek güçtür. Ancak şurası muhakkaktır ki, o sırada Enver'e karşı bazı ittihatçılarla generalerin birtakım tertipleri olduğu Talât Paşa'nın kulağına ulaştırılmıştı.

19 Eylülde telle sormuş Mustafa Kemal de bu raporu ona, aynı zamanda da öbür iki kimseye göndermiştir. Cemal Paşa ile Mustafa Kemal arasında önceden bir sözleşme ve hazırlanma olmasaydı 1.500 kelimeyi aşan bu rapor onun bir gün önceki teline karşılık olarak gönderilemezdi.

c) Bu rapor Falkenhayn'ın aleyhinde olduğu kadar ve ondan da geniş ölçüde, iç durumu tenkit eden kısmında, dolayısıyla olsun sadrazam ve dahiliye nazırı Talât Paşa'nın da aleyhindedir. Hattâ Suriye'de ve daha genel olarak Toroslar'ın Güneyinde yönetime az çok egemen olan Cemal Paşa'ya da dokunmaktadır.

Yukarıda da demiş olduğumuz gibi, bu 20 Eylül 1917 günlü raporu, o daha önce yayınlanmış olduğu için, buraya koyamıyacağız. Ancak aşağıda onun 5 maddesinin kısa bir özetini veriyoruz.

Madde 1 — Halk hükûmetten soğumuştur, halka karşı çok kötü davranılmaktadır, hükûmet tam bir aciz içindedir, adliye işleri de kesin surette işlememektedir, halkın geçim ve ekonomik durumu berbatır, kimse geleceğe güvenemiyor. Devlet bir gün birdenbire çökebilir.

Madde 2 — Savaş yakında biteceğe benzemiyor; düşman tarafı bizden az sıkıntı çekmektedir.

Madde 3 — Osmanlı ordusu savaşın başlarına nispeten çok zayıftır. Birliklerin mevcutları azdır, iyi tümenlerden biri sayılan 59. tümenin yüzde ellisi ayakta duramayacak kadar mecalsiz zayıf kimselerden ibarettir. Ordularda yarı yarıya kaçak da vardır. (Bundan sonra türlü cephe ve orduların durumu ve düşmanların amaçları gözden geçirilmektedir).

Madde 4 — Yapılacak işler: a) yönetim, jandarma, geçim işleri düzeltilmeli; b) askerlik bakımından savgal durumda kalmalı ve Avrupa'daki bütün birliklerimizi yurda geri çağırmalı. Sina cephesinde ne yapacağımızı şimdiden kestiremeyiz. Ancak, öyle görünüyor ki, biz oraya yeni kuvvetler yığmadan önce düşman bize saldıracaktır.

Madde 5 — Suriye ve Hicaz yeniden bir Müslüman-Osmanlı komutanının buyruğu altına verilmelidir, onun altında da Sina cephesine yine bir Müslüman-Osmanlı komuta etmelidir. Falkenhayn'ı yurda olan zararına rağmen behemahal kullanmak gerekiyorsa o, Müslüman-Osmanlı olacak olan Suriye ve Hicaz genel komutanının

buyruğu altında bulunmalıdır. Bu takdirde ben şimdikinden daha küçük bir duruma düşsem de (yani üstümde bir yerine iki âmir bulunsa da) yurt faydası için buna razıyım; eğer benim 7 nci ordum Sina cephesine tam olarak varmadan düşman saldırırsa ve o perakende olarak 8 nci ordu komutanı von Kres'in buyruğu altına girecekse, buna seyirci kalamam ve komutayı ben üzerime alırım. Almanlara karşı zaaf göstermek çok zarar verir. Falkenhayn her yerde Alman olduğunu ve kendini Alman menfaatlerini korumakla görevli saydığını belirtmekten çekinmiyor; aşiret başkanlarıyla Alman subayları vasıtasıyla doğrudan doğruya temas ediyor. Bana bile "Araplar Türklere düşmandır, biz Almanlar bitaraf olduğumuzdan onları kazanabiliriz" demekten çekinmemiştir; Falkenhayn'ın saldırı yapmak yolundaki sözleri bütün Suriye ve Arabistan'ın kendi yönetimine girmesi için bir vesiledir, yurdumuzu bir sömürge durumuna düşürmeye çalışıyor, Palestin'de başarılı bir savunma yapabilirse bu amacına (Osmanlı'yı sömürge yapmak amacı) ulaşmış olacaktır ve bize borç yazılan altınları ve son Türk kanlarını bu uğurda harcamış olacaktır. Özet olarak bu sırada yurdun hiç bir köşesinin yabancı nüfuzu ve idaresi altına verilmesi caiz değildir.

Amelî bakımdan Mustafa Kemal iş başındakilere çabuk kararlarştırılıp gerçekleştirilebilecek iki esaslı öğüt vermektedir.

Birincisi, Avrupa cephelerindeki bütün Türk birliklerinin anayurda geri çağırılmaları (M. 4); ikincisi de yüksek komutanın Müslüman-Osmanlı elinde bulunmasıdır (M. 5). Onun bu son istediği şuna varıyordu. Başta genel komutan olarak Cemal Paşa kalsın ve Palestin cephesinde savaşıyan orduya da ben Mustafa Kemal komuta edeyim. Eğer her ne olursa olsun Falkenhayn da kullanılacaksa o ikimiz arasında (Cemal Paşanın maiyeti ve Mustafa Kemal'in âmiri olarak) görevi pek belirli olmayan bir kademe teşkil edecek bir durumda kalsın.

Olaylar göstermiştir ki bu tarz, Enver'in tercih ettiği Falkenhayn-von Kres ikizinden herhalde daha kötü sonuç veremezdi. Mustafa Kemal'in daha önce göstermiş ve daha sonra göstereceği eserlere bakarak onun dilediği yapılsaydı, uğranılan yıkımlarla karşılaşılmazdı.

Bu rapor Enver ve Talât Paşalara şu belgelere ilişik olarak gönderilmiştir :

"Başkumandanlık Vekâlet-i Celilesine tahrirat,

“Yedinci ordunun yed-i idaresinde bulunmayan esbattan dolayı firarların devamı ve kuvvetlerin muhafaza olunamaması ve ordunun tevcih olunduğu hedeflerin tebeddülü⁷ ile beraber sûret-i istihdam ve emr-i kumandanın tanzimi cihetinde yeni vaziyetler hasıl olmakta ve aşairin istimali ve istihdamı mesailinin devam etmekte bulunması sebepleri ile vaziyetin muhakemesine ait bir zübdeyi bervech-i âti huzuru fahimanelerine arz ediyorum. Hususat-ı mülkiyeye ait ve ordunun daire-i selâhiyeti dahilinde bulunan mevadın gerek Dahiliye Nezareti ve gerek vilâyat-i mahalliye nezdinde aleldevam takibedildiği maruzdur. 20/9/33.”

Yedinci Ordu Kumandanı Mir-i Liva
Mustafa Kemal

“Sadrazam ve Dahiliye Nazırı Fahametlû Devletlû Talât Paşa Hazretlerine,

“Yedinci ordunun ve işbu ordunun istihdamı muhtemel olan havalide idare-i umumiye-i mülkiye ile peyda ettiği revabıt-ı karibe sebebi ile başkumandanlık vekâlet-i celilesine vaziyet-i umumiyenin muhakemesi hakkındaki mutalâat-ı acizanemin bir suretini ber vech-i âti huzur-u fahimanelerine arz ederim. Gerçi bu mutalâanamede munhasıran askerî olan nokat var ise de bir mutalâa-yı külliye-i umumiyeden nokat-ı fenniye-i askeriyeyi ayırmak kabil olmadığından aynen takdimi zaruri olmuştur. Ordunun haiz olduğu selâhiyet sebebi ile yakın olan hükûmat-ı mülkiye nezdinde inzibat ve idareye müteallik mevad için icabettikce temasda bulunulduğu maruzdur. Olbabta emr-ü ferman hazret-i veli ul-emrindir. 20/9/33.”

Yedinci Ordu Kumandanı Mir-i Liva
Mustafa Kemal

Mustafa Kemal'in 24 Eylül günlü zeyl raporu:

Bu rapor da Halep'ten gönderilmiştir. Enver ve Cemal Paşalara gönderildiği anlaşılmaktadır. Talât Paşa'ya da gönderilip gönderilmediğini açığa vuran bir emare taşımamaktadır, ihtimal hemen hep askerlik (M. 1) ve askerî siyasa (M. 2 - 4) ile ilgili olduğundan Talât Paşa'ya gönderilmemiştir.

⁷ Bağdat'ı geri almaktan vazgeçilip Sina cephesiyle uğraşılması.

Bu zeyl raporun henüz bir yerde yayınlanmış olduğunu görmedik, onun bütünü aşağıdadır. Orada Mustafa Kemal'in olup bitecekleri nasıl isabetle gördüğü belirmektedir.

“Şifre
“zata Mahsustur

Halep'ten
24/9/33

“20/9/33 tarihli rapora zeyildir.

“1 — Sina cephesinde icra olunacak hareket-i müstakillen nasıl bir hareket olabileceğini bervech-i âti mutalâa ederim :

“Sina cephesinde elyevm mevcut olan düşman kuvveti 10, 52, 53, 54, 60 ve 74 ncü firkalarla Fransız ve İtalyan kuvvetlerinden mürekkep bir fırka, 7 şer yüz tabur mevcutları ile ceman 60 bin ve suvari kuvvetleri ile cem'an 70 bin kişiden ibarettir. Bizim bu cephe de bulunan kuvvetlerimiz, 3, 7, 16, 26, 27, 53 ve 54 ncü firkalarla suvari fırkası, ki en son kuvve-i umumiyelere nazaran ve cephe de silâh adediyle değil fakat bütün mevcutları ile 33 bin kişiden ibarettir ve kuvay-ı ihtiyatımız olan Remle civarındaki 24 ncü fırka ile 19 ve 50 nci firkaların Halep'te mevcutları ve ikmal edilemeyeceği bildirilen 20 nci firkanın İstanbul mevcudu ve 1.800 piyadeden ibaret olan Alman kolunun kuvveti cem'an 30 bin kişiden ibarettir. 59 ncu firkanın gayr-ı kabil-i istimal olduğu karargâh-ı umumice malûmdur. Kuvay-ı ihtiyatımızın Sina'ya lâakal yüzde otuz noksaniyle muvasalatı ve her ay Sina cephesinin bir fırka kuvvetinde zayıata mahkûm olması hakayik-i müspeteden olduğundan bütün kuvay-ı ihtiyatımız cepheye iki ay sonra 20 bin mevcut ile muvasalat edebilecek, bugünkü Sina kuvvetleri de beşer binden on bin zayıat vererek 23 bin kişiye mütenezzil olacak (düşecek), yani 7 nci ve 8 nci ordular cem'an 43 bin kuvvetinde bulunacaktır. Düşmana yeni kuvvetler gelmediği halde ve biz bütün kuvvetlerimizi cemettikten sonra aradaki nispet 70 e karşı 43 tür. İki ay zarfında 70 binden düşmanın vereceği zayıat pek uzun yürüyüş ve mütemadi firar şeraitine maruz olmadığından ehemmiyetli değildir ve kabil-i ikmal kabul olunur. Alman garp cephesi dahil olduğu halde bütün cephe lerde malzemece bize müteveffik olan düşmanın vesait-i nakliyece pek müsait bulunduğu Sina cephesinde bu gün ve atiyen bize tefevvuk-u kat'i sahibi bulunacağı aşikârdır. Bu hesaba nazaran yeni ihtiyat kuvvetleri getirmediği halde 70 bin kişiye karşı istihali en

büyük muvaffakiyet olan netice bir müdafaayı mutlakadan ibaret olabilir. Mesele muğlak değildir, halbuki düşmanın Mısır'da daha 64, 77, 78 nci fırkaları bulunmakta ve bir Hint fırkası söylenmekte olduğu ve Sina cephesinde yeni bir fırkanın görüldüğü dördüncü ordunun raporlarında vazıhdır. O halde Devlet-i Osmaniye elyevm toplıyabildiği ve tahsis ettiği bütün kuvvetlerle Filistin'in adım adım müdafaasına koşmaktan başka ittihaz edecek bir karara malik olmadığı gibi memleketin dahil ve haricindeki sair iktisat edebileceği kuvvetleri de bu cepheye şimdiden yetiştirmek mecburiyetine maruzdur. Binaenaleyh hareket-i müstakille tâbiri gayr-ı hakikî olup Eylül ayının bir iki günü için General Falkenhayn'ın efkârı muzmiresine setre ittihaz ettiği bir lâfızdan ibarettir.

“2 — Sina cephesinin, peyderpey muvasalat edecek kıtaat ile beraber temin-i müdafaası nasıl mümkün olacağı hakkında buradan çok bir şey söylenemez. Buradan görülecek ihtiyaç, kuvvetlerin bir an evvel Cenuba tahriki ve kuvvetlerinin imkân-ı âzamide mahfuz olarak isali ve ağır top ve külliyetli cephanenin ve malzeme-yi tahkimiyenin bilâ fasıla cem ve itharı gibi mevad-ı umumiyeye münhasırdır; cephede ise düşmanı müteakiben müstahzar mevazii zorlamaya ve yeni hazırlıklara ve çok zayiata mecbur edecek surette ihzarata lüzum-u âcıl vardır. Yani ihzarat-ı tedafüiye ancak arazi üzerinde ve mahallinde kararlaştırılabilir mevattan ibarettir. Peyderpey kuvvetlerin vürudu ile cereyan edecek bir muharebenin safahat-ı âtiyesi evvelden tahmin edilemez. Şimdiye kadar bulunduğum vaziyetler sebebi ile kimse bu babta benim kadar bir tecrübe geçirmiş değildir. Gerek Arıburnu'nda ve gerek Anafartalar'da doğrudan doğruya Osmanlı payitahtını bu sistemde, yani faik kuvvetlere karşı peyderpey muvasalat eden kuvvetlerin istimaliyle, müdafa mecburiyetinde bulunmuş ve ikinci ordunun piştar kolordusuna kumanda ederken dahi⁸ sevkülceyi yayılmasını bitirmiş bir düşmana karşı kendi ordumuzun taşhaşşüdünü setr ve temin vazifesini ifa etmiş idim.

“3 - Düşman taarruzundan evvel 7 nci orduyu cemedebildiğimiz halde münhasıran bir müdafa vazifesi alacak Sina cephesine bir grup ve iki ordu karargâhı sığmaz. Falkenhayn'a buraya gelir gelmez bunu söyledim. Böyle bir teşkilâtın sığabileceği hakkında bana gösterdiği sevk-ü idare şekli yalnız bir taarruz şekli idi. Yani şimdiki

⁸ Kafkas cephesinde.

cepheyi setr eden bir ordu ve Birüssebi ile Cenubundan düşman müstahkem ordugâhının gerilerine taarruz eden diğer bir ordu vaziyeti idi. Ahval, bu ihtimali muhal gösterince General Falkenhayn benim: bir grup ve iki ordu bi-lüzumdur, mütalâama cevap vermemiş demek olur. Bahusus muhakkak olduğu üzere düşman taarruzda takaddüm edince mevcut olan ve gelecek olan kuvvetlerin yalnız bir kumandaya tabi olması münakaşa götürmeyen bir zarurettir. O halde Falkenhayn'ın kendisine de bir iş kalmayıp Kres bütün kuvvetleri istimal edecektir. Fennen ve müdafaay-ı memleket nokta-i nazarından bu hal gayrı kabil-i ihmaldir. Arıburnu'nda bir firka kumandanı iken tedricen gelen ve üç firkaya baliğ olan kuvvetlere bilâ kayd-u şart kumanda ettiğim için ve kezalik müstacelen tâyin olduğum 16 ncı kolordu ile dahi Anafartalar'ın müdafaasına başladıktan sonra müteakiben gelen kolordularla cem'an 11 firkaya baliğ olan orduyu bilâ kayd-u şart istihdam edebildiğim için ifa-yı vazife mümkün olmuş idi.

“Memleketin hayatı bahasına olarak yeni bir makûs tecrübe-i mücbireye girmeye kanaatim müsait değildir. Evvelki mütalâatımda vazihen arz ve tafsil ettiğim bu ihtimale mukarrerat esnasında cevap verilmemektedir. Ve zaten bir hareket-i müstakille perdesi altında Sina harekâtı, karargâh-ı umumiye merbut olan generale tedvi edilince buna cevap vermediği bittabi Falkenhayn'e tevdi edeceklerdir. Falkenhayn bunları gördü ve bana cepheden bir kısmının şimdiden taht-ı emrime verilmesini bilvasıta teklif ettiği gibi tarafımızdan taarruz edilmemesi muhtemel olduğunu da söylemiştir. Müşarünileyh acizleri için bir vazife-i âtiye-i daime olarak Birüssebi garnizon kumandanlığı veya Zahiriyeye muntakası fevkalâde kumandanlığı gibi vezaifin tecessüm ettiğini setr etmeğe ve yaldızlamaya çalışmaktadır.

“Sina cephesine benim kumanda edebilmem için noksan tecrübe ve kifayet gibi bir mütalâanın varit olmayacağı teslimgerde-i devletleridir. Çünkü Sina cephesinden daha mühlik olan Arıburnu'nu muvaffakiyetle ve bir küçük kumandan olarak atlatmış ve Anafarta'da 11 firka ve bir suvari livasını muvaffakiyetle ve İngiliz ordusunu mağlûbiyete düşar ederek istimal, velhasıl 10 firkadan ibaret 2 nci orduyu sevk-ü idare etmiş bir kumandan ne kadar aciz olsa Sina vezayifi için mücerrep ve mutemet derecesini kazanmıştır.

“4 - Evvelki mütaâlatım⁹ esas itibariyle bervech-i âti tebeddül etmektedir :

“a) Sina cephesinin ihtiyacı, hakikî olarak tespit edilmeyip hareket-i müstakille tâbiri ile setr edilmektedir, yani iğfal edilmekteyiz.

“b) General Falkenhayn bilâ kayd-ü şart bir Osmanlının taht-ı emrine verilmemektedir. Geri hidematı ve ihtiyacatın temini gibi esbab-ı mütemadiye-i şikâyet ile ecnebi nüfuzunun Filistin'den Şimale doğru mütemadiyen tevsi edileceğine şüphe yoktur. Kres Paşa'nın Sina harekâtı için geri hidematının bir Alman erkânı harbiyesine verilmesini ve Rayak'tan Cenuba kadar bütün şimendüfer işinin doğrudan doğruya Almanlar idaresine tevdiini zaruri gösterdiğinden haberdarım.

“c) Yukarıda tafsil ettiğim gibi müdafaa için esasen Sina cephesine bir grup ve iki ordu sığmaz ve mukarreratta ve peyderpey takviyede de vazife-i müstakilleyi benim deruhte edeceğim hakkında bir kayıt yoktur.

“d) General Falkenhayn'ın Mayıstan beri memleketimizde irae-i vücud etmesi müdafaa-yı memleketi esaslı surette izrar etmiş ve Arabistan müdafaaı için istifade edebileceğimiz 5 mühim yaz ayını imha ve iptal ettirmiştir. Bu zarar-ı sevkücceyşinin telâfi olunabilmesi lütf-u Haktan istida olunur. Askerî zararı bu olan müşarünileyhin siyasi zararını hattâ tahdit etmeğe imkân olmamıştır. Karargâh-ı umuminin evamirine ve acizlerinin müdahalâtına asla aldırmamakta ve yürüyüp gitmektedir. Biz bir Kres'i, iktisab-ı hukuk etmiştir diye, yerinden kıpırdatamıyoruz. Meselâ Nablus civarında düşman taarruzunu durdurabilecek olan General Falkenhayn'a mutlak tabi olacağımız bence bedihiyattandır. Binaenlayh ne askerî ne siyasi Falkenhayn'a asla itimadım yoktur. Onun taht-ı emrinde ve mukarrerat-ı hazıra altında ifay-ı vazife etmek vatanım için asla bir hizmet-i nafia vadetmez. Fakat vatanımın menafii ile beraber bizzat nefsimin şeref ve kabiliyetinin madun olacağı ve beni artık memlekete hizmet edemeyecek bir vaziyete düşüreceği muhakkaktır. Binaenaleyh harbiye nazırı ve başkumandan vekili sıfatiyle zat-ı devletlerine yazdığım bu mütalâat ile bab-ı hükûmetten şahsıma ait atıdaki iki karardan birinin müstacelen itasını istirham ederim.

“1 - Falkenhayn asla Sina cephesinde vazife alamaz, Arabistan

⁹ Daha önce anılan ve özeti verilmiş olan 20 Eylül 1917 günlü rapor olmalı,

başkumandalığı taht-ı emrinde olarak Sina'nın müdafaası yalnız 7 nci ordu kumandanına ait olur.

“2 - Yahut âcizleri 7 nci ordunun kumandasından af olunurum.

“İstirhamatıma müstacelen cevap verilmesini ve çünkü cevap verilmediği halde yakın olan zamanda kendi taht-ı emrinde ifay-ı vazife etmiyeceğimi General Falkenhayn'a tebliğ edeceğimi arz ederim.,,

Yedinci Ordu Kumandanı Mir-i Liva

Mustafa Kemal

Bu zeyl rapor üzerinde yorumda bulunmayı lüzumsuz görüyoruz :

Enver Paşa buna 2 Ekim 1917 de karşılık verir. Bu, Mustafa Kemal'in görüşlerinin incelik ve derinliğini kavramamış olan bir amirin bir atlatma karşılığıdır. Bunu alan Mustafa Kemal'e, raporunun sonunda dediği gibi, çekilmekten başka yapacak bir şey kalmıyordu. O da çekilir.

Yarbay Nihat (anılan eser, c. II, s. 240) Enver Paşa'nın bu karşılığının 20 Eylül 1917 günlü rapora ait olduğunu yazmıştır. İhtimal o, bu zeyl raporu görmediği için bu zanda bulunmuştur. Zeyl rapor elde olunca Enver Paşa'nın yalnız onun 3 ncü maddesinin başındaki şu cümlesiyle :

“3 - Düşman taarruzundan evvel 7 nci orduyu cem edebildiğimiz halde münhasıran bir müdafa vazifesi olacak olan Sina cephesine bir grup ve iki ordu karargâhı sığamaz...”

4 ncü maddesinin “d” bölüğünün şu kısmına :

“1— Falkenhayn asla Sina cephesinde vazife alamaz...” karşılık verdiği açıkça görülür.

Enver Paşa'nın, üzerinde durduğumuz birkaç satırlık karşılığı aşağıdadır.

“100 kilometreden ziyade imtidadı olan Sina cephesinin iki muntakaya taksimini pek tabii bulurum. Binaenaleyh 7 nci ordu karargâhının bu cepheye sığamayacağı hakkındaki muhakeme-i âlinize iştirak edemem. Bundan başka Sina cephesinde bulunacak kıtaatın harekâtını sevk ve idare etmeye memur edilmiş olan Müşir Falkenhayn Paşa'nın mezkûr harekâtın muvaffakiyetle neticelenmesi için en doğru karar ve tedabir ittihaz edeceğine eminim. Bu husustaki itimadıma Zat-ı âlinizin de iştirak buyurmanızı bilhassa rica ederim.”

Bu, Mustafa Kemal'e haddini bil ve çizmeden yukarı çıkma, demektir. Bir ay geçmeden 31 Ekimde gelişmeye başlayan yıkımlı olaylar kimin haklı olduğunu ve ilerisini isabetle gördüğünü açıkça belirtecektir.

ATATÜRK VE LYAUTEY

FUAT PEKİN

Thorey¹ şatosunun kitaplığında ve Mareşalin yeğeni M. Pierre Lyautey'nin Paris'teki apartmanında bulunan mektuplar, Atatürk'ün Mareşal Lyautey (1845—1934) ile haberleştiğini, Lyautey'nin Millî Mücadele yıllarında Türk dâvasına hizmet ettiğini, Atatürk'ün yazdığı bir teşekkür mektubunu da Mme Berthe G. Gaulis'in kendisine götürdüğünü meydana koymuştur. İşte sözü geçen bu mektubun yazılmasından önce, Atatürk'ün, uzaktan bile olsa Lyautey ile nasıl tanıştığını, Lyautey'nin Türkiye hakkındaki bilgi ve düşüncelerini anlamak, bu münasebetin kurulmasında âmil olanları bulmak ve olayların seyrini kronolojik bakımdan sıralamak istedik.

Değerli bir yazar ve gazeteci olan Mme Gaulis, Millî Mücadele sırasında ilkin 21 Eylül 1919 da İstanbul'a gelerek Kasım ayında Anadolu'ya geçiyor. İkinci defa 1921 ilkbaharında General Gouraud'nun ricası üzerine tekrar İstanbul'a geliyor. Vapurla İzmir ve Rodos'a uğrayarak Antalya'da karaya iniyor (20 Mart 1921). Afyon, Eskişehir istikametini takip ettikten ve cepheyi gezdikten sonra Ankara'yı ziyaret ediyor (Mayıs 1921). Mme Gaulis Türkiye'nin durumunu inceledikten, devlet adamlarıyla görüştükten, Türkleri tanıdıktan sonradır ki, sık sık Anadolu'yu gezecek, heyecanlı bir avukatımız olacak; o tarihî günlerin olaylarını, içten gelen bir sevgi ve anlayışla, muhtelif yıllarda, hem makaleleriyle hem de (1921—1931) dört kitap halinde dünyaya duyurmaya çalışacaktır. Bundan başka, Türkiye hakkındaki intibalarını sıcağı sıcağına yakından tanıdığı Lyautey'ye bildirerek, onun yardımını istiyecek, fikirlerinden ilham alacaktır. Mme Gaulis yazılarında ilkin yalnız Fransa'nın Doğu'daki menfaatlerini ele alırken, gitgide tarafsız olmaya başlıyor, bir aralık tamamiyle Türk milliyetçiliğinin

¹ Thorey - Lyautey köyü Nancy'ye 40 kilometre mesafede olup Vezelise nahiyesine bağlıdır. Thorey'nin halkı 140 kişiyi geçmez. Şatonun 60 odası, 6 x 16 metre ebadında, çoğu ciltli ve pek değerli olmak üzere 15.000 den fazla eser, binlerce dosya, yüzlerce resim ihtiva eden bir kitaplığı, ayrıca bir Fas müzesi vardır.

ve istiklâlinin, Türk dâvasının ve haklarının imanlı bir müdafii kesiliyor.

Tahminimize göre, Lyautey'ye 1919 sonrası Türkiye'sini tanıtan, Lyautey'den de Atatürk'e bahseden Mme Gaulis'tir. 1919 ile 1924 yılları arasında yazdığı mektuplar, birinci Lozan barış konferansının akim kalmasından sonra ve Türk hükûmetinin arzusu üzerine Fas'ta Mareşal Lyautey'yi ziyareti, Mareşalin Fransız hükûmetine gönderdiği raporlar, şimdiye kadar bütün safhaları bilinmeyen bu tarihî olayların ne şekilde zincirlendiğini açıkça gösteriyor.

Şimdi Lyautey'nin Türkiye ile ilgisini, Mme Gaulis'in Türkiye seyahatlerini ve Türk dâvasındaki rolünü, Lyautey'nin müdahalelerini çeşitli belgelerin ışığı altında inceleyelim :

I. Lyautey'nin Türkiye hakkındaki ilk intibalarına, 1893 yılında kızkardeşine yazdığı mektuplarda rastlanır². Bunlar Romanya'dan, Türkiye'den, Yunanistan'dan yazılmış olup, bizi ilgilendirenler, 28 Mayıs ve 4 Haziran tarihli İstanbul'dan ve İzmir'den bahseden, bu yolculuğun bütün cazibesini, memleketimizin büyüleyici tabiatını romantik bir eda ile tasvir edenlerdir.

II. Lyautey'nin siyasi bakımdan Türkiye ile ciddi olarak meşgul olması birinci dünya savaşına katılmamız üzerine Casablanca'dan M. Delcassé'ye gönderdiği 12 Kasım 1914 tarihli mektupla başlar. 1914 yılının Aralık ayında Rabat'ta kaleme aldığı raporda, seferberliğin Fas'ta yarattığı durumu incelerken tekrar Türkiye'den bahsettiği görülür. Bunun ardından gelen mektup ve çeşitli raporlar, Türkiye'nin Almanların yanı başında katıldığı dünya savaşında Fas'ı Batılı devletlere karşı ayaklandırmak için girişilen teşebbüslere ve bu arada Hilâfetin rolüne inhisar eder. Lyautey'nin bütün kaygısı, başında bulunduğu bölgeyi Alman entrikalarına âlet olmaktan korumak, Fas halkının Fransızlara sadakatini sağlamak, Fransızlarla vücade getirilen işbirliğini aksatmamak ve kendi ifadesi ile, "İstanbul'da yerleşmiş olan Doğu Halifesi"nin Batı müslümanları üzerine etkisini önlemeye çalışmaktır. Bu raporlarda, Doğu'da ve Batı'da birbirinden ayrı iki halifelik bulunması gerektiği tezini savunan Lyautey, Doğu halifeliğinin İstanbul'da mı yoksa Arap memleketlerinden birinde mi bulunmasının daha uygun olacağını

² "Lettres de Jeunesse" (1883, 1893) Ed. Bernard Grasset. 1931.

münakaşa ederken, Batı halifeliğinin de Tunus ve Cezayir'e şâmil olup olmaması şıklarıncı inceler. Bu uzun raporun meydana vurduğu gerçek şudur ki, İslâm sorumunu herkesten iyi bilen Lyautey, İngilizlerin nüfuzu altında bir halifelik istememekte, Kuzey Afrika'yı elinde tutabilmesi için Fransa'ya sadık bir Batı halifeliği üzerinde önemle durmaktadır.

Fas'ta Almanların giriştikleri kışkırtma hareketlerini ele alan ve Hariciye Nazırı M. Delcassé ile Harbiye Nazırı M. Millerand'a hitabeden 27 Ağustos 1915 tarihli mektuplar, halifelik sorumunu tahlil eden ve M. Delcassé'ye gönderilen 16 Haziran 1915 tarihli mektup, Hiba'nın³ İspanyollarla olan münasebetini ve ele geçirilen bazı gizli mektupları yorulmayan, Başvekil ve Hariciye Nazırı M. Briand'a (26 Eylül 1916) yazılan mektup yukarıda temas ettiğimiz hususları aydınlatan belgelerdir⁴.

Her şeyden önce, Fas yönünden birinci dünya savaşıyla halifelik üzerinde duran bu belgelerin memleketimiz için önemi, hilâfetin lâğvından sonra, tarihî olmalarından ibarettir.

III. Gerek yukarıda sözü geçen mektuplar, gerek Mme Gaulis'in Mareşalin ölümünden sonra yayınladığı fakat 1916 yılındaki olaylardan başlayan Lyautey'e ait eser⁵, Fas halkının hiçbir zaman Türkiye'ye kayıtsız kalmadığını, hele Millî Mücadelemizin tehlikeli anlarını büyük bir ilgi ile takip ettiğini gösterir.

Halifelik ve sultanlık konularında zaman zaman tezada düşen Mareşalin düşüncelerinin münakaşasına girişmiyeceğiz. Kaldı ki, İstiklâl savaşımızda bize bağlı en aydın Fas'luların bile milliyetçilik ve halifelik üzerindeki görüş ve öğütlerinde bazı garabetler dikkati çeker. Nitekim 1920 yılının Aralık ayında Mme Gaulis, ilk Anadolu seyahatinden bir yıl sonra Fas şehrinde Si Bouchaib Doukkali ile bir çok ileri gelenlerin bulunduğu bir mecliste konuşulanları şöyle anlatır :

"Bu insanlar önce Fas'lı, sonra Müslümandırlar. Ama diğer din kardeşleri gibi bütün İslâm dünyasının mücadelelerine büyük ilgi gösterirler. Şam'da, Kahire'de, İstanbul'da, Hindistan'da her ne

³ Sultanlık iddiasında bulunan bir âsi.

⁴ "Lyautey L'Africain", Textes et lettres présentés par M. Pierre Lyautey-Tomes II 1954, III 1956. Ed. Plon.

⁵ "Lyautey Intime" par B. G.-Gaulis. Ed. Berger - Levrault. 1937.

geçerse bilirler. Bir toplantıda Türk milliyetçiliğinin savaş alanı haline gelen Anadolu'ya ait meseleleri görüşmemiz mukadderdi. Beni dinleyenler, Anadolu'nun her tarafında, bilhassa Eskişehir ve Konya dolaylarındaki savaşları, hakikati öğrenmek için sabırsızlık gösteriyorlardı. Oralarda ne görmüş imişim? Türkiye'nin gerçek durumu ne imiş? Halk, bu felâkete nasıl katlanabiliyormuş? Türklerden ne isteniyormuş? İlerisi için ümit beslemek mümkün mü imiş?..

Birinci dünya savaşında işgal ettikleri bölgelerde, Almanların yaptıkları korkunç tahriplerden haberleri vardı. Türk unsurunu yok etmek maksadiyle düşmanların giriştiği bu amansız vuruşmada —İngiliz'lerin ve Yunan'lıların doğrudan doğruya adını anmaksızın— Türklerin zaferinden de emin olarak, hep bir ağızdan şöyle diyorlardı :

“İstanbul'la birlikte, halifelik ve sultanlık İstanbul'da kalmak üzere, tam bir Türkiye isteriz. Yoksa, devamlı bir barış sağlanamaz ve barut tütmekte devam eder.”

Si Bouchaib doğru olarak Balkan'ların haritasını, Balkan'lıların nerelere göz diktiğini tarif ediyor, Makedonya'lıların, Sırp'ların, Bulgar'ların, Rum'ların, Romen'lerin yarattığı tehlikeyi büyük bir heyecanla sayıp döküyordu. Bu meclisteki dostları talâkatından gurur ve bahtiyarlık duyarak onu destekliyordu. O, gittikçe artan bir cesaretle:

— Eğer Türkiye'ye fena muameleye devam edilecek olursa, burada, kimse bunu hoş karşılamıyacaktır, diyordu.

Türk milliyetçilerinin askerlik ve siyaset bakımından teşkilâtına burada vakıf olmayan yoktu. Hattâ Mustafa Kemal ile, biraz Bolşevikliğe yönelir gibi davrananlar arasındaki ayrılığı bile öğrenmişlerdi. Herkes “nizam ve itidal partisinin şefi” Mustafa Kemal'in tarafını tutuyordu. Bununla beraber Fas'lılar saltanat ve hilâfetin olduğu gibi muhafazasını istediklerini, Ankara'da bir cumhuriyet kurulmasını geleneklere karşı bir saygısızlık telâkki edeceklerini ve iyi karşılamıyacaklarını belirtiyorlardı. Bundan başka, kendilerine hiç güven telkin etmeyen Bolşeviklik tehlikesine de işaret ediyorlardı. İslâm dünyasını altüst edecek olan olaylar hakkında, bütün sebeplerini bilerek, söz söyleyecek durumda idiler. Avrupa'nın keyfi davranışı, istediği gibi kararlar alması karşısında, o aralık, Kahire'de Şam'da, İstanbul'da, Anadolu'da yapılan şiddetli tenkitleri bildiği-

miz için, her şeyden haberi olan bu adamların, zamanla Doğu'da karşılaşılacak müşkülleri adım adım takip edeceklerini ve hakkımızda hüküm vermekten geri kalmıyacaklarını düşünmek şaşırtıcı oluyordu. Şimdiye kadar, her şeye uzaktan seyirci kalmak, her şeyden önce Fas'lı olmakla yetinen bu insanlar, menfaatlerinin tehlikede olduğunu görünce, bugün gevşekce olan rabitalarını kuvvetlendirerek Mısır, Suriye ve Türkiye'ye yaklaşmaktan geri kalmıyacaklardı. Fas'lılar da Hint Müslümanları gibi Arap ve Türk milliyetçilik hareketlerine sempati duyuyorlardı”.

Anadolu hakkındaki düşünceleri şöylece hulâsa edilebilirdi :

“Şimdilik Türk milliyetçiliğinin tuttuğu yol meşrudur. Bu hareket belirli sınırları geçmemeli, ne Voltaire'ce olmalı, ne de Turancılık peşinde koşmalıdır. Fetvalardan yüz çevirmemelidir. Yoksa başına felâket gelebilir.”

Anadolu'daki şefler bu tehdidi anlamışlardı. Ve eski kafalı din adamları ile olan kavgalarını, din meselelerindeki tereddütlerini gizlemek için bin bir sıkıntıya katlanıyorlardı.”

IV. İşte bütün bunları, canını dişine takarak sonsuz bir azimle istiklâli için dövüşen Türkiye'nin durumunu, Lyautey biliyordu. Türkiye'de gelip geçenlere yabancı kalmasına imkân yoktu. Çünkü her şeyden önce başında bulunduğu “Himaye İdaresi”nin, Fas'ın, halkı da, sultanı da bu dâvayı benimsemişlerdi. Bir taraftan da Fransa, İngiltere'nin yanı başında, İslâm dünyasına yöneltilen bu savaşa katılmış bulunuyordu. Halbuki İslâm siyasetinde İngiltere Fransa'nın en büyük rakibi idi ve daima rakibi kalacaktı.

Fransız hükûmeti zaman zaman, Türk milletinin içinde bulunduğu bu badireyi sezmiş, onun yardımına koşmuş, ama, İngiltere'nin baskısı ile de en müşkül anlarımızda davranışını değiştirmiş, hele Lozan konferansında büsbütün düşman kesilmişti.

Lyautey, Mme Gaulis'in Fas'a yaptığı seyahatlerle mektuplarından bütün olup bitenleri öğrenecek, Türkiye'nin atıldığı bu çetin savaşla ilgilenecek, Fas halkını teskin etmek, hattâ Fas'taki vazifesini kolaylaştırmak maksadiyle bile olsa, Fransız hükûmetinin hışmına aldırmadan açıkça Türklerden yana olacak, hem İngiliz'leri, hem Fransa'nın sakat politikasını tenkit edecektir.

V. Lyautey, Fas Müslümanlarının hassaslıkla üzerinde durduğu, Türkiye'nin uğradığı korkunç felâketi, Rumların vahşice saldırılarını

ve tahriplerini bilmemezlik, görmemezlik edemezdi. Mme Gaulis Fransa ile Türkiye, Fas ve Paris ile Lozan arasında mekik dokuyor; "Şark Meselesi,,ni yerinde inceliyor; Türklerin ıstırabına, mücadelelerine, kahramanlıklarına şahit oluyor; gördüklerini ve konuştuklarını cesaretle yazıyordu. Gouraud da Mme Gaulis'in Mustafa Kemal nezdinde aracı olmasını istememiş mi idi? ⁶ Mme Gaulis mektuplarında Lyautey'yi kâh Suriye'ye, kâh Türkiye'ye çağırıyor; Müslümanları müdafaa etmesini, Türk - Fransız dostluğunu diriltmesini, âdeta bütün dertlere deva bulmasını istiyordu.

Lyautey Doğu ile Batı'yı ayıran binlerce kilometrelik mesafeye, Fas'taki vazifesinden uzaklaşmamasına rağmen, bu mektuplar sayesinde ⁷ ister istemez bu işe karışmış, bir şeyler söyleyecek duruma girmiş bulunuyordu. Nitekim Fransız hükûmetine göndereceği raporlarda ⁸, Madame Gaulis'in Fas'taki konuşmalarından ⁹, yazdığı mektuplardan faydalanacak, onların bazı cümlelerini olduğu gibi tekrarlıyacaktır.

VI. Öyle tahmin ediyoruz ki, Mme Gaulis 1919-1927 yıllarında yedi kere Türkiye'ye gelmiş, beş kere de Lozan'a gitmiştir. Bütün bu seyahatler, onun, hem Türkiye'yi, Türk devlet adamlarını tanımalarına, hem de tanıtmasına sebep olacaktır.

Atatürk'le Lyautey arasındaki münasebeti kuran Mme Gaulis, Türkiye'ye yapacağı yolculuklardan birinde, Paris'ten yazdığı 26 Eylül 1922 tarihli mektupta, Mareşal Lyautey'ye şöyle diyordu: "Sayın Mareşal, yakında Ankara'ya dönüş hediyesi olmak üzere yanımda küçük bir bavul kitap götüreceğim. Çünkü orada tehalükle aranan şey budur. Paşa'yı en çok memnun edecek, ithaf edilmiş mektuplarınız olacaktır. Ne dersiniz?.." ¹⁰

⁶ Mersin'den Split gemisi ile ayrılırken General Lyautey'ye yazdığı 9 Mart 1920 tarihli mektuptan.

⁷ 27 Mayıs 1921 tarihli Mme Lyautey'ye yazılan mektup.

⁸ Lyautey'y'nin Fransız Başvekiline gönderdiği 21 Aralık 1920 tarihli rapor.

⁹ III ncü bölüm.

¹⁰ Yayınlandıkları tarihlere göre, sözü geçen mektupların aşağıda yazılanların olması muhtemeldir :

1 — Lettres du Sud de Madagascar (1900—1902) A. Colin 1903.

2 — Lettres du Tonkin et de Madagascar (1894—1897) A. Colin 1921.

3 — Lettres de Rabat (1907).

4 — La Revue des deux Mondes 1921.

İsviçre seyahatlerinin birinde ve birinci Lozan konferansı sırasında Lozan - Palas otelinde Türk heyeti reisi İsmet Paşa ile görüşen Mme Gaulis bu konuşmanın tafsîlâtını şöyle yazar :

“Mustafa Kemal tarafından bir yıl önce Çankaya’da söylenen sözleri tekrar duyar gibi oluyorum. Fikirlerde en küçük bir değişiklik yoktu. Hâdiselerin mahiyeti ve karşılaşılan müşküller ne olursa olsun, kararlaştırılmış olan ilk plândan asla şaşmayan Türk milliyetçiliğinin yaşama kudretini işte bu davranışta buluyorum. Yine bu konuşmanın, Mustafa Kemal’le yaptığım sayısız konuşmalarla benzerliğini, sanki daha iyi belirtmek için olacak, İsmet Paşa, Mareşal Lyautey’nin adını telâffuz etti ve dedi ki :

— Neden aramızda değil? Burada olsaydı, o muhakkak bizi anlardı. Davet edilmemiş olması ne hata. Ama öyle sanıyorum ki, İngiliz’ler buna razı olmadı.

Mareşalin Lozan’a gelmemesinin ciddî sebepleri vardı. Bunları kendisine anlattım. İsmet paşa :

— Madem ki Mareşal gelemiyor ve siz ki bizi herkesten iyi tanırırsınız, neden kendisiyle görüşmeye gitmiyorsunuz? dedi.

Bu sözler, az zaman sonra, Fas’a kadar gitmemi gerektirecek işaretlerden ilki idi.”

VII. Birinci Lozan konferansının yüzüstü kalmasının sebeplerini tahlil eden Madame Gaulis¹¹, bu konferansta Fransız’ların güttüğü politikanın tamamıyla İngiltere’nin tesiri altında kaldığını, bundan başka, genel olarak Fransız’ların büyük bir anlayışsızlık gösterdiklerini söylemekle beraber, Türklerin de bazı yanlış hareketlerine işaret ediyordu. Mme Gaulis, Atatürk’ün, devlet ileri gelenlerinin, aydınların itimadını kazanmıştı. Kendisini sevidirmeyi bildiği kadar Türkleri seven ve bunu çok kere ispat etmiş olan Madame Gaulis’in yüksek meziyetleri vardı. Bu sebeple de ona güvenilebilir bir dosttan istenilebilecek ağır vazifeler tevdi ediliyordu.

Madame Gaulis o zamanki nazik durumu şöyle hulâsa ediyordu:

“...Ama Türk idarecilerinin son ümidi Fransa’da idi. İslâm dünyasının bütün şefleri gibi Ankara devlet adamları da Mareşal Lyautey’nin her hareketini dikkatle takip ediyordu.”

¹¹ “La Nouvelle Turquie” B. G.-Gaulis. Ed. Armand Colin 1924.

“...İki Lozan seyahatim arasında, Mustafa Kemal’in şifahî mesajlarını, itimat ettiği bir kimse, bana Paris’te bildirmişti ¹². Bu şahısla uzun uzun münakaşa ettik. Benim aracılığım ve ısrarla Lyautey’den rica edilen müdahalenin ne şekilde olması gerektiğini bulmak için kafamı patlatıyordum. Ben böyle bir teşebbüsün mucip sebeplerini pek iyi kavramıştım. Ama, öbür taraftan da, açık, belirli işlere alışmış olan Mareşalin, kendisine vereceğim bilgi ve göstereceğim sebeplerle yetinmeyeceğini hissediyordum.

“İsmet Paşa ile görüşmek üzere Lozan’a döndüm. Bu yolculuğum Aralık ayının (1922) ortalarına rastlıyordu. Otelde her günkü hummalı yaşayış sürüp gitmekte idi. Durum henüz aydınlanmış değildi. İngiliz heyeti Türklere sokulmaya çalışıyor, bizimkilerse, yalnız dinleyicileri eğlendirmekten başka bir şeye yaramayan, o resmî toplantılara katılıyor; gizliden gizliye yapılan müzakerelerden, olup bitenlerden habersiz yaşıyorlardı.

İsmet Paşa :

— Görüyorsunuz ya, hiçbir şey değişmedi. Bu, bir ömür boyunca böyle devam edebilir. Halkımız da artık gelip geçeni anlamaz oldu. Siz ki, bu kara bulutları dağıtmak için didindiniz, durdunuz; bu son himmeti de esirgemeyin. Gidin, Fas’taki büyük dostunuzu bulun... Kim olduğumuzu ona anlatın. Vakit daraldı. Barışı geciktiren engeller hep Fransa’dan geliyor ve bunlar da şu tek kelime ile hülâsa edilebilir: Kapitülâsyonlar, diyordu.

Fas’a hareket edeceğim akşam İsmet Paşa’nın şu birkaç kelimesi de elime vardı :

“Konferansta Fransa’nın takındığı durumdan dolayı size acı acı şikâyete geldim. Biz Fransa’nın, kendisine en çok güvenebileceğimiz ve millî isteklerimizi benimsiyecek, destekliyecek bir devlet olacağını umarken, onu, daima düşmanlarımızın safında görüyoruz.”

VIII. Lord Curzon, baskısını arttırmak, Türklerin mâneviyatını bozmak maksadiyle 4 Şubat 1923 te, yapmacık olduğu muhakkak sayılan bir öfke ile Lozan’dan ayrılarak konferansı çıkmaza sokmuş, İsmet Paşa da Türk delegeleri ile Türkiye’ye dönmüştü.

Madame Gaulis, Ankara’dan gelen ve birbirini tutmayan mânasız şayialar yüzünden Türk devletini idarededeki vahdetin zaafa uğradığı zannına kapılıyor ve uzaktan, kesin olarak, hiçbir şeyi anla-

¹² Mareşal Lyautey’ye, 21 Aralık 1922 tarihli mektup. (Fotokopi’si bu yazının sonundadır.)

manın mümkün olamayacağını hissediyordu. Türkiye'nin Anadolu sınırları içinde bir sır perdesiyle sarılmış bulunduğunu, birkaç ay uzak kalınca "hükümetin varlığından ve hayatiyetinden şüphe edilebileceğini,, anlıyarak, Ankara'nın "Batı dünyası, Batı metotları,, hakkında ne düşündüğünü öğrenmek için tekrar Ankara'ya dönüyor. İşte bu seyahatinde Atatürk'le nasıl buluştuğunu şöyle anlatır :

"Mustafa Kemal'i 1921 yılının Aralık ayında sık sık, açık yüreklilikle münakaşa ettiğimiz, Çankaya'daki o büyük çalışma odasında buldum. Daha ilk bakışında, karşımda, arada geçen hâdiseler ne olursa olsun, ayrılık nekadar sürerse sürsün, sadık kalabilmek meziyetine sahip dostu gördüm. Bütün anlaşmazlıkları unutarak her ikimiz, aynı zamanda, birbirimize gülümsedik."

Madame Gaulis bu karşılaşmada gerek Atatürk'le gerek Lâife Hanımla konuştuklarını anlatmakla beraber şunları da yazar :

"Paşa, bana, Fas'tan Mareşal Lyautey'den bahsediyor, susuyor, düşünüyordu.

— Neden daha çabuk gelmediniz? Onbeş gündür, sizi burada bekliyoruz. Yolda ne kadar da oyalandınız. Şimdi de ben bu akşam seyahat etmek zorundayım. Bizi Adana'da bekliyorlar. Dönüşümde sizi bulabilecek miyim? Niçin kalmak istemiyorsunuz? dedi.

"Hepimiz mükellef bir kahvaltı sofrası etrafında toplanmıştık. Paşa, birbirinden çok farklı misafirlerini ağırıyor, Fransızca başlayıp Türkçe bitirdiği hikâyeleri, kıyas kabul etmez nüktelerle anlatıyordu. Ev sahiplik vazifesini ne kadar itina ile yerine getirdiğini görenler, onun, atıldığı büyük maceranın başlangıcından beri, yaşadığı tehlikeli anlardan belki en büyüğünün içinde bulunduğunun farkında değillerdi.,,

IX. İşte bu şartlar altında 1923 yılının Ocak ayında Mareşal Lyautey ile konuşmaya giden Mme Gaulis, Fas yolculuğunu bitirince Paris'e dönüyor.

Bu seyahatin hikâyesini, mektuplarında değil, çok sonra yazılmış bir eserinde buluyoruz¹³.

1 — "Mareşalin gözü önüne sereceğim, anlamasını ve desteklemesini istiyeceğim şey, onun doktrinine aykırı idi. Doğrudan doğruya maziye bağlanmıyan şeylerden nefret ederdi. Geçmiş zamanla şim-

¹³ "La Question Turque" Ed. Berger - Levrault 1931.

diki zaman arasında meydana gelen her inkıta, her boşluk, onda, önlüyemeyeceği bir tepki yaratırdı. Ve ben ona henüz oluş halinde, ilerisi meçhullerle dolu, beş yüz yıllık tarihi silen Türk formülünü getiriyordum.

Mareşal :

— Ciddî mi? demek ki beş yüzyıllık tarihten yüz çevirmeyi düşünüyorlar. Herşeye yeniden başlamak istiyorlar... Mücadelelerinde onlara hayran oldum ve bunu kendilerine bildirdim. Fakat bugün onları anlayamıyorum, diyordu.

Bu konuşmalar gerçekten, o aralık Lyautey'nin Türk milliyetçiliğinin prensiplerini kavramakta güçlük çektiğini gösterir.

Madame Gaulis :

— Size müracaat ediyorlar. Bunu şuursuzca değil, sizin düşüncelerinizi, hattâ peşin hükümlerinizi bilerek yapıyorlar. Bugün bizde soğuk bir kuşkudan başka birşey görmedikleri için sizin vereceğiniz hükme itimat ediyorlar.

Mareşal Lyautey: — Bana müracaat ettiklerini söylüyorsunuz. Ama, o kadar belirsiz bir ifade ile ki, ne istediklerini anlayamıyorum. Nasihat mı? Dinlemeyecekler. Bugün zaferleriyle gözleri kamaşmıştır. Sonra nasihatlerin tesirine kendim de inanmıyorum. Siz, hiç nasihat dinlediniz mi? Ben harekete, kumanda etmeye alışmışımdır, nasihata değil...

Ama onlarda hissettiğim samimilik, aksyon, askerî kıymet, enerji, ihtiyatlılık beni kendilerine çekiyor... Bizimle aralarını bozmakla eli kolu bağlı kendilerini İngiltere'nin, Rusya'nın kucağına atıyorlar ve henüz onlara karşı gelecek durumda değiller...

Ah, bu Asya'nın serabı! Ergeç, ora insanların yolunu şaşırtır. Bu adamlar felâket anında harikulâde olurlar, başarı elde edince de zaafa düşerler.

2 — Fas, bütün İslâm toplulukları gibi Türklerin âdil bir barış sağlamalarını ısrarla istemekte ve gerek İstanbul'da, gerek Anadolu'da İngiliz'lerin saldırganlıkları arttıkça düşüncelerini Lyautey'ye duyurmakta idiler. Bu hoşnutsuzluk emarelerini de Mareşal Paris'e bildiriyordu. Ancak Fas Müslümanlarının müdahalesi bundan ileri gitmiyordu. Mustafa Kemal'in zaferlerini kutluyor, ama, Ankara'nın kabul ettiği Anayasanın hususiyetlerine yabancı kalıyorlardı.

Mareşal Lyautey

Angora, le 23 Décembre 1921.

Monsieur le Maréchal,

Sur ma prière, Madame Berthe Georges-Gaulis a bien voulu ajouter une nouvelle preuve d'amitié à tant d'autres, en se chargeant de Vous faire parvenir ces quelques lignes. Je profite donc de cette occasion pour Vous exprimer ma profonde reconnaissance pour la sympathie que Vous avez bien voulu nous témoigner dans notre lutte pour l'indépendance. La France n'a pas perdu l'espoir que nous avons en elle, et par la voix de ses chefs les plus autorisés, elle a su nous reconforter par d'affectueuses paroles aux moments difficiles que nous avons vécus. Parmi ceux qui, dans une claire vision des intérêts supérieurs de la France et de la situation particulière qu'elle occupe dans la Méditerranée, se sont déclarés pour le maintien de la politique traditionnelle de la France en Proche Orient, Votre Excellence figure au premier rang et, nul doute, Votre haute intervention a fait pencher la balance dans ce sens. Nous sommes heureux de voir que les efforts déployés, de part et d'autre, ont porté leurs fruits sous la forme de la conclusion de l'Accord d'Angora, et nous fondons de grands espoirs sur cet instrument, qui ne manquera pas d'exercer le plus heureux effet sur les liens d'amitié séculaire entre les deux Peuples, qui viennent d'être rétablis dans un si large esprit de cordiale sincérité. J'ose, donc, espérer, Monsieur le Maréchal que Vous continuerez à nourrir à notre égard cette précieuse sympathie que nous apprécions à sa haute valeur.

Veillez agréer, Monsieur le Maréchal, l'assurance de ma très haute considération.

Moustafa Kemal

3 — Lyautey'nin en yakın ve çok beğendiği mesai arkadaşlarından General Poeymirau ile konuşuyordum. Yanımızdan geçerken, Mareşal: "Onu dinleyiniz, ama sözlerinin sizi büyülemesine müsaade etmeyiniz. Her şeye üstün saydığı yerden, Ankara'dan geliyor" dedi.

4 — Madame Gaulis, bu yolculuk sırasında Mareşalin köşkünde bir öğle yemeğine davetli bulunan, Fas'ı baştan başa dolaşmış ve yolculuğunu yeni bitirmiş olan İngiliz devlet adamlarından Austen Chamberlain ile konuştuklarını anlatır.

Chamberlain :

— Bir çok noktalarda haklısınız ve belki ben yanılıyorum. Ama, İstanbul'da bizim askerlerimizle birlikte sizinkilerin de harekete geçmesine Paris razı olsa, herşeyin halledileceğine inanmıyor musunuz? Böylece Türk mukavemeti çabuk kırılacak ve barış gecikmiyecektir.

Chamberlain, bütün düşüncelerini bu birkaç söze sığdırmıştı. Türk milliyetçilerinin ilk başarılarından beri, ısrarla reddetmemize aldırış etmeden, sömürgeci İngiliz partisinin kabul ettirmeye çalıştığı ana fikir bu idi. Matbuatımız, halkımız, mebuslarımız, münevverlerimiz, memlekette nüfuzu olan herkes üzerinde giriştikleri sinsî propagandanın amacı, kendi askerleri yanında bizi Doğu'da savaşa sokmak, bütün vasıtalar ile Türkleri mahvetmek yolunu bulduktan sonra konuşmaya başlamak...

5 — Yerli politikasına vakıf olan M. Blanc, asla gelenekçi olmadığı için Ankara'daki şahısların düşüncesini daha kolaylıkla kavrayabilecek durumda idi. Yetişme tarzı bakımından da tamamiyle demokrat idi ki, bu da, Ankara devlet adamlarına daha yakınlık hissetmesine elverişli idi. Mustafa Kemal'in telâkkileri onun şahsî düşüncelerine uygundu. M. Blanc diyordu ki :

— Anadolu idarecileri, eğer sizin düşündüğünüz insanlarsa, gayretlerini sınırlyacaklar, millî topraklarını kuvvetlendirecekler, tehlikeli bağlaşımalara girişmiyecekler, uzak maceralara atılmıyacaklardır. Yerine geçtikleri kimselerin hatalarını tekrarlıyacak olurlarsa yıkılışları yakın olur.

6 — Bu konuşmalarda Mme Gaulis, Lyautey'nin bazı sözlerine büyük önem verir ve onları tekrarlar :

"Türk formülünün başlıca kusuru, gerçek otoriteyi, halkın iradesini temsil ettiği iddia edilen bir parlâmentonun arkasında giz-

lemektir. Diyorsunuz ki, her ne kadar görünüş böyle ise de, hakikatte birkaç sadık arkadaşının desteklediği bir tek adam her şeyi idare ediyor, peki bunu açıkca ilân etsin!

...Bugün Anadolu'da halkın hissiyatı, kendi milletine ve bütün dünya Müslümanlarına emniyet telkin etmeyi bilen bir şefe, takdir ettiğimiz büyük bir askere yönelmiştir. Gerçekten, idare eden o ise, söylenmelidir; görülmesine müsaade edilmelidir. Kendi milletine olduğu gibi bize karşı da doğrudan doğruya o sorumlu olsun. Şimdilik bir hüküm vermeyeceğim, kendilerini eserleriyle ölçeceğim... Şimdiden sonra yapılması gereken işlere bakılacak olursa, Yunan'lıları kovmanın ufak bir iş olduğu anlaşılır."

X. Bu incelemede Mme Gaulis'in Lyautey ile ne zamandan beri tanıştığını da belirtmek istedik.

Elimizdeki belgelere dayanarak henüz kesin bir iddiada bulunmak mümkün değilse de, Mme Gaulis'in eşi tarafından Lyautey'ye yazılmış —Georges Gaulis imzalı— 21 Ağustos 1911 tarihli mektup bu dostluğun eski olduğunu gösteriyor. Sözü geçen belgede, kendisine verilen bir nişan dolayısıyla Georges Gaulis'in, General Lyautey'ye teşekkürlerinden başka bir şey bulunmasaydı iki aile arasındaki dostluktan bahsedilemezdi. Bu yazıda Mme Lyautey'nin de adı geçtiğinden ailece bir tanışma, bir yakınlık olduğuna hükmedebiliyoruz.

XI. "Atatürk'ün bilinmiyen mektupları" başlıklı ilk yazımızda¹⁴ Atatürk'ün Mareşal Lyautey ile Mme Gaulis'e gönderdiği tarihî mektuplardan bahsetmiştik. Dumlupınar zaferini veya İzmir'in kurtuluşunu kutlamak maksadiyle Mareşal Lyautey'nin gönderdiği mektup veya telgrafa B. Ferit (Tek)in cevabı da Atatürk'le Lyautey arasındaki haberleşmeyi doğrulayan bir belgedir. Bu münasebet ve haberleşmenin izlerine Mme Gaulis'in Lyautey'ye yazdığı mektupların çoğunda rastlarız.

XII. Atatürk'ün Lyautey ile olan münasebetini, Mme Gaulis'e gösterdiği sempatiyi tabii kılan sebeplerin başında Atatürk'ün Fransız dostluğuna inanmış, Fransızlara olan güvenini kaybetmemiş olması gelir. Nitekim o tarihlerde, kendisini ziyaret etmek üzere

¹⁴ "Türk Dili" Kasım 1956 sayısı.

İzmit'e gelen Glaude Farrère şerefine verilen çay ziyafetinde (18 Haziran 1922) Atatürk şu sözleri söylemiştir¹⁵ :

“... Fakat Efendiler, Garbin bazı zalim ve hakikati görmek için gözlerini kapıyan siyasetçileri bu hakikat (kabiliyetten mahrum olmadığımız) karşısında baş çevirmek istiyor. Necip Fransız milletinin bu hakikati idrakte gösterdiği yüksek misali görmek istiyoruz. Efendiler, varlığını idrak etmiş olan, hürriyet ile esaret farkını takdir eden, ölümü esarete tercih eyliyen ve bunu hergün fiilen ispat edegelen bir milleti behemehal imha arzuyu zalımanesine düşmek kadar dünyada vahşet tasavvur olunur mu?”

...Efendiler, samimî dostlarımız (Claude Farrère) sevdikleri tarafından bir işkenceye mahkûmdurlar ve bu işkence de sevdiklerinin dertlerini dinlemektir. Kıymetli dostumuz bu dakikada o vaziyette bulunuyor.”

XIII. Lyautey'nin, Madame Gaulis'in rapor ve mektuplarında Fas halkının, genel olarak Müslümanların Türk dâvasına ilgisi belirtilmekte idi. Atatürk, 10 Mayıs 1920 tarihinde Chicago Tribune muhabetine verdiği demeçte¹⁶ bu konu üzerinde durduğu görülür :

“Türkiye Türkler içindir, ve Türkiye müstakil olmalıdır. . . Bu bir halk harekâtıdır ve âlemi İslâmın yardımına da istinat ediyoruz. Türkler son müstakil Müslüman milleti olduğu gibi müstakil kalacaktır. Diğer yerlerdeki Müslümanlar da düşmanlarımıza karşı mücadele edeceklerdir. Bunlar ekseriyetle İngiliz idaresindedirler. Biz bu salıp harekâtının en son savletine maruz bulunuyoruz. Fakat âlemi İslâm mühlik bir surette uyanmıştır.”

XIV. Mustafa Kemal Paşa'nın 12 Aralık 1922 de Vakit muhabetine verdiği demeç, yukarıda Lozan konferansına ayırdığımız kısımdaki durumu açıklamaktadır.

“Lozan konferansından henüz maatteessüf bir fikri sarıh edine miyorum. Fazla hararet ve münakaşa görüyorum. Pek haklı olarak noktai nazarlarımızı henüz tasvipkâr bulmuyorlar. Noktai nazarımızı tasvip ettirmek için bizim irademizin, ordumuzun kuvveti lâzımdı.”

¹⁵ Atatürk'ün Söylev de Demeçleri II (1906—1938). Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü yayımları 1952.

¹⁶ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III (1918—1937). Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü yayımları 1952.

Bu konferansın nasıl çıkmaza girdiğini Atatürk, 25.12.1922 de Le Journal muhabiri Paul Herriat'ya da anlatır :

“Türkiye'ye karşı daima niyatı hasene perverde etmiş olan Fransız kavminin Türkleri, içinde buldukları hali harpten çıkmış görmek arzusunda bulunduğu ve Türk metalibatinın haklı ve makul olduğunu takdir ettiğine samimî surette kaniim. Binaenaleyh Lozan'daki murahhaslarınızın ihtiyar ettikleri hattı hareketten derin surette mütehayyirim ve bu murahhasların memleketiniz efkârı umu-yesininin hakikî tercümanı olduklarına inanmıyorum.

...Diğer taraftan bu meselede Fransa ve İtalya'nın takip ettiği pek bitarafane tarzı hareket hayretimi celbetmekten halî kalmıyor.

...Kapitülasyonların konferansta bir çok içtimaları işgal etmiş olması sebebini bir türlü anlayamıyoruz. Bu meselenin mevzuu bahis ve müzakere edilmesi bile izzeti nefsi millimize tevcih olunmuş bir hakarettir.”

Yine İzmir'de 30.1.1923 de İzmir Basın mensuplarına beyanatında Atatürk şunları söyler :

“...Filhakika Fransız heyeti murahhasasınının tavır ve hareketine bakılırsa, bu heyetin Fransız milletinin tercümanı efkâr ve hissiyatı olmadığına zahip olunuyor. Bunun sebebini bulmak güç değildir. Hattâ suhuletle herkes tahmin edebilir. İtiraf etmek lâzımdır ki, biz Fransız heyeti murahhasasından bu yolda bir harekete intizar eylemezdik.”

XV. Lozan barışından sonra da, Atatürk, 29.10.1923 tarihinde Fransız muhabiri Maurice Pernot'ya şu demeçte bulunuyor :

“Türkler, memleketinizin muhabbetine itimat edebileceklerini bilirler. Her zaman Fransa hürriyet için kahramanane mücadelesiyle dünyaya misal teşkil etmiştir.

...Fransız mektepleri Türk milletine büyük hizmet etmiştir. Biz, hepimiz Fransa'nın hars menbaından içtik. Ben bile çocuk iken bir müddet Fransız mektebine gittim.

...Bu maksatlardan, Fransa'da pek büyük memnuniyetlerle malûm olacak şey, siyasetimizin, ananelerimizin, menafiimizin, bizi fikir ve temayül itibariyle bir Avrupa Türkiye'si, daha doğrusu Garbe teveccüh etmiş bir Türkiye arzu etmiye meylettirmesi olacaktır.”

XVI. Hilâfet meselesinde de Atatürk'ün Neue Freie Presse

muhabirine söylediği sözler¹⁷ Batı Müslümanlarını tatmin edecek mahiyette idi.

“...Tarihimizin en mesut devresi, hükümdarlarımızın halife olmadıkları zamandır.

...Tarihe gelelim, hakayiki tetkik edelim. Araplar Bağdat'ta bir hilâfet tesis ettiler, fakat Kurtuba'da bir hilâfet daha vücade getirdiler. Ne Acem'ler, ne Afgan'lılar, ne Afrika Müslümanları, İstanbul halifesini aslâ tanımadılar. Bütün İslâm milletleri üzerinde ulvî vazifei ruhaniyesini ifa eden yegâne halife fikri, hakikatten değil kitaplardan çıkmış bir fikirdir. Halife hiçbir zaman Roma'daki Papa'nın Katolikler üzerindeki kuvvet ve iktidarını gösterememiştir.”

XVII. Atatürk'ün demeçlerinden alınan bu ana fikirler bize iki gerçeği özetliyor :

1 — Türkler Fransız dostluğuna daima inanmıştır.

2 — Başka memleketlerin baskısı altında bir aralık Fransa bu dostluğa sadık kalmadı, ama, Türkler Lozan andlaşmasından sonra, zerre kadar kin beslemeden, tekrar ananevî dostluklarına dönmüşler, Fransız kültürünü, Fransız medeniyetini övmüşler, Fransızlarla işbirliği yapmışlardır.

XVIII. Fransız devlet adamları arasında hilâfet meselesini en iyi inceliyen ve anlıyan Lyautey idi. Atatürk'ün beyanatından ve icraatından sonra elbette hükmünü vermiş, hilâfetin lâğvı sebeplerini anlamış ve takdir etmiştir. Lyautey'nin tek yanılması, bir aralık, muhafazakâr Fas'lılara, din adamlarına uyararak İstanbul'daki saltanatı ve halifeliği müdafaa etmesi, yeni Türkiye'nin eski geleneklere bağlı kalmasını istemiş olmasıdır. Ama, Lyautey Paris camiinin mihrabının açılış merasiminde (9 Ekim 1922) şunları söyler¹⁸:

“İşte bugün Doğu'da, gerçek bir devlet adamı olduğunu ispat etmiş olan Mustafa Kemal'in idaresi altında en sıcak sempati ile karşıladığımız millî bir kalkınma, inşa ve teşkilâtlanma hareketi göze çarpmaktadır.”

Lyautey, uzun yıllar, ömrünün sonuna kadar Türk inkılâbını takip edecek ve her fırsatta sevgisini açıklamaktan geri kalmıyacaktır.

¹⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III, s. 63 (27.9.1923).

¹⁸ “Paroles d'Action” Lyautey. (1900—1926) A. Colin 1927.

XIX. Şimdi elimizdeki belgelerden tarih sırasıyla hem Madame Gaulis'in Mareşal'le samimîlik derecesine bir örnek olan hem de Türkiye'den bahsetmeye başlayan ilk iki mektubundan bazı parçalar verelim.

St. Valéry-en Caux

23 Ağustos 1919

"Generalim,

...Burada (Fransa) herkes hakkınızı teslim etmektedir. Sizi bazıları harika bir kuvvet, bazıları da korkunç bir tehlike olarak görüyor. Bu bir görüş farkı. Sizden çok iş bekleyenler, bunu, henüz söylemeye cesaret edemiyorlar. Çünkü siz, çok, çok yüksektesiniz.

...Bütün bunları son aylarda büyük bir heyecanla gördüm ve duydum. Bunları yakında size Madame Lyautey de yazacaktır.

...Fas'a dönmeyi şiddetle arzulamaktayım. Ama daha önce, eğer İngilizler seyahatime mâni olmak şerefini benden esirgerlerse, Doğu yolculuğuna çıkmak niyetindeyim. Eylül sonunda hareket edeceğim.

...Yalnız olarak, ihtimal ki binbir güçlkle geçecek yolculuğumda, kimbilir kaç kere, Fas'taki o helecanlı olmakla beraber daima iyi biten seyahatlerin hasretini çekeceğim. Doğu'da bulacağım ancak kargaşalık, çığılıktır.

...Doğu havadisleri pek acıklı... Orada da ancak siz... ama burada da öyle... o halde???

Muhakkak bu aralık her yerde size ihtiyaç vardır. Bunu düşünen ve buna inanan tek kişi değilim...

Berthe Gaulis

* * *

İstanbul, 1 Ekim 1919

Generalim,

...Burada her şey ilgimi kamçılıyor. Talihimiz varmış... İnsan talih kuşunu yakalamıya niyet etmesin, o kendiliğinden kucağınıza atılır. Hepsini sıra ile görüyorum. Bazıları dikkate değer kimseler. Eğer burada olsanız, sizi herkesten ayırdeden bütün vasıflarınızla, kalben ve ruhen Fransızlara bağlı, yaşıyacak bir Türkiye yarattık. Zaten Türkiye de başka bir şey istemiyor. Bu muazzam trajedyada

küçücük rolümü büyük bir düşkünlükle yerine getiriyorum ve yakında isyan bölgesindeki insanlarla konuşmaya gideceğim. Hayatımın bu dolu anlarından sonra Paris'e dönünce herşey bana pek soluk görünecek. İnsan daima yabancı bir ülkede kendini daha koyu bir Fransız hissediyor. Fakat siz Generalim, burada neler başarabilirdiniz... Ne düşündüğünüzü, intibalarınızı ağzınızdan duymamaktan müteessirim...

Berthe Gaulis

* * *

XX. Madame Gaulis, Madame Lyautey'ye hitabeden 27 Mayıs 1921 tarihli mektubunda Ankara'dan yeni döndüğünü, Ph. B. (Philippe Berthelot) ve Başvekille görüşmek istediğini, henüz kendileriyle bir mülakat temin edemediğini ve söyleyeceklerinin beklemiye tahammülü olmadığını, Türk - Fransız andlaşması derhal gerçekleşmediği takdirde bütün fırsatların kaçırılmış olacağını sayıp döküyor, sızlanıyordu :

"Teşebbüslerimde başarı sağlayamayacağım kuvvetle muhtemel. Siz orada temkinli olun, çünkü Fas onların hedeflerinden birini teşkil ediyor. Fas sarsılacak olursa her şey çöker. Avrupa'nın biricik müstemleke adamı oradadır (Ankara ifadesini kullanıyorum).

Mustafa Kemal diyor ki: "Sizin tek büyük adamınız olan bu adam ya bizden yana, yahut bizim aleyhimizde olacak... Eğer bizim aleyhimizde ise son haddine kadar saldıracağız. Çünkü her şeyden önce, en tehlikeli düşmanla işimizi bitirmek isteriz. İslâm yolu ile, Alman'larla, Rus'larla hücum edeceğiz."

Her şey bu maksatla hazırlanmıştır. Hattâ diyebilirim ki her şey başlamıştır. Tam iki ayımı büyük cengelde geçirdim. Her köşesini iyiden iyiye biliyorum. Yolculuğumu, İsmet Paşa'nın cephesini 10 gün gezmekle tamamladım. Sonra 10 gün Ankara'da kaldım.

...Ankara dünyanın mihveri olmuştur. Her şeyi orada anlamak mümkündür. Kemal, harikulâde bir adam. Konuşmalarımız esnasında dedim ki: "Sizi gerçekten yalnız ben anlayabilirim. Dikkate şayan bir tarzda gerek vücut, yüz, gerek fikir ve düşünce bakımından en çok takdir ettiğim insana benziyorsunuz". O, belirsiz tebessümle şu cevabı verdi: "Evet, bunu söyleyeceğinizi biliyordum".

* * *

XXI. (12) iki Lozan konferansı arasında Madame Gaulis'in Mareşal Lyautey'ye yazdığı mektup :

Paris, 21 Aralık 1922

Sayın Mareşal,

Şimdi Ankara'dan bazı mesajlar aldım. Bunları ancak yüz yüze gelince söyleyebilirim. 2 veya 3 Ocak¹⁹ tarihine doğru Rabat yolculuğuna çıkmayı düşünüyorum. Bundan önce Lozan'da İsmet Paşa ile görüşmüş bulunacağım. Bütün bunlar büyük bir sır perdesi içinde geçecek ve burada, kimse niçin Lozan'a gittiğimi ve neden Fas'a gideceğimi bilmiyecektir. Pierre'in²⁰ yanınızda bulunması bu yolculuğu izaha yetecektir. Eğer gelmemi uygun görüyorsanız M. Nacivet vasıtasıyla telgrafla bildirmek lütfunda bulunur musunuz? Her şeyi inceden inceye konuşmamız zaruridir. Doğrudan doğruya yapılan bu müracaattan memnunum. Beni, çeşitli meseleler arasında belki de en nazik olanı için aracı seçtiler. Her hususta kendilerinden açık bilgi istedim. Ne yazık ki, Rabat'ta pek az kalacağım ve Paris'e döner dönmez tekrar Ankara yolculuğuna koyulacağım.

Her ikinizi yakında tekrar görebileceğimin heyecanı içinde gerek size, Sayın Mareşal, gerek Madame Lyautey'ye muhabbet duyularımı sunarım (*).

Berthe Gaulis

* * *

XXII. (8) Rabat, 21 Aralık 1920

Sayın Başvekil,

"Himaye politikasına dair notuma ilişik olarak gönderdiğim 3 Aralık tarihli mektubumda, Paris'ten döndüğümden beri, istihbarat ve kontrol servislerim vasıtasıyla yerliler çevresinde bazı sondajlar yapmakta olduğumu arzetmiştim.

Tehlikeli konular üzerine, beceriksizce dikkatlerini çekmemek için, bu sondajların büyük bir ihtiyatla yapılması lâzım geldiği kanaatinde olduğumu söylemiş bulunuyordum. Gerçekten, yerlilere ait, belirli maksatlarla ilerisi düşünülmeden verilen bilgilerin, üstün körü toplanmış ve ajanlarımız tarafından kolaylıkla umumileştirilen ve böylece yüksek makamlar nezdinde ilgi yaratan münferit küçük olayların, hakikate uymadığını çok defa görmüşümdür.

¹⁹ Mektup üzerindeki bir nota nazaran bu seyahatin 6 - 7 Ocakta yapılmış olması muhtemeldir.

²⁰ Pierre, Madame Gaulis'in oğludur.

* Fotokopi'si, bu yazının sonundadır.

Bugün Doğu'daki olayların ve bilhassa Türkiye'nin yarattığı tepkiler hakkında, öyle sanıyorum ki, ilgi uyandırmaya yetecek belgeleri temin etmiş bulunuyorum.

Her şeyden önce, inkâr edilemeyecek bir durum vardır. O da, bugün Yunanistan olaylarından, İslâmîliğin Bolşeviklik hareketi ile doğrudan doğruya teması geçmesinden beri, sultandan başlayarak Fas seçkinlerinin meşgaleleri arasında Türkiye meselesinin yeni bir yer tuttuğudur.

Fas seçkinleri denince, bir taraftan "Fas hükûmeti,,ne mensup yüksek memurların ailelerini, yüksek ticaretle uğraşanları ki, —Avrupa'lularla, Cezayir ve Tunus yerlileriyle temasları, gazete ve dergileri takip etmeleri dolayısıyla olaylar hakkında gerçek haberleri vardır— diğer taraftan, ulemayı ve bilhassa Fas şehrindeki Karaviyn üniversitesine mensup olanları, aydınları, din adamlarını saymak gerekir. Bunlar, İslâmîyete temas eden bütün meseleleri büyük bir hassaslıkla takip etmekte, aralarından bir çoğu daha önce yaşadıkları Doğu memleketleri ve İstanbul ile devamlı olarak mektuplaşmakta ve Fas'a girmesi yasak edilen fakat ellerine geçmesi bir türlü önlenemiyen Arap neşriyatını okumaktadır.

Denebilir ki, bütün bu halk gözlerini İstanbul'a çevirmiştir.

Konumuzdan fazla uzaklaşmaksızın, her şeyden önce, genel olarak İslâmîyet hakkında fakat ayrıca İstanbul sultanı ve hilâfet üzerinde Fas efkârı umumiyesinin durumunu tespit etmek gerekir.

...Her ne kadar Arap devleti münevver Fas Müslümanlarının sempatisini kazanmamış ise de, İstanbul halifesi için durum aynı değildir.

Şüphesiz ki, bütün Mağrip için, bütün Kuzey - Afrika için Fas sultanı halifedir ve bütün tartışmaları durduracak delil de hutbenin onun adına okunduğudur. Şimdi burada nazik bir meseleye doku-nacağım. Ancak bunun üzerinde ne bir fazla, ne bir eksik, tamamiyle söylemek istediğimin dikkate alınması lâzımdır. Hangi meydana at koşturduğumuzu açıkca bilmek için sultan faktörünün ne temsil ettiği ve burada ne değer taşıdığı (bu terimin İngilizce mânası murad olunmuştur) ne şişirilmeli ne de küçümsenmelidir.

...İşte varmak istediğim nokta budur. İslâmîyet telâkkisine göre, bütün dünyaca tanınması için, halife ünvanını taşıyan prens, her nerede bulunursa bulunsun, müminlerin himayesini sağlayacak

lüzumlu mânevî ve maddî imkânlar ve vasıtalarla sahip olmalıdır. Müminlere emirlik yapacak şahsın vasıflarından ilki, başlı başına kudretli olması, ruhanî ve cismanî idareyi nefsinde toplaması, müstakil bir orduya sahip bulunmasıdır.

İmdi, Müslüman hükümdarları arasında, Fas'ta "himaye" sisteminin kuruluşundan beri, bu iki şartı tam olarak bir araya getiren yalnız İstanbul Sultanı idi. İşte bu sebeptir ki, kendi imamlarının dinî ve siyasî varlığını reddetmemekle beraber, gözlerini, eğer maksadımı şu suretle belirtmek mümkünse, (bir nevi hatır sayarak) İstanbul Sultanına çeviriyorlardı. Böylece, Türkler dünya savaşına katılınca, 1914—1918 yıllarında yazdığım ve Kasım 1916 yılındaki raporumda tekrarladığım ve uzun uzadıya anlattığım veçhile, Faslılar, bu olay karşısında heyecanlandılar ve bizi öbür safta görmeye esef ettiler. Bununla beraber burada, Tunus ve Fas'ta olduğu gibi Türklerden yana bir hareket görülmedi. Çünkü Sultan bizimle beraberdi. Camilerde, Fransız cephesinde dövüşen askerlerine hitabeden teşvik sözleri ve demeçleri duyuluyordu. Bunun sonucu olarak Fas Müslümanları vicdanlarına karşı rahattılar. Bundan başka, Türkiye'nin mukadderatını İstanbul sultanının değil, Almanlarla işbirliği yapmış olan Genç-Türkler partisinin idare ettiği masalına inanmışlardı. İşte bu sebeptir ki, İstanbul Sultanının reddi için üniversitelerin fetva çıkarmaları yolundaki Paris isteklerini yerine getirmekten kaçınıyorum. Çünkü bana, bu gibi işleri karıştırmamanın müreccah olduğunu hissettirmişlerdi.

...Son günlerde, resmî sıfatı olmıyan en iyi istihbarat ajanlarımdan bir Fransız, Doğu'da ve Türkiye'de bir hayli kaldıktan sonra buraya gelmişti. Fas şehrinde, aralarında uzun yıllar Mekke'de, Şam'da hattâ İstanbul'da hocalık etmiş olan Adliye Nazırı Bouchaib Doukkali'nin yer aldığı, şöhretli ulemadan meydana gelmiş bir mecliste bulunuyordu. Doğu'yu bilen eski Maarif Nazırı (El Hadjaoui) ve aynı kıratıda daha başkaları, tam bir itimat havası içinde, onunla konuşuyorlardı. Bu adamların müşterek bir vasfı, hepsinin Doğu şehirlerinde az çok aynı insanlarla münasebette bulunmaları idi. Doğu ile mektuplaştıkları, hattâ ellerine bir çok neşriyat geçtiği için oradaki olayları bütün tafsilâtiyle hepsi biliyordu. Bir taraftan da Fas şehrindeki üniversitenin İslâm ilimleri bakımından diğerlerine üstün olduğuna inanan insanlardı.

Şimdi, demeçlerini nasıl hulâsa ettiklerine bakalım :

“Biz Müslümanlar, Sultan İstanbul’da olmak üzere, İstanbul’la birlikte tam bir Türkiye istiyoruz. Yoksa sürekli bir barış sağlanamayacak ve savaş tekrar başlayacaktır.”

Bunlardan biri pek doğru ve canlı olarak Balkanların haritasını ve Balkan’lıların ihtiraslarını açıklamış ve Makedonya’nın, Bulgar’ların, Sırp’ların, Romen’lerin, Yugoslav’ların ve bilhassa Yunan’lıların teşkil ettiği tehlikeyi saymış ve gittikçe artan bir heyecanla ve bütün topluluğun tasvibi ile “eğer Türkiye’ye fena muameleye devam edilecek olursa, burada kimse memnun kalmıyacaktır” demiş.

Bu adamlar tam olarak Türk milliyetçiliğinin teşkilâtını, Kemal’in, Bolşevikliğe yönelmiş müfritlerle arasının iyi olmadığını biliyor, ve Sovyetlerin Doğu’ya mahsus formülleriyle samimî olmaktan ziyade ”opportuniste” olduklarını açıkça belirtiyor, ama, Türklerin her taraftan hücumu uğrarlarsa, nihayet, ister istemez nerede bir istinat noktası bulurlarsa oraya yönelmek zorunda kalacaklarını söylüyorlar. Bu insanların gözünde Ruslar güvenilecek bir millet değildir. Bununla beraber Bakû kongresinin kendilerince bilinmeyen bir tarafı yoktur. Lenine, Trotsky ve Tchitcherine’den vukufu bahsediyorlar.

Nizam ve itidal partisinin şefi olduğu için hep Kemal’den yanadırlar. Ama şu kesin şartla. “Sultana daha iyi muamele etmelidir. Ona hakikî iktidarı vermeli, ne onu uzaklaştırmayı, ne onun yerine geçmeyi düşünmelidir. Ankara’da Kemal’in şef olacağı bir Cumhuriyet kurulmamalıdır. Bunu İslâm dünyası kabul etmeyecektir”. Ölçüyü aşmamak şartıyla Türk milliyetçilik hareketine sempati gösteriyorlar. “Sultana saygı gösterilmelidir, yoksa, Müslümanlar onlardan yüz çevirecektir.” diyorlardı.

Fas’taki eserimize yakından bağlı olan, kendileriyle devamlı temas halinde bulunduğumuz bu mühim şahsiyetlerin görüşünü, bu konuşmayı anlatmak lüzumunu duydum. Kaldı ki, bu düşünceler çeşitli çevrelerden topladığım, Sultanın bile daha ölçülü, daha ihtiyatlı olarak, ama, hiç şüpheye mahal bırakmıyacak şekilde ifade ettiği intibaları mükemmel surette hulâsa ediyor.

Bundan çıkan sonuç budur :

Fransa’nın teşebbüsü ve yardımı ile Sèvres muahedesinin yeni

baştan ele alınması, imparatorluğun hiç olmazsa kısmen tekrar kurulması, İstanbul Sultanının vekili Kemal ile bir anlaşmaya varılması, burada, Fas'ta gerçekten sevinçle karşılanacaktır ve Yunan'lıların sebep olduğu olayların tâ başında, Fransa'nın böyle davranacağı umuluyordu.

Genel politikaya karışmak bana düşmez. Bana tevdi edilen vazifenin sınırlarını aşmak, yetkimin dışındaki işlerle uğraşmak aklımdan geçmez. Üstüme aldığım vazifenin icaplarına tamamı tamamına riayet etmekle beraber, münhasıran Fas yönünden aşağıdaki hususları belirtmeyi ve hükûmete duyurmayı boynuma borç bilirim. Şöyle ki, Fransa Türkiye ile anlaşmak ve Türkiye'yi geniş ölçüde tatmin etmekle muazzam bir istifade sağlayacaktır.

Bu mektubumla birlikte, iki veya en çok üç yılda tamamlanacağını umduğum bütün Fas'ın barışa kavuşması için tasarladığım programı sunuyorum. Halbuki, bu programın gerçekleşmesi, muhakkak ki, yukarıda sözü edilen konu ile yakından ilgilidir. Fransa'nın, Doğu'da Müslümanların hâmesi olduğu, burada şiddetli bir nefret uyandıran Yunan'lılardan Türkiye'yi kurtardığı, Mısır'da, Hicaz'daki olaylardan ve bilhassa Filistin'deki Yahudi devletinin kurulmasından beri burada adam akıllı itibarını kaybetmiş olan İngiltere'ye kafa tuttuğu haberi gelsin, askerî bakımdan katlandığımız fedakârlık ve zahmetlerde bir hafifleme, bir ferahlık derhal kendini hissettirecektir. Ama, her şey olduğu gibi kalır veya Türkler için daha kötüleşirse veya bizden başkası Türkiye'yi desteklerse, hükûmete sunduğum harekât programı tahakkuk etmeyecek demek değildir; ancak, bu sonucu elde etmek için, birinci şıkkın aksine, daha az elverişli şartlar içinde, bilhassa büyük halk kütlesinin ve münevver sınıfın yardımından mahrum olarak daha çetin gayretler sarfetmemiz gerekecektir.

Lyautey

* * *

ATATÜRK'ÜN MAREŞAL LYAUTEY'E MEKTUBU

Ankara, 23 Aralık 1921

Sayın Mareşal,

Madame Berthe Georges - Gaulis, ricam üzerine, bu birkaç satır yazının size ulaştırılmasını kabul etmekle, şimdiye kadar gösterdiği sayısız dostluk delillerine yeni bir tanesini ilâve etmek nezaketinde bulundu.

İstiklâlimiz için giriştiğimiz savaşta bize karşı göstermek lûtfunda bulunduğunuz sempatiden dolayı en derin minnet hislerimi ifade etmek için işte bu fırsattan faydalanıyorum.

Fransa, kendisinden umduklarımızda bizi hayal kırıklığına uğratmadı ve en yetkili şeflerinin muhabbet sözleriyle yaşadığımız o müşkül anlarda bizi teselli etmeyi, mâneviyatımızı yükseltmeyi bildi. Fransa'nın yüksek menfaatlerini ve Akdeniz'de işgal ettiği hususî mevkiî idrak etmek basiretini gösteren ve Fransa'nın Yakın Şark'ta, ananelere dayanan politikasını devam ettirmeye taraftar olan kimseler arasında Ekselânsınız birinci plânda yer almış ve hiç şüphesiz ki, yüksek müdahaleniz, terazinin bizden yana meyletmesine âmil olmuştur.

Her iki tarafın karşılıklı olarak sarfettiği gayretlerin Ankara Andlaşmasının akdi suretiyle meyvelerini vermiş olduğunu görmekle bahtıyarız. Ve iki millet arasında en geniş anlayış ve samimiyetle yeniden kurulan yüzlerce yıllık maziye sahip dostluk münasebetleri üzerine, en mutlu tesirleri yaratmaktan geri kalmıyacak olan bu vesikaya büyük ümitler bağlamaktayız.

Yüksek değerini takdir ettiğimiz bu kıymetli sempatiyi, Sayın Mareşal, bizden esirgememekte devam edeceğinizi ümit ederim.

En derin hürmetlerimin kabulünü rica ederim, Sayın Mareşal.

MUSTAFA KEMAL

N/3

Mme. Gaule

5. AVENUE EMILE DESCHANEL VIIe
TÉL: GAXE 20.00

Paris 21 Dec. 1924

N/4

Monsieur le Maréchal,
Je vous le remercie
l'insistance des messages d'Orly
que je ne pourrais transmettre
que rapidement

Je suis sûr que vous m'avez
en route pour Babat vers

le 2 no 5 jumeau. 16.6.1

Empreintes j'aurai été
enfiler à cause de vous. Je vous
pêche

Tout cela est possible dans le
plus grand secret, bien entendu, et
mal ne saurais-je jamais j'irai
à l'avance, ni jamais j'irai
en route de Paris
de votre sur le milieu

Mme Gaulis'in Lyautey'e yazdığı 21 aralık 1922 tarihli mektubun 1. ve 2. sayfaları.

N/3

explication.

Alors si vous n'avez rien de
 moi, n'oubliez pas de faire
 votre télégramme pour
 M. Macinot

Il est indispensable que
 nous venions à fond. M.
 nous entretient de la demande directe;
 elle me choisit comme représentant
 central de nos questions relatives
 aux titres. J'ai écrit toutes

N/4,

les pièces.

M. notaire habite pour de jours
 à Orléans. C'est versé ici, j'
 pense à une d'Orléans et, j'
 aime à le penser de nos amis
 surtout nos amis, j'espère en-
 core, Monsieur le Maréchal,
 ainsi qu'à Monsieur Lyauté,
 tous nos sentiments affectueux.

Stéphane Gauthier

Aynı mektubun 3. ve 4. sayfaları.

KUVAY-I MİLLİYE DEVRİNDE ATATÜRK'ÜN DIŞ SİYASA İLE İLGİLİ BAZI GÖRÜŞ VE DAVRANIŞLARI

HİKMET BAYUR

I. ATATÜRK'ÜN HASLETLERİ

Atatürk'ün başlıca hasletlerinden biri, görüş ve davranışlarında büyük bir isabet olmasıdır. Bu yön onun dış siyasasına büyük bir istikrar vermeye yardım etmiştir. Ata'nın bu siyasa ile ilgili görüş ve davranışları en kötü ve ümitsiz sayılan anlarda Misak-ı Millî ile nasıl tespit edilmişse en parlak anlarda da değiştirilmemişlerdir. Bu istikrar ancak tutulan yolun isabetine, istenilenin haklı olduğuna ve ondan fazlasını istemenin zararlı olacağına kesin bir inanın sonucu olabilirdi. Olaylar, andığımız isabetin derecesini göstermiştir. Bundan başka, üzerinde durduğumuz istikrar, Abdülhamit ve İttihat ve Terakki devirlerinin aleyhimize doğurmuş oldukları bir çok kuşkuları yatıştırmakla Türkiye devletinin barışa, rahata, güvene ve bunlardan doğan gelişmelere daha kolaylıkla kavuşmasını sağlamıştır. Yüzyıllardan beri her alanda yanlış bir siyasa güdülmesi yüzünden kalmış bir ülkede ekonomik gelişmeyi, dolayısıyla de ona bağlı askerî kuvvetin gerçekten artmasını en çok engelleyen yönlerden biri, dış münasebetlerdeki istikrarsızlıktı. Türk ulusunun işlerini yönetmeye koyulduğu 1919 yılından bu yana Atatürk'ün sağladığı bu istikrar alınan hayırlı sonuçların temeli sayılmalıdır.

Atatürk'ün iç siyasada olduğu gibi dış siyasada da tâ baştan tuttuğu yol daima, ulusu temsil eden bir kurulun üyesi ve başkanı olarak ortaya çıkmak ve bu kurul adına konuşmak olmuştur. Eylül 1919 da Anadolu ve Kafkasya'da incelemelerde bulunan Amerika'lı General Harbord, Erzurum ve Sivas'ta kendini yalnız bir adamın değil, bir kurulun karşısında görmüş ve ona göre yazmıştır. Raporunda (s. 10) bir tek adamı değil, "Türk ulusal hareketinin Sivas ve Erzurum'daki vekarlı ve kabiliyetli şefleri"ni anar.

Her işte olduğu gibi Atatürk dış işlerinde de, genel olarak, her anın gerektirdiği tedbirleri isabetle tâyin etmesini bilmiş, gerekince

yumuşak ve okşayıcı, gerekince de sert ve kırıcı olmuş ve her defasında da istediği amaca ulaşmıştır. Sertlik ve kırıcılığa ancak "hak" kavramını gerçekleştirmek, Türk ulusunun tâ başta Misak-ı Millî ile ifade edilmiş olan hakkını çiğnetmemek için başvurduğunun da karşdakilerce anlaşılmasını isterdi.

Atatürk'ün siyasa ve askerlikte en büyük üstünlüklerinden biri de çok hesaplı ve ihtiyatlı olması, işi tesadüflere bırakmaması, hesaplarının da daima isabetli çıkmasıdır. O, hiçbir vakit kendini başarı ihtimali az olan işlere sürükletmemiş ve ulusla devletin keskili ve geleceği ile kumar oynamamıştır. Bu yüzden çok kere ilerisini kendisi kadar göremiyenlerin tenkit ve târizlerine uğramıştır. Bunun aksine olarak da bir çok defa kendisi başarı ihtimallerinin üstünlüğünü herkesten önce takdir ettiği için atılğan olmuş ve o vakit de arkadaşları onun cüretinden ürkererek onu girişmek istediği işten alkoymaya çalışmışlardır.

İki zıt örnek vereceğiz.

Aşağıda göreceğimiz gibi, 1920 de yapılan Ermenistan seferinin Mustafa Kemal tarafından geciktirilmesini, General Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy bir yanlış ve zararlı ihtiyatkârlık saymışlardı. 1922 de yapılan ve Yunan ordusunun yok edilmesiyle sonuçlanan Dumlupınar saldırısı işinde ise bunun tam aksi bir durum hasıl olmuştu. Savaş plânı cephe komutanı İsmet Paşa (İ. İnönü) tarafından kendisine bildirildiği vakit bunu aşırı cüretli ve ihtiyatsız bulan ikinci ordu komutanı Yakup Şevki Paşa "Seni de, sana bu emri verdireni de asarlar" karşılığında bulunmuştu.

Bir yönü daha hatırlatacağız. 1919 dan bu yana varılan her önemli kararda, görülen her önemli işte, teşebbüs ya doğrudan doğruya Atatürk'ten gelmiştir, yahut da onun tasvibi veya rızası vardır. Böyle bir işin görülmesi için yazılan kâğıtlarda, verilen buyruklarda kimin imzası bulunursa bulunsun, hakikat budur. Bu yazar, Hariciye Vekâleti Umur-u Siyasiye Müdürü olarak doğrudan doğruya Atatürk'ün yazdırdığı kâğıtları bir çok defa vekilin imzasıyla gereken yerlere göndermiştir.

Keza bir çoğumuz ya doğrudan doğruya Atatürk'ün ağzından veya ilgililerden duyduk. Atatürk savaş sırasında bir kolordu veya bir tümen karargâhına gidip durumu inceledikten sonra: "Öyle sanıyorum ki kumandan paşa (veya bey) hazretleri şu yolda bir

emir vereceklerdir...” deyip o emri orada yazdırtır ve komutanın imzasıyla göndertirdi.

Son olarak şunu da hatırlatalım. Atatürk pek çok şeyi uluorta herkesin önünde söyler ve çok kere düşmanlar, casusları sayesinde onun her düşüncesini öğrenebildiklerini sanırlardı. Ancak Atatürk kısmen de bu sayede en önemli anlarda en esaslı tasarılarını gizli tutabilmiştir. Her şeyi öğreniyoruz sananlar her taraftan aldıkları bol haberlerden başka öğrenilmesi zaruri haber olup olmadığını kestiremezlerdi. Atatürk'ün bu gibi haberleri şifreye ve şifreli telgrafa bile tevdi etmekten kaçındığı olmuştur.

Bundaki isabeti belirtmek için yurdumuzda işleyen yabancı haber alma teşkilâtlarının kudret derecesine ait bir hâtıramı anaçağım. Yunanlılara karşı büyük taarruz 26 Ağustos 1922 de başlamış ve Afyonkarahisar 27 Ağustos'ta kurtarılmıştı. O gün öğle yemeğine gitmek üzere iken Rus müsteşarı Hariciye Vekâletindeki odama gelmiş ve Afyon'un geri alınmış olmasından dolayı kendisinin ve büyük elçiliğin tebriklerini bildirmişti. O gider gitmez icra vekilleri heyeti reisi (başkan) olan Rauf Bey'i (Bay H. Rauf Orbay) bulmuş ve haberi bildirmiştim. Kendisi ise bunu henüz öğrenmemişti ve Rusların öğrenme imkânlarına hayret etmiştik. Rus müsteşarı eski Çarın mabeyincilerinden Prens Şakovskoy'du ve bolşeviklere diploması öğretmek için büyük elçilik heyetine katılmış çok yaşlı bir kimseydi. Bolşevikleri sevmediği de belli idi (sonraları “temizlendiği” söylentisi dolaşacaktır). Belki bize “Rus büyük elçiliği her şeyinizi sizden önce öğreniyor” demek için bu harekette bulunmuştu. Belki de az çok ham olan büyük elçi, kendi haber alma teşkilâtının ne derece başarılı biçimde çalıştığının meydana çıkabileceğini aklına getirmeden müsteşarını göndermişti.

Her ne ise, Mustafa Kemal'in pek çok şeyi apaçık konuşurken bazılarını kâğıt ve şifreye dahi emanet etmemesi veya çok ihtiyatla emanet etmesi onun başarı sırları arasındadır.

Bu genel yönleri hatırlattıktan sonra, şu iki konuyu ele alacağız: a) Amerika'nın Doğuda sorumlular kabul edip etmemesi işini incelemek üzere 1919 yılında Kafkasya ve Anadolu'da gezilerde bulunmuş olan Amerika'lı General Harbord'la olan temaslar, b) Ermenistan'la savaş ve Rusya'nın o sıradaki durumu.

II. AMERİKA'LI GENERAL HARBORD'LA TEMAS

Bu temasın ana çizgileri ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına ona bildirilen görüşler Mustafa Kemal imzasıyla bu generale verilmiş olan andıçta (memorandum) belirtilmiştir. General Harbord da bunun en önemli kısımlarını kendi raporuna koymuştur¹.

Bundan başka Atatürk'ün, Amerika'lı general'e Türk ulusunun kabiliyet ve geleceğine sonsuz güvenini nekadar kuvvetle belirtmiş olduğu, hem bu andıçta hem de Gazi'nin büyük nutkunda görülür.

Mustafa Kemal'in ve Türk ulusseverlerinin o sıradaki görüşleriyle Atatürk'ün ve Büyük Millet Meclisi hükûmetlerinin ileride geçecekleri siyasanın ana çizgileri, andığımız andıçta çok açık olarak pek önceden belirtilmiş bulunmaktadır. Eğer o zamanki düşmanlarımız bu andıça ve onu yazanın doğruluk ve kabiliyetine inansalardı, pek çok kanın akması daha o zamandan önlenilmiş olurdu.

Mustafa Kemal'in Andıçına gelelim. O, şimdiye kadar Türkçe olarak yayınlanamamıştır, ana çizgileri aşağıdadır. Genel olarak onun özetini aldık ve ancak bazı parçaları bütün olarak koyduk. Bunlar tırnak içindedir.

1 —Mütarekenin imzasında Cemiyetimiz (Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti) henüz kurulmuş değildi. Mütareke, Vilson (Amerika Cumhurbaşkanı Wilson)un milliyetler prensipleri üzerinde aktolunmuştur. Biz bu prensiplere güvenerek âdil bir barış bekledik —İtilâf devletleri ise mütareke hükümlerini her gün daha çok çiğnediler—. Bu devletlerden yüz bulan gayr-ı müslimler ise tecavüzlerini boyuna arttırdılar —Saltanat ve Hilâfetin merkezi olan İstanbul işgal edildi², polisle jandarma İtilâfçıların (İngiltere, Fransa, İtalya) emri altına girdi. Bu, payitahtın idaresine ve memleketin istikbaline fiilî müdahale demekti. Adana ve Antalya'dan Konya'ya kadar olan yerler işgal edildi, İzmir bölgesiyle Trakya'nın Yunanistan'a verilmesi

¹ "Exhibit C" s. 29 v.d. Aşağıda görülecek olan 1, 2, 3 veya a, b, c gibi bölümler raporda vardır. Bu rapora eklenmiş olan Mustafa Kemal andıçı Eylül 1919 başlarında yazılmıştır.

² Burada anılan işgal daha sonra 16 Mart 1920 de vaki olacak olan resmî işgal değil, Üçlü Anlaşma donanmaları İstanbul önüne geldikten sonra başlayan işgaldir.

Doğu Anadolu'da büyük bir Ermenistan'ın ve Karadeniz kıyılarında bir Pontus devletinin kurulması yönleri üzerinde ciddiyetle tartışılmaktadır — Bu şartlar altında Türklerin kaygılanmaları tabii görülmelidir — Mebusan meclisi dağıldığından, hükûmetin ulusla ilgisi kalmamıştır ve o, millet vekillerinin denetlemesi altında değildir. Artık bu hükûmet bir değer taşımamakta olup İngilizler başta olmak üzere İtilâf devletlerinin bir âleti olmuştur—. Bu yüzden ulus kendi mukadderatını eline almak ihtiyacını duymuştur. Her tarafta ulusal teşekküller ortaya çıkmıştır³. Bu teşekküllerin var olan veya kurulmakta bulunan siyasal partilerle hiçbir ilgileri yoktur.

2 — Bu teşekküller ülkede intizam ve barış içinde yayılmaya çalıştıkları sırada Yunan askeriyle yerli Rumların İzmir bölgesindeki ağır mezalimi vaki oldu. Bu hareket bütün yurttaki Müslüman halkı coşturdu, mitingler yapıldı, İtilâf devletlerine, medeniyet âlemine teller çekildi, başvuruldu, yardım istendi. Aldıran olmadı. Bilâkis Yunan işgali genişledi ve mezalim arttı. İstanbul'da yerli hükûmetle işbirliği yapan İngilizlerin baskısı da arttı. Antalya'daki İtalyan kuvvetleri çoğaltıldı —Kilikya'da Türklere karşı hareketler azıtıldığı gibi Türk egemenliğinin yok edilmesi için tedbirler kuvvetlendirildi. O sırada ulusun istek ve duygularını hiç de temsil etmeyen Ferit Paşa hükûmeti Paris'e çağırıldı. Mümessillerimizin orada uğradıkları muamele Türkiye'ye karşı takınılan aksi duruma yeni bir örnek teşkil etmektedir.

3 — Türk ulusu anladı ki kurtuluş ancak tam bir birlik halinde hareket eden genel ve tek bir teşekkülün kurulmasıyla elde edilebilir. 23 Temmuz 1919 da toplanıp 15 gün süren Erzurum ve 4 Eylül 1919 da toplanan Sivas kongreleri bu düşünceden doğmuştur —Sivas kongresinin beyannâmesi ilişiktir—. Bu beyannâmedeki amaçları gerçekleştirmek için bir Heyet-i Temsiliye kurulmuştur.

4 — Ek belgelerden anlaşılacağı gibi, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin amacı, bir yandan ulusal kuvvetleri, Misak-ı Milli sınırları içinde ulusal bağımsızlığımızı ve Hilâfetin hukukunu koruyabilecek bir unsur durumuna getirmek, öbür yandan da ulusal egemenliği gerçekleştirmektir. —Müslüman olmayan yurttaşlarımızla eşitlik dairesinde yaşamak istiyoruz. Biz şuna inanıyoruz ki dışarıdan gelen

³ Andıçta bu teşekküllerin bir kısmı sayılmaktadır.

kışkırtmalar durursa onlarla yanyana mutlu bir hayat sürebiliriz. Bizim halisane duygularımız İtilâf devletlerine karşı her türlü saldırı düşüncesi beslememizi engeller. Ancak onların saldırılarına karşı koymamız tabiidir.

5 — Sözlerimiz ve yaptıklarımız bizim düşüncelerimizin ne olduğunu açıkça gösterdiği halde, bazıları hiç aklımızdan geçmemiş olan şeyleri bize atfediyorlar. Bu konuda en ileri gidenler İngilizlerle onların âleti olan Ferit Paşadır. —Bu kimse ve arkadaşları şu inandadırlar ki eğer yönetimde meşrutiyet ve hürriyet esasları yürütülürse kendileri işbaşında kalamazlar. Ulus da böyle bir yönetimin yürütülmesi yolundaki kabiliyetini gösterdiği için hükümetin tek düşüncesi ulusal teşekkülleri ezmektir.— Bu amaçla onun kullandığı silâhlardan biri, bütün dünyada kötü bir ün kazanmış olan “İttihatçı” korkusudur. Buna dayanarak hiç aslı olmadığı halde hükümet, bizleri İttihatçılarla ilgili göstermeğe çalışıyor. —Hükümetin sarıldığı başka bir silâh da Bolşevik korkusudur. Vilâyetlere gönderdiği resmî tebliğlerde Bolşeviklerin Anadolu’ya girmiş olduklarını ve onlardan ilham aldığımızı yazmaktan utanmıyorlar.— Gerçektense biz İttihatçılığın yurdumuza yaptığı zararları Ferit Paşa’dan daha çok iyi görüyoruz. Dolayısıyla İttihatçılarla aramızda hiçbir münasebet yoktur. —Bolşevikliğe gelince, onun için bizde hiç yer yoktur; dinimiz, göreneklerimiz ve sosyal bünyemiz bu nazariyenin bizde yerleşmesine uygun değildir. Bizde ne büyük sermaye sahipleri ne de milyonlarca işçi vardır, toprak dâvası da yoktur. Bizde Bolşevikliğe istidat olmadığının en büyük delili Ferit Paşa’nın ulusu ürkütmek için Bolşevik tehlikesini ileri sürmesidir. —Ferit Paşa hükümeti İngiliz ihtirasları için biçilmiş kaftandır. İngiltere, Hindistan ve Mısır’da edindiği tecrübeye dayanarak Türk ulusunu bir “sürü” durumuna getirmek için şu yollara sapıyor: a) Bir çok kimseleri yalan yere İttihatçılık, İngiliz düşmanlığı (neden olmasın) gibi yönlerle suçlandırıp hapsediriyor ve sürdürüyor, böylelikle ülkenin adli haklarını çiğniyor; b) Yurdu parçalamak için Kürtleri ayırmak istiyor ve bir çok entrika çeviriyor. . . d) Ferit Paşa, telgraf ajansı ile Anadolu’da kargaşalık çıktığını ilân ediyor ve onun ortağı olan İngilizler de Hıristiyanların öldürüldüklerini veya öldürüleceklerini yayıyorlar. Bunlar yalan olduğu gibi Samsun yönlerinde Türklere saldıran Rum çeteleri de saldırılarını durdurmuşlardır.

6 — Merkezi Erivan olan Ermeni cumhuriyetine karşı dostluğa aykırı duygular beslemiyoruz. Bu sırada Cemiyetimizin bu devletle münasebet ve ilgisi yoktur. Ancak söylenti olarak öğreniyoruz ki orada Müslümanları toptan öldürmek işine girişilmiştir. Bu yolda kolordu komutanının (Ermeni) buyrukları da elimizdedir. Bu toptan öldürme işi bizim tarafa sığınan Müslümanlardan da anlaşılmaktadır. Erivan hükümeti sınır boyunca ateş açmakla da bizi tahrik etmektedir.

“Bu olaylar sırasında İngilizler bir yandan Ermenileri Müslümanlara karşı takınmış oldukları durumda devama yüreklendirir ve hattâ onları bu işe kışkırtırken, öbür yandan Ermenilerce işlenen mezalimi bize sayıp dökerek ve bunların dayanılır şeyler olmadığını anlatarak bizi komşu devlete saldırmak suretiyle mukabelede bulunmaya kışkırtıyorlar. Ancak biz Ermeni tahriklerine tahammül ederek İngilizlerin coşkunluklarına aldırış etmedik; şuna inanıyorduk ki hakikat ergeç öğrenilecektir. *Gerçektense İngilizlerin bizi Ermenilere saldırmaya kışkırtmakla kendi askerlerinin buralara gönderilmesine uygun bir durum yaratmak istediklerini sezmekteyiz. Bütün bu manevralara İngilizlerin Kafkasya'yı boşaltmak zorunda kalacakları anlaşıldıktan sonra kendi subay ve temsilcileri tarafından girişilmiştir*”⁴.

Azerbaycan'lılarla Erivan Ermenileri arasında çarpışmalar olduğunu duyuyoruz. Bu işin Ermenilerin, İngiliz korunuğu olan Denikin'e karşı Azerbaycan'lılarla Gürcülerin yaptıkları bağlaşmaya katılmak istemeyişlerinden doğduğunu sanıyoruz. —Erzurum ve Van Müslümanlarının ve hele sınır boyunca yaşayanların Ermenistan'daki toptan Müslüman öldürmelerini duyunca ve dindaşlarımızın perişan durumda oradan kaçıp bize sığınmaları görülünce coşmuş olmaları pek tabiidir. Ermenilerin sınır boyunca ateş açmaları bu coşkunluğu arttırmaktadır. Ancak Cemiyetimiz onları yatıştırmak ve mukabelelerini önlemek işini başarmıştır.

7 — “Ermenistan'daki Müslüman halkın yardımına gitmekten ve Azerbaycan'lılarla işbirliği yapmaktan sakındık. Biz şu düşünce-deyiz ki davranış ve amaçlarımızı önce, anılan sınırlar içinde yurt ve ulusumuzun hayat ve saadetini sağlamaya hasretmek kesin olarak zaruridir. Gerçektense biz Turancılığı çok zararlı bir telâkki sayı-

⁴ Bu satırları biz imledik. Bunlar Atatürk'ün az sonra Ermenilere karşı hareketi neden geciktirmiş olduğunu bazı bakımlardan aydınlatır.

yoruz. Biz düşünüyoruz ki sınırlarımızdan uzaklarda hayaller arkasından koşarak maddi ve mânevi gücümüzü dağıtmakla yalnızca yurdumuzun kalbgâhı ve hayatımızın düğüm noktası olan tahtın ve hilâfetin merkezini korumak için muhtaç olduğumuz gücü zaafa uğratmaktan başka bir şey yapmış olmayız.”

“Gözümüzün önünde cereyan etmiş olan yakın geçmişin olayları bize mutedil düşüncelere bağlı kalmayı öğretmiştir. Meselâ henüz barışla sonuçlanmamış olan genel savaş sırasında hükümetimizin başında bulunanlar, Kafkasya’yı fethetmek, Azerbaycan hükümetini kuvvetlendirmek, Mısır’ı geri almak gibi amaçların arkasından koşmuşlardı. Bu siyasanın bir sonucu olarak gerçek yurdumuzun hayat kaynağı olan halk pek büyük ölçüde azalmıştır. Bir çok münbit ve her bakımdan değerli yerler elimizden gitmiştir. Hattâ son olarak kendimize çizdiğimiz sınırlar içinde başkentimiz ve İzmir, Antalya ve Adana gibi eşsiz bölgeler yabancı askerlerin işgali altına düşmüştür. Buna göre eğer savaşa girmemiş olsaydık ve hiç olmazsa ona girdikten sonra kuvvetlerimizi ihtiraslı hareketlerde israf edeceğimize sınırlarımız içinde ülkemizi savunmak için akıllıcasına kullanmış olsaydık, durumumuz yine yenilmiş bir ulusun durumu olmakla birlikte bugünkünden başka olurdu.

“Herhalde Turancılığın bizim amaç ve faaliyetlerimizin bir kısmını teşkil ettiğine dair dolaşan saçma söylentiler İngilizlerin aleyhimizdeki iftiralarından biridir.”

8— Cemiyetimizin Almanlardan, Bolşeviklerden, yabancı Müslümanlardan, Enver Paşa’dan ve saireden para aldığı da İngiliz uydurmasıdır⁵. Bu, Ferit Paşa hükümetinin işine geldiği için o da bunları yayıyor. Bizim fazla paraya ihtiyacımız yoktur, amaçlarımız ve mânevi durumumuz bizi yabancılara bağlamamaktadır... Bizim hazinemiz bağımsızlığın ve yurtseverliğin değerini öğrenmiş olan ulusumuzun vicdanıdır, gelirlerimizin kaynağı ulusun kendiliğinden yaptığı bağışlardır⁶.

9— Birakışmadan sonra Avrupa devletleri Türkiye’de haklarını kavramış ve onları savunmaya hazır bir ulus bulunmadığı yanlış

⁵ Bu andığın yazıldığı sırada (Eylül 1919) dışarıdan henüz bir yardım görülmemiştir.

⁶ Bu andıç yazıldığı sırada henüz Anadolu’da bir hükümet kurulmamıştı, bir meclis yoktu, dolayısıyla Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti vergileri toplayıp kuruluş işinde kullanacak durumda değildi.

zannına kapılmışlardır. Cansız bir ülke ile kansız bir ulusa ne lââyık görülürse bize onu tatbika kalkıştılar. Hakkımızdaki kararın gecikmesi ve Amerikan kongresinin kararlarına bırakılması ümit vericidir. Amerikan ulusunun ileri sürdüğü esaslardır ki savaşı sona erdirmiştir⁷. —Amerika'nın kararlarına güvenimiz vardır.

10— Türk ulusunun bugün bulunduğu yerlerde bin yılı aşan hakları vardır. —Osmanlı devletinin de yedi yüz yıllık şanlı bir geçmişi vardır. —Biz kudretini Asya, Avrupa ve Afrika gibi üç kıtada göstermiş, Hint okyanusuna kadar bayraklarını götürmüş bir ulusuz. Kabiliyetimiz cihanşümül olan geçmişimizle sabittir. Son yüzyılda Avrupa devletlerinin entrika ve müdahaleleri, kapitülasyonlar, Müslüman olmayan uyruklarla aramıza soktukları nifak, hükümetin zafiyle kötü yönetimine eklenince ilerlememizi engellemiştir. —Bu günkü elemli durumumuz kabilyetsizliğimizden veya modern medeniyete uymadığımızdan değil, yukarıda anılan aksi âmillerin sürekli tesirindedir.

“En kesin teminatı verebiliriz ki eğer yurdumuz yabancı entrika kâbusundan kurtulur ve işleri ulusal isteklere saygı gösteren müktedir bir hükümetçe yöneltirse, bütün dünya için bir memnuniyet kaynağı olacak bir duruma gelir.”

Andıç Amerika'ya ve başkan Vilson'un koyduğu esaslara karşı güven ve eyginlikle biter.

Cumhuriyet devrinin tarihi, Atatürk'ün işaretliyerek naklettiğimiz son görüşünün doğruluğunu ispat etmiştir.

III. ERMENİSTAN'LA SAVAŞ VE RUSYA İLE MÜNASEBETLER

Bu konuyu ele alırken bazı yanlış iddiaları da düzeltmek isteriz.

Bu iddialar şöyle toplanabilir. Doğu'da bulunan Türk ordusu, daha Mayıs ve Haziran 1920 de kendi ülkesindeki Türk ve Müslümanları öldürten ve bazan bizim sınırlarımıza da saldıran Ermenistan'ı ezebilir, sonra da serbest kalan kuvvetlerle Batı ordusunu besliyerek daha o yıl içinde Yunanlı'ların da yenilmesini sağlayabilirdi.

⁷ Wilson'un 14 noktası anılmaktadır.

Son zamanlarda bu iddiayı en belirli biçimde ileri süren General Ali Fuat Cebesoy olmuştur⁸.

General Ali Fuat Cebesoy, genel bakımdan pek değerli olan eserinde Ermenilere karşı kesin savaşa koyulmamız, yani saldırıya geçmemiz konusunda 1920 ilkbaharından beri iki düşüncenin çarpışmış olduğunu doğru olarak yazmaktadır. Bunlardan biri Mayıs 1920 sonlarında Ermeni saldırı ve mezalimi karşısında bizim de esaslı bir saldırıya geçmemizi isteyen önce XV. kolordu sonra da Şark Cephesi Komutanı General Kâzım Karabekir'in düşüncesidir. General Ali Fuat Cebesoy da onu desteklemektedir.

İkincisi ise Ermenilere bir karşısaldırıda bulunmayı daha uygun bir zamana bırakmak isteyen Mustafa Kemal'in ve hükûmetin düşüncesidir.

General Ali Fuat Cebesoy, eserinin 481. sahifesinde şöyle der :

“Şarkta bir Taşnak Ermeni ordusu vardı. Ermeniler, Türk ve İslâm unsurunu imhaya kalkıştığı zamanlar üç muntazam fırkalık ve gönüllülerden mürekkep Şark cephesimiz derhal taarruza geçerek daha Mayıs ve Haziran aylarında Şarktaki vaziyet halledilemez miydi? Bu sayede, Ekim ayında Garp cephesinin yalnız kendi selâhiyetleriyle teşkil edebildiği ve mecmuu 24.000 tüfek, 53 top, 85 makineli tüfek ve 1500 kılıca çıkarttığı kuvvetin gerilerden getirilecek beş piyade ve bir süvari fırkasıyla bir misli arttırılmaz mıydı? Maatteessüf arttırılamazdı⁹. Eğer arttırılmış olsaydı, o vakit tüfek mevcudumuz elli bini bulacaktı. Bu kuvvetle, değil Yunan ordusunu bir hafta durdurmak, düşmanın birbirlerinden ayrılmış kuvvetleri karşısında onları ayrı ayrı yakalıyarak mağlûp etmek imkânını bulamaz mıydık?”

Bu yazıyı iyi anladıysak, General Ali Fuat Cebesoy şunları demektedir: Eğer Ermenistan'a karşı harekete Mayıs veya Haziran 1920 de başlamış olunsaydı, böylece Şark cephesinde serbest kalacak kuvvetler Garp cephesine gönderilir, orası iki kere daha kuvvetli olur ve Ekim 1920 de Yunanlıların birbirinden ayrılmış kuvvetleri ayrı ayrı yakalanıp yenilirdi.

⁸ Millî Mücadele Hâtıraları (1953), s. 480 v.d. Önce Vatan gazetesinde tefrika olarak çıkmıştı.

⁹ Cümle ve düşüncenin gelişine göre “arttırılamadı” olmalıdır.

Bu işte iki yönü ayrıca ele almak gerekir: 1) Şark cephesinde serbest kalacak kuvvetler sayesinde Ekim 1920 de Garp cephesi kuvvetlerini iki misline çıkarabilmek o sırada esas sorum mu idi? 2) Ekim 1920 de Yunan birliklerini ayrı ayrı yakalayıp yenmek mümkün olacak mıydı?

Birinci yönü ele alıp olayların nasıl gelişmiş olduklarını gözden geçirelim :

Bilindiği gibi, Türk - Ermeni savaşı 24 Eylül 1920 de çetin bir Ermeni saldırısıyla başlar, bizim karşısaldırımız 28 Eylülde gelişir ve 29 Eylülde Sarıkamış alınır. Ondan sonra uzunca bir durgunluk devresi geçer ve ordumuz bir ay sonra 30 Ekimde Kars'a girer. 6 Kasımda Ermenistan hükûmeti bırakışma dileğinde bulunur. 7 Kasımda Gümrü alınır ve bırakışma 18 Kasımda imzalanır. Onun silâh teslimi gibi birtakım şartlarının yerine getirilmesi ise zamana muhtaçtır. Barış 3 Aralıkta imzalanacaktır. Bu tarihlere göre savaş filen 55 gün sürmüştür.

Sayın yazar s. 482 de Kâzım Karabekir'in 30 Mayıs 1920 günlü bir teline Mustafa Kemal'in karşılığını koymuştur. Bu karşılığa Ermeni savaşının başlaması için gerçekleşmesi gereken şartlar yazılıdır. Bunları az sonra ele alacağız. Eğer Mustafa Kemal, K. Karabekir'e onun dilediği ve General Ali Fuat Cebesoy'un doğru bulduğu gibi, daha Haziran başlarında savaşa koyulmak buyruğunu verseydi savaş belki Haziranın ilk haftasında başlar ve her şey üç ay sonraki gibi, cereyan etseydi (ki ileride göreceğimiz gibi öyle cereyan etmesi hiç de muhtemel değildi). Ağustos orta veya sonlarında Ermenilerle barış yapılmış ve Şark cephesinden Garp cephesine kuvvet gönderilmesi mümkün bulunmuş olurdu.

Buna göre az yukarıda andığımız ilk yönü ele alalım: Şark cephesinde serbest kalacak kuvvetlerle Ekim 1920 de Garp cephesi kuvvetlerini iki misline çıkarmak o sırada, yani Mayıs - Haziran aylarında esas sorum mu idi?

Bizce esas sorum bu değildi. 1920 ilkbaharında bütün haberler Yunanlıların bizi ezici bir barış andlaşmasını (Sevr - Sèvres - andlaşması) kabule zorlamak için hazırlıklarda bulduklarını gösteriyordu. Bu amaçla girişilen Yunan saldırıları 22 Haziran 1920 de başlar, 8 Temmuzda Bursa'nın düşmesinden sonra az durgunlaşır ve 29 Ağustos'ta Uşak'ın kaybindan sonra durur.

Ermenistan'ı ezip Doğu'dan Batı'ya kuvvet gönderilmesi, bu kuvvetlerin Yunan saldırıları sırasında Garp cephesine yetişebildikleri takdirde esas dâva halledilme yoluna girmiş olurdu. Yukarıda tarihlere bakılırsa ve hele birliklerimizin Gümrü ile Kars'tan Bursa Balıkesir ve Alaşehir bölgelerine gelmek için yolun yarısından pek fazlasını yaya katedecekleri düşünülürse, bunun hiç de mümkün olmadığı görülür.

Gerçekten ise Haziran başlarında Ermenistan'a saldırılsaydı şu olacaktı: Yunan saldırısını nerede ve ne vakit, aynı zamanda bir sürü iç ayaklanmayı da nasıl ve yine ne vakit durduracağımız belli değilken, karşılaştığımız binbir yıkım içinde, son dayanağımız olacak olan Şark ordusunu Ermenistan içerlerine göndermiş olacaktık.

Kararlarında son derece cüretli olmakla birlikte tedbirlerinde de o derece ihtiyatlı, titiz ve dikkatli olan Mustafa Kemal, buna izin veremezdi ve yerinde olarak izin vermemiştir.

Sayın yazarın ileri sürdüğü yukarıda andığımız ikinci yöne geçelim: Ermenistan'a karşı Haziran başlarında savaşa girilip Şark cephesi birlikleri Ağustos 1920 ortalarında serbest kalmış olsalardı, Ekim ayında Yunan birliklerini dağıtık olarak ayrı ayrı yakalayıp yenmek mümkün olur muydu?

Bunu mümkün görmek için Yunanlıların, o sırada Anadolu'yu henüz kaplamakta bulunan İngiliz istihbarat şebekesinin ve saray adamlarının, birkaç tümenimizin bütün ağırlıklarıyla Anadolu'yu baştan başa katederek Doğu'dan Batı'ya yaya geldiklerini öğrenemeyeceklerini, ona göre de tedbir almıyacaklarını ve Yunan yığınağının ona göre değiştirilmeyeceğini kabul etmek gerekir ki, bu hiç de doğru değildir, ve pek indî bir görüştür.

Bir okuyucu diyebilir ki iki yıl sonra 1922 Ağustosunda birliklerimizin bir çoğu Eskişehir bölgesinden Afyonkarahisar bölgesine gizlice kaydırılıp orada düşmana karşı ezici bir üstünlük sağlanılmamış mıydı? Ve o sayede pek parlak bir zafer kazanılmamış mıydı? Buna benzer bir hareket 1920 sonbaharında da yapılamaz mıydı?

Böyle bir soru baştan başa yersiz olur, çünkü 1922 de Millî hükümet tamamiyle yerleşmişti, her yere ve her şeye egemen olmuştu, ordu birliklerinin Eskişehir bölgesinden Afyon bölgesine kaydırılması ise sağlam bir cephenin gerisinde ve nisbeten çok kısa mesafeler üzerinde yapılmıştı.

1920 de ise Millî hükümet henüz, daha çok, nazari bir biçimde vardı, meselâ durumumuzu büyük bir tehlikeye uğratan Konya ayaklanması Ekim 1920 de olmuştu. Bu gösteriyordu ki İngilizlerin ve Padişah - Halifenin casuslarıyla kışkırtıcıları Anadolu içerisinde âdeta serbestçe çalışabilmekte idiler. İki ay geçmeden Ethem'in ayaklanması da bunu gösteriyordu.

Ortada böyle bir durum varken Şark cephesinden birkaç tümenin Garp cephesine düşman öğrenmeden gelebileceğini ve Yunanlılar baskına uğratılıp tedbirsiz ve gafil avlanabileceklerini, General Ali Fuat Cebesoy'un dediği gibi, düşman birliklerini "ayrı ayrı yakalama"nın mümkün olabileceğini sanmak yanlış olur.

Gerçi sayın yazar 1922 de yapılmış olduğu gibi, Eskişehir'den Afyon'a kuvvet kaydırma yönünü anmıyorsa da, 1920 Ekiminde Doğu'dan Batı'ya gelecek birliklerin de yardımıyla Yunan kuvvetlerinin ayrı ayrı yakalanıp yenileceklerini söylemesi ve düşmanın bu işten haber alıp ordusunu ona göre berkitip yığacağını hiç hatıra getirmemesi o kadar aykırı bir iddiadır ki, bu ancak 1922 manevrasının 1920 de daha pek büyük bir çapta ve büsbütün başka şartlar altında da yapılabileceğini düşünmekle izah edilebilir.

General Ali Fuat Cebesoy eserine (s. 482 - 483), Mustafa Kemal'in Ermenistan'a saldırıyı neden geciktirdiğini Kâzım Karabekir'e bildiren iki telini koymuştur. Sayın yazarın ifadesinden bu tellerin birincisinin 6 Mayısta çekildiği anlaşılmaktadır. O sırada "Sèvres,, barış şartları Ankara'da henüz öğrenilmemiştir. Tel şöyledir :

"Sulh konferansının hakkımızda ittihaz edeceği mukarrerat suret-i katiyede tevazzuh edinceye kadar Düvel-i İtilâfiyeyi bizimle itilâf ihzarı imkânından mahrum etmiye, dahilî ve haricî vaziyet-i hazıramız şimdilik müsait değildir.

"Bolşeviklerle şerait-i müşareketimiz az çok tebellür etmeden ve hutut-u esasiyesi tespit ve bize temin edecekleri maddî muavenet tâyin edilmeden evvel fiilen bunlarla teşrik-i mesai calib-i mehazir görüldü.

"Kızıl ordu Ermenistan ve Gürcistan hududuna geldiği halde, bizim temin-i muavenetimiz için henüz bir müracaatta bulunmamışlardır. Halbuki buna imkân bulabilecekleri tahmin edilmektedir.

"Ermenistan'a taarruz hareketimizi İtilâf devletleri ve Amerika ilân-ı harp kabul edecek ve ihtimal ki memalikin akasam-ı garbiye-

sinden ve ağıleb-i ihtimal Trabzon'dan taarruza geçeceklerdir. Bu umumi taarruza karşı Şark harekâtına iştirak eden kuvvetlerimiz Garbı siyanet için nekadâr zamanda serbest kalabileceklerdir. Trabzon'a terkolunacak kuvvetin bir İngiliz ihracına mukabele ve müdafaaaya kifayet edememesi halinde bütün memleket dahilindeki tereddüdün aleyhimize inkişâfi varid-i hâtır olur.”

Daha ileri gitmeden şunu imlemek isteriz. Mustafa Kemal, yeni kurulan millî hükûmetin henüz sağlamlaşmamış bulunduğunu, içerde bir çok ayaklanma ve karşı koymalara uğramakta olduğunu, Türk ulusunun önemli bir kısmının henüz Padişah - Halife ile Babı-âli'yi mi, yoksa Mustafa Kemal ile Millî hükûmeti mi? tutacağında tereddüt ettiğini gördüğünden, yeni başarısızlık imkânları ortaya çıkarmaktan kaçınmaktadır. Yukarıdaki telinin sonunda bulunan: “Bütün memleket dahilindeki tereddüdün aleyhimize inkişâfi varid-i hatır oluyor” sözü buna imdir.

Sayın yazar s. 484 de bu tel dolayısıyla şunları der :

“Ermenistan'a karşı başlayacak harekâtın Trabzon'da bir İngiliz ihracını tevhit edeceği mütalâasını anlıyamamıştım. İngilizler Anadolu'dan çıkarıldığı ve Fransızlara karşı Kilikya'da muvaffakiyetli hareketlere girişildiği halde Garp devletleri üzerimize ¹⁰ Yunan ve Ermeni hükûmetleri arasında ne menfaat ve ne de hareket birliği vardı. Ermenistan hareketi başladığı zaman mutlak bir Yunan taarruzu beklenemezdi.”

General Ali Fuat Cebesoy'un bu yoldaki tereddüdünü gidermek için şu yönleri hatırlatacağız :

İngilizlerin Trabzon'a asker çıkarmaları ihtimalinden kaygılanılması, birtakım düşünceler arasında ayrıca da şundan doğuyordu. Ruslar Nisan 1916 da Trabzon'u aldıktan sonra Yavuz'un oralara yaklaşmasını önlemek için bu kente pek uzun menzilli ve çok güçlü büyük toplar yerleştirmişlerdi. Ruslar gidince de bu toplar cephaneleriyle birlikte bizim elimize düşmüştü. İngilizler ise 1918 bırakmasından sonra Trabzon önüne büyük bir donanma ile gelmiş, karaya asker çıkarmış, bu topların ağızlarına bu işe mahsus bombalar koymuş ve onları patlatarak topları kullanılamaz bir duruma getirmişlerdi. Bunu yaptıktan sonra da çekilmişlerdi. İngilizlerce bu işe

¹⁰ Eksik birkaç kelime olmalı.

ancak günün birinde Trabzon'a asker çıkarmak düşüncesiyle girişilmiş olduğunu kabul etmek ve böyle bir ihtimali daima gözönünde bulundurmamak bir devlet adamı ve bir komutan için tabii idi.

Sayın yazarın söylediğinin hilâfına olarak Yunan ve Ermeni hükûmetleri arasında o sırada menfaat birliği vardı; o da bizi yenmek menfaati idi. Arada hareket birliği de vardı, çünkü Haziran ve Temmuz 1920 aylarında Yunan saldırılarının en çetin olduğu sırada Ermeniler de bize saldırıp duruyorlardı. Oltu'daki yersel küçük Türk hükûmetini de Haziran ayı içinde ortadan kaldırmışlardı. Ancak Ermeni ordusunda esaslı bir saldırı gücü bulunmadığından onun Yunanlılara yardımı önemsiz kalıyordu. Eğer biz Kâzım Karabekir'in istediği gibi, Haziran 1920 de Ermenilere saldırıydık, büyük Yunan saldırıları da o ayda başlamış olduğundan, Doğu ve Batı'da aynı zamanda savaşmış olur ve dolayısıyla tesirli bir Yunan - Ermeni hareket birliğini kendi elimizle kurmuş olurduk. Bu birlik Haziranda tesirli ölçüde kurulmamışsa sebebi o sırada biz Ermenilere saldırmayıp bu işi Eylülde, Yunan saldırı gücünün o devre için tükenmesinden sonra yapmamız ve ancak o vakit Erivan hükûmeti ile hesaplaşmaya karar vermiş olmamızdı. Bu da Mustafa Kemal'in yüksek görüş ve anlayışının eseridir.

Sayın yazar "Ermenistan hareketinin Garp devletleriyle bir harp vesilesi olacağı ayrıca da doğru sayılmazdı" diyor. Bu düşüncüyü sonradan ileri sürmek kolaydır. Ancak sorumlu devlet adamları o sırada işi bu biçimde ele alamazlardı. Batı devletleriyle aramızda savaş esasen vardı. Bahis konusu olan ve kaygılanılan yön bu devletlerin Ermenilere askerce yardım edip etmeyecekleriydi. Çünkü Mustafa Kemal'in telinde anılan türlü Batılı saldırılarından başka, bir miktar İngiliz ve Fransız askerinin Ermenilere katılması ve hele komuta işlerinin bu devletlerden birinin eline geçmesiyle pek kof çıkan Ermeni sevk ve idaresi yerine daha usta bir sevk ve idarenin kaim olması, Türk - Ermeni savaşının yüzünü değiştirebilirdi, hiç olmazsa onu çok uzatır, bizim için yorucu ve yıpratıcı kılardı.

O sırada Avrupa ile Amerika'da Ermeni sevgisi ve bu ulusa acıma duygusu son derece yayık ve derindi, hattâ atılgandı. Bu duygu hükûmetleri birtakım tedbirlere sevk edebilirdi.

Bu işte Millî hükûmetin hep gözönünde bulundurduğu bir ölçü de Batum'daki durum olmuştur. 1920 yılının başlarından beri

Batum'un Batı devletlerinin birlikleri tarafından boşaltılıp boşaltılmaması ora devlet adamları arasında çetin bir tartışma konusu idi. Batum'da İngiliz askeri kaldıkça bir Türk - Ermeni savaşında Ermenilerin yalnız ve yarımsız bırakılacaklarını düşünmek ve ona göre hesap yapıp davranmak, bir hükümet için kumar oynamak sayılabilir. Mustafa Kemal'den böyle bir yanlış davranış beklenemezdi. Bu bakımdan Batum durumu çok yakından gözetleniyordu. Ancak Temmuz 1920 de son Batılı birlikler oradan ayrıldıktan sonra Erivan, hükümetiyle kesin biçimde hesaplaşmak yönü göze alınabilir. Ondan önce bu işe girişmek büyük bir ihtiyatsızlık olurdu.

Şu yön de gözden çıkarılmamalıdır. Millî hükümet kurulduktan sonra Batum'un Batı devletlerince boşaltılmasına verdiğimiz önem daima büyük bir titizlikle gizli tutulmuştur, çünkü bunun belirmesi bu limanın boşaltılmasına karşın olan İngiliz devlet adamlarının (bunların başında İngiliz dışişleri Bakanı Lord Körzon vardı) eline çok kuvvetli bir koz verilmiş olurdu. Bu yüzden bu yön, anılan türlü tellerde hiç geçmez.

O sırada Batı dünyası gibi bolşevik dünyası da Ermenileri ve onlar yoluyla Batı sosyalistlerini kazanmaya önem veriyordu, ve bu amaçla Ruslar Doğu Anadolu'da Ermenilere birtakım yerleri vermemizi istemişlerdi.

Şimdi Mustafa Kemal'in Ermenistan'a yapılacak karşı saldırıyı geciktirmek için K. Karabekir'e çektiği başka bir tele geçelim (anılan eser s. 482 - 483); bu tel K. Karabekir'in 30 Mayıs 1336 (1920) günlü teline karşılık olup, 1 Haziran günlüdür. O sırada artık Sevr (Sèvres) antlaşmasının öldürücü hükümleri öğrenilmiştir ve o bakımdan hiçbir teredüde yer kalmamıştır.

Mustafa Kemal'in telinin ana kısımları aşağıdadır :

"Evvêlâ devlet ve milletimizin halâs ve selâmeti hakkında Garp devletlerinden hakikî bir muavenet ve insaf ümidi kalmadığı mütefekunaleyhtir. Memleketimizin âtisi Şark hudutlarımızın Ruslar ve âlem-i İslâma muttasıl olmasına mütevakkıf olduğu heyetimizce muhakkaktır. Bu ittisalin herhalde teminine cidden sarf-ı mesai edilecektir.

"Saniyen Bolşeviklerle siyaseten anlaşıp mütekebil hareket ve münasebatı tâyin etmezden evvel kat'î harekete geçmiyeceğiz. Böyle bir hareketin Bolşevikler tarafından nasıl telâkki olunacağı bile meç-

hulümüzdür. Zaten Bolşeviklerin bizden intizar edebileceği en büyük menfaat, yani hareketi askeriye kaidesini¹¹ kendi ihtiyarımızla onlara bahşettiğimizden ve bu münasebetle içine düşeceğimiz vaziyette rücu imkânı kalmadığını gösterdikten sonra, Bolşeviklerden bilmukabele istihsal-i menafi imkânı kalmaz. Sadece onların muti esiri oluruz. Alman seferine de böyle girmiş olduğumuzu daima tahattür etmekteyiz.

“Salisen münhasıran askerî nokta-i nazardan dahi Ermenistan seferini emin ve muvaffakiyetle neticelendirmek için diğer bir taraftan fiilen muavenet-i askeriye lâzım olduğu kanaatindeyiz. Eğer Azerbaycan veya Gürcistan taraflarından Ermeniler kuvvetle tazyik edilmezse yalnız bizim üç fırkamızla ve *az zamanda Ermenistan kuvvetlerini imha edecek kadar takip edebilmek muhakkak değildir*. İşte berveçh-i bâlâ üç nokta-i nazardan teklif-i âlileri tetkik edilmiştir. Bunlardan birinci madde zatı devletleriyle tamamen mutabık olduğumuzu irae eder. Diğer maddeler harekât-ı askeriye zamanının henüz hulûl etmemiş olduğunu tâyin eden esabı esasiyedir.”

Telde görüldüğü gibi Mustafa Kemal, Ermeni ordusunun yalnızca yenilmesini değil, yok edilmesini, bunun, uzun boylu vuruşmalar sonunda değil, kısa bir zamanda yapılmasını istemekte ve işe ancak bu amaca ulaşmak *muhakkak* görünürse girişilmesine razı olmaktadır. İmlediğimiz cümle bunu belirtir.

Bu tel, Mustafa Kemal'in ve onun sevkiyle hükûmetin ne kadar uzak görüşlü ve ihtiyatlı olduğunu gösterir. Ruslarla bir andlaşma imzalamadan ve onlarla karşılıklı durumumuz ve sınırlarımız tespit edilmeden, Batum'da askerleri bulunan Batı devletleriyle Kafkas'ta çarpışmanın Rusları üzerimizde bir türlü hakem yapacağını ve bundan sonra Türk - Rus durumunun 1914—18 savaşındaki Osmanlı-Alman durumuna benziyeceğini görmüş, bundan kaçınmayı gerekli bulmuş ve ona göre davranmıştır.

Özet olarak Temmuz 1920 de Batılı büyük devletler Batum'u boşalttıktan ve Ağustos 1920 de Uşak'ı alan Yunan ordusu artık bir dinlenme ve durgunluk devresine girdikten sonra, Eylül içinde Mustafa Kemal Ermenilerle savaşa karar verir ve bu işe hem diplomatik, hem de askerlik bakımından gayet iyi hazırlanılmış olarak girişilir.

¹¹ “Faidesini” olmalı.

Bu yön onun General Ali Fuat Cebesoy'un 14 Eylül 1920 günlü bir teline yazı ile verdiği karşılıkta görülür (s. 474). Orada denilmektedir ki :

“Ermenilerle müsait bir muharebe vermek ve Azerbaycanla ittisali emr-i vâki yapmak için Rusların muvafakatine rabt-ı hareket etmemek kararlarını ve talimatlarını verdik.”

Yukarıdaki yazılarımızı toplamak için şunları diyeceğiz :

1920 yılının Eylül - Aralık aylarında gelişmiş olan Türk - Ermeni savaşı gayet iyi hazırlanmış, tam zamanında girilmiş ve kesin bir başarı ile sonuçlanmış bir seferdir. Mustafa Kemal onun hazırlanmasında ve zamanının, bu deyiş caiz ise “eşref saatinin”, tesbitinde büyük bir isabet göstermiştir.

Savaşın askerlik bakımından yönetilmesi üzerinde de denilecek çok şey vardır; ancak elimizde bu işle ilgili belgeler olmadığından bunları sırf hâfızamıza dayanarak yazmak istemiyoruz.

1922 Ağustos ve Eylülünde gelişen Batıda'ki büyük Türk saldırısı her bakımdan nasıl Mustafa Kemal damgasını taşıyor ve bütün yönlerden nasıl bir şaheser ise iki yıl önce yapılan Doğuda'ki saldırı da bir çok bakımdan Mustafa Kemal damgasını taşır ve bir şaheserdir.

Genel olarak General Ali Fuat Cebesoy, yukarıda sözü geçen eserinde¹² Ankara hükümetinin, daha doğrusu Mustafa Kemal'in, Batı devletleri hakkındaki demin andığımız durumunu tenkit ederken Osmanlı barış şartlarının Batılı Büyük devletlerce tespit edildikleri San-Remo toplantısından önce ve sonraki durumu hiç gözününe getirmiyor.

Generalin düşüncelerinin ve onun Ankara'ca tutulan bekleme yoluna itirazlarının asıl önemli ve belirli olan kısımlarına geçmeden önce şu yönleri hatırlatalım :

Bilindiği gibi San-Remo'da Osmanlı barışının esasları kararlaştırılmıştı, ancak Ermenistan sınırlarının tespiti Amerika Cumhurbaşkanı Wilson (Woodrow Wilson)a bırakılmıştı.

20 Haziranda Batı devletleri Yunanistan'ı, San-Remo kararlarını Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine zorla kabul ettirmeğe memur ederler ve Yunan ordusu 22 Haziranda saldırıya başlayıp Trakya'yı ve Anadolu'da Balıkesir, Bursa ve daha sonraları

¹² S. 484, ilk bölek.

Uşak'ı içine alan kocaman bir bölgeyi ele geçirir. Bu saldırı, Millî hükümet kışkırtıcı hiçbir harekette bulunmadan, yalnızca Türk ulusunun haklarını ilân etmekle yetindiği sırada yapılmış, dünya halk efkârında ve Türklerin vicdanında bedavadan bir zulüm diye iz bırakmıştır. Kısmen de bu yüzden yavaş yavaş "Türk mazlûm. Avrupa ile Yunan zalimdir" duygusunun yerleşmesine yol açmıştır. Bu gibi duyguların kök salması doğrudan doğruya zafer kazandıramıyabilir, ancak zaferleri kolaylaştırdıkları tecrübe ile görülmüştür. İş böyle olacağına tersine olmuş olsaydı, yani az önce de dediğimiz gibi, bizim Ermenistan'a saldırmamızdan sonra Yunan bize saldırıp anılan başarıları kazanmış olsaydı, içerde ve dışarda mânevi durum büsbütün başka olurdu.

Yunan saldırısının başlarında 24 Haziran 1920 de İngiliz başbakanı Loyd Corc (Lloyd George) kamutayda, San - Remo kararlarını ve Millî hükümete karşı girişilen saldırının gerekçesini şu biçimde açıklamıştı: "... Bu, Türk olmayan bütün halkı, Türk egemenliğinden kurtarma siyasasıdır... Eğer Mustafa Kemal'in veya o tipten herhangi bir adamın bu siyasayı bozmasına göz yumarsak, Avrupa, görevinden korkakçasına kaçınmış olacaktır".

Batılı devletlerin Osmanlı hakkında verdikleri kararlar konusunu böylelikle gözden geçirdikten sonra Ermenistan seferinde tesir yapmış olan aşağıdaki başlıca dört âmil üzerinde duracağız. Bunlar :

- 1 — Bolşeviklerin bize ve Ermenilere karşı güttükleri siyasa,
- 2 — Batılı devletlerin Kafkas siyasası ve Batum'da bulunan işgal kuvvetleri.
- 3 — İngiliz - Rus münasebetleri.
- 4 — Amerika'nın Ermenistan mandası.

Mustafa Kemal, bu dört unsur da lehimize bir biçim almadan Ermenistan seferine razı olmamız ve bunların tümünün lehte buldukları kısa bir an içinde bu işe girişmiş ve onu çabucak bitirmiştir.

Bu dört konuyu sıra ile ele alacağız :

I. BOLŞEVİKLERİN BİZE VE ERMENİLERE KARŞI GÜTTÜKLERİ SİYASA

General Ali Fuat Cebesoy bu konuda Mustafa Kemal'in tuttuğu yol hakkında şu tenkitleri yürütmektedir (s. 484) :

“Ermenistan’a karşı yapacağımız hareketi, Ruslar’la kararlaştıracağımız müşareket şartlarına bırakmak doğru değildi. O tarihlerde emperyalistlere karşı istiklâlini kurtarmak için harbeden bir milletin Bolşeviklerin tabîî müttefikî olması lâzım gelirdi. Kaldı ki yine o tarihlerde Bolşevikler bütün ordularıyla Orta Avrupa’da harekete geçmek üzere hazırlanıyorlardı. Taşnak Ermenistan ile Menşevik Gürcistan’ı da birer düşman telâkki ediyorlardı. *Binaenaleyh Şark cephemizin doğrudan doğruya Bolşeviklerle emin bir irtibat tesis edebilmesi için yapacağı Ermenistan hareketinden memnun olmaları ihtimali de vardı.*”

Bu tenkidin genel incelemesine geçmeden önce iki yöne dikkati çekeceğim.

Birincisi, Mustafa Kemal’in K. Karabekir’e çektiği 1 Haziran 1920 günlü telde “Bolşeviklerle anlaşım müteakabil harekât ve münasebatı tâyin etmezden evvel kat’i harekete geçemeyiz. Böyle bir hareketin Bolşevikler tarafından nasıl telâkki olunacağı bile meçhuldür” denilmektedir. Bunun esas anlamı, Bolşeviklerle genel özde siyasal temas ve anlaşma olmadan ve karşılıklı davranışlarımız tespit edilmeden kat’i harekete geçemeyizdir. General Ali Fuat Cebesoy ise bu anlamı daraltmış ve “Ermenistan’a karşı yapacağımız hareketi, Ruslarla kararlaştıracağımız müşareket şartlarına bırakmak doğru değildir” demiştir. Mustafa Kemal’in ifadesi genel özdedir. General Ali Fuat Cebesoy ise bunu yalnız Ermenistan’la savaş işine münhasır mânasında almıştır ki, bu doğru değildir. Mustafa Kemal’in kastı devletin Doğu’da genel surette güvenidir ve bu güven sağlandıktan sonra Ermenistan işini çözmektir.

Aşağıda göreceğimiz gibi, Mustafa Kemal Ermenistan seferini Ruslarla anlaşarak yaptıramayınca onu, Rus murahhaslarının Londra’dan kovuldukları ve Rusların Lehistan’da yenildikleri, yani bize ses çıkaramıyacakları ve işimize karışamıyacakları bir anda yaptırmış, böylelikle büyük bir askerî başarıyı mümkün kılan siyasal bir durumun hasıl olmasını beklemeyi ve ondan vakit kaybetmeden faydalanmayı bilmiştir. Bunu da az sonra göreceğiz.

Demin andığımız yönlerin ikincisi şudur :

General Ali Fuat Cebesoy, işaretlediğimiz tenkitleri arasında şunu da der: “*Binaenaleyh Şark cephesimizin, doğrudan doğruya Bolşeviklerle emin bir irtibat tesis edebilmesi için yapacağı Ermenistan hareketinden (Bolşeviklerin) memnun olmaları ihtimali de vardı*”. Bu cümle birkaç

ay önce kurulmuş bir devletin mukadderatını bir "ihtimal" üzerine tehlikeye atmayı beğenmeğe varıyor. Atatürk bunu yapacak ve dayanaksız ihtimaller üzerine savaşa atılacak bir kimse değildi. Olaylar da ona hak vermiştir, çünkü Bolşevikler ne bizim Ermenilere çatmamızdan memnun olmuşlar, ne de Ermenistan'ın ortadan kalkıp ordularımızın kendi ordularıyla temasa gelmesini istemişlerdir, hattâ az sonra hatırlatacağımız gibi, bunun tam tersine olarak Doğu illerimizin bir kısmını, Van, Bitlis ve Muş'dan bazı parçaları Ermenilere vermemizi bile ileri sürmüşlerdir.

Az aşağıda Mustafa Kemal'in Ruslar hakkında Kâzım Karabekir'e yazdıklarının (1 Haziran 1920 teli, "saniyen" kısmı) ne derece isabetli olduğunu göreceğiz.

10 Ağustos 1920 de 5 milletlerarası antlaşma imzalanır. Bunların ikisi konumuzu ilgilendirmez¹⁸. Öbür üçü şunlardır: 1) Sevr Antlaşması; 2) İngiltere, Fransa ve İtalya arasında, Osmanlı ülkesindeki nüfuz bölgelerini tespit eden Üç Taraflı Anlaşma (Accord Tripartite); 3) Bolşevik - Taşnak Antlaşması.

Burada bu son antlaşma üzerinde duracağız. Bunun Sevr Antlaşması ve Üç Taraflı Anlaşma ile aynı günde imza edilmiş olmasını sırf bir tesadüf eseri diye kabul etmek imkânsızdır. Hiç şüphesiz Batılılar kâğıt üzerinde olsun Ermenilere nice ihsanlarda bulunurlarken Rusya da onlara bir şeyler veriyor görünmek istemiştir. Böylelikle Bolşevikler bir yandan Ermenilerin gönlünü alıp Erivan hükümetinin yalnız Batılılarla işbirliği yapmasını önlemeyi, öbür yandan da Ermenilere çok taraftarlık gösteren Avrupa ve Amerika işçi sınıflarıyla sosyalist partilerine hoş görünmeyi düşünmüşlerdir. Özet olarak General Ali Fuat Cebesoy'un dediğinin aksine olarak Bolşevikler, o an için olsun, "Taşnak Ermenistan'ı... bir düşman telâkki" etmemişlerdir, bilâkis onu kendilerine dost kılmak istemişlerdir.

Bu Bolşevik - Taşnak antlaşmasının metni ve bu yüzden Bolşeviklerle Türk hükümeti arasında yapılmış olan uzun tartışmalar Dışişleri Bakanlığı arşivinde vardır. Ruslar bu antlaşma ile Taşnak Ermenistan'a birtakım ekonomik yardım vaadinde bulunduktan başka, hemen bütün ahalisi Türk olan Nahcivan eyaletini ona bıraktı-

¹⁸ Biri Yunanistan'ın Büyük Devletlerle imzaladığı, Yunanistan'daki azlıkların durumunu ilgilendirir, öbürü de Lehistan'la Büyük Devletler arasında imzalanmıştır.

yorlardı. Böylelikle Şahtahtı - Erivan - Culfa demiryolu da Ermenilerin eline düşüyordu, ve Bolşevik işgali altında bulunan Azerbaycan'la Türkiye arasına yeni bir mâni giriyordu. Bütün bunlara karşılık Bolşevikler Ermeniler'den Türkiye ile aralarında gidip gelmeyi sağlamalarını ve hiç olmazsa gidiş gelişi engellememelerini bile istemişlerdi.

Bu antlaşmayı öğrenince Türk hükûmetinin Bolşeviklerden ilk istediği yön, Ermenilerle anlaşarak veya savaşarak arada gidiş gelişin sağlanması olmuştur. Bolşevikler ise Batı dünyasının Ermenilere çok önem verip ilgi gösterdiğini söylemekle yetinmiş ve o sırada birşey yapamayacakları karşılığını vermişlerdir.

Asıl dikkate değer bir yön de şudur ki, bu Bolşevik - Taşnak antlaşması yapıldığı vakit Batı devletleri Batum'u boşaltmışlardı, dolayısıyla artık o sırada onların Kafkas'ta ciddi bir iş görmeleri ve askerî harekete geçmeleri tehlikesi ortadan kalkmış, hiç olmazsa çok azalmıştı. Buna göre, bu Ermeni antlaşması içinde, Rusların ancak şu üç yönü düşünmüş olduklarını kabul etmek gerekir: 1) Ermenilere iyilik eder ve onları korur görünmekle Batı dünyasında kendi lehlerinde propaganda yapabilmek; 2) Türkiye ile Bolşevikleşmiş Azerbaycan arasında büyütülmüş ve Nahcivan'dan geçen yolları da eline almış bir Ermenistan'ı bir duvar gibi bulundurmak; 3) az aşağıda göreceğiz, kendilerinin yaptıkları veya yapar gördükleri gibi bizim de Ermenistan'a toprak vermemizi istiyebilecek duruma gelmek.

Bu son yön şöyle gelişmiştir: Ermenistan'a asıl kendi ülkesinin üçte birinden büyük olan Nahcivan eyaletini hediye eden Bolşevikler, Türklerin de ona bağışlarda bulunmalarını istemişlerdir. Moskova'ya giden Türk murahhasları, hariciye vekili Bekir Sami ve İktisat (sonra Adliye) vekili Yusuf Kemal (Tengirşen) Beylerle Rus murahhasları uzun görüşmelerden sonra bir metin hazırladılar (24 Ağustos 1920) ve Yusuf Kemal bunu Ankara'ya getirmek üzere az sonra yola çıkar.

Bundan bir gün önce Bekir Şami Beyle görüşen Rus dışişleri komiseri Çiçerin, Türkiye'nin de, Rusya'nın yaptığı gibi, Ermenilere Doğu Anadolu'da Van, Muş ve Bitlis bölgelerinde toprak ver-

mesini ister ve hazırlanan antlaşma ile ona bağlı yardımın ancak bu toprak bağışı yapılırsa gerçekleşeceğini söyler¹⁴.

Görüldüğü gibi, o devirde Türk - Bolşevik münasebetleri General Ali Fuat Cebesoy'un düşündüğü ve tasvir ettiğinden büsbütün başka özde idi.

Çiçerin'in bu isteği ileri sürdüğü günlerde Büyük Millet Meclisi Hükümetinin durumu çok ağırdı. Biz Ankara'da Çiçerin'in anılan

¹⁴ General Ali Fuat Cebesoy bütün bu resmî muhabereleleri hatırlamıyabilir, ancak Bolşeviklerin bize karşı takındıkları Ermeni koruyuculuğu durumunun özel yollardan açığa vurulan belirtilerini olsun biliyordu, çünkü bu belirtilerden birini Vatan gazetesinde çıkmakta olan hâtıralarının ikinci kısmında anlatmıştır (Vatan 4 Mart 1954 — Hâtıra sayı 19). Az aşağıda göreceğimiz bu yön de gösteriyor ki, General Ali Fuat Cebesoy'un kitap biçiminde çıkmış olan Hâtıralarının ilk kısmında ileri sürülmüş olan *Bolşevik-Taşnak düşmanlığı* Kâzım Karabekir'in Ermenistan'la savaşmak istediği Mayıs - Haziran 1920 aylarında pek varit değildi ve ona güvenerek siyasa yürütmek yanlış olurdu.

Şöyle ki, General Ali Fuat Cebesoy, andığımız 19 sayılı hâtırasında eski bahriye nazırı Cemal Paşa'nın Mustafa Kemal'e gönderdiği 11 Haziran 1920 günlü mektubun bazı kısımlarını almıştır. Orada şunlar da vardır :

"Onların (Rusların) fikrince Türkiye ile Rusya arasında katî bir ittifak muhedeşi imzalamak lâzımdır. Yalnız bir noktanın hallini lüzumlu görüyorlar. O da Ermenistan hududu meselesidir. Radek (Bolşevik ileri gelenlerindedir. 1937 "Temizleme"sinde Stalin tarafından 10 yıl hapse mahkûm ettirilecektir) diyor ki, Antanta'nın (Üçlü Anlaşma veya İtilâf-ı Müselles anlamındadır. Bu tâbir genel olarak İngiltere - Fransa - Rusya için kullanılırdı. Ancak burada İngiltere - Fransa-İtalya için kullanılmıştır) İngilizlerin tasallütlerinden kurtuluncaya kadar muvakkat bir Ermenistan yapalım. Bu suretle Avrupa'da bizim dostlarımız olan amele partisinin bize taarruz vesilesi bulmasını menetmiş oluruz. Ben bu mesele için hiçbir mütalâa dermeyan etmiyeceğim. Ancak Radek'in ifadelerinde şayan-ı iltifat ve tetkik pek çok siyasi noktalar mündemiç olduğuna kaniim. Göndereceğiniz sefirin bu babta sarîh ve katî bir talimatı haiz olması şarttır. Bu mesele hal olunuktan sonra Ruslar nihayete kadar bizimle beraber çalışmaya mecburdurlar. Hattâ yine Radek diyor ki, canım siz Ermeni meselesini halletmemiş olsanız da biz sizinle çalışmaya ve size yardım etmeye mecburuz. Ancak Ermeni meselesini hallederseniz yapacağımız yardımların kuvvet ve ehemmiyeti yüz misli artar."

Cemal Paşa'nın bu mektubu üzerinde kesin bir şey söyleyecek durumda olmakla birlikte, hatırimda kaldığına göre, anılan metup Temmuz sonlarında Ankara'ya varmıştı. O, özel bir vasıta (Cemal Paşa) kullanılarak Bolşevik partisinin tanınmış bir gazetecisinin gûya özel düşüncesini kapsıyordu, ancak resmî ağızların ifadelerini teyit etmesi bakımından önemli idi. Şunu da ekliyelim ki, Rusların bize yapmış oldukları yardımlar o günkü duruma göre küçümsenecek şeyler olmamakla birlikte, yüz misli ile ifade edilecek bir artış veya azalışa tahammülleri olacak çapta değillerdi.

sözleriyle Uşak'ın Yunan eline düşüşünü, yani Ege'deki düşmanın yaylada epeyce ilerleyip oraya yerleştiğini hemen aynı zamanda öğrenmiştik. Her yandan böyle sıkışık bir duruma düşüldüğü sırada Meclis ve hükümet çevrelerinde bazı zaaf ve korku belirtileri olmuş, ancak Mustafa Kemal, bizim Misak-ı Millî sınırlarından ve hele elimizde bulunan topraklardan fedakârlık edemeyeceğimizi metin bir dille söyleyerek bu işi kesin olarak önlemiştir. Telleşmelerin güçlüğü ve çok uzun sürmesi Bekir Sami Beyle haberleşmeyi uzattığından, Meclisin bu işteki kesin red kararı 21 Ekim 1920 de Bekir Sami Bey'e tellenebilmiştir. Meclisin aldığı durum üzerine o sıralarda Şark cephesi karargâhına gelmiş olan Rus büyük elçisi Budu Mdivani, Ermenilere Türkiye'den toprak vermek sorumlunun sırf bir yanlışlık eseri olduğunu söylemiştir.

Topraklarımızdan Ermenilere parçalar vermek yönünü reddettiğimiz vakit henüz Kars alınmamıştı ve yalnız Sarıkamış'ı kaybetmiş olan Ermeni ordusu pek sarsılmamış olarak karşımızda duruyordu. Bu metin karşılıktan sonra Kars'ı almamız Ruslar üzerinde başka bir tesir yapmıştır.

Hatırlarda olduğu gibi, Türk - Rus Dostluk Antlaşması birinci İnönü vuruşmasından (9 - 10 Ocak 1921) ve Millî hükümetin de davetli bulunduğu Londra Konferansından (21 Şubat - 12 Mart 1921) sonra *siyasal özde olan İngiliz-Rus ticaret antlaşmasıyla aynı günde, 16 Mart 1921 de imzalanacaktır. Eğer zaaf gösterilip Ağustos 1920 de Ruslarca ileri sürülen Ermenistan'a toprak verme işi kabul edilseydi ne olurdu? Bunu tahmine çalışacak değiliz.*

Red edilen bu Rus isteğinden epey sonra Ankara'ya gelmiş olan Rus büyük elçisi Budu Mdivani, iki İnönü vuruşmasının, Londra'ya çağırılmamızın ve bu durumun Rusya'da doğurmuş olduğu kaygıların tesiri altında olarak biteviye dostluk ve yakınlıktan bahsediyordu. Bir görüşmemiz sırasında Rusya'nın Ermenistan lehinde Doğu Anadolu'nun bir kısmını istemekle az kalsın bu münasebetleri onarılamiyacak biçimde bozmak üzere bulunmuş olduğunu kendisine hatırlattım. Mdivani şunları dedi: Siz Ermenilere bizim istediğimiz toprakları verdiniz mi? —Hayır— Buna rağmen dostluk antlaşması imza edilmedi ve yardım yapılmadı mı? —Evet—. Biz o vakit Batı dünyasında propagandalarımızı yürütebilmek için sizden Ermeniler lehinde toprak istedik, ve bu sayede propagandamızı

yürüttük. Siz de istenilen yerleri vermediğiniz için bir şey kaybetmiş olmadınız. Biz hiçbir vakit gerçekten o toprakları vermenizi düşünmedik ve istemedik.

Çok sonra 1934 yılında Mdivani ile olan bu görüşmeyi Atatürk'e anlattığım vakit o, şu yolda bir düşünce ileri sürmüştü: "Farz-ı muhal olarak biz bu yerleri Ermenilere verseydik ne olacaktı? Şimdi oraları Ermenistan'la birlikte Rusya'nın bir parçası olurdu ve Ruslar Ermenistan'ı istilâ için en sıkışık bir zamanımızı, meselâ Sakarya muharebesi sıralarını seçerlerdi". Esasen sırf propaganda için ileri sürülen bir istek bu kadar ciddiyet ve kesinlikle yapılmaz, işin esası az çok karşı tarafa duyurulur. Herhalde biz o sırada Ruslara uyaydık pek çok şey aleyhimize değiştirdi.

Yukarıda anlattığımız olayların bir kısmını ilk olarak 1934 te basılmış olan "Türkiye Devletinin Dış Siyaseti" adlı eserimizde daha çok özet olarak anmıştık. General Ali Fuat Cebesoy, adı geçen eserinde Mustafa Kemal'in bu yönleri tespit eden 14 Eylül 1336 (1920) günlü yazısını olduğu gibi koymuştur (s. 472 - 475). Orada Rusya'nın bize karşı aksi durumu, yurdumuz içindeki Bolşevik propagandası dahil, açıkça ve bütün ayrıntularıyla anlatılmaktadır. Buna rağmen General bu bilgilerle tamamiyle zıt olarak eserinin s. 484 ünde daha yukarıda andığımız Rusya'nın Ermenistanla savaşımızı hoş görebileceği gibi mütalâaları serdetmektedir.

Mustafa Kemal'in Karabekir'e çektiği, yukarıda görülen ı Haziran 1336 (1920) günlü telin "saniyen" diye başlayan kısmının sonundaki "...ve bu münasebetle içine düşeceğimiz vaziyette rücu imkânı kalmadığını gösterdikten sonra, Bolşeviklerden bilmukabele istihsal-i menafi imkânı kalmaz. Sadece onların muti esiri oluruz. Alman seferine de böyle girmiş olduğumuzu daima tahattur ediyoruz" sözlerinin ifade ettikleri siyaset, Kuvay-ı Milliye devrinde ve ondan da sonra hükûmetin bir düsturu ve bir çok başarısının sırrı olmuştur.

Üzerinde durduğumuz Ermenistan'la savaş olayında biz, Kâzım Karabekir'in istediği gibi, Mayıs veya Haziran 1920 de, Batı devletlerinin birlikleri henüz Batum'da iken Ermenilere çatmış olsaydık ve bu birlikler Ermenilerle işbirliği yapsalardı, o vakit Bolşevikler Kafkasya'da iki tarafa fakat en çok bize her istediklerini kabul ettirebilecek bir hakem durumuna geçmiş olurlardı.

Mustafa Kemal'in demin andığımız 1 Haziran günlü telinin "salisen" diye başlayan kısmında, ayrıca bir yardım görülmezse Şark cephesindeki üç fırka ile Ermenilerin çabuk ezilmesinin ve bu kuvvetlerin yok edilebilecek ölçüde yakından kovalanmasının muhakkak olmadığı belirtilmektedir. Gerçi Ermeniler yalnız bu üç tümenle kesin olarak yenilmiş ve bırakışma ile barış dilemek zorunda kalmışlardır. Bundaki âmiller arasında, Ermeni başkomutanlığının Kars kalesinin ilerisinde, onun 600 topundan faydalanamayacağı bir yerde büyük bir vuruşmayı kabul etmesi, ondan sonra Türk ordusu bu kaleyi çevirmeye başlayınca oradaki Ermeni askerlerinin kaçışıp o koca kalenin bedavadan elimize düşmüş olması vardır. Mustafa Kemal ise bu gibi beklenilmesi makul olmayan iyi talihleri hesaba katarak önemli işlere girişecek bir adam değildi.

2. BATILI DEVLETLERİN KAFKAS SİYASASI VE BATUM'DAKİ İŞGAL KUVVETLERİ

Batı devletlerinin 1919 ve 1920 yıllarında Kafkas ve daha genel olarak Rus siyasasının birtakım bocalamalar geçirdiği bilinmektedir.¹⁵

Bu yıllarda savaş bakanı Çörçil başta olmak üzere bir kısım İngiliz bakanları Batılı bir ordunun yardımıyla Kolçak veya Denikin gibi Çarcı amiral ve generallerden birinin Moskova'yı kolaylıkla alıp oraya yerleşebileceğini iddia etmekte idirler. Onlar bu gibi generallerin başarısızlığını kısmen olsun onları desteklemekte gösterilen tereddütlere ve siyasal bocalamalara atfediyorlardı¹⁶.

İngiltere başbakanı Loyd Corc (Lloyd George) ise, tâ baştan, Bolşeviklerle şu veya bu biçimde anlaşmaya ve böylelikle onları Türklerden ve genel olarak Doğu uluslarından ayırmaya taraftar olmuştur.

Paris konferansı sırasında, 12 Ocak 1919 da, Mareşal Foş¹⁷ Almanlarla barışıp Bolşevikler aleyhine yürümeği önerdiği vakit,

¹⁵ Bu siyasa, İngiltere bakımından, en iyi, o sırada savaş bakanı olan Winston Churchill'in "La Crise Mondiale" c. IV ünden ve Rusya bakımından da eski dışişleri bakanı. P. Milioukof'un "La Politique Extérieure des Soviets" adlı eserinden takip edilebilir.

¹⁶ Bk. Churchill, anılan eser, s. 235 v.d.

¹⁷ Foch. savaşın son aylarında Batı cephesinde Fransız ve İngiliz ordularının fiilî başkomutanı.

önce Amerika Cumhurbaşkanı Vilson, sonra da Loyd Corc bunun aleyhinde bulunup Bolşeviklerle görüşme yolunu daha uygun bulmuşlardı ¹⁸.

İngiltere'nin ve az çok da öbür Batılı devletlerin Rus siyaseti bu iki kutup arasında bocalıyacaktır.

Kafkas işinde de durum aynıdır. 26 Ocak 1919 da İngiltere İmparatorluk genel kurmay başkanı Mareşal Vilson (c. II, s. 167) Batum - Bakû - Krasnovodsk - Merv çizgisi boyunca kuvvetli biçimde tutunmak düşüncesinde olduğunu ve bu yönü Çörçil'in Loyd Corc'a yazdığını ¹⁹, başbakanın ise bütün bu yerlerden hattâ İstanbul ve Suriye'den çekilmek istediğini açıklamaktadır.

Çarcı Amiral Kolçak'ın büyük başarılar gösterdiği ve Rusya'ya egemen olacağı sanıldığı 1919 ilkbaharında Batılı büyük devletler onu resmen tanımak için bir takım şartlar ileri sürmüşlerdi, bunların beşincisi şu idi ²⁰:

"Eğer bir yandan Rusya, öbür yandan Estonya, Lettonya, Litvanya, Kafkas ve Hazer, aşırı ülkeleri arasındaki münasebetlerin çözülme biçimi çabuk yapılacak bir anlaşma yolu ile elde edilemezse bu iş Cemiyet-i Akvam'la danışmakla ve onun yardımıyla elde edilecektir. Bu oluncaya kadar da Rusya hükümeti bu ülkeleri muhtar saymayı ve onların fiilî hükümetleriyle bağlaşıklık hükümetler arasında var olmuş olan münasebetleri tasvip etmeyi kabul eder."

Bu madde Baltık ve Kafkas devletleriyle Türkistan'ın muhtarlık ve bağımsızlığının Ruslarca tanınmasını istemeye varıyordu ve Çörçil siyasetinin bir tecellisi sayılabilir.

Yine 1919 yılında Mayıs ayında, İngilizler Kafkas işgalini İtalyanlara devretmeyi düşünürler ve bir İtalyan deniz ve kara heyeti oraya doğru yola bile çıkar. Ancak Haziran ayında Roma'da işbaşına geçen Nitti hükümeti bu işten vazgeçer ²¹. Kafkas'ı boşaltıp İtalyanlara devretmek isteği de Loyd Corc siyasetinin bir tecellisi idi ve doğrudan doğruya İngiltere'ye yük olmadan Rusya ile Türkiye ve İran arasına bir İtalyan duvarı dikmek amacını güdüyordu.

¹⁸ Milioukof: "La Politique Extérieure des Soviets", s. 47.

¹⁹ Field, - Marshal Sir Henry Wilson'un Sir C. E. Callwell tarafından toplanmış olan "His Life and Diaries" adlı, çoğu Mareşalin eliyle yazılmış notlarından ibaret olan hâtıratı.

²⁰ Bk. Churchill, La Crise Mondiale, c. IV, s. 238.

²¹ Bk. Milioukof: Anılan eser, s. 62 ve Sir Henry Wilson, c. II, s. 188, 193, 197.

Bu iki kutup arasında bocalama siyaseti daha uzun zaman sürecektir; Batılı Büyük devletlerin Temmuz 1920 de Batum'u boşaltmalarına kadar her an onların Kafkas bölgesinde olsun saldırgan siyasetlerinin tekrar canlanması ihtimali vardı. Hele bu siyaset, Avrupa ve Amerika'da mazlûm sayılan Ermenileri korumak gibi bir bahane bulunca bu işi daha kolaylıkla yapılabiliirdi.

Batum'un Ermenistan işi bakımından önemini daha başka bir yönden ele alalım.

Batı dünyasında ve en çok İngiltere ile Amerika'da Ermenilerin korunulması yolunda âdeta halk kütlelerinin ruhlarına kadar sinmiş bir istek vardı ve bu, sık sık tepkiler gösteriyordu. Buna karşılık devlet adamlarının veya kamutayların çokluğu düşman bir Türkiye ile düşman bir Rusya arasına sıkışmış, toprak ve maden bakımından yoksul bir ülkeyi korunmanın güçlüğüne, bu işe girilirse de katlanılacak masrafi denkleştirecek bir kazanç elde edilemeyeceğini anlıyorlardı.

Yukarıda adı geçmiş olan Amerikalı General Harbord da Kafkas berisi ülkelerle birlikte Anadolu ve İstanbul üzerinde toptan bir manda alınılmadan Amerika'nın yalnız Ermenistan mandasını kabul etmesi aleyhine rapor vermişti.

Batı dünyasının Ermenistan siyaseti da bu iki zıt istek ve düşünce arasında bocalamış ve 1920 yılı Temmuzunda İngiliz - Fransız ve İtalyan birlikleri Batum'dan çekilinceye kadar hangi düşüncenin üstün geleceği kesin olarak belli olmamıştır. Bu yolda ileride isabeti veya isabetsizliği görülebilecek tahminler yapılabiliirdi, ancak yeni kurulmuş ve henüz kimse tarafından tanınmamış olan Türk Milli hükümetinin mukadderatıyla bu gibi tahminlere dayanılarak oynanılmazdı.

İngiltere'de Batum'u boşaltmak isteği gitgide kuvvet bulmakla birlikte, bu limandaki İngiliz işyer ve subaylarının bir çoğu bu boşaltmanın aleyhinde çalışıyorlardı; boşaltmayı önlemenin en iyi çaresi de hiç şüphesiz Batılı birlikler daha Batum'da iken bir Türk - Ermeni savaşının çıkmasıydı. Bu çıkar çıkmaz Batum behemahal Ermenilere yardım için bir üs olacak, oraya yeni yeni kuvvetler gelecek ve belki de Ermenistan'a yalnız silâh ve cephane ile değil, askerce de yardım edilecekti. Halbuki Batum bir kere boşaltıldıktan sonra onun yeniden işgali pek az muhtemeldi.

Mustafa Kemal'in yukarıda andığımız (s. 81) General Har-

bord'a verdiği andıçta İngiliz kışkırtmaları üzerinde durması (6 işaretli bölek) bu gibi istek ve olaylarla ilgilidir.

Batum'un boşaltılıp boşaltılmaması konusunda İngiltere'de çarpışan cereyanları, İngiliz bakanlar kurulu ve bağlaşık devlet adamları toplantılarında söylenen sözlerden de anlıyabiliriz. İmparatorluk genel kurmay başkanı Mareşal Vilson'un notları bu konuda epey bilgi vermektedir. Kamutay'daki sorular ve basın yayınları da bu bilgileri bütünler.

Erzurum kongresi Misak-ı Milli'nin esaslarını vaz etmiş, bir hükümet nüvesi olabilecek olan bir Heyet-i Temsiliye seçmiş ve 7 Ağustos 1919 da dağılmıştı. Mustafa Kemal Erzurum'a geldikten sonra da oradaki silâh depolarından silâh ve cephane alıp İstanbul'a veya Ermenistan'a taşımak İngilizler için imkânsız olmuştu.

İngiliz bakanları bu durumu 2 Eylül 1919 günlü toplantılarında incelerken söylenilenleri Mareşal Vilson şöyle not etmiştir²² :

"Biz Kafkasya'yı boşalttıktan sonra Ermenistan'da yapılacak olan toptan öldürmeler üzerinde tartıştık. Körzon²³ orada bir tugay bırakmamıza taraftarlık etti. Milner²⁴ de öyle yaptı. Ancak Bonar Law²⁵, Montegü²⁶, Austen²⁷ ve ben buna karşın olduk. Ondan sonra Ermenistan'da toptan öldürmeleri durdurmak için Klemanso'nun²⁸ İskenderun'a 12.000 kişi gönderme önergesi üzerinde tartıştık. Körzon'la ben bu önergeyi inanılmayacak kadar hayalî (fantastic) diye vasıflandırdık. Ben anlattım ki bu iş 12.000 Fransızın yapabileceği bir askerî hareket değildir, İskenderun'dan Erzurum'a kadar demiryolundan faydalanarak veya yaya olarak 450 mil (700 Klm. kadar) yol vardır, ve hükümetçe (İngiliz hükümetince) kabul olunan şu önergeyi yaptım: Fransızların göndermek istediği 12.000 kişiyi kabul edelim, Batum'la demiryolunu onlara açalım, bütün taşıt imkânlarımızı verelim ve her bakımdan bu 12.000 kişinin Er-

²² Yukarıda anılan eser, c. II, s. 211.

²³ Dışişleri Bakanı Lord Curzon of Kedleston.

²⁴ Alfred Viscount Milner, sömürgeler bakanı.

²⁵ Andrew Bonar Law. Has Mühür Bakanı, Kamutay'da hükümet temsilcisi.

²⁶ Hindistan Bakanı Montagu.

²⁷ Austen Chamberlain, Maliye bakanı.

²⁸ Fransız başbakanı Georges Clemenceau.

zurum'a varmasını kolaylaştıralım²⁹. Bu kabul edildi, Kürzon da buna göre Balfur'a³⁰ tel çekecektir."

15 Ocak 1920 de Mareşal Vilson Paris'e çağırılır ve orada yapılan "Yüksek Meclis" in toplantısı dolayısıyla şunları yazar (c. II, s. 223) :

"Burada tam bir karmakarışıklık var. "Frok" lar³¹ bir hafta çalışmışlar ve bir iş görememişler. Şimdi Kürzon, Batum - Bakû çizgisini tutmak istiyor ve Montegü onu destekliyor. İstanbul için de bir karara varılmamış..."

Aynı toplantıda İngiltere birinci deniz lordu³², Denikin'in³³ Hazer denizindeki gemilerini ele geçirmek için İngiliz gemicilerinin gönderilmesini ileri sürer, çünkü artık tayfaların Denikin'e bağlılıklarına güvenilemez olmuştur. Ancak bunun yapılabilmesi Batum-Bakû yolunun güvenle elde tutulmasına bağlıdır. Mareşal Vilson bunun İngiliz askerlerince yapılmasına kesin olarak karşılık gösterir: bunun için, Kafkasya'da iki ve İstanbul'da da (yedek) bir tümen bulundurmak gerekir, der. Ancak bir karara varılmaz. Loyd Corc da toplantıların birinde: eğer Lenin³⁴ kendi haline bırakılırsa ne Gürcistan'a, ne Azerbaycan'a, ne Lehistan'a ne de Romanya'ya çatmayacağını söyler. Mareşal Vilson ise tam aksini iddia eder.

19 Ocak 1920 toplantısı için aynı Mareşal şunları yazar (c. II, s. 224).

"Klemanso başkanlık ediyor³⁵, Loyd Corc, Walter Long³⁶

²⁹ İngilizlerce bunların Batum - Kars - Sarıkamış demiryolu üzerinden Erzurum'a gönderilmesi düşünülmüştür. Gerçektense Fransızların, bir bakımdan olsun istedikleri, o sırada Suriye ve Kilikya İngiliz işgali altında bulunduğundan ve bunlar oradan çekilmek üzere olduklarından, bu çekilişi çabuklaştırmak ve sağlamlaştırmak olmalıdır. İskenderun yolunu o yüzden ileri sürmüşlerdir.

³⁰ Arthur James 1. Earl Balfour, Has Meclis başkanı, Paris konferansında ikinci İngiliz murahhası.

³¹ "Frock". Mareşal Vilson "Conseil Suprême" üyelerine (barış işinde son söz sahibi olan bağlaşıklar arası yüksek meclis) bu lâkabı takmıştı. Elbise, çocuk entarisi gibi anlamları olduğu gibi bizim frak dediğimiz elbiseye de denir.

³² İngiliz donanmalarının genel başkomutanı Amiral Beatty.

³³ Batı devletlerinden yardım görerek Bolşeviklerle savaşıyor ve o sıralarda bozulmuş olan Çarcı Rus generali.

³⁴ Rusya'da komünistliği yerleştiren önder; o sırada Rus başbakanı.

³⁵ Fransız başbakanı Georges Clemenceau; bir gün sonra çekilecektir.

³⁶ Long (Walter Hume); o sırada deniz bakanı.

Winston³⁷, Beatty³⁸, Ben, Foş³⁹, Nitti⁴⁰ ve saire. Kafkas üzerinde konuştuk. Gürcistan ve Azerbaycan'ın silâhlendirilmesi üzerinde düşüncem soruldu. Hazer denizi egemenliği elimizde olmadıkça buna tamamiyle karşınım, bu egemenlik de iki tümenin kullanılmasına bağlı olduğundan, bu ise imkânsız bulunduğundan, anılan silâhlendirmaya karşınım dedim, çünkü eğer Denikin düşerse Bolşevikler herhalde Bakû'yu alırlar ve bütün silâhlar Bolşeviklere armağan edilmiş olur. Foş benimle oldu. Bunun üzerine "Froklar" Gürcü ve Azeri temsilcilerini çağırtdılar. . . Onlar da Loyd Corc'un düşüncesinin lehine ve Winston'unkinin aleyhine olarak bir Çarcı olan Denikin'den korktuklarını ve nefret ettiklerini söylediler.

"...Biz (asker ve denizci centilmenler) toplantıdan çıkarıldık ve "Froklar" Gürcü, Azerbaycan'lı ve Ermenileri silâhlendirmaya ve beslemeye karar verirler. Foş'la ben miktar üzerine mütalâamızı bildireceğiz."

Şubat 1920 de yine bu konu üzerinde İngiliz bakanları arasında tartışılır. 12 Şubatta Mareşal Vilson'un notlarında şunlar vardır (c. II, s. 221) :

"Loyd Corc'la birlikte Paris'te bulunan Körzon, Gürcistan'la Azerbaycan hakkında ve onları desteklemek gerektiği konusunda (Londra'ya) gülünç bir tel çekmiştir. Tam o sırada ben de Batum'daki tugayımızın geri alınması için yazmak üzere idim. Dışişleri bakanlığında bir toplantı oldu ve Hindistan'ın korunulması için bu ileri hatlarda durmamızın imkânsızlığını harita üzerinde açıkladım. Gösterdim ki Palestin - Musul - Burucird hattı, (tutulması) mümkün olan tek hattır ve siyasamızı ona uydurmalıyız. Paris'teki delilerin daha dün onları fiilî (de facto) hükûmetlerini tanımış olmalarına rağmen Gürcistan ve Azerbaycan'ın Bolşevikleşecekleri tamamiyle doğrudur. Körzon'un, savaş bakanlığı ile danışmadan İran'la az önce yaptığı anlaşmaya rağmen bu ülkeden çıkacağımız da doğrudur. Bütün bunlar komitece⁴¹ kabul edilip Körzon'a tellendi. (Bu

³⁷ Winston Churchill; o sırada savaş bakanı.

³⁸ Beatty (Amiral David); birinci deniz Lordu.

³⁹ Fransız mareşali ve bağlaşık orduları başkomutanı Foch.

⁴⁰ İtalyan başbakanı.

⁴¹ İngiliz bakanlar kurulunun bir kısım üyeleriyle ordu ve donanma başındakileri kapsayan "Savaş Komitesi".

iki telimiz, Körzon'a ve Paris'te bulunan "Froklar"a, üzerinde düşünülecek bir konu verecektir."

16 Mart 1920 de İngiltere, bilinen şartlar altında İstanbul'u resmen de işgale kalkıştığı sırada Batum'daki birliklerinin çoğunu oradan çeker ve bir tugay yerine orada yalnız iki tabur bırakır. Onun çektiği kuvvetler yerine Fransız ve İtalyanlar oraya kuvvet gönderirler, yani Batum'daki Batılı kuvvetler pek azalmış olmaz.

Nisan 1920 sonlarında Batılı devletler San-Remo'da toplandıkları sırada Osmanlı işini de kâğıt üzerinde bir sonuca bağlarlar. Orada Ermenistan'a kuvvet göndermemeğe, ancak Ermenileri silâhlandırmaya karar verilir. Mareşal Vilson 20 Nisan toplantısı için sunuları yazar (c. II, s. 233) :

"Konu: Türkiye. Nitti açtı ve Loyd Corc dedi ki, bu sabah üç devletten hiçbirinin Ermenistan'a bir tabur bile göndermemelerine, Türklerle savaşmaları için Ermenilerin silâhlandırılmasına karar verilmiştir; eğer Ermeni dâvası haklı ise ve eğer Ermeniler yeter güçte iseler kazanacaklardır; eğer değilse kurtarılmaya değmezler (Worh saving) — [Not —Artık burada azlıkların korunulması, küçük devletlerin, ulusların kendi mukadderatını tâyin etmek hakkı, Türklerin insaniyetsizliği (brutality), Müslümanlarca toptan öldürülen zavallı Hıristiyanlar hiç anılmamıştır]. Kötü bir alay olan (cynical) bu itirafa Milleran⁴² da katıldı...

"Körzon, eğer meselâ şimdi Türklerin elinde olan Erzurum, onu ele geçirmekten tamamiyle âciz bulunan Ermenilere verilirse, veya Ermenistan'a denize bir çıkış verilir ve bunu filen sağlayacak durumda değilse, Türkiye ile Ermenistan sınırları nasıl çizilebilir diyerek sağduyu ile konuştu. Ben (Mareşal Vilson) kendisi silâhsız olan bir Ermenistan'ın tamamiyle silâhlanmış bir Türkiye ve yeniden silâhlanmış bir Azerbaycan karşısında nasıl durabilir? diye sordum. Bu gibi sorular "Froklar"a fazla geldiğinden Nitti toplantıyı kapattı. Foş ve ben kolkola tepeden aşağı indik; bu toplantının şimdiye kadar yapılmış olanların en acınılacağı olduğunda düşünce birliğinde bulunduk. Mareşal'in ⁴³ dediği gibi, "iki paralık politika" utanılacak bir gösteri oldu."

⁴² Yeni Fransız başbakanı Alexandre Millerand.

⁴³ Mareşal Foch'un sözü: "La politique à deux sous".

Yine San - Remo'da yapılan 22 Nisan toplantısında Batum'daki iki İngiliz tarburunun çekilip çekilmemesi üzerinde uzun tartışılır. Foş, Vilson ve Badoglio'nun ⁴⁴ orada iki tümen bulundurmak gerektiğini ileri sürmeleri üzerine siyasal kimseler duruksarlar.

23 Nisan toplantısında konuşulanları Mareşal Vilson şöyle anlatır (c. II, s. 255).

"Erzurum'un Ermenilere verilip verilmeyeceği konusu bütün bir toplantıyı aldı. Biz askerler Ermenilerin orayı hem almaktan hem de alıkoymaktan âciz olduklarını söyleyerek aleyhte bulunduk. Bunun üzerine Batum için iki tümene ait kâğıdımızı ortaya koyup tartışmayı açtık; bu, Körzon ve Bertölo ⁴⁵ için tam bir nakavt (knock-out) oldu. O gün daha sonra "Froklar" yeniden Batum konusu üzerinde tartışır ve şu akıllıca sonuca varırlar: Miln ⁴⁶ ve dö Robek'e ⁴⁷ uygun gördükleri anda oradan çekilmek iznini vermek. Ben derhal bunu Miln'e telledim.

"Öğle üzeri "Froklar" Erzurum hakkında şahane bir vuruşmaya (battle - royal) giriştiler ve bu ertesi sabah yeniden başlamak üzere akşam 7 de durduruldu..."

Ertesi günkü 24 Nisan toplantısı için Mareşal şunları yazar (c. II, s. 235) :

"Bu sabah "Froklar" Erzurum hakkında hiçbir anlaşmaya varmaya muktedir olmadıkları için Milleran'ın önermesi üzerine işi Başkan Vilson'a ⁴⁸ sunmayı kabul ettiler. Bunun daha birkaç hafta kaybetmek gibi değer biçilmez bir faydası vardır. Bundan başka büyük dostları Başkana ⁴⁹ koltuk vermiş olmayı (kazanmayı=carting) kuvvetle umuyorlar. Benim inanıma göre o, bu görevi kabul edecek, Erzurum'u Ermenilere verecek ve onların bu kenti almaları ve korunulmaları için "Froklar"a buyrukta bulunacaktır."

⁴⁴ İtalyan Generali sonra Mareşali Badoglio .

⁴⁵ Philippe Berthelot, Fransa dışişleri Bakanlığında genel sekreter. Türk düşmanı diye tanınmıştı. Loyd Corc'dan gördüğü ailevi bir iyilik onu ayrıca İngiliz başbakanının minnetarı ve pek çok işte yardımcı kılmıştır.

⁴⁶ General Sir George Milne, İstanbul'da İngiliz komutanı. Karadeniz ve Kafkas'taki İngiliz kuvvetleri de ona tabi idi.

⁴⁷ Amiral de Robeck. İstanbul'da İngiliz komiseri. 18 Mart 1915 de Çanakale'de yenilen amiral.

⁴⁸ Amerika Cumhurbaşkanı Woodrow Wilson.

⁴⁹ Amerika Cumhurbaşkanına.

Ancak gerekli bulunca Batum'dan çekilmek yetkisinin General Miln'le Amiral Dö Robek'e verilmesinden birkaç gün sonra bu yetki onlardan geri alınır, Mayıs 1920 başlarında toplanan bir İngiliz bakanlar kurulu için Mareşal Vilson şunları not etmiştir (c. II, s. 236):

“Körzon beni tiksindiren uzun boylu saçmalardan sonra iki taburumuzun şimdilik orada (Batum'da) kalmalarına hükûmeti razı etti. Vinston (Çörçil) mücadele etmedi. Ben ettim, ancak yenildim (overruled).”

Bu yoldaki mücadele devam ededurur. 17 Haziran 1920 de bir bakanlar toplantısında iş yeniden konuşulur, General Miln'in Batum'daki kuvveti geri çekmek isteğine rağmen hükûmet buna razı olmaz (Mareşal Vilson, c. II, s. 244).

Batum, Kafkas ve Doğu Anadolu durum ve olaylarının İngiltere hükûmetince nasıl görüldüğünü ve ele alındığını içeriden belirten İngiliz genel kurmay başkanının notlarını yukarıda andık. Daha önce de dediğimiz gibi, Batum'daki İngiliz kuvvetinin bir kısmı Mart 1920 başında İstanbul'un aynı ayın 16 sında yapılacak olan işgali için oradan alınması dolayısıyla bu kuvvet iki tabura inmişti. Ancak orada Fransız ve İtalyan birlikleri de vardı ve bunların tümü hatırı sayılır bir kuvvetti. İngilizler Batum'dan çekilince öbür iki devlet de çekileceklerdi. Merkezde ve üst kademelerde bulunan komutanların bir an önce Batum'dan çekilmek istemeleri oradaki kuvveti bir Bolşevik saldırısına dayanabilecek güçte saymadıklarındandı. Asker olmayan ve Batum'da kalınılmasını isteyen bakanların çoğu ise iki türlü düşüncenin tesiri altındaydılar: 1) Kafkasya'da bulundurulacak bir kuvvet Hindistan'a ve İran'a saldıracak bir orduyu yandan tehdit eder, bu iki ülkeyi böylelikle korur ve Bolşevikler Batum'daki kuvvete çatmadan İran'la Hindistan'ı tehdit edemezler; 2) Batum'da kuvvet bulundurmamak Kafkas ve Doğu Anadolu işlerine karışmak ve onlar üzerinde tesirde bulunmak imkânını verir ve bu arada Gürcistan'la Ermenistan'ın bağımsızlığını korumaya yardım eder.

Bir çok İngiliz devlet adamı da bunun için veya bu bahane ile Batum'da kalmak istiyorlardı. Onlara göre eğer Türkler, Ermenilere saldırırlarsa İngiltere, Avrupa ve Amerika halk efkârında hasıl olacak olan tepki, Batum'da üç büyük devletin birlikleri bulundukça, savaş gereçleri göndererek ve hattâ asker yolluyarak Ermenistan'ın

yardıma gidilmesini mecburi kılar ve o sayede Kafkasya'yı boşaltmamak isteği "emperyalist" düşüncelere değil, bütün Batı dünyasının vicdanına uymak isteğine hamledilebilir.

İngiltere'de bu iş üzerinde ayrıca iki düşünce çarpışmaktaydı. Askerler: pek güzel, Batum'da kalalım, ancak bunun için iki tümen ister, yoksa oradan çekilmeliyiz, diyorlardı. Tutumsal durum ve ordunun terhis edilmiş bulunması dolayısıyla bu kadara gitmek istemeyenler ise Bolşevikler Ermenistan'ı ele geçirmedikçe Batum'da nispeten ufak Batı birlikleri tehlikede bulunamaz ve dolayısıyla orada kalmakta fayda vardır, diyorlardı.

Öbür yandan San - Remo toplantısında (20 Nisan günlü toplantı Bk. yukarıda s. 106) Erzurum'un Ermenistan'a katılıp katılmaması sorumunda bu devlete yardım etmemek sorumu, bu yeni devletin Erzurum'u ve Doğu Anadolu'yu fethetmesine yardımda bulunmamakla ilgili olup, Ermenistan'ın Türklerce ezilmesi şıkkı o sırada bahis konusu değildi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Mustafa Kemal için de Batum'da Batı devletleri askerlerinin bulunması, bir Türk - Ermeni savaşında Avrupa ve Amerika'da aleyhimize yapılacak şiddetli propagandalar yüzünden Ermenilere yardımı sağlayabilecek bir olaydı. Bir kere de bu yola girildi miydi, Batum'a yeniden daha bir takım Batılı birliklerinin gönderilmesi yönü gözönünde bulundurulması gereken bir tehlike idi.

İngiltere hükümetini kendi komutanlarına rağmen Batum'da asker tutmaya sevkeden âmillerden biri de, demin andığımız Avrupa ve Amerika halk efkârı idi. Bugünkü günde o devirde bu ülkelerde Ermenilere karşı beslenen ilgi ve teveccühün derecesini anlamak güçtür, ancak o vakit bu duygular çok şiddetli idi.

Kafkasların boşaltılması söylentileri ortaya çıktıkça bir çok yazı, söylev ve Kamutay'da sözlü sorular yolu ile İngiliz hükümetine Ermenileri kendi hallerine bırakmamak gerektiği hatırlatıyordu ⁵⁰.

Hattâ İngiltere'de ve Cemiyet-i Akvam çevrelerinde çok nüfuzlu olan Lord Robert Sesil ⁵¹ eğer hükümetin hem Denikin,

⁵⁰ Firuz Kâzım-zade'nin "*The Struggle for Transcaucasia*" adlı eserinde (s. 259) bu yolda bazı örnekler vardır.

⁵¹ Edgar Algernon Robert Cecil of Chelwood. Paris'te bağlaşıklararası Yüksek ekonomik meclis başkanı olup Amerika Cumhurbaşkanı Wilson ile birlikte Cemiyet-i Akvam anayasasını (Covenant) hazırlamıştı. (İngiliz kamutayı tutanaklarına göre F. Kâzım-zade, s. 259).

hem de Ermenistan'a yardım edecek parası yoksa önce Ermenilere yardım etmesi gerektiğini Kamutayda ileri sürmüştü.

Yukarıdaki yazılar Ermenistan savaşına Mayıs veya Haziran 1920 de girişmenin neden Batı büyük devletlerinin durumu bakımından doğru olmadığını anlatır. Batum'da Batılı devletlerin birlikleri buldukça Ermenilerle başbaşa savaşabilmek ihtimalimiz çok azdı.

İleride göreceğimiz gibi, Amerika âyanı 1 Haziran 1920 de Amerika'nın Ermenistan mandasını kabul etmesine karşın oy verir.

Batılılar da Temmuz 1920 de, Lehistan yüzünden Bolşeviklerle aralarında çıkan çetin durum üzerine Batum'u boşaltacaklardır. Ancak ondan sonradır ki bir Batı saldırısı ve Ermenilerin Batılılarca kuvvetle desteklenmesi ihtimali çok zayıflamış sayılabildi.

Mustafa Kemal'in Kâzım Karabekir'e çektiği yukarıda görülen 6 Mayıs 1920 günlü telinde Batı devletlerinin hattâ Amerika'lıların bir saldırısından bahsedilmesi, Temmuz 1920 sonlarına kadar var olmuş olan andığımız durumlar yüzündendir. Trabzon'a bir İngiliz asker çıkarması ise gözönünde tutulabilecek stratejik ihtimallerden biri idi.

3. İNGİLİZ - RUS MÜNASEBETLERİ

Kâzım Karabekir'in Ermenistan'la savaşmak istediği Mayıs ve Haziran 1920 aylarında İngiliz - Rus münasebetleri bize pek güven verecek özde değildi ve İngilizlere karşı Rusları, mânevi bakımdan olsun, behemehal yanımızda bulacağımızdan emin olamazdık. General Ali Fuat Cebesoy'un yazdığı gibi (s. 484): "O tarihlerde emperyalistlere karşı istiklâlini kurtarmak için harp eden bir milletin Bolşeviklerin tabii müttefiki olması lâzım gelirdi" iddiası yalnızca nazari idi.

31 Mayıs 1920 de Londra'ya Krassin'in başkanlığında bir Bolşevik heyeti varmıştı. Onunla İngilizler arasında sözde ekonomik görüşmeler yapılıyordu, ancak bunlar pek çabuk siyasal bir öz almışlardı. Siyasal bakımdan Loyd Corc Bolşeviklerden şunları istiyordu: İngiltere ile onun Asya'daki menfaatleri aleyhine propagandadan ve bunlara karışmaktan vazgeçilmesi, (bu işte Anadolu'yu da içine alan Küçük Asya, Afganistan, Hindistan ve İran ayrıca anılıyordu), Batum'daki İngiliz birliklerine ve Gürcistan'ın Menşevik hükûmetine

güçlük çıkarılmaması, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin desteklenilmemesi v.s.

1 Temmuzda İngiltere bu sorumlularla ve ekonomik sorumlulara dair Rusya'ya bir ultiimat verir ve Rus başmurahtası bunları alıp Moskova'ya gider.

7 Temmuzda Lenin bu İngiliz şartlarını pek belirsiz biçimde ve ilke bakımından kabul eder, ancak o sırada Leh ordusu Bolşevikler tarafından yenilmiş, Lehistan, Rus istilâsına uğramış ve Batılılardan kendisini korumalarını istemişti (10 Temmuz). Bunun üzerine İngiltere başta, Batılı büyük devletler Rusya'ya karşı durum alırlar ve İngiliz - Rus görüşmeleri yeni bir safhaya girer.

24 Temmuzda Çiçerin⁵² Rusya ile Batılı büyük devletler arasında eşitlik ilkesine göre barış görüşmelerine başlanılmasını önerir. 26 Temmuzda Loyd Corc bunu memnunlukla karşıladığını bildirir ve Krassin'den başka siyasal görüşmeleri idare edecek olan Kamenev'in de Londra'ya gelmesine izin verir⁵³.

Ancak Fransa her şeyden ve Bolşeviklerle genel barış yapmaktan önce Lehistan'ı korumak ve kurtarmak gerektiği yönünde ayak direr. Bunun üzerine 29 Temmuzda iş Moskova'ya böylece bildirilir ve Rusya, kendisine komşu olan devletlerle Lehistan'ın katılacakları bir konferansa çağırılır.

Bu buhranlı ve gergin hava içinde Batılılar, Batum'daki kuvvetlerini geri almışlardır.

29 Temmuz günlü notaya karşılık gelmediğinden ve Bolşevikler Lehistan'da durmadan ilerlediklerinden 3, Ağustos'ta Loyd Corc Moskova'ya yeni bir nota göndererek bu durumun Batılı büyük devletleri Lehistan'ın yardımına gitmek zorunda bıraktığını söyler ve bazı savaş tedbirleri almaya koyulur.

Londra'daki Bolşevik heyeti ise, el altından İngiltere iç işlerine alabildiğine karışmakta idi. O, işçi topluluklarına, bazı siyasal çev-

⁵² Rus dışişleri komiseri (bakanı).

⁵³ Krassin, Bolşevikliği daha çok sözde kalan ve komünistliğin kahramanlık devri sayılan daha o devirde bile, Londra'da kızlarıyla birlikte herhangi bir İngiliz zengininin sürebileceği debdebeli hayatı süren bir yüksek mühendisti. O sırada bolşeviklik İngiltere'de aforozu uğramış bir durumda bulunduğu için kuşku uyandırmamak düşüncesiyle o gönderilmiş olmalıdır. Kamenev ise "klâsik" Bolşeviklerdendi ve İngiliz - Rus siyasal görüşmelerini yönetmek, aynı zamanda da el altından İngiltere'de fitne çıkarmak görevi ona verilmişti.

relere ve gazetelere kısmen propaganda yaparak, kısmen de para dağıtarak Loyd Corc'un Bolşeviklerce savaşçı sayılan siyasası aleyhine İngiltere'de kuvvetli cereyanlar yaratır. Lehistan'la yapılan görüşmelerde de Ruslarca bu devlete kabul ettirmek istenilen bazı ağır şartlar İngiltere ve Batı devletlerinden gizlenilir.

Ağustosun ikinci yarısında ise Lehler Varşova'yı tehdit eden Rus ordusunu bozup Bolşevikleri bir bırakışma dilemek zorunda bırakırlar.

Bütün bu olayların sonucu olarak Eylül 1920 de Rus murahhası Kamenev'e İngiltere'den ayrılması gerektiği ve geri gelmek isterse kendisinin bir daha kabul edilemeyeceği bildirilir, yani o âdeta kovulur.

Temmuz ayında Batum'daki Batılı devletler kuvvetlerinin geri alınması, Eylülde İngiliz - Rus görüşmelerinin kavgalı biçimde kesilmesi ve Rus heyetinin Londra'dan kovulması, Türkiye ve Ermenistan'ın başbaşa savaşabilmeleri ve arkası gelmeyen Ermeni tahrıklarına karşı konulması için Türkiye bakımından en uygun durum ve havayı yaratmış olur ve savaş Eylül 1920 de başlar.

Her işte bir "eşref saat" vardır. Ancak onu münecim ve falcılar değil, devlet adamı ve komutanlar tâyin ederler; bu işte de öyle olmuştur. Savaşa öyle bir anda girişilmiştir ki kimse ona karışacak ve hareketimizi önliyecek durumda değildi. Kasım ayında İngiliz - Rus görüşmeleri yeniden başlamadan ve her iki yan için birbirinden aşırı korkmadan Doğu işlerine dönmek ihtimali doğmadan önce, Sarıkamış, Kars ve Gümrü alınmış, Ermeni ordusu da savaşamayacak bir duruma getirilmiş bulunur.

Ermenistan'a karşı girişilen savaş gerçekten bizim bir savunma savaşımızdı; ancak görünüşte bir saldırı savaşı sayılabilirdi ve dünyaca öyle görülmüştür. Bu yüzden onu çabuk, pürüzsüz, Batılılarca ona karışmak eynlikleri maddileşmeden, Rusların da sıkışık durumları düzelmeden bitirmemiz gerekiyordu. Ona, Batı ülkelerindeki halk efkârı başka yönlerde serbest iken girişseydik, gerek Batum'daki büyük devlet kuvvetleri, gerekse Bolşevikler işe, onu uzatacak kadar olsun, karışabilselerdi, Batı'da doğacak birtakım coşkunluklar yüzünden başımıza neler geleceğini tahmin etmek güçtü. Mustafa Kemal bu gibi pürüzlü ve tehlikeli işlere —onlarsız davranmak mümkünken— girişecek adam değildi ve "eşref saati," bekledi. O, Avrupa ve Ameri-

ka'da olan bitenleri kısmen öğreniyor, kısmen de seziyordu. Mayıs veya Haziran ayında Ermenistan'la savaşmak isteyen Kâzım Karabekir ise aynı durumda değildi. O, yalnız o andaki Ermenistan durumu ile kendi ordusunun durumunu gözönünde tutuyordu.

4. AMERİKA'NIN ERMENİSTAN MANDASI

Türlü düşüncelerle Avrupa büyük devletleri İstanbul'la Boğazların ve ayrıca da "Ermenistan" dedikleri asıl Ermenistan'la Doğu Anadolu'nun mandasını Amerika'ya önermişlerdi. Cumhurbaşkanı Vilson daha 27 Haziran 1919 da İstanbul ve Boğazlar mandasını kabul edemeyeceğini açıklamıştı. 1920 yılının gidişinden "Ermenistan" mandasının da Amerika'ca kabul edilmeyeceği seziliyordu, ancak tahmin üzerine kesin bir karar vermek doğru olamayacağı gibi, yukarıda sıraladığımız başka unsurlar da bu yolda acele etmemeyi gerektiriyordu. Batum'daki büyük devletlerin kuvvetleri, kısmen Amerika'nın bu yoldaki kararını bekledikleri gibi, Türk hükûmetinin de bunu beklemesi doğru idi. Amerika henüz mandayı reddetmeden çıkacak bir Türk - Ermeni savaşı birtakım Ermeni dostlarının propagandası sonucunda Amerika'yı bizim için hiç de hoş olmayacak tedbirler almaya sevk edebilirdi.

Amerika'da Ermeni Ulusal Birliği bu mandanın şu yönleri sağlamasını ⁵⁴ istiyordu: 1) Ermenistan'a müşavirler göndererek yardım edilmesi; 2) Kısa bir süre orada kalmak ve halkı yatıştırıp ona güven vermek için 2 ilâ 4 Amerikan alayının gönderilmesi; 3) 150.000 Ermeninin Ermenistan'a göçmesi için yardımda bulunulması; 4) 300.000 öksüzün yetişmesine yardım edilmesi, 5) kalkınma işine yardımda bulunulması.

24 Mayıs 1920 de Cumhurbaşkanı Vilson, Ermenistan mandasının Amerika'ca kabulü için Âyan'a başvurur ve 1 Haziranda Âyan 23 e karşı 52 oyla icra kuvvetine bu yetkiyi veremeyeceği karşılığında bulunur.

Demin de dediğimiz gibi, Mayısta Ermenistan'a açılacak bir savaş çok tehlikeli sonuçlar doğurabilirdi. Amerika Âyanı'nın bu

⁵⁴ The Armenian National Union of America, Should America accept Mandate for Armenia? New York, 1919, s. 12 F. Kâzım-zade, The Struggle for Transcaucasia s. 261 den naklen.

kararı birkaç gün sonra Ankara'da duyulmuş, ancak fiilî bir abluka içinde bulunduğu için onun gerçeklik derecesi ve şümulü Yunan saldırılarının başlamasından az önce öğrenilebilmişti.

* * *

Ermenistan seferi hakkında, genel durumu aydınlatmak için su özeti yapmayı gerekli bulduk.

Nisan 1920 de :

- a) Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılır.
- b) Bir çok yerde ayaklanma olmaktadır.
- c) Güneyde Fransızlara karşı başarılar elde edilmektedir.

Mayıs 1920 de :

- a) Ankara'da Millî hükûmet resmen kurulur.
- b) Fransızlara karşı başarılar devam eder ve onlarla bir bırakışma yapılır.
- c) General Kâzım Karabekir Ermenistan'a karşı savaş ilân edilmesini ister.
- d) İngiliz, Fransız ve İtalyanlar henüz Batum'dadırlar.
- e) Bir Rus Bolşevik heyeti Londra'ya varıp İngiltere ile Rusya arasında görüşmeler başlar.
- f) Amerika Cumhurbaşkanı Ermenistan mandasının kabulünü Âyan'a önerir.

Haziran 1920 de :

- a) Amerikan Âyan'ı Ermenistan mandasını red eder.
- b) Doğu illerinde Ermenistan'a karşı muvakkat seferberlik başlar.
- c) Fransızların Zonguldak'ı işgal etmeleri üzerine aradaki bırakışma bozulur.
- d) Londra'ya ekonomik görüşmelerde bulunmak için gelen Rus heyetiyle siyasal görüşmelere girişilir.
- e) Yunan taarruzu başlar, Balıkesir düşer.

Temmuz 1920 de :

- a) Yunan taarruzu devam eder, Bandırma, Kirmasti, Gönen, Bursa, Tekirdağ, Edirne düşer.
- b) Bolşeviklerin Lehistan'a karşı başarılı saldırıları dolayısıyla İngiltere ile Rusya arasında gerginlik başgösterir.
- c) İngiliz, Fransız ve İtalyan birlikleri Batum'dan çekilirler.

Ağustos 1920 de :

- a) Rus - Ermeni antlaşması yapılır, Bolşevikler Nahcivan'ı Ermenilere verir ve bizimle hem Azerbeycan hem de kendileri arasına yeni bir sed sokarlar.
- b) Bolşevikler Türkiye'ye yardımı Van, Muş ve Bitlis illerinden Ermenilere yer verilmesi şartına bağlarlar.
- c) Uşak düşer, Yunan saldırıları durgunlaşır.
- d) Leh'lerin Bolşevikleri yenmesi Londra'da İngiliz - Rus görüşmelerinde Bolşeviklerin mevkiini zaafa uğratur.

Eylül 1920 de :

- a) Rus heyeti Londra'dan hakaretle kovulur.
- b) Yunan saldırıları durmuştur.
- c) Türk - Ermeni savaşı başlar.

Ekim 1920 de :

- a) Doğu illerimizden hiçbir parçanın Ermenilere verilmeyeceği Rusya'ya bildirilir.
- b) Kars alınır.

Kasım 1920 de :

- a) Gümrü alınır.
 - b) Ermenilerde bize karşı koyma imkânı kalmamıştır, bırakışma yapılır.
 - c) Londra'da İngiliz - Rus görüşmeleri yeniden başlar.
-

BAŞKUMANDAN ATATÜRK'ÜN KISA BİR PORTRESİ

TEVFİK BİYIKLIOĞLU

Büyük kumandanların ve tarihte yeni bir devir açan büyük çapta devlet adamlarının, hakikate uygun portrelerini çizmek çok güç bir iştir. Bilhassa, Atatürk gibi, en ağır şartlar altında bir millet ve bir vatan kurtaran ve bundan sonra da yeni ve demokratik bir devlet kuran dâhi bir kumandan ve devlet adamı bahis konusu olunca bu deneme büsbütün güçleşir. Biz, bu kısa yazıda, büyük Atatürk'ün, sadece, kumandan ve kurtarıcı olarak İstiklâl savaşını nasıl idare ettiğini ana çizgileriyle tasvir etmiye çalışacağız. İhtilâlcî, devlet adamı ve ıslahatçı Atatürk bu etüdün dışında kalacaktır.

Birinci Dünya Harbinde Gelibolu yarımadasında, müttefik ordularına karşı Arıburnu'nda ve Anafartalar'da kazandığı parlak zaferlerle Türk ve dünya tarihinde pek haklı ve yerinde isim yapmış, şan ve şeref kazanmış olan Atatürk'ün büyük çapta kumandanlık kudret ve kabiliyeti, asker olarak karyerinin en son şaheseri olan Türk kurtuluş savaşlarının idaresinde bütün parlaklığıyla göze çarpmaktadır. Bunun için aşağıdaki kısa hülâsada, evvelâ, Atatürk'ün Anadolu'ya geçtiği sıralarda Osmanlı İmparatorluğunun ve Türk ordusunun ne hale düşürüldüklerini hatırlatmak isterim. Ancak bu suretle, Atatürk'ün karşılaştığı güçlükler daha iyi anlaşılabilir. Arkasından büyük Kumandanın istiklâl savaşını nasıl hazırlayıp nasıl idare ettiğini, mümkün olduğu kadar, vesikalara dayanarak incelemeye çalışacağım.

I

BİRİNCİ DÜNYA HARBİ SONUNDA OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN DURUMU

Müttefikler, daha harp içinde, kendi aralarında akdettikleri gizli anlaşmalarla¹ Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmasına karar

¹ Bu gizli paylaşma anlaşmalarının başlıcaları şunlardır :

I. 4 Mart - 12 Nisan 1915, Büyük Britanya, Fransa ve Rusya arasındaki

vermişlerdi. Harp, Avrupa merkezî devletlerinin ve Osmanlı devletinin yenilgisiyle bitince, Türkiye'yi paylaşma projelerinin gerçekleşmesine hiçbir engel kalmamış gibiydi.

Merkezî Avrupa devletleriyle müttefik olarak, iç ve dış cephe-lerde, sonuna kadar ve bütün kudretini tüketerek başarıyla dövülmüş olan Osmanlı devleti, müttefiklerinin ve bilhassa Makedonya cephesinin çökmesi, biraz da harbin sonlarına doğru devlet ve hükümetin başına geçenlerin cesaretsizliği, Vilson prensipleri gibi hiçbir müeyyidesi olmayan vaatlere lüzumundan fazla bel bağlamaları ve gevşetici propagandaya kendilerini kaptırmaları yüzünden, 30 Ekim 1918 de, Mondros mütarekesini imzaladı.

Müttefikler, biraz yukarıda açıklandığı gibi, harp içinde Osmanlı devletinin paylaşılmasına, kendi aralarında karar verdikleri için, onlarca bu mütareke şartsız ve kayıtsız bir teslimiyetten başka bir şey değildi.

Osmanlı hükümdarı Vahidettin ve hükümeti, hiçbir esasa ve bilgiye dayanmadan, müttefiklerin maksatlarını bilmemezlikten gelecek, galiplerin yaymaktan geri kalmadıkları insanlık duygularına, temsil ettikleri Batı medeniyetine ve demokrasi prensiplerine güvenerek onlara Türk vatanında hareket serbestliği vermekle müttefiklerin işini kolaylaştırmışlardır. İtilâf devletleri, hiçbir hak ve selâhiyet-

“İstanbul anlaşması. Bununla İstanbul ve Boğazlar Rusya'ya verilmişti”. “İstanbul anlaşması” 1917 Rus ihtilâlinden ve Rusya'nın müttefiklerinden ayrılmasından sonra hükümsüz kalmıştır. Rusya'nın vazgeçmesiyle, İstanbul ve Boğazlar Türklere bırakılmıyacaktı. Bu bölge, İngiltere, Fransa, hattâ Yunanistan arasında çekişme konusu olmuş, Amerika da Boğazlarda mesuliyet kabul etmeyince Milletlerarası bir idareye bağlanmak istenmiştir.

II. Osmanlı İmparatorluğunun Asya'daki topraklarının paylaşılması için Büyük Britanya, Fransa ve İtalya arasındaki 26 Mart 1915 Londra anlaşması. Bununla İtalya'ya, Antalya ve Antalya'ya bitişik Güney - Batı Anadolu'da ve Akdeniz kıyılarında “âdilâne bir pay” ayrılıyordu.

III. Büyük Britanya, Fransa ve Rusya arasındaki 16 Mayıs 1916 “Sykes-Picot” anlaşması. Bununla, Rusya, Erzurum, Van, Bitlis, Trabzon vilâyetleriyle Güney Kürdistan'ı; Büyük Britanya, Mezopotamya'yı; Fransa, Suriye, Lübnan ve Adana vilâyetini alacaktı.

IV. Büyük Britanya, Fransa ve İtalya arasındaki 17 Nisan 1917 St. Jean de Maurienne anlaşması. Bununla, İtalya'ya Antalya'dan başka İzmir verildiği gibi Konya'ya kadar uzanan bir nüfuz bölgesi de ayrıldı.

Bu anlaşma ve andlaşmaların metinleri ve tafsilât için şu kaynaklara bakınız:

a) Documents on British foreign Policy 1919—1939, first series.

b) The Partition of Turkey, 1913—1923, Harry N. Howard.

leri olmadığı halde, yalnız kuvvetlerine ve geçici zaferlerine dayanarak mütarekenâmeyi bir tarafa bırakmışlar ve harp içinde silâhla elde edemedikleri yerleri zahmetsizce işgal etmişlerdir. Bu suretle, galip devletler, mütarekenin imzasından iki hafta sonra, İstanbul ve Boğazlarda yerleşmiş bulunuyorlardı.

Yukarıda sözü geçen ilk gizli anlaşma ile İstanbul ve Boğazlar Çarlık Rusya'ya bırakılmıştı. Onun yerini alan Bolşevik Rusya, Boğazlara ve onunla birlikte kendisine bırakılmış olan Doğu Anadolu'ya sahip çıkacak bir halde değildi. İstanbul'un ve Boğazların, aralarından yalnız birinin eline geçmesine razı olmayan müttefikler, buralarını, ikinci dünya harbinden sonra Berlin ve Viyana'da yaptıkları gibi, müştereken idare ve kontrol etmeye başlamışlardı.

Harp içinde, Osmanlı devletinin paylaşılması için gizli anlaşmalar imza etmiş olan İtilâf devlet adamları, Osmanlı devleti hakkındaki niyetlerini açıklamaktan da çekinmiyorlardı. Amerika Başkanı Wilson'un bir notasına cevap veren müttefikler, 10 Ocak 1917 de harp gayelerinden birinin: "Türk idaresindeki milletlerin kurtarılması" olduğunu bildirdikleri gibi, 16 Ocak 1917 de, Vaşington'daki İngiliz sefirine gönderilen talimatta, "Osmanlı devletinin Avrupa'dan uzaklaştırılması" Britanya hükûmetinin maksatlarından birisidir, denilmekte idi.

İngiliz devlet adamlarına göre, Mondros mütarekesini imzalayan Osmanlı devletinin durumu şöyle idi: "Osmanlı İmparatorluğu silâhsızlandırılmış, kuvvetsiz bir halde İtilâf ayakları altında serilmişti. Osmanlı payitahtı ve İslâm halifesi, müttefik toplarının tehdidi altında idi"².

Bizim tarafta ise, Osmanlı devletinin başındakiler, hâlâ, durumun ağırlığını ve İtilâf devletlerinin maksat ve niyetlerini anlamakta devam ediyorlardı.

Osmanlı hükümdarı Vahidettin, mütareke şartlarını öğrendiği sırada Sadrazam İzzet Paşa'ya, inanılmıyacak şu lâfları söyler: "ne kadar ağır olursa olsun, şartları kabul edelim. Daha sonra İngilizlerin teveccüh ve müsamahalarını kazanabiliriz".

Mütarekeyi imzalayan Osmanlı sadrazamı ve başkumandanlık erkânıharbiye reisi de, bilhassa İngiliz dostluğuna bel bağlamakta

² Curzon, The last Phase, 1919—1925 H. Nicolson, London, s. 3 - 4.

hükümdardan daha geri kalmaz. Medine, Yemen ve Asir'deki Türk kuvvetlerine, İngilizlere teslim olmaları için yolladığı, 6 Kasım 1918 tarihli emir, ibretle okunacak bir vesikadır. Telgrafın metni şudur:

“Dört seneden ziyade din ve namus uğrunda muhayyirülükul fedakârlıklar ibrazından sonra manzumei ittifakiyemizin mağlûbiyet ve bitâbii azime giriftar olması, devleti Osmaniyemizi düveli İtilâfiye ile akdi mütarekeye icbar etti. Mütarekenâmenin bir maddesinde, Hicaz, Asir ve Yemen'de bulunan Osmanlı kıtaat ve garnizonlarının en yakın İtilâf kumandanına teslimi meşruttur. Vazifei namusunu senelerden beri ifa etmiş olan siz asker arkadaşlarım hakkında bu hükmü elîme rıza göstermek maderi vatani mevte muhakkaktan kurtarmak gibi bir hissi vatanperveriden münbais olduğu elbette takdir buyrulur. Hasımlarımızın bile hayret ve takdirini celbeden fedakârlığınızı, bu ağır yüke de kemali itaat ve metanetle tahammül ederek tetvic edeceğinize eminim. *Senelerden beri muharip bulunma-
lığımıza rağmen, hakkımızda el'an asarı hayırhahi ibrazından hali kalmıyan
İngiltere devleti fahimesinin hissiyatı âlicenabâne ve halisanesinden emin
olmanızı rica ve an karip vatanımıza salimen avdetinizi lûtfu haktan
temenni eder, cümlenizin gözlerinizden öperim.*”

Uzun müddet, İngiliz sefaretı tercümanlığını yapmış ve mütarekede Vahidettin ve Damat Ferit'le sıkı temasta bulunmuş olan Rayan (Ryan), hâtıratında³ Vahidettin'in ve Damat Ferid'in, kendiliklerinden İngiliz dostluğuna lüzumundan fazla kıymet vermelerindeki isabetsizliği şu sözlerle tenkit eder: “Her ikisinin yanlışlıkları esaslı nokta, müttefiklerin, bilhassa İngiltere'nin yenilmiş bir Türkiye'ye ehemmiyetli bir tâvizde bulunamayacaklarını anlıyamamaları olmuştur.”

Osmanlı sadrazamının 6 kasım 1918 de müjdelediği Türk-İngiliz dostluğunu, İngiliz hükûmeti, ancak Türk zaferinden ve Lloyd George (Loyid Jorc) hükûmeti düştükten, yani yukarıdaki telgraftan dört yıl ve on ay sonra, yeniden kurmak lüzum ve zaruretini kabul eder. Lozan barış antlaşmasının imzasından (24 Temmuz 1923) sonra İstanbul kumandanı Salâhaddin Adil Paşa'yı ilk defa resmen ziyaret eden itilâf işgal kuvvetleri başkumandanı General Harington, ilk defa olarak, Türk dostluğundan hararetle bahsederek şunları söyler :

³ The last of the Dragomans, Sir A. Ryan, 1951.

— “Dost veya düşman olarak birbirimize karşı beslediğimiz saygıyı birlikte götürmekteyiz. Türkiye’ye barış ve refah temenni ederim. Sizden ayrıca, geçmişte, Türk ve İngiliz orduları arasında mevcut olan dostluğun ve eski dostluk geleneğinin kurulmasına yardım etmenizi rica ederim. Haklı dava uğrunda canlarını feda eden binlerce ölülerimizi Türk toprağında bırakıyoruz. Bunların hâtıralarına hürmet edileceğini ümid ederim.”

Fakat bu mesut neticeye varabilmek için Mondros’tan Lozan’a kadar beş yıl çarpışmak, çalışmak gerekmiştir. Herhalde mütareke imza edilir edilmez, bir gün evvelki düşmanlardan dostluk beklemenin yersizliği meydandadır.

Birinci dünya harbi sonunda, Osmanlı İmparatorluğu’nun durumu, gerçekten ümitsizdi. En fenası, devlet ve hükûmetin başında bulunanların, daha barış bile yapmadan, dünkü düşmanlarımızdan, yardım ve müsamaha bekliyerek bu gibi esassız hayallerle milleti felâkete sürüklemeleri idi.

II

OSMANLI DEVLETİNDE İTİLÂF İŞGAL SAHALARI, TÜRK ORDUSUNUN SİLÂHSIZLANDIRILMASI

Mondros mütarekenâmesinin imzalanması (30 Ekim 1918) müttefik ordularının, mütareke yapıldığı hat üzerinde durmalarını gerektirirken İtilâf kara ve deniz kuvvetleri, mütarekeyi bir ileri hareket parolası kabul ettiler. İngiliz, Fransız, İtalyan deniz ve kara kuvvetleri, üç haftadan daha az bir zaman içinde Boğazları ve İstanbul’u ele geçirdiler. İstanbul limanında, Osmanlı hükümdarının sarayı önünde demirliyen İtilâf armadası arasında bir Yunan kruvazörü de bulunuyordu. Diğer taraftan, Boğazlardan başka, müttefiklerden her biri, Anadolu’da ve Trakya’da kendilerine ayrılan bölgeleri de, hiçbir silâhlı karşılık görmeden hemen işgale geçtiler. Bu suretle, iki ay içinde (Kasım, Aralık 1918) İskenderun, Antakya, Kilis, Adana, Mersin, Urfa, Maraş, Antep, Fransa⁴; Musul, Batum, Kars, İngiltere tarafından işgal olundu.

⁴ Urfa, Maraş ve Antep evvelâ İngiliz kuvvetleri tarafından işgal edilmiş ve 1919 başlarında Fransızlara devredilmiştir.

Bunu, Güney - Batı Anadolu'da Antalya, Burdur, Kuşadası, Söke, Marmaris, Fethiye, Milâs, Konya ve İsparta'nın, İtalyanlar tarafından işgali takip etti (Nisan, Mayıs 1918).

Osmanlı hükûmetinin emriyle hiçbir silâhlı karşılık görmiyen bu askerî işgaller, bir istilâ ve fetih şeklinde yapıldı. İşgallerde, Türk ordusunun ve milletinin şeref ve izzeti nefisini kıran pek çok taşkınlıklar ve tecavüzler olmuştur. Boşalttırılan yerlerde, ordu ve hükûmet mensupları hakaretle kovuldular. Bu haysiyet kırıcı muamelelerden başka ordu kumandanlarına kadar ordu mensuplarının tevkiği gibi hâdiselerin doğurduğu kin ve infial, ileride patlamak üzere kalplerde birikiyordu.

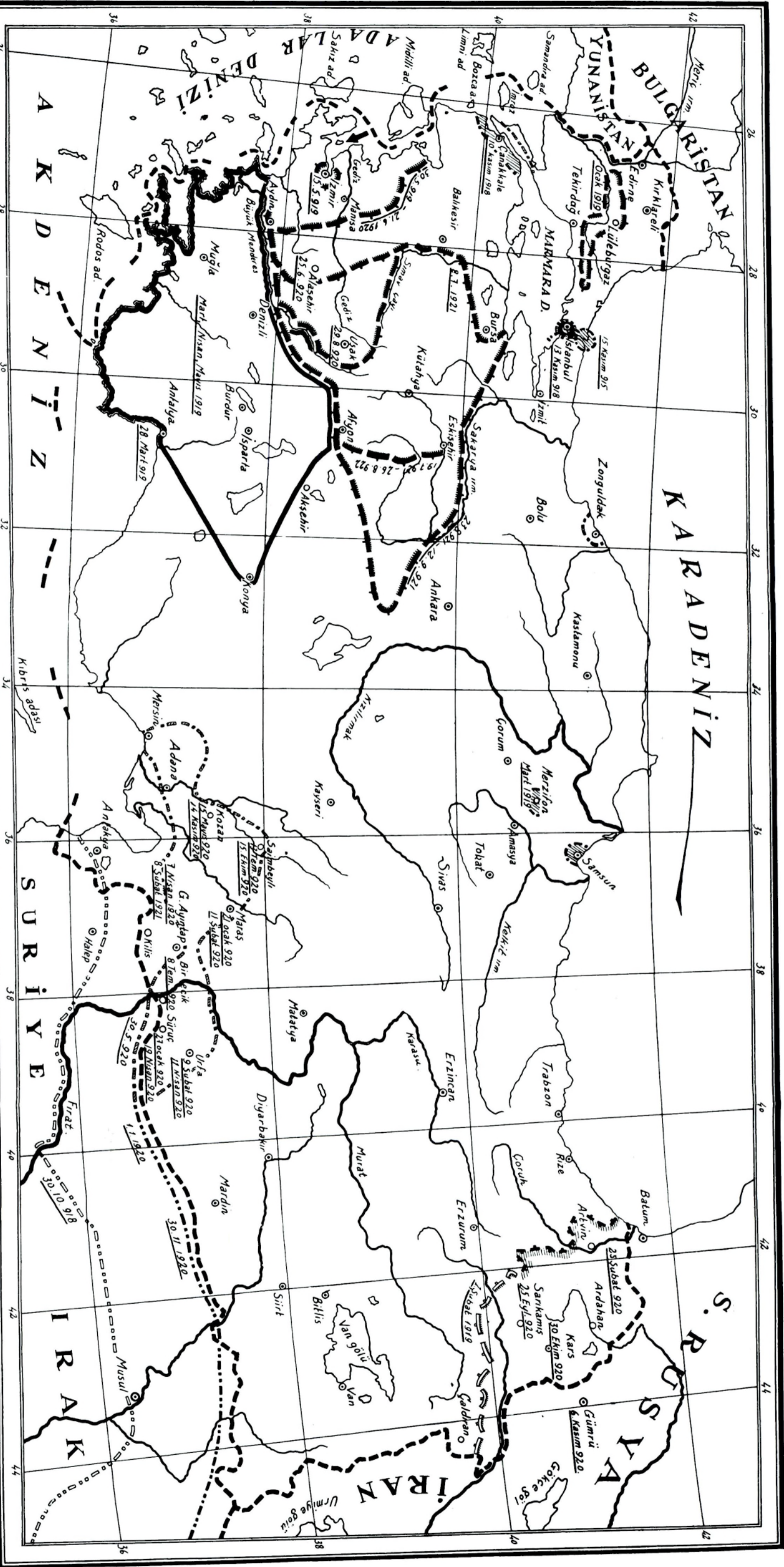
Bütün Türk denizlerinde de İtilâf, bilhassa İngiliz donanması hâkimdi. Aynı zamanda, Osmanlı devletinin bütün kara ve deniz irtibat yolları, muhabere vasıtaları da İtilâf kontrolüne alındı.

Türk ordusu terhis olundu ve silâhsızlandırıldı. Silâh ve cephaneleri İtilâf kontrolüne alındı. Anadolu ve Trakya'nın hemen her garnizonunda İtilâf subayları gözcülük yapıyorlardı.

İtilâf devletleri, yalnız işgalleri dışında kalan Orta ve Doğu Anadolu'daki silâh ve cephaneyi kontrolleri altına almak üzere deniz kıyılarına indirememişlerdi.

Doğu, Orta ve Güney - Doğu Anadolu'daki Türk birlikleri (XV., III. ve XIII. kolordular) da terhis edilmiş olmakla beraber bu birliklerin bölgelerindeki silâh ve cephane İtilâf kontrolü dışında kalmıştı. Bu bölgelerin, İtilâf kontrol ve nüfuzundan ve onun öncüsü olan İstanbul hükûmetinin müdahalesinden uzak kalabilmesi çok ehemmiyetli bir noktadır. Mütarekenin imzasından itibaren bu kolorduların başındaki (9. Ordu Kumandanı General Yakup Şevki, XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir, III. Kolordu Kumandanı Salâhaddin, XIII. Kolordu Kumandanı Ahmet Cevdet) ileriye gören yurtsever askerler, bu hususa çok dikkat etmişler ve ellerindeki silâh ve cephaneyi, deniz kıyılarına indirmemek ve teslim etmemek için her tedbire başvurmaktan çekinmemişlerdir. 9. Ordu Kumandanı General Yakup Şevki Süer, üç doğu livamızı (Batım, Kars, Ardahan) boşaltırken ordu ve ahalinin beslenmesi için gerekli binlerce ton yiyecek ve kıymetli cephane ve silâhı, 1914 sınırı gerisine taşıtmıştı. Onun himmet ve gayretiyle Doğu vilâyetlerimiz ve doğudaki ordumuz açlıktan ölmekten kurtulmuştur. O sıralarda, işgal

MILLÎ MÜCADELEDE İTİLAÛ DEVLETLERİNİN İŞGAL BÖLGELERİNİ VE UMUMÎ HAREKATI GÖSTERİR KROKİ

○: Vîşyet merkezi olan şehirler, ○: Kara merkezleri, —: Devlet hudutları, —: İhtilâfî birliklerde Yunan işgal sahaları ve hareket cephelemi, —: İngiliz işgal bölgeleri hudutları, —: Fransız işgal bölgeleri hudutları, —: Ermeni cephelemi, —: Güney-doğu müstareke hudutları, —: Güney-doğu son işgal hattı. Not: Güney şehirlerinin yanlarındaki tarihler oralaradaki muharebelerin başlangıcı ve sonunu gösterir.

Çizilen: Dr. Hüseyin Dağtekin.

baskısı altında bulunan Erkânı Harbiyei Umumiye reisleri (Cevat, Fevzi) ve onlara yardım eden genç kurmaylar, İtilâf makamlarına karşı bu tedbirleri zaruri gösterecek sebepler ileri sürerek Orta ve Doğu Anadolu'nun müdafaa vasıtalarından büsbütün mahrum bir duruma düşmemesini sağlamışlardır.

Etrafi sarp dağlarla çevrili ve bütün Anadolu sıra dağlarının kavuştuğu ve koruduğu Orta ve Doğu Anadolu yaylaları ve buralarının kahraman halkı, biraz sonra, Atatürk'e kucağını açacak ve onun idaresinde, millî mücadelenin temelini teşkil edecekti.

İstanbul'da, işgal sahasında ve İtilâf ordularının gölgesinde bulunan Osmanlı hükümdarı ve İslâm Halifesi Vahidettin, Osmanlı devletinin ve Türk milletinin mukadderatına hâkim bir tavır ve edâ almıştı. İkinci Abdülhamit zamanında olduğu gibi, devlet, saray ve bizzat hükümdarın nüfuz ve idaresi altına girmişti. Müttefikler, Vahidettin kanalıyla, memlekete hâkim olabileceklerini sandıklarından gizli ve açık her iş için ona müracaat ediyorlardı ⁵.

Padişah ve Osmanlı hükümeti, İtilâf devletlerinin, daha çok, açıkça himayesine girdikleri İngiltere'nin arzu ve emellerine göre hareket ediyorlardı. Gerçekte, bir müstakil Osmanlı devleti kalmamıştı.

Mütarekenin imzalandığı sıralarda, elimizde kalan Türk topraklarına çekilmiş olan orduya, "Osmanlı ordusu" denemezdi. Türk olmayan unsurlar, Irak ve Suriye çekilişinde, Anadolu'ya gelmemişler ve memleketlerinde kalmışlardı. Mütarekede, Anadolu'ya çekilen ve Trakya'da bulunan ordu birlikleri tamamiyle Türklerden ibaretti. Artık, Osmanlı ordusu da, Osmanlı devletiyle birlikte tarihe katılmıştı. Mütarekeden sonra, yalnız "Türk ordusu" vardı.

Türk ordusunun ve milletinin, yok oluncaya kadar padişaha ve halifeye bağlı kalacağı kanaati umumî gibiydi.

Mütareke ilerledikçe galip devletler, yukarıda sözü geçen gizli anlaşmalarla paylarına el koymuş olduklarından barış için, 1919 başlarında, ciddî bir engel görünmüyordu. Bununla beraber Sovyet Rusya, gizli anlaşmaları reddettiği için, evvelce Çar

⁵ Vahdettin, birgün, başkâtibi Ali Fuat Bey'e yabancı baskısından dert yanmış ve işgal makamlarının kendisine: "...karşımızda müracaat edecek kuvvet olarak, yalnız sizi tanırız..." dediklerini anlatmış. (Görüp işittiklerim. Ali Fuat Türk-geldi, s. 199).

Rusya'sına bırakılmış olan Doğu Anadolu ve Boğazların talihiyle İtalyan-Yunan ihtirasları ve Suriye mandası etrafında Paris'te yüksek konyeyde sert tartışmalar oluyordu.

III

TÜRK MİLLETİNİN TEHLİKELERE KARŞI MİLLÎ CEMİYETLER KURMASI

Paris barış konferansında, 1919 başlarında Doğu Anadolu'nun Ermenilere, İstanbul'la birlikte Boğazların Milletler Cemiyeti mandasına verileceği konuşuluyordu. Yunanistan'ın İzmir ve Doğu Trakya üzerindeki ihtirasları da günün meselesi halini almıştı. Kilikya'yı, İngiltere'nin, yardımıyla işgal eden Fransa, burasını, Ermenilerle birlikte bir müstemleke gibi idareye kalkışyordu.

Mondros mütarekesinden sonra Türk milletinin başına gelenler, İtilâf devletlerinin Türk milletini yok etmek istediklerinde hiç şüphe bırakmıyordu. Boğazlar açılmış, Türk milleti, müdafaasız, galiplerin merhamet ve insafına bırakılmış gibiydi. İstanbul hükûmetinin, İtilâf devletlerinin maksat ve hareketlerini kolaylaştırmaktan başka bir şey yaptığı yoktu.

Harp içinde müttefikler arasında imzalanan gizli andlaşmaların Türk halkı tarafından da öğrenilmesi ve Paris barış konferansında Doğu Anadolu, Trakya ve İzmir üzerinde geçen konuşmalar, Türkleri, haklı olarak heyecan ve endişeye düşürdü. Evvelâ mukadderatı tartışılan ve yabancı idarelere bırakılması muhtemel olan bölgeler halkı, haklarının savunulması için, kendi bölgelerinin isimlerini taşıyan, "Müdafaai Hukuk" Cemiyetleri kurdular. Bu siyasi cemiyetlerin başlıcaları şunlardır :

- Trakya - Paşaeli Müdafaai Hukuk Heyeti Osmaniyesi,
- Vilâyatı Şarkıye Müdafaai Hukuk Cemiyeti,
- Kilikya Müdafaai Hukuk Cemiyeti,
- İzmir Müdafaai Hukuk Cemiyeti,
- Trabzon Muhafazai Hukuk Cemiyeti.

Hepsi, ilmî, iktisadi, ırkî ve siyasi delillere dayanarak, temsil ettikleri bölgelerin haklarını münhasıran barış yoluyla müdafa etmeyi

vazife edinen bu siyasi cemiyetler⁶, biraz sonra, Türk milliyetçiliğinin ve Türk kurtuluş savaşının, fikir olarak temeli ve azimet noktası olmuşlardır.

IV

İTİLÂF İŞGALİNDEN SONRA İZMİR'İN VE BATI ANADOLU'NUN YUNANLILAR TARAFINDAN İŞGALİ

İşgal ve silâhsızlandırma hareketinden altı buçuk ay sonra, müttefikler, görünüşte Türkiye'ye hâkim olmuş gibiydiler. Bununla beraber, ne de olsa, Osmanlı devletinin paylaşılmasını ve Türk milletinin meşru haklarından ve istiklâlinden mahrumiyetini Türk milletine kabul ettirecek olan barış andlaşmasının uygulanmasını sağlamak ve Anadolu'da, muhtemel bir Türk mukavemetini kırmak için yeni ve daha büyük asker kuvvetlerine ihtiyaç vardı.

Müttefikler, bilhassa Fransa, birinci derecede Almanya, ikinci derecede Bolşevik Rusya işlerine ehemmiyet veriyorlardı. Bu yüzden Yakın Doğu'ya takviye birlikleri göndermek mümkün değildi. Tersine olarak, Türkiye'deki işgal kuvvetleri arasında yapılan terhisler yüzünden müttefik işgal ordusunun mevcudu çok azalmıştı. Müttefikler, Anadolu'ya, yeni ordular getirip yeni bir sefer açacak durumda değillerdi.

Birinci dünya harbinde pek ezilmemiş olan Yunan ordusunu bu maksat için kullanmaktan başka çare kalmıyordu. Yunanlılara bu vazifeyi gördürürken Başvekil Venizelos'un, muhtelif vesilelerle ileri sürdüğü Yunan isteklerini desteklemek gerekiyordu.

Küçük Yunanistan, Batı Anadolu'yu ve Trakya'yı işgal etmiye ve Türk millî mukavemetini kırmaya muvaffak olursa hem Yunan millî emellerini gerçekleştirmiş, hem de müttefiklerin tasarladıkları ve Türk milleti için esaretten başka bir şey olmıyan barış andlaşmasının kabul ettirilmesini kolaylaştırmış olacaktır.

* Mütareke ile kurulan bu siyasi cemiyetlerin, kuruluş tarihleri ve programları için başlıca aşağıdaki eserlere bakınız. Nutuk: Gazi Mustafa Kemal.

Türkiye'de siyasi partiler: Tarık Zafer Tunaya.

Millî Mücadelede Trakya: Tefik Bıyıklıoğlu.

Millî Mücadelede Erzurum: Cevat Dursunoğlu.

Paris'te, Dörtler meclisinin, 6 Mayıs 1919 da, Yunanlılara İzmir'i işgal müsaadesini vermesi, İngiliz kabinesini, bilhassa Paris'de bulunan İngiliz dışişleri vekiline Londra'da vekâlet etmekte olan Lord Curzon'u şaşırtmıştı. Fikrince, Selçuklulardan beri, Türklerin ana vatanı olan Anadolu'yu Türklere bırakmak ve burada Yunanlılara yer vermemek lâzımdır. Konferansın kararını öğrenir öğrenmez Paris'e koşan Curzon, Yunanlılara verilen işgal müsaadesini geri aldırılmazdı. Hiç olmazsa, Yunan işgal sahasının genişletilmemesi için çalıştı. Yunanlıların İzmir'i işgal etmeleri karşısında, Türk milletinin gösterdiği derin hoşnutsuzluk ve duyduğu nefret müttefikleri, düşüncelerini fiil sahasına koymaktan alıkoyamazdı.

Osmanlı devleti, aylardan beri mukadderleri konferansta ve dünya basınında tartışılan İzmir'de hiçbir savunma ve korunma tedbirleri almadığı gibi İzmir'e, açıkca ufukta beliren Yunan işgalini kolaylaştıracak yaradılıştaki kumandan ve vali göndermişti⁷.

Yunanlılar, bu şartlar altında, İzmir'i, bir tümenle (Birinci tümen) İtilâf donanmasının yardımıyla işgal ettiler (15 Mayıs 1919). İstanbul hükümetinden aldığı emir üzerine hiç mukavemet göstermeyen Türk askeri (XVII. kolordu, 56. tümenin bir kısım birlikleri) İzmir kışlasında, yüz kızartıcı şartlar altında esir edildi. Şehir iki gün yağma edildi. İşgalde yalnız İzmir'de asker ve ahalden birkaç yüz Türk öldürüldü.

Osmanlı hükümeti, İzmir faciasından sonra dahi, Yunan istilâsına karşı silâhla karşı koymayı yasak ediyor ve Türk halkını ve topraklarını, Yunan tecavüzüne açık bırakıyordu.

İzmir'deki ilk başarıdan cesaret alan Yunanlılar, iki hafta içinde, İzmir'in ortalama 80 km. doğusunda, Aydın - Ödemiş - Turgutlu - Bergama - Ayvalık hattından geçen bir hinterland sahasını işgale muvaffak oldular.

Batı Anadolu'da Yunan işgaline uğrayan Türk halkının millî cepheler kumaları :

İzmir'den içeriye doğru genişlemelerinde yalnız, Ayvalık'daki

⁷ Damat Ferit hükümeti, milliyetçi ve yurtsever bir asker olan XVII. kolordu kumandanı ve vali vekili Nurettin Paşa'nın yerine İzmir'e kumandan olarak emekli Ali Nadir Paşa'yı, vali olarak da " İzzet Bey"i göndermişti. İzzet Bey, Kürdistan istiklâli için Ermeni delegesi Boğos Nobar'la işbirliği yapan ve konferansa, Türk vatanının bir parçasını devletten ayırmak için muhtıralar veren Şerif Paşa'nın amcasıdır.

bir Türk alayı (172. P.A., Yb. Ali Çetinkaya) ve Ödemiş halkından, acele olarak kurulan yüz kişilik bir millî kuvvet, Yunanlıları ateşle karşıladılar (Yzb. Tahir, Hâmit Şevket İnce, Ali Orhan ilk kurşun ve arkadaşları).

Bu iki silâhlı mukavemet ve Bergama'nın işgalinden sonra bu şehirdeki Yunan müfrezesinin, civardan toplanan Türk milis kuvvetleri tarafından basılarak (15 Haziran 1919) yok edilmesi Batı Anadolu'da, Yunan istilâsına karşı, yer yer, millî cephele kurulmasını sağladı (Haziran 1919 sonları). Birkaç hafta içinde, halk mukavemet teşkilâtı olan "Müdafaai Hukuk" ve "Reddi İlhak" cemiyetlerinin gayretiyle, Yunanlılara karşı, Burhaniye - İvrindi - Soma - Akhisar - Salihli - Aydın - Çine - Söke-Kuşadası mevkiilerinden geçen geniş bir cephe üzerinde gönüllü Türk milisleriyle tutulan bir "Kuvayı Milliye cephesi" meydana geldi. Bu mukavemet, memleket ölçüsünde bir şahlanmanın ancak, başlangıcı idi.

Bu kuvvetler, İstanbul hükûmetinin her türlü tesiri dışında, mahallî Müdafaai Hukuk cemiyetleri tarafından kurulup halk yardımıyla besleniyordu.

Anadolu, tarihte benzeri görülmeyen bir şekilde, her taraftan kuvvetli düşmanlar tarafından sarılmıştı.

Batı'da, gittikçe kuvvetini arttıran (beş Yuna tümeni) Yunan ordusundan başka, güneyde Kilikya'da, Fransızlar, Ermeni lejyonlarıyla takviye edilen iki tümen kadar bir kuvvetle bütün Kilikya'yı (Adana, Mersin, İskenderun, Antakya, Antep, Maraş, Urfa, Kilis) ve Büyük İskender ve Haçlı ordularının da geçtikleri Toros dağlarındaki meşhur Gülek boğazını tutuyorlardı. Diğer taraftan, Doğu da da, Erivan Ermeni hükûmeti ordusu, her an, Erzurum üzerine yürümeye hazırlanıyordu. Bu işgal levhasını tamamlamak için, daha evvel anlatıldığı gibi, Boğazlardaki İtilâf kara ve deniz kuvvetleriyle Güney - Batı Anadolu'daki İtalyan işgal kuvvetlerini de hesaba katmak yerinde olur.

Doğu'da Ermeni tehdidi ve Batı'da Yunan işgali, ancak, İtilâf devletlerine dayandığı müddetçe Türk milleti için bir tehlike sayılabilirdi. Bu iki düşmanın, kendi başlarına Anadolu'da yerleşebilmeleri ihtimali yok gibiydi.

İlk adımda, Doğu ve Orta Anadolu'nun cesur, yurtsever ahalisine dayanan ve bu sahada, düşman tarafından kuşatılmış bir kale

gibi, her milletten ordularla sarılan Türk milleti bu ateş ve çelik çenberini kırıp kendini kurtaracak, yahut, gittikçe daralan bu çenber içinde yok olacaktı. Durum çok vahimdi. Kurtuluş da o nisbette güç olacaktı.

Türk milleti, yok olmaya razı olmayacaksa, elindeki vasıtalar ne olursa olsun, bir ölüm - kalım savaşına girmeliydi.

Memlekette kurulan siyasi millî cemiyetlerin ve düşman tecavüzlerine karşı beliren mukavemet teşebbüslerinin bir elden düzenlenmesi gerekiyordu. Batı Anadolu'da, Yunan istilâsına karşı kurulmakta olan çok zayıf millî cephelerin talih ve âkıbeti, bu hareketin bütün milletçe benimsenmesine bağlıydı. Bunun gibi, güneyde, Fransız işgal ve istilâsına ve Doğu'da Ermeni tehlikesine karşı da silâhlı mukavemete karar verilip harekete geçilebilmesi için, bütün memleketi içine alacak geniş ölçüde millî teşkilâta ve her şeyden evvel de bunları idare edebilecek çelik iradeli, tecrübeli bir kahramana, bir lidere, bir dev adama ihtiyaç vardı.

Yunan işgalinin Millî mücadele üzerindeki tesiri :

İzmir çıkarmasıyla başlayan Yunan istilâsının, geniş mânasiyle Türk kurtuluş savaşı üzerindeki tesiri ve muhtemel neticeleri üzerinde, mücadele senelerinde, Ankara'da ve daha sonraları çok durulmuş ve bu hususta bir çok fikirler ileri sürülmüştür.

Yunan istilâsının, mal ve bilhassa can kaybına sebep olması bakımından çok felâketli olmakla beraber millî şuurun uyanmasında ve millî birliğin kan ve ateşle gerçekleşmesinde, büyük rolü olduğunda şüphe yoktur.

Çok acıdır. Doğrusu şudur ki Yunan istilâsı olmasaydı, mütareke sıralarında bir millî mücadele açılması çok şüpheliydi. İtalya ve Yunanistan'ın ikisi de, İzmir'e göz dikmişlerdi. İtalya gibi bir büyük devletin boğazlar yolu üzerinde ve yakınında yerleşmesini hoş görmeyen İngiltere, Yunanistan'ı seçti. Yunanlılar bir olup bitti yaratmak istediler ve büyük hazırlıksız yalnız bir tümenle İzmir'i işgal ettiler. İzmir'de, kışla önünde kısa bir sokak muharebesi oldu. Buna, hangi taraf başlamış olursa olsun, Türk - Yunan mücadelesi başlamıştı. Harpten yorgun çıkan Osmanlı devleti İtilâf işgali karşısında mukavemet göstermedi. Fakat, eski Osmanlı tebaası Yunanlılara gelince durum değişti. Yunan işgalinin, Türk şeref ve haysiyetine bir tecavüz olduğunda bütün Türkler birleşmişti. İtilâf işgali,

en ağır şekil ve neticeleriyle dahi, derhal, bir ölüm - kalım mücadelesi açılmasına sebep ve vesile olamayacaktı. Şurası da muhakkaktı ki, millî mücadelenin başına Mustafa Kemal geçmeseydi, vatan kurtarılamaz ve müstakil, hür, Batı zihniyetli, demokratik Türkiye Cumhuriyeti meydana gelemezdi.

V

ASKER ATATÜRK'ÜN MÜMTAZ ŞAHSİYETİ

Dünyanın her yerinde buhranlı devirler, olağanüstü kudrette liderlerin ortaya çıkmalarına zemin hazırlamıştır. Mütareke Türkiye'sinde, Türk milletinin ölümle karşılaşması, onu bu felâketten kurtaracak dâhiyi ergeç işbaşına çağıracaktı. Türk milletinin kurtarılması için de, tecrübe edilmiş ve geçmişin dersleriyle mücehhez, güvenilir, bir lidere ihtiyaç duyulmasından daha tabîî bir şey olmazdı. Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'nın, 19 Mayıs 1919 da Samsun'a çıktığı duyulunca Türk milleti ve Türk ordusu, içinden, "İşte, bizi kurtaracak adamı bulduk" diyerek emniyet ve itimatla ona sarılmıştı.

Gerçekte, Samsun'da Anadolu toprağına ayak basan Atatürk, Abdülhamit devrinin boğucu istibdat havasını ciğerlerinde teneffüs etmiş, İttihat ve Terakî'nin açtığı ikinci meşrutiyet devrindeki siyasî ve askerî hatalarını yakından görmüş ve birinci dünya harbinde Arıburnu'nda ve Anafartalar'da memleketi istilâdan ve yok olmaktan kurtarmış ve bu zaferleriyle haklı bir güven kazanmış ve şahsiyeti, "Yenilmezlik" vasfı ile süslü olduktan başka, Türk milletinin kahramanlığına ve fedakârlığına inanan bir "Dev Adam"dı. Türk milletinin, kendi kendini kurtaracağına ve kalkınacağına inanan ve Türk milletinin bütün kuvvet ve kudretini, faziletlerini şahsında toplayan bir liderdi.

Gençliğinden beri, muhitine, ikna ve inandırmak yoluyla hâkim olmayı bilen Atatürk'ün, Anadolu'da yapacağı her işi, milletle beraber millete yaptırması beklenirdi. Türk milletinin kendi kendini idare etmesini ve kendi mukadderatına hâkim olmasını, kendine en mukaddes bir gaye edinmişti.

Türk kurtuluş mücadelesinin ağırlık merkezi Mustafa Kemal'in lider şahsiyetidir. Türkiye için bir talih eseri olarak, devlet başkanı,

başkumandan selâhiyet ve makamlarının bir adamda birleştiğini görüyoruz. Mücadelenin başarılması için, bütün selâhiyetlerin bir elde bulunması şarttı. Mustafa Kemal, bütün bu ağır selâhiyet ve vazifeleri pürüzsüz başarabilecek kabiliyette bir liderdi. Bu birleşme sayesinde, Mustafa Kemal, iç ve dış politikayı, askerî hareketlere uygun olarak idare edebilmiştir. O, her üç politikayı, bükülmez bir irade kuvvetiyle, her şeye hâkim olan kurtuluş fikrine hadim kılmaya muvaffak olmuştur.

Atatürk Anadolu'da :

Orta ve Doğu Anadolu'da asayiş iade vazifesiyle ve ordu kumandanı selâhiyetiyle (9. ordu kıtaatı müfettişi) Osmanlı hükûmeti tarafından Anadolu'ya gönderilen, daha doğrusu kendisine güvenen ve Anadolu'ya gitmesini isteyen birkaç arkadaşının da yardımıyla kendisini bu vâzifeye tayin ettiren Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), kendisini bekleyen millî vazifenin başına geçmekte hiç tereddüt etmedi. Osmanlı hükûmetinin talimatı ve güttüğü miskin teslimiyet politikası dışına çıktığı anlaşılınca İstanbul'a dönmesi emredilmesi üzerine Osmanlı hükûmetiyle, münasebetini safha safha kesmekten başka bir çare kalmıyordu. Atatürk'ü, Anadolu'ya, asayiş korumak gibi mütevazı ve hudutlu bir vazife ile göndermiş olan Osmanlı hükûmeti, Mustafa Kemal gibi büyük bir kumandana bu vazifeyi vermekle işlediği hatayı anlamıştı. Fakat, ok yayından çıkmıştı.

Atatürk, kısa bir zaman sonra, Osmanlı hükûmetine ve padişaha isyan ederek ordudan istifa etti ve bir millet ferdi olarak kurtuluş hareketinin başına geçti. Mustafa Kemal, resmî sıfat ve selâhiyetlerinden, bir zaman için ayrılmış olmakla beraber, sırf şahsî kudret ve nüfuziyle, üzerine aldığı millî vazifeyi başarabilecek bir liderdi⁸.

Atatürk'ün Millî mücadele yolunda Türk milletini bir siyasi cemiyet içinde birleştirmesi :

İkinci bir İzmir hâdisesinin, Doğu Anadolu'da, Erzurum'da tekrarlanmasını önlemek lâzımdı. Atatürk'ün telkiniyle, Ermeni istilâ tehlikesine karşı Doğu Anadolu'ya yapılacak her türlü yabancı işgal ve tecavüzlerde silâhlı mukavemeti kabul eden Erzurum kongresi

⁸ Anadolu'ya giderken Atatürk'e verilen vazife ve İstanbul'a geri çağırılması üzerine geçen yazışmalar ve ordudan istifasına dair vesikalar için Harp Tarihi Dairesince yayınlanan 1 ve 2 numaralı "Harp Tarihi Vesikalar Dergisi"ne bakınız.

(23 Temmuz - 7 Ağustos 1919) kararları, bütün memleket temsilcilerinin iştirakiyle toplanan Sivas Kongresinde (4 - 11 Eylül 1919), mütarekenin imza edildiği gün (30 Ekim 1918) elde bulunan millî hudutlar içindeki ezici çoğunlukla Türklerin yaşadığı toprakların, yabancı işgal ve istilâsından kurtarılması kararlaştı. Daha evvel, her tarafta kurulmuş olan bütün siyasi cemiyetler, Sivas kongresinin temelini attığı "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" ile birleştirildiler. Bu cemiyet, bütün Anadolu ve Rumeli'de merkez ve şubeler açtı ve silâhlı milis teşkilâtı da kurmaya çalıştı. Bu suretle, mücadele bir şahsın kararı olmaktan çıkmış ve bütün Türk milletine maledilmişti. Bir haftalık çok ateşli konuşmalar neticesinde bu tarihî kararları veren kırk kişilik kongre dağılmış ve kendi yerine, verdiği kararları tatbik etmekte Atatürk'ün reisliğinde bir "Temsil Heyeti"ni vazifelendirmişti. Hiçbir vakit toplu olarak bir arada çalışmayan bu heyetin ruhu ve bütün kurtuluş mücadelesinin gerçek başı Atatürk'tü. O, kısa bir zamanda, Doğu'da Kafkasya'dan Batı'da İzmir'e, Güney'de Adana'dan, Kuzey'de Meriç'e kadar bütün ordu kadrolarına ve iç idare mekanizmasına hâkim olmuş ve bütün milletin kalbinde, istiklâl uğrunda mücadele ateşini yeniden tutuşturmaya muvaffak olmuştur.

Bütün Türkler, siyasi kanaat ve yaş farkı olmaksızın millî kurtuluş dâvası yolunda, bu kuvvetli liderin etrafında toplandılar ve birleştiler. Fakat, elde ordu denilebilecek hazır bir maddî kuvvet yoktu. Millet yorgundu, memleket fakir düşmüştü ve haraptı. Maddî kaynakları da hemen hiç yoktu gibiydi. En fenası, Osmanlı hükümdarının ve onun İstanbul'daki hükümetinin, memleketin en zengin yerlerini işgal eden galip İtilâf devletleriyle kuvvetli Yunan ordusunun tarafında olması ve bu yabancı kuvvetlere dayanması idi.

Ufukta hiçbir muvaffakiyet ışığı görünmeyen bu karanlık durum karşısında, değil o vakitki düşmanlar, hattâ dostlardan ve Osmanlı devlet adamlarından bile Atatürk'ün, hattâ barış şartlarında en ufak bir değişiklik yaptırabileceğini bekleyenler pek azdı. Yüzde yüz muvaffak olacağına inananlar ise yoktu.

VI

İZMİR'DEN ANKARA'YA KADAR OYALAMA
MUHAREBELERİ YAPARAK ÇEKİLİŞ

Güney'de Fransızlara karşı millî mukavemetin düzene konması :

Anadolu'da, esas cephe, şüphesiz Batıda'ki Yunan cephesidir. Bütün kuvvetler, kaynaklar ve gayretler Yunan ordusunu yenmiye, onu ezmeye ve memleketten çıkarmaya yöneltilmelidir. Bu iş kolay değildir. Bunu başarabilmek için, en aşağı, yüz bin kişilik muntazam bir orduya lüzum vardır. Bu, bir zaman işidir.

Doğu, Orta ve Güney Anadolu'daki bütün işe yarar kuvvetleri, ilk andan itibaren Batı'ya, Yunanlılara karşı toplamak ve burada katî netice alındıktan sonra, ikinci derecedeki düşmanlara dönmeyi daha uygun bulan ve Atatürk'ün bu ana strateji kaidesine uygun hareket etmediğini ileri süren bazı yazarlar vardır. Atatürk, görünüşte, bu temel prensibe aykırı hareket etmiş sayılabilir. Esas kaide, en kuvvetli hasma karşı, kuvvetlerin büyük kısmını kullanmaktır. Fakat, unutulmamalıdır ki sıra ve zamanı, duruma bağlıdır. Kumandanlık, bu prensibi, en iyi netice verecek şekilde tatbik etmek değil midir?

Anadolu'nun o zamanki ulaştırma durumu, Doğu ve Güneyde'ki kuvvetleri, Batı'da kullandıktan sonra, kısa bir zamanda, tekrar Doğu'ya taşımaya müsait değildi. Doğu ve Güney'deki kuvvetlerle, evvelâ buldukları yerlerde, ikinci derecedeki düşmanlara karşı netice alındıktan sonra, bütün memleket kuvvet ve kaynaklarını, esas hasım olan Yunanlılara karşı yığmak ve büyük ve katî meydan muharebesi vermek, o vakitki durumda yapılacak en doğru hareketti.

Doğu'dan ve Güney'den Batı'ya kuvvet kaydırmadan evvel, Batıda, Yunan ilerleyişinin, herhangi bir bölgede durdurulması ve cephe gerisinde normal bir iç idare kurulması gerekiyordu. Bu şartlar dışında, batıya yardıma gelecek kuvvetlerin de anarşi içinde dağılıp erimeleri tehlikesi çoktu.

Bunun için, Atatürk, bir taraftan Batı Anadolu'da Yunanlılara karşı kurulmuş olan millî cephenin devamını sağlıyan tedbirler alırken, evvelâ Güney'de, Fransız kuvvetlerine karşı, millî kuvvetlerle harekete geçmeye karar verdi. Bu iş için, Güney'e memur ettiği birkaç müteşebbis ve cesur subayla Kilikya'daki işgal kuvvet-

lerine karşı millî teşkilât yaptırdı. Bu bölgede, gerilla tarzında, ancak küçük millî kuvvetlerin faaliyeti, en ince noktasına kadar, büyük bir dikkatle düzenlendi. Süratle harekete geçen bu küçük Türk millî kuvvetleri, faal davranarak yaptıkları baskınlarla Maraş'ı (11 Şubat 1920), Urfa (8 Nisan 1920)yi, Toroslarda Gülek boğazını ve Toros tünellerini (28 Mayıs 1920) Haçin (Saimbeyli) ve Kozan'ı yabancı işgalinden kurtardılar. Antep, Adana, Tarsus, Osmaniye etrafında da küçük kuvvetlerle bir emniyet perdesi vücutte getirildi.

Bu bölgede en çetin muharebeler, Antep şehrinin içinde verilmiştir. Bütün Antepliler için ebedî bir kahramanlık ve şeref âbidesi teşkil eden Antep muharebeleri on bir ay sürmüş ve şehir, ancak kanlı, fakat şanlı savaşlardan sonra, açlıktan düşman eline geçmiştir. (Antep muharebeleri: 1 Nisan 1920 - 9 Şubat 1921) Anadolu'da, yalnız bu kahraman şehre "Gaziantep" ünvanı verilmiştir.

Urfa, Maraş şehirlerinin ve Toros geçitlerinin elimize geçmesiyle Güney cephemizde, Fransızlar, Toros ve Anti Torosların Güneyine atılmış ve Anadolu için Güney'den istilâ tehlikesi kalmamıştı.

İtilâf devletlerinin ve İstanbul hükümetinin "Kuvayı Milliye" hareketini bastırmak için müşterek teşebbüs ve hareketleri :

Bir ölüm kararından başka bir şey olmayan Türk barış andlaşmasını, kukla Osmanlı hükümetine imza ettirmek kolaydı. Asıl güçlük, bunu, Türk milletine ve onun mümessili Atatürk'e kabul ettirmektir. Bunun için, Anadolu'da sekiz ay içinde (Haziran 1919 - Ocak 1920) her tarafa kök salan Türk "Kuvayı Milliye" teşkilâtını ortadan kaldırmaktan başka çare yoktu.

Bu işte de, İtilâf devletleri, Osmanlı devletini alet olarak kullanılmaktan çekinmediler.

İtilâf devletleri, ön safta İngilizler olmak üzere, işe başladılar: büyük düşmanca gösteriler ve korkutmalar arasında zaten işgal altında bulunan İstanbul, resmen, İtilâf kuvvetleri tarafından işgal olundu (16 Mart 1920). Anadolu'nun emniyetli bir şehrinde toplanması için Atatürk'ün tavsiyesi dikkate alınmıyarak, normal zamanlarda olduğu gibi İstanbul'da çalışmaya koyulan son Osmanlı Mebusan Meclisi de, İtilâf kuvvetleri tarafından basıldı ve Kuvayı Milliye mebuslarından kaçamıyanlar yakalanarak Malta'ya sürüldüler.

Osmanlı hükümeti de, Anadolu'da millî teşkilâtı kaldırmak gayretiyle kendisine verilen rolü oynamaktan geri kalmadı. Osmanlı padişahı ve İslâm halifesi, Atatürk'ü ve onunla birlikte çalışanları ölüme mahkûm eden fetvalar çıkardığı gibi Anadolu'nun içerilerine gönderilmek üzere bazı kuvvetler de hazırladı. "Kuvayı inzibatiye" adı verilen bu halife kuvvetleri, İzmit üzerinden içeriye saldırırken Batı Anadolu'da Yunanlılara karşı kurulmuş olan millî cephelerimizin gerilerinde ve Orta Anadolu'nun bir çok yerlerinde, halife fetvalarının tesiriyle Atatürk'e ve millî teşkilâta karşı ciddi silâhlı ayaklanmalar çıkarıldı.

Millî mücadelenin talihi, bu ayaklanmaların bastırılmasına bağlı idi. Halife kuvvetleri ve bütün iç ayaklanmalarla Kuvayı Milliye arasındaki bu kanlı iç muharebeler, millî cephelerin zayıflaması pahasına, Atatürk tarafından muvaffakiyetle tasfiye olundu.

Atatürk'ün Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetini Kurması:

Atatürk, Anadolu'ya ayak bastığı günden itibaren Türk milletinin, varlığını ve istiklâlini kurtarmak için, ergeç silâha sarılacağını biliyor ve bu mücadelenin başarıyla yapılabilmesi için gerekli tedbirleri, sırasıyla alıyordu. Bunların başında, işgal sahası dışında, Anadolu'da, her türlü karar ve hareketlerinde serbest bir millî devlet kurulması geliyordu⁹. Gerçekte, başka türlü yapmaya imkân yoktu. Harp, tek bir insan işi olamazdı. Bu millet ve devlet işiydi. Muvaffakiyet için, mücadelenin milletçe benimsenmesi ve millî bir devlet tarafından idare olunması gerekiyordu.

İtilâf devletleri tarafından İstanbul'un, biraz yukarıda açıklanan şartlar altında işgali ve Osmanlı Mebusan Meclisinin basılarak dağıtılması Atatürk'e, Anadolu'nun ortasında, Ankara'da, bir millî devlet kurmak imkânını veriyordu. Atatürk, Anadolu'da yeni bir Türk devleti kurmakla millî mücadelenin en mühim muvaffakiyet âmillerinden birisini, belki de en ehemmiyetlisini gerçekleştirmiş bulunuyordu.

Türk milleti, Orta Anadolu'da, yabancı işgal sahası dışında bir millî devlet kurmuştu. Bu devlet, millî mukadderat üzerinde, serbestçe karar verebilirdi. Bu büyük hâdise, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçişinin yanında, zafer için en kuvvetli bir teminattı.

⁹ 15 numaralı "Harp Tarihi Vesikalar Dergisi"nde yayınlanan 388 numaralı vesikaya bk.

Görülüyor ki, Atatürk, zaferi kolay kazanmamış. Adım adım sebatlı çalışmalarıyla, evvelâ Anadolu'da millî teşkilâtı kurmuş ve bu teşkilâtı bir yıl, her türlü müdahaleden masun tutarak devam ettirmiş ve en nihayet Büyük Millet Meclisini ve hükûmetini de Ankara'da kurmaya (23 Nisan 1920) muvaffak olmuştur. Yeni Türk devletinin kurulmasıyla, heyeti temsiliye reisliği vazifesi sona eren Atatürk, mücadeleye sonuna kadar devam etmek vazifesini Türk milletinin gerçek mümessili olan Millet Meclisine devretmişti. Kendisi de bu meclisin reisi olarak iç ve dış işlerin, milletin emel ve arzularına uygun bir şekilde yürümesini sağlamış bulunuyordu. Millet Meclisi Reisi, Başkumandan ve devlet reisi olarak da, Atatürk, bütün kudret ve kuvvetini, Millî Mücadelenin muvaffakiyeti, nihaî zaferin elde edilmesi ve kurduğu yeni Türk devletinin her bakımdan kuvvetlenmesi uğrunda kullanmıştır.

Türk milletine öldürücü barış muahedelerini kabul ettirmek için, Yunanlıların, ileri harekete geçişleri :

İç ayaklanmaların henüz tamamiyle bastırılmamış olduğu bir sırada, Türk mukavemetini büsbütün kırıp öldürücü barış andlaşmasını, Türk milletine zorla kabul ettirmek vazifesini yine Yunanistan, üzerine aldı. Bu maksatla 60.000 kişilik (altı tümen) bir Yunan ordusu, 22 Haziran 1920 de, taarruza geçerek, Batı Anadolu'daki zayıf Kuvayı Milliye (en çok 5000 tüfek ve 20 top) cephesini yıktı. Burhaniye - İvrindi - Soma - Akhisar - Salihli - Nazilli hattındaki Türk Kuvayı Milliye cephesi, iki günde çöktü. Yunanlılar, bundan sonra, Büyük Menderes, Gediz vâdileriyle Balıkesir üzerinden üç gurup halinde ilerlediler ve iki hafta içinde Nazilli - Alaşehir - Bursa hattına vardılar.

İzmir çıkarmasından sonra bu birinci Yunan taarruzıyla Batı Anadolu'daki Türk milis kuvvetlerinin çoğu dağılmış idi. Elde, hemen yeni bir cephe kuracak yeter kuvvette muvazzaf ordu yoktu.

Yunanlılar, İzmir'e çıktıktan sonra elde ettikleri bu ikinci, fakat hakikatte geçici başarıyla Türk dâvasını kökünden çözmüş olmuyorlardı. Asıl ciddî savaşlar, bundan sonra başlayacaktı. Bu savaşlarda, Anadolu içerisine ilerledikleri nisbette, Yunanlılar için, her türlü güçlüklerin artacağında şüphe yoktu.

Yunan ilerleyişine karşı, Türk milletinin bütün maddi ve mânevi kuvvetlerini kullanmaya karar vermiş olan Atatürk'ün, yeniden bir

muazzaf ordunun çekirdeğini kurabilmesi için hiç olmazsa birkaç aylık bir zamana ihtiyacı vardı.

Diğer taraftan Yunanlılar da, bu ilerleyişle Türk mukavemet ve azmini kıramadıklarını anlamakta gecikmediler. Ya kazandıkları yerlerde durmak veyahut Türk mukavemetini büsbütün yıkabilmek için başladıkları istilâya devam etmek gibi iki ihtimal karşısında bulundular. Fakat, yeni bir hamle için Yunanlıların yeni hazırlıkları ve sonu gelmiyecek fedakârlıkları göze almaları lâzım geliyordu.

Yunanistan bu ikinci yolu tutmuştur.

Yunan ordusu, bu maksatla, Demirci - Simav bölgesinde faaliyette bulunan Türk akıncılarını (Çerkes Ethem) temizlemek, büyük Menderes ve Gediz vâdilerinde, yeni bir ileri harekete hazırlanmak ve bu arada Doğu Trakya'yı ele geçirmek için (20 - 25 Temmuz 1920) iki ay kaybetti.

Yunanlılar Doğu Trakya'ya yönelttikleri taarruzda Meriç boyundaki iki tümendenden başka, Anadolu'dan Bursa bölgesinden getirilen bir üçüncü Yunan tümenini (10. tümen) de kullandılar. Tekirdağ'ında ve Ereğli bölgesinde karaya çıkan bu Yunan tümeni Trakya'da, Meriç boyundaki Türk savunma sisteminin yıkılmasında müessir olmuştur.

Yunanlıların, Anadolu'daki harekâtı, yarıda, Uşak - Bursa hatında bırakıp Trakya'da toprak elde etmek peşinde koşmaları, Türk millî mücadelesi için, Doğu Trakya'nın kısa bir zaman kaybedilmiş olmasına rağmen, fayda sağlamıştır, denilebilir. Trakya harekâtı, Anadolu'ya dört aylık bir zaman kazandırmıştır.

Bu arada İtilâf devletleri, Osmanlı hükûmetinin murahasalarına Paris civarında, Sèvres'de, barış andlaşmasını imza ettirmişlerdi (10 Ağustos 1920). İtilâf tehdidi altındaki Osmanlı hükümdarının ve hükûmetinin, esaret vesikasını kabul etmeleri, Türk milletini ve Atatürk'ü, hiçbir suretle bir taahhüt ve kayıt altına alamazdı. Tersine olarak, bu ölüm hükmünü yırtmak için, mücadeleye daha büyük bir azimle devam etmekten başka bir çare yoktu.

Venizelos, Anadolu'da, daha büyük bir harekete geçmeden evvel halkın reyine başvurmak istedi. Bu maksatla, Yunanistan'da Kasım 1920 başlarında yapılan umumî seçimde, Venizelos partisi halk güvenini kaybederek yerini kıralcı partiye bıraktı.

Bu seçim neticesinde Yunanistan'da, hükümet ve ordu kadrolarında esaslı değişiklikler yapılmış ve Yunanistan'da hükümet ve ordu işleri düzene konuncaya kadar altı ay gibi uzun bir zaman geçmiştir.

Atatürk, bu kıymetli zamandan, iç savaşları tasfiye ve Batı'da küçük, fakat muntazam bir ordu (general Ali Fuat Cebesoy) kurmak için faydalanmayı ihmal etmemiştir.

Doğu Anadolu'da Ermenilere, Batı'da Yunanlılara karşı kazanılan ilk savaşlar :

Batı'daki Yunan muvaffakiyeti, Doğu'da, Erivan cumhuriyetini de harekete geçmeye ve Doğu Anadolu'yu istilâya teşvik etti. Bu cephede, Atatürk'ün emriyle, teşebbüsü ele alan muntazam Türk kuvvetleri (XV. kolordu, 3 tümen, Kâzım Karabekir) Sarıkamış ve Kars'da, Ermeni ordusunu yenerek (30 Ekim 1920) Osmanlı hükümetince, Mondros mütarekesiyle boşaltılmış olan üç Türk vilâyetini, Batum, Kars ve Ardahan'ı Ermeni ve Gürcülerden geri aldılar. Millî mücadeleye başlangıç olan Erzurum kongresi gibi, yine Doğu'daki bu ilk Türk zaferi, bütün memleket kurtuluşunun bir kuvvet kaynağı ve nihai zaferin bir müjdecisi olmuştur. Bu ilk zaferle, Doğu'dan Anadolu'yu tehdit eden çok ciddi Ermeni tehlikesi ortadan kalkmış ve Anadolu'yu boğacak çenberin kuvvetli bir halkası koparılmıştı. Geç olsa da, bu cephede serbest kalan kuvvetlerden ve kaynaklardan batıda, Yunanlılara karşı faydalanmak mümkün olacaktı¹⁰.

Yunanistan'da, seçimlerden sonra işbaşına geçen Kral Konstantin hükümeti de, Anadolu'da Venizelos'un başladığı istilâya, sonuna kadar devam etmeye karar verdi.

Sèvres andlaşmasını Türk milletine kabul ettirmek için mücadeleye devam karar veren Yunanistan'la Türk milleti arasında, 1921 başlarından itibaren, Orta Anadolu'nun Batı kenarlarında ve içinde devam eden yeni mücadele çok çetin ve çok kanlı olmuştur.

İzmir'den Ankara kapılarına kadar iki yıl süren oyalama muharebeleri :

Atatürk'ün, vermek zorunda kaldığı oyalama muharebeleri

¹⁰ Doğu cephesinden, bir müddet sonra, iki tümen (3. Kafkas ve 12. tümenler) Batı'ya getirilmiş ve Yunanlılara karşı kullanılmıştır. O vakit, Ankara'nın Doğusunda demiryolu olmadığından bu kuvvetlerin, Doğudan Batı'ya getirilmeleri kolay olmamıştır.

(birinci, ikinci İnönü, Eskişehir - Kütahya muharebeleri ve Sakarya meydan muharebesi) İzmir'den Ankara kapılarına kadar, kuş uçuşu, 500 km.lik çok derin ve Marmara denizinden Büyük Menderes'e kadar çok geniş bir saha üzerinde cereyan etmiştir. Zaman itibariyle, bu oyalama muharebeleri, İzmir çıkarmasından Sakarya meydan muharebesinin sonuna kadar 15 Mayıs 1919 dan 13 Eylül 1921 gününe kadar 27 buçuk ay sürmüştür.

Mustafa Kemal, Yunanlılar, Anadolu içinde, hareket üsleri olan İzmir'den uzaklaştıkları nisbette "zaferlerinin en yüksek noktasına" yaklaşacaklarını biliyordu. Bu noktadan sonra, gerileme ve düşüş başlayacaktı. Polatlı (Gordion) ve Haymana, Yunanlılar için en yüksek nokta sayılabilir. Buralarda yenilince Sakarya boylarında başlayan gerileme, Ege kıyılarında ve Meriç boylarında da durdurulamadı. İlk Yunan hareket noktası olan Batı Trakya, hattâ Selânik ve Atina'da kendilerini toplıyabildiler. Mustafa Kemal, Osmanlıların, Viyana önünde ve Macaristan'daki muvaffakiyetsizliklerinde de, bu nisbetsiz ve ölçüsüz uzaklaşmanın payını daima hatırlamıştır.

O, oyalama muharebeleri yaparken mutlak bir savunmaya yapışp kalmamış, mevzii kısa taarruzlar yapmayı da ihmal etmemiştir.

Hemen bütün Batı Anadolu ile Orta Anadolu'nun eski Frikya kısmını içine alan Batı kısımlarında verilen ve Anadolu'nun en zengin kısımlarıyla bütün Doğu Trakya'nın kaybına sebep olan bu oyalama muharebeleri, Türk kurtuluş savaşının en buhranlı safhasını teşkil eder. Türk zaferinin, dışarıdan en ümitsiz görüldüğü zaman da bu günlerdir. Zayıf iradeli bir lider idaresinde, Türk kurtuluş savaşının, bu devrede, katî neticeyi beklemeden bir uzlaşma ile nihayet bulması çok mümkündü. Mücadele azmini sarsmadan, savaşa devam edilmesini Türk milletinin sabır ve tahammül kudretine olduğu kadar Mustafa Kemal'in ileriye gören dehâsına ve ümitsiz zamanlarda bile kütleleri büyüleyip sürüklemek hususundaki kudretine borçluyuz.

Türk cephesindeki iç buhrandan ve kurulmakta olan muvazzaf Türk ordusunun zaafından faydalanmak hevesine kapılan Yunanlılar, ilk 22 Haziran 1920 taarruzundan altı ay sonra, Eskişehir - Afyon mevkillerini ve bu iki şehir arasındaki demiryolu parçasını elde etmek için iki taarruz teşebbüsünde bulundular.

Birinci ve ikinci İnönü muharebeleri :

Bunlardan ilki, batıda, Atatürk'ün, ¹¹ kanun ve nizam altına girmek istemiyen bazı milis kuvvetlerini tedibe karar vermesi yüzünden meydana gelen buhrana rastlar. Yunanlılar, ordumuzun büyük kısmının, demiryolundan ve cepheden uzakça bir yerde, Gediz doğusunda toplanmış olmasından faydalanmak istemişler ve bir baskınla, müdafaasız bırakılan Eskişehir'i elde etmek maksadiyle yalnız Bursa'dan ilerlemişlerdir. Bu hazırlıksız ilerleyiş, Garp cephesi kuvvetlerimize (İsmet İnönü) 9 ve 10 Ocak 1921 de, 824 yıl önce, 1 Temmuz 1097 de Haçlılarla Kılıçarslan kumandasındaki Selçuklu Türklerinin vuruştıkları yerlerde, ilk şanlı bir zafer elde etmek fırsatını vermiştir. Bu ilk taarruzun üstünden üç ay kadar bir zaman geçmeden Yunanlılar daha büyük kuvvetlerle, hem Bursa, hem de Uşak'dan Eskişehir ve Afyon üzerine yürümüşler ve bir hafta süren kanlı muharebelerden (23 Mart - 31 Mart 1921) sonra İnönü mevzileri önünde (İsmet İnönü) ikinci defa yenilerek Bursa doğusundaki çıkış mevzilerine dönmüşlerdir.

Uşak'dan Afyon'a yürüyen diğer bir Yunan kolordusu da, yanlış istikametlerde (Çay, Bolvadin, Akşehir) yaptığı ilerlemelerden sonra, Doğu ve kuzeyden yöneltilen Türk taarruzları (Refet Bele) karşısında, Dumlupınar mevziine gerilemek zorunda kalmıştır.

Türkler bu muharebelerde Atatürk'ün direktifleriyle, faal, genç kumandanların idaresinde, zayıf kuvvetlerle, Orta Anadolu'nun Batı geçitlerini üstün Yunan kuvvetlerine karşı muvaffakiyetle savunabilmişlerdir.

Doğu ve batı Anadolu'daki bu ilk zaferler, içeride ve dışarıda, Türk ordusunun ve Türk milletinin şeref ve itibarını yükseltmiştir. Bununla beraber, bu zaferler, Türk dâvasını sona erdirmekten henüz uzaktı.

Eskişehir-Kütahya muharebeleri :

Yunanlılar, bütün kudret ve kaynaklarını kullanarak büyük bir ordu ile son bir talih tecrübesine giriştiler. Umumî seferberlik yaptılar. Avrupa'nın, bilhassa İngiltere'nin açık yardımıyla, üç ay içinde hazırladıkları 11 tümenlik büyük bir ordu ile İnönü - Eskişehir -

¹¹ Çerkes Ethem ve kardeşlerinin idaresindeki birinci kuvvei seyyare ile Demirci Efe, Sarı Efe (Edip) müfrezeleri.

Kütahya - Seyitgazi bölgesinde, çok geniş bir cephe üzerinde savunmaya hazırlanan, üçte bir nisbetinde ateş kuvvetindeki Türk ordusuna (İsmet İnönü) taarruz ettiler (10 Temmuz 1921). Bu Yunan taarruzu, Türk mevziini, büyük kuvvetlerle Güney'den kuşatan büyük ölçüde bir hareketti.

Türk ordusu, bir hafta süren buhranlı savunma muharebelerinden sonra, Atatürk'ün talimatıyla, sayı ve ateş kuvveti bakımlarından çok üstün Yunan ordusu karşısında, büsbütün ezilmeden Sakarya gerisine çekildi. Düşmanla birdenbire teması keserek 200 km. doğuya çekiliş, ancak büyük kumandanların yapmaya cesaret edebilecekleri bir hareket, soğukkanlılık ve cesurane bir karar örneği olarak tarihte yer tutacaktır. I. dünya harbinde Filistin ricatinde ezilmiş zayıf kuvvetlerle Şam, Rayak ve Humus'un müdafaaya yeltenilmesi bize pahalıya mal olmuştu. Atatürk, orduyu ezdirmeden, düşmanla araya uzun mesafe koymaya ve rahatça ikmal edilebileceği emniyetli bir bölgeye çekmeye önem vermiştir.

Yunanlılar, elde ettikleri Eskişehir - Seyitgazi - Afyon hattından Ankara istikametinde tekrar ilerledikleri takdirde, ikmal yolları uzayacağı gibi (Bursa ve İzmir'den 400 - 600 km.) aşmak zorunda kalacakları Orta Anadolu steplerinde yiyecek ve içecek hususunda da ciddi güçlüklerle karşılaşacaklardı. Türk ordusu ise, kendi ana ikmal kaynakları üzerine çekilmiş olacaktı.

Yunan ordusu, İzmir'de Anadolu'ya ayak bastığı günden, bilhassa, 1921 yılı başlarında, İnönü mevzilerine yaptığı taarruzlardan beri, muhakkak bir mağlûbiyete doğru, büyük bir hızla kayıyordu. Kendini Büyük İskender'in izinde sanan Yunan Kırallı Kostantin, Eskişehir'in doğu ve güneyinde toplanmış olan Papulas idaresindeki Yunan ordusunu, son ve öldürücü bir vuruş için Polatlı (Gordion) üzerinden Ankara'ya doğru ilerletmek gibi çok tehlikeli ve neticesi karanlık bir karar vermekten çekinmedi.

Sakarya meydan muharebesi :

Eskişehir'den Sakarya'ya çekiliş, ordu, memleket ve mecliste fena tesirler yaptı. Mâneviyat bozulur gibi oldu. Cepheden firar çoğaldı. Ankara'da, bozguncu bir hava esmeye başladı. Durum çok buhranlı idi. İki yıldan beri, resmen askerlikten çekilmiş olan Mustafa Kemal, ordunun başına geçirildi. O, bu vazifeyi üç ay müddetle, Millet Meclisinin bütün yetkilerinin kendisine verilmesi şartıyla kabul

etti. Meclis, bir tereddüt geçirmekle beraber bu yetkileri de verdi. Türk milleti, açıktan açığa, kendisini bekleyen en büyük mücadele için, tarihin en büyük adamını, "Arıburnu ve Anafartalar kahramanı"nı başına geçirmişti. Hakikatte, Samsun'a çıktığı günden beri, o, Türk ihtilâlinin her sahada başı idi. Fakat, Millet Meclisi kararıyla Başkumandan tâyin edilmesinin mânası büyüktü. Bu tâyin, bütün memlekette, bilhassa orduda bir mucize tesiri yaptı. Onun, bu en tehlikeli durumda orduyu zafere ulaştıracağına herkes inanıyordu. İlk ağızda, aldığı kararlar ve verdiği emirler malûmdur. Memleketin her tarafından, orduya yiyecek, giyecek ve ikmal erleri akmaya başladı.

Başkumandan, Adana cephesiyle (II. kolordu) İzmit bölgesinde (mürettep kolordu) ve Orta ve Doğu Anadolu'da muharebe için kullanılabilir bütün Türk kuvvetlerini kesin netice yerine, Sakarya'ya getirdiği gibi Orta Anadolu'nun bütün insan ve ikmal kaynaklarını da kullandı.

Yunan ordusu, 14 Ağustos 1921 de, Eskişehir - Seyitgazi hatından Polatlı ve Haymana güney istikametlerinde, beşinci ve sonuncu defa olarak taarruza kalktı. Dört Yunan tümeni, Prens Andreas kumandasında Sakarya'nın güneyinden, beş tümen, cepheden Sakarya'nın yukarı koluyla demiryolu arasından ilerlediler. Üç tümen, geri irtibat yollarının korunmasına ayrıldı.

İlerlenilecek saha, kısır bir bozkırdı.

Türk suvari kolordusu, düşmanın yan ve gerilerinde faaliyette bulunarak Yunan çevirme kolunun hareketini geciktirmeye ve düşmanı tâcize çalıştı. Bu suvari akınları sırasında Papulas'ın karargâhı bile baskına uğradı.

23 Ağustos 1921 de, Yunanlılar, Sakarya önüne vararak taarruza geçtiler. Garp cephesi adını taşıyan ordumuz Katrancı deresi gerisinde, yanda, güneye karşı bir savunma mevzii tutmaya muvaffak oldu. Ordumuzun sağ kanadı Sakarya'ya dayalı idi. Yunanlılar açık Türk sol kanadını kuşatmaya uğraştılar. Atatürk'ün, yerinde ve vaktinde aldığı tedbirlerle Yunan kuşatması tesirini gösteremedi. Üç hafta süren Sakarya meydan muharebesinde, Türk ordusu, 100 km. genişliğinde ve 20 km. derinliğindeki bir sahada, her karış Türk toprağını kahramanca savunarak düşmanı büyük kayıplara uğrattı ve yıprattı. Derin savunma saatinde taarruz kudret ve kabiliyeti

tükenen Yunanlılar, tam yerinde ve vaktinde, 10 Eylül 1921 de, Atatürk'ün tertip, idare ve sağ kanatta, Duatepe'ye yönelttiği karşı taarruzla, Sakarya'nın batısına atıldılar.

Yunanlılar, 6 - 7 yüz kilometre uzunluğundaki irtibat yollarının üstün, faal Türk süvarisinin tehdidi altında bulunduğunu da düşünerek Sakarya'da kalamıyacaklarını anlamakta gecikmediler. Geriye, Eskişehir - Afyon bölgesine çekilmekten başka, yapılacak bir şey kalmıyordu. Türk mukavemetinin kalbi Ankara'ya 50 km. yaklaşmış iken 12 Eylül 1921 de çekildiler.

Başkumandan Mustafa Kemal'in, Türk ordusunun Sakarya ile Kızılırmak arasında, ters cephe üzerinde, 21 gün ve 21 gece (23 Ağustos - 12 Eylül 1921) süren Yunan taarruzlarına karşı savunma ve karşı taarruzlarla kazandığı "Sakarya Meydan Muharebesi" parlak bir Türk zaferiyle sona erdi. Muharebenin neticesinden yeice düşerek hastalanan Yunan Kırallı Eskişehir'den Bursa'ya götürülmüştü.

Başkumandan Papulas da, Yunan harbiye nazırına çektiği telgrafta "burada kalmamız, hükümetin siyaseti bakımından faydalı olabilirse de çok sürmemelidir. Erlerin mukavemet haddini, çoktan aşmış bulunuyoruz. Bugüne kadar elde edilen muvaffakiyetler neticesinde seri bir mütareke akdi gerek mânen gerekse ordunun menfaatleri bakımından en iyi bir çaredir" diyor ve mütareke yapılmasını istiyordu.

Gerçekte, Sakarya'dan çekilen Yunan ordusunun yok edilmesi tehlikesi yok değildi. Fakat, Türk ordusu da yorgundu, cephane durumu da katî bir netice almaya elverişli değildi. Başkumandan, Türk ordusunun kuvvet ve takat hududunu sükûnetle ölçtü ve yorgun ordu ile hemen, katî netice alınamayacağına hükmetti. "Garp cephesi" kuvvetleri, zafer neşesi içinde düşmanı takibe geçtiler. Bu takip, yokedici, kıyasıya bir kovalama olamazdı. Mustafa Kemal, salim bir düşünce ile ordunun büyük kısmını uzakta tuttu ve düşmanı yalnız, suvari ve birkaç piyade tümeniyle takip etti. Muharebe, Ekim 1921 başlarında, Eskişehir - Afyon demiryolunun doğusunda, muvakkat olarak, kesilmişti.

Büyük Millet Meclisi, Başkumandan Mustafa Kemal'e "Gazi" ünvanını verdi. Yakın Türk tarihinde, bu ünvanın Plevne Kahramanı Osman Paşa ile Zivin muharebelerinin Başkumandanı Ahmet Muhtar

Paşa'ya verildiğini herkes bilir. Bununla beraber, Mustafa Kemal'in kazandığı zaferin, geçmiştekilerle ölçülmesi doğru değildir. Sakarya zaferi, Türk milletinin varlığını ve hürriyetini kurtardığı halde, Plevne ve Zivin, felâketli bir seferde, Türk'ün sadece şerefini yükseltmiye yaramıştır.

Ege ve Marmara kıyılarından Anadolu'nun ortasında Ankara yakınlarına kadar genişleyen Yunan istilâsı Sakarya boylarında ve Haymana steplerinde, emsalsiz bir Türk zaferiyle durdulmuştur. Türk millet ve vatani, Sakarya zaferiyle, kurtuluş yoluna emniyetle girmişti. Bu zaferle, hareket ve teşebbüs serbestliği Atatürk'ün eline geçmiş bulunuyordu.

Devlet adamı Mustafa Kemal, Fransa ve diğer İtilâf devletleriyle yaptığı konuşmalarda, kazandığı zaferlerden hakkıyla faydalanmasını da bildi. Sakarya'dan sonra, Fransa, 20 Ekim 1921 de, Sèvres ruhuna ve zihniyetine tamamen zıt bir hüviyetteki Ankara anlaşmasını imzaladı. Bu anlaşma, bütün Kilikya'yı ve Irak hududuna kadar Bağdat demiryolunu Büyük Millet Meclisi Hükûmetine bıraktı. Bu, Türkiye ile bir münferit barış mahiyetinde idi.

Doğu hudutlarımızın tesbitinden sonra güneyde de milli hudut, savaşıla ve kanla kazanılmıştı. Bu anlaşmanın bir askerî faydası da, Fransa'dan çok kıymetli harp malzemesinin gelmesi olmuştur.

VII

BASKINLA BAŞLIYAN VE ZAFERLE BİTEN BÜYÜK TÜRK TAARUZU VE KURTULUŞ

Sakarya meydan muharebesinden sonra, Garp cephesi, batıya doğru ileri harekete geçeceği sıralarda, dört piyade ve bir suvari kolordusu halinde teşkil olundu. Bu tertiple, Yunanlılar, Sivrihisar - Aziziye (Emirdağ) - Bolvadin üzerinden, uzaktan takip olundular. Bu takip sırasında iki tümenle (7 ve 8. piyade tümenleri) desteklenen suvarilerimiz, Afyon'u, bir baskınla elde etmeye çalıştılar. Bu harekette geç kaldığı için müsbet bir netice elde edilemedi.

Yunanlılar, Eskişehir doğusu - Seyitgazi güneyi - Afyon doğu ve batısı çizisinde durarak buralarda yerleştiler. Ağırılık merkeziyle güney'de Afyon etrafında toplanan Yunanlılar sağ kanadlarını Dumlupınar mevzilerine dayadılar ve Afyonla bu mevzi ara-

sındaki hâkim tepe ve dağları tutarak tahkim etmeye koyuldular. Bu mevzi, Afyon - İzmir demiryoluna pek yakındı ve arada başka bir savunma mevzileri de yoktu. Afyon'dan kuzeye, Eskişehir'e doğru uzanan düşman mevzii ise güney - kuzey istikametinde gidiyordu.

Bu suretle düşman mevzii, ilk andan itibaren Güneyden kolayca kuşatılabilecek bir halde idi.

Garp cephesi (General İsmet İnönü) kuvvetlerimiz de, düşman karşısında, Sivrihisar - Aziziye - Bolvadin - Çay - Akşehir - Şuhud - Sandıklı hattında konakladılar. Bu arada, Türk kuvvetleri, Akarçay ara hattı olmak üzere iki orduya (birinci ordu Ali İhsan Sabis, ikinci ordu General Yakup Şevki Sübaşı) ayrıldı. İkinci ordu içinde iki tümenli (16 ve 17. tümenler) yeni bir piyade kolordusu daha (VI. kolordu, General Kâzım İnanç) kuruldu.

Türk konuşunun kuzey kanadı, İzmit - Geyve bölgesinde, bir tümen (18. tümen) ve bazı millî müfrezelerden ibaret Kocaeli gurubu (General Halit) ve güney kanadı, Dinar civarında bir suvari tümeniyle (3. tümen, İbrahim Çolak) bir piyade alayı tarafından tutuluyordu. Gittikçe kuvvetlenen Garp ordularımız, bir taraftan eğitim ve ikmal işleriyle uğraşırken muhtemel bir düşman taarruzuna karşı koyacak savunma mevzileri de hazırladılar.

Başkumandan Atatürk, seferi, zaferle sona erdirecek bir taarruz için gerekli geniş ölçüde hazırlıklar yaptırıyor ve iç ve dış politikayı, millî hudutlar içindeki Türk topraklarını yabancı işgallerden kurtaracak ve yeni Türk devletinin istiklâlini sağlayacak bir barışa kavuşacak surette idare ediyordu.

Sakarya zaferi, siyasi sahada, yeni Türk devletinin durumunu, ümit verici bir şekilde kuvvetlendirmişti.

İtalyanlar, dostça davranmışlar ve işgal ettikleri güney - batı Anadolu'yu boşaltmışlardı.

Fransızlar da, ellerinde tuttıkları Gaziantep, Adana, Mersin, Tarsus ve havalisinden, Ankara anlaşmasına göre (20 Ekim 1921), çekildiklerinden (5 Ocak 1922) İtilâf kuvvetlerinin işgal sahası yalnız İstanbul ve boğazlara münhasır kalmıştı.

Bununla beraber, Yunanlılar, Gemlik - Eskişehir - Afyon - Çivril - Nazilli çizisinin batısında kalan Batı Anadolu'yu ve Doğu Trakya'yı büyük kuvvetlerle sağlam bir surette ellerinde bulunduruyorlardı.

Müttefikler, bilhassa Sakarya zaferimizden sonra, Türk - Yunan mücadelesi karşısında, gittikçe tarafsızlığa doğru kayıyorlardı. Bunda, daha çok kendi menfaatlerini korumak endişesi yok değildi. İngiltere bile, Yunanistan'ı açıkça tutmamaya mecbur olmuştu. Para sıkıntısı içinde kıvranan Yunanistan, Londra piyasasında bile, borç para bulamıyordu.

Yunanlılar, Batı Anadolu'daki Yunan ırkından ahalinin yerlerinde kalmalarını, mümkünse Batı Anadolu'nun muhtariyetini ve Doğu Trakya'nın ellerinde kalmasını sağlayacak bir barışa bir an evvel kavuşmak için çalışıyorlardı. Millî Türk devletini, böyle bir barışı kabule zorlamak için Trakya'dan İstanbul'a bir baskın yapmayı da tasarlamışlardır. Bu hareket, İtilâf devletlerince önlenince Yunanlılar, hâdiselerin gelişmesini beklemek zorunda kaldılar.

1922 yılı başlarında, müttefiklerarası Paris ve Londra konferanslarında, evvelâ mütareke ve arkasından barış konuşmaları teklifi de, Türk devleti tarafından barıştan evvel Yunan işgalindeki toprakların boşaltılması şartına bağlandığı için müsbet bir netice vermedi.

Yunanlılar ve İtilâf devletleri, Anadolu'da Yunan askerî durumunun ve bir yıldanberi tahkim olunan Yunan mevzilerinin, muhtemel Türk taarruzlarına mukavemet edeceğine inanıyorlardı.

Yalnız, İstanbul'daki İtilâf işgal kumandanı General Harington ayrı bir kanaat besliyordu. General, Loyit Jorc'a verdiği raporda, Yunan ordusunun, ciddî bir Türk taarruzu karşısında dağılacağını söylemek cesaretini göstermiştir. Harington "Türkçü" olmakla töhmetlendirilmiştir.

Bu sırada, Yunan Başkumandanı Papulas yaş haddine geldiğini ileri sürerek çekilmiş ve yerine Trakya'daki Yunan ordusu kumandanı Hacı Anesti, başkumandanlığa tâyin edilerek İzmir'e gelmiştir.

Atatürk'ün, beş günde, Yunan ordusu büyük kısmını baskınla yoketmesi ve dokuz günde Ege kıyılarına varması. Taarruz hazırlığı ve hazırlıkta gizlilik:

Yukarıda da temas edildiği gibi Türk dâvası, Türk ordusunun, silâh kuvvetiyle, düşmanı, Batı'da, bir yıldan beri tuttuğu müstahkem mevzilerinden çıkarıp atmasına bağlı kalıyordu. İster istemez, Türk ordusu, taarruz etmek vazifesi karşısında kalmıştı. Taarruz için, çok şey lâzımdır. Her Türk, kanaatlidir ve yurtseverdir. Bu bakımdan, ordunun beslenmesi Başkumandanın düşünceleri arasında en sonda yer alıyordu.

Asıl mesele, silâh ve bilhassa cephane tedariki ve bunların vak-tinde cepheye yetiştirilmesinde idi. Türk devletinin parası da kıttı. Dışarıdan borç para bulmak da mümkün değildi. Yeni Türk devleti, dışarıdan hiçbir malî yardım beklemeksizin, fedakârlığın en son haddine katlanarak düşmana karşı, mümkün olan bütün hazırlıkları yapmış ve varını yoğunu Başkumandanın emrine vermekten çekin-memişti.

Türk milleti ve ordu, Atatürk'e güveniyordu.

Milletçe fedakârlığa istiyerek katlanılması ve Başkumandana karşı beslenen hudutsuz güven, zaferi kazandıran âmillerin başında sayılmaya değer.

1922 yılı başlarından Ağustos ayı ortalarına kadar, bütün Türk milleti, sessizce, büyük imtihan gününe, sistemli olarak bir programa göre hazırlanmaktadır. Doğu, Orta ve Güney Anadolu'dan, hattâ İtilâf işgalindeki İstanbul kaynaklarından büyük dikkat ve fedakâr-lıkla silâh, cephane, bilhassa topçu cephanesi, kara ve deniz yol-larından (Karadeniz limanları, Marmara'da İzmit ve civarı, Akde-niz'de Antalya, Mersin, İskenderun) Garp cephesine taşınmış ve birliklerin mevcudu, eldeki silâh nisbetinde artırılmıştır.

Bununla beraber, güçlkle toplanan cephane ve malzeme, sürekli bir muharebeye yetecek kadar çok değildi. Aşağı yukarı bir haftalık bir muharebe için hesaplanan topçu cephanesinin, muharebe devam ettiği takdirde ikmali de mümkün değildi.

Anadolu'da, o vakit, cephane fabrikaları da yoktu.

Türk ordusunun bir büyük eksigi de, seri hareketlerde orduyu takip edebilecek atlı ve motorlu taşıma teşkilâtındaki yetersizlikti. Her türlü yer değiştirmelerde, yiyecek maddelerinin harekât saha-sından tedariki zaruriydi.

Bilhassa, Türk suvari kolordusunun hayvan yiyecek ihtiyacının tedarik ve biriktirilebilmesi güçtü.

Taarruzdan evvel, harekât sahasında, ancak bir haftalık yiyecek ve yem hazırlanabilmiştir.

Düşmanın ve dünyanın, büyük ölçüde bir Türk taarruzunu mümkün görmemesi, Türk hazırlıklarının gizlilik içinde yapılmasını kolaylaştırmıştır.

Taarruz kararı, son günlere kadar herkesten, hattâ ordudan bile gizli tutulmuştur.

Bir defa, taarruz kararı orduya açıklandıktan sonra karşı tarafa yayılmaması için süratle harekete geçmek ve düşmanın, karşı tedbir almasına vakit bırakmamak büyük ehemmiyet kazanıyordu.

Başkumandan Atatürk'ün taarruz plânının esasları şu suretle hulâsa edilebilir :

- 1) Ezici üstünlükte büyük kuvvetlerle, düşmanın en hassas ve en nazik bir yanına taarruz etmek.
- 2) Asıl taarruz sahasına ayrılan kuvvetleri, mümkün olduğu kadar eski bölgelerinde bırakmak ve taarruzdan bir, nihayet iki gün evvel, gece yürüyüşleriyle, asıl taarruz bölgesine getirmek.
- 3) Diğer cepheleri, her tehlikeyi göze alarak ihmal etmek ve bu ikinci derecedeki cephelere pek az kuvvet ayırmak.
- 4) Asıl kesin netice cephesindeki taarruzla aynı zamanda, bütün cephelerde de, taarruza geçerek düşmanı şaşırtmak.
- 5) Suvari kuvvetlerinin büyük kısmını da, asıl taarruz cephesinin kanadında hazırlıyarak bunları ilk günden itibaren düşman gerilerine saldırmak.

Bu mülâhazalara göre, Başkumandan Atatürk, Garp cephesi kuvvetlerini, taarruz için şu suretle tertipledi :

Eldeki 18 piyade ve 5 suvari tümeninden 12 piyade (I, IV ve II. piyade ve V. suvari kolordusu) ve 3 suvari tümeni ve bütün ağır topçu, Afyon Batısındaki 30 km.lik asıl taarruz cephesinin hemen gerisinde 24 Ağustos 1922 sabahı taarruza hazırlandı.

3 piyade (16, 17 ve 61. piyade tümenleri) ve bir suvari tümeni (mürettep suvari tümeni) karşısındaki düşman kuvvetini yerinde tutmak üzere, Afyon'un hemen kuzeyindeki düşman cephesine taarruza ayrıldı.

Eskişehir'deki Yunan III. kolordusuna karşı, birisi geride ihtiyat olmak üzere, iki piyade tümeni (1. ve 41. tümenler) ayrıldı. Kuzey'de Kocaeli bölgesindeki kuvvetlere (18. tümen ve millî müfrezeler) Bilecik üzerinden Yenişehir istikametinde; Güney'de, Dinar bölgesindeki zayıf suvari tümeniyle (3.) bir piyade alayına da, düşman gerilerine saldırmak vazifesi verildi.

Bu tertipten anlaşılacağı gibi, Atatürk, elindeki 18 piyade ve 5 suvari tümeninden 15 piyade tümeniyle 4 suvari tümenini katı

netice yerinde kullanmış ve ikinci derecedeki yerlere az kuvvet ayırmıştır.

Türk kuvvetleri, yukarıdaki tertiple, büyük bir huzur ve sükûn içinde, düşman tarafından tâciz ve hattâ keşfedilmeden yerlerini alarak saldırıya hazırlandılar.

Başkumandan Atatürk, yanında Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi Fevzi (Çakmak) Garp cephesi kumandanı İsmet Paşalar ve Erkânı harbiyeleri olduğu halde taarruzun başlayacağı 26 Ağustos 1922 sabahı güneş doğmadan asıl taarruz cephesi yakınındaki "Kocatepe"de muharebe idare yerinde bulunuyordu.

Düşman, Türk taarruzu başlayınca kadar, hazırlıklarımızdan esaslı bilgi alamamıştı. O kadar ki Başkumandanları Hacı Anesti bile cepheden 350 km. uzaktaki İzmir'den ayrılmak için hiçbir sebep görmemiştir. Türk taarruzıyla başlayan muharebelerin sonuna kadar da cepheye gelmek ve ordunun başına geçmek imkânını bulamamıştır.

Türk baskını, yüzde yüz muvaffak olmuştu. Bu başarı, "nihaî zafer"i sağlayan başlıca bir tedbir olmuştur. Düşman, Türk taarruzıyla içine düştüğü kargaşalıktan sonuna kadar kurtulamamış ve teşebbüsü tamamiyle elinden kaçırmıştır.

26 Ağustos 1922 sabahı, ortalık ağarırken baskınla başlayan Türk taarruzunun neticesi şu suretle özetlenebilir :

26 Ağustos günü, şiddetli ve kanlı muharebelerle, asıl taarruz cephesi olan Afyon batısında, iki noktadan başka, bütün düşman mevzileri zaptolunmuş ve suvarilerimiz, İzmir demiryoluna hâkim olarak düşmanın İzmir'le irtibatını kesmişlerdir.

27 Ağustos günü, taarruz cephesinde, düşman, bir seneden beri tahkim ettiği bütün mevzilerden aşağıya, ovaya atılmış, demiryolu kavşağı Afyon şehri ele geçirilmiştir. Türk suvari kolordusu, düşman gerisindedir.

28 Ağustos günü, Başkumandan Afyon'dadır.

Afyon'un doğusundaki düşman cephesinde de, ikinci Türk ordusu (General Yakup Şevki Sübaşı) düşmanı söküp yerinden atmıştır. 28 ve 29 Ağustos günlerinde, birinci ordu (General Nurettin), kuzey - batı ve ikinci ordu, batı istikametlerinde, taarruzlarına, düşmanı kuşatacak gibi, devam, ettiler.

Her iki Türk ordusu ve gerilerde faaliyette bulunan suvari

kolordumuz düşmanı sıkıştırarak batıya İzmir'e ve kuzeye Bursa'ya giden çekilme yollarını, arasız taarruzlarla kesmişlerdir.

30 Ağustos 1922 günü, Başkumandan Atatürk, Çal köyü bölgesinde, düşmanın büyük kısmını (5 tümen) her taraftan çevirerek son bir taarruzla yoketmiş (IV. kolordu güneyden, VI. kolordu kuzeyden, suvari kolordusu Batı'dan taarruz etmişlerdir) ve I. kolordumuz da Dumlupınar'da mukavemet etmeye çalışan bir düşman gurubunu (Franko) söküp Uşak istikametinde atarak takibe geçmiştir.

31 Ağustos 1922 günü, Çal meydan muharebesi sahasını gezen Gazi Başkumandan, ertesini günü, 1 Eylül 1922 de, Dumlupınar'dan, muzaffer ordularına yeni bir hedef olarak Akdeniz'i gösteriyordu¹².

26 Ağustos 1922 sabahı baskınla başlayan Türk taarruzu, beş gün gibi çok kısa bir zamanda, büyük ve katî bir zaferle sona ermiştir.

Bundan sonra, 1. ve 2. Türk orduları, aralıksız, düşmanı, İzmir'e doğru kovalamışlar ve 9 Eylül 1922 günü Ege kıyılarına varmakla 3 yıl ve 4 aydan beri, devam eden Türk - Yunan savaşını parlak ve emsalsiz bir zaferle bitirmişlerdir¹³.

Türk ordusu büyük kısmının İzmir'e doğru taarruz ve takibine muvazi olarak kuzeyde, III. kolordumuzla (Şükrü Naili Gökberk) Kocaeli gurubu da (Halit) Bursa, Mudanya ve Bandırma bölgelerinde bir düşman gurubunu tasfiye etmişlerdir.

Atatürk zaferle biten Türk - Yunan mücadelesinde Türk mucizesinin sırrını şu suretle anlatmıştır :

“Tevessül ettiğimiz büyük icraatta, milletimizin yüksek kabiliyeti ve yüksek aklı selimi başlıca mürşidimiz ve menbaı muvafakiyetimiz olmuştur.”

Atatürk'ün, mücadeleye giriştiği günden beri hedefi olan :

“Her ne bahasına olursa olsun bağımsız bir devlet ve hür bir millet olmak ve hiçbir devletin himayesine iltifat etmiyerek Türk millî varlığını korumak.”

Dâvasını, kendisinin hazırlayıp idare ettiği büyük zaferle, yine kendisi gerçekleştirmiştir.

¹² Bu emrin aslı tıpkı basım olarak takdim olunmuştur.

¹³ Atatürk'ün 9 Eylül 1922 günü (Kemal Paşa) dan ordularına yazdığı tebrik telgrafının aslı tıpkı basım olarak takdim olunmuştur.

VIII

ANADOLU ZAFERİNDE TÜRK SUVARI
KOLORDUSUNUN PAYI

Nihaî zaferden bahsederken, suvari sınıfımızın bundaki rolünü de belirtmeyi bir vazife bildim. Atatürk, Anadolu'nun geniş sahalarında, suvari sınıfının ehemmiyetini, ilk günlerde kavramıştı. Filistin muharebelerinde, Avustralya atlı kolordusunun ve iki İngiliz suvari tümeninin Suriye bozgunundaki tesiri henüz hâtasında çok canlı bir surette yaşıyordu. Onun için, Kasım 1920 ortalarında, Ali Fuat Paşa'nın yerine, Yunan cephesine Albay İsmet (İnönü) ve Refet Beyleri (Bele) gönderirken Refet Bey'e büyük suvari kütleleri teşkil etmesini de emretmişti. Refet Bey de (General Refet Bele) Filistin ricatinde, İngiliz - Avustralya suvari kuvvetlerinin, cepheyi yarmakta ve elde edilen muvaffakiyeti genişletip bozguna çevirmekte, tesirini şahsen tecrübe etmiş ve takdir etmiş bir kumandandı. Cenup cephesi kumandanlığını üzerine alır almaz, Güney vilâyetleri "Müdafaai Hukuk" merkezlerinde asayiş sağlamaya için hazırlanmış olan atlı piyade takımlarını ve dağınık bazı küçük süvari birliklerini ve Demirci Efe kuvvetlerinin basılarak dağıtılmasından elde ettiği çokca sayıda atları toplayarak altı suvari alayı meydana getirdi. Bu altı suvari alayından iki tugay halinde, büyücek, süvari kütlesi meydana getirdi ve bu birliklerin idaresini piyade sınıfından kabiliyetli ve cesur iki kurmay subayına (Bnb. Derviş ve Hüseyin Rahmi Apak) verdi.

Anadolu'da büyük suvari teşkilâtının temeli atılmıştı. Eskişehir-Kütahya muharebeleri başlarken süvari birlikleri, bir kolordu halinde ve V. kolordu ismiyle Albay Fahrettin Bey'in (Orgeneral Fahrettin Altay) emrinde birleştirildi.

Eskişehir - Kütahya'dan Sakarya'ya çekilişte ve Sakarya meydan muharebesinde, süvari kolordusu, toplu olarak düşman yan ve gerilerinde, faal bir surette kullanıldı.

Sakarya muharebesinde ve Sakarya'dan sonraki takipte toplu olarak kullanılan süvari kolordusu kendisinden beklenen vazifeyi yapmaya çalıştı.

Anadolu atı, dam altına ve iyi bakıma pek düşkün değildir. Günde bir defa su verilse bile, yine yürür. Boyu yüksek olmamasına

rağmen sırtındaki ağır süvariye arızalı, taşlık ve dağlık mıntakalarda pek sabırlı olarak taşır. Uykusuzluğa dayanır. Süvarinin kuvveti, uzun mesafeleri katedip, en lüzumlu yere vaktinde yetişmesinde idi. Düşman yan ve gerilerinde, sürgün avı halinde çok süratli hareketlerden ziyade kütle halinde, uzun mesafeler alması, Anadolu'da çok ehemmiyet kazanıyordu. Dayanıklılık ve bakıma düşkün olmamak, Anadolu muharebelerinde beygirlerden beklenen vasıfların başında geliyordu.

Beygirlerin kabiliyeti yanında, Anadolu erinin tahammülünü de unutmamak yerinde olur. Fedakâr ve kahraman süvarilerimiz, kuvvetten düşen beygirlerini kırbaçıyla yürütecek kadar gayret göstermişlerdir.

Büyük taarruzda, süvari kolordumuzun, düşman ricatini bozguna çevirmekteki rolü çok büyük olmuştur. Taarruzun ilk gününde, üç tümenli suvari kolordumuz (birinci tümen Mürsel, ikinci tümen Zeki, ondördüncü tümen Suphi) birinci ordumuzun sol kanadında, sarp Ahır dağlarını aşarak, düşmanın İzmir'le olan irtibatını kesmiş ve 27, 28 Ağustos günlerinde, ikinci ordu birlikleri yetişinceye kadar düşman arasında ve gerilerinde yaptığı pek cesurane taarruzlarla üstün Yunan tümenlerini Batı'ya çekilmekten alkoymuş ve bundan sonra da daima düşman gerilerinde, toplu olarak baskısını muhafaza etmiştir. İzmir'e, birinci kolordunun atlı ileri kuvvetleriyle, ilk giren de süvari kolordumuz olmuştur.

Denebilir ki, Atatürk, Anadolu'da, süvari kolordusunu kurmakla ve daima maksada uygun olarak kullanmakla, büyük ölçüde, zaferi sağlamıştır.

غرب جبهه سی قوماندانی

.....
مد

تورکیا بویوک مقبله سی اردواری !

آنون قره عصار - روسی بیجا - بویوک سدن محاربه سنده نظام و مغور - باره دوتک
عاصرا صیدی انیایله جبهه قده - آرزو سنده ایجا ایچیز . بویوک و خیمه بلوزن فداکارلار قده
دولمه اولغیزی آتات ایویور سیز . صامجن اولون بویوک تورک ملی استقلالده امید اولغی قده
محاربه بیخیزنده کی طرقت و فداکارلار قده بیزی یقینه ساهمه و تقصیر ایچورم . بلوزن
عقد زده ی تقدیراته دولت اتیک و خیمه سولیا و سماریا ایفایه ایچیم .
باسمه قوت سنده تقصیر سنده بولسا س جبهه قوت سنده امر ایچیم .
بوتونه ارقد سدنک نامحولیده دهانق سنده محاربه لری و بربرجه سنی نظر و قده ادرجه ادرجه
دگر سده قوت سندنکی و سابع هیلوت و خیمه ساقه ایچه ایذاله دوام ایلمن سولیا ایچیم .
اردواری ! ایچیل کیمیز آقده دگر دوز . ایبارسی !

تورکیا بویوک مقبله سی
باسمه قوت سندنکی

1 آیدن 1338

بیماری آیدنی اردو له
بیشتر قول اردو له
اردو له قول اردو له

۱۱/۱۱

اردو له قول اردو له
اردو له قول اردو له
اردو له قول اردو له

اردو له قول اردو له
اردو له قول اردو له
اردو له قول اردو له

اردو له قول اردو له
اردو له قول اردو له
اردو له قول اردو له

اردو له قول اردو له
اردو له قول اردو له
اردو له قول اردو له

اردو له قول اردو له
اردو له قول اردو له
اردو له قول اردو له

Zaferden sonra Atatürk'ün Nif (Kemal Paşa) dan orduya yazdığı teşekkür mesajı

Düzeltilme : 705. sayfada dördüncü sayfa altı notundaki "1919 başlarında" kelimelerini lütfen "1919 Kasım başında" şeklinde düzeltiniz.

ATATÜRK VE TÜRK KADINI

PERİHAN NACİ ELDENİZ

Atatürk annesini çok severdi. Annesinin sevdiği bir şarkıyı duyduğu zaman gözleri yaşardı. Şu hikâyeyi hem Atatürk'den hem de sonradan, kardeşi rahmetli Makbule Atadan'dan dinlemiştim.

“Büyük taarruzdan önce idi. Biz harp hazırlıkları ile meşguldük. Cepheye hareket gününü Ankara'daki ecnebi mümessiller fark-etmesinler diye bir çay ziyafeti tertiplenmişti. O gün Ankara'da herkes çay ziyafetine gitmişti. Ben de sefer kıyafetlerimi giyerek anneme veda için odasına girdim. Annem rahatsızdı. Yatağında oturuyordu. Elini öptüm izin istedim.

“Nereye?” dedi.

“Çay ziyafetine” dedim.

“Bu kıyafet ziyafete mahsus değil” dedi. Çizmelerimi gösteriyordu. Fakat üstelemedi. Üzülmesin istiyordum.

Biz gittikten, saatler geçtikten sonra meraklanmış, Merkez Kumandanını çağırılmış,

“Nerede benim oğlum?”

“Efendim, çay ziyafetine gitti”.

“Hayır, çay ziyafetine gitmedi. Ben biliyorum. O, muharebeye gitti. Bir kalem kâğıt getirin, benden ona bir mektup yazın.”

Ve Atatürk'ün annesi Zubeyde Hanım oğluna şu mektubu yazdırmış :

“Oğlum, seni bekledim. Dönmedin. Çay ziyafetine gideceğini söyledin. Ama ben biliyorum, sen cepheye gittin. Sana dua ettiğimi bilesin. Harbi kazanmadan dönme”.

Annen

Atatürk, bu mektubu aldığı anlatırken sanki yeni almış gibi mütahassis oluyordu. “İşte benim annem” diye arkadaşlarına gösterdiği o mektup, zaferin kazanılmasına yardım etmişti. Çünkü o mübarek annenin dileği, cepheye onu okuyan ve duyanların hepsini harekete geçirmişti.

Atatürk, bütün annelere saygı gösterirdi. Zaten kadınları saymak, onlara yer vermek, onları öne geçirmek, anayı saymak ve bunu belirtmek değil midir? Küçük Ülkü'yü bile, dört yaşında olduğu halde sağına oturturdu. Bir gün o da anne olacak diye onu korurdu. Atatürk, tesadüf ettiği her anneye kendi annesini sayar gibi saygı göstermekle kendi öz annesini her defasında azizlemiştir. Atatürk'ümüzün kardeşi Makbule Atadan, annelerinin çok vatanperver ve evlât seven bir anne olduğunu söylemiştir. Selânik'teki evlerinde, küçük yaşta Mustafa'sına ayrı bir oda vermiş, bir yazı masası hazırlamış. onu dersleri ve düşünceleri ile yalnız bırakmasını her zaman bilmiştir.

Atatürk'ümüzün kadın hakkındaki anlayışını kendi eliyle yazdığı notlardan okuyalım. Bu notlar, Yardımsevenler Derneğinin ismi, son şeklini almadan önce bir toplantıda isim münakaşa edilirken kendisi tarafından yazılmış, o zamanki reis Bayan Eldeniz'e okutulmuştu. Birisi "İsim, yoksul kadınlara yardım derneği olsun" demişti. Atatürk'ün yüzüne, düşünceli çatık kaşlı bir hava gelmiş ve fotokopisini bu yazının sonuna koyduğum şu notları yazmıştı:

"Yoksul kadın, burada hiçbir şeyi olmayan kadın anlamında alınmıştır. Halbuki kadın denilen bir varlık bizatihi yüksek bir varlıktır. Onun yoksulluğu olamaz. Kadın yoksul demek onun bağrından kopup gelen bütün beşeriyetin yoksulluğu demektir. Eğer beşeriyet bu halde ise kadına yoksul demek reva görülebilir.

Hakikat bu mudur? Eğer kadın dünyada çalışan, muvaffak olan, zengin olan, maddi ve mânevi zengin eden insanları yetiştirmişse, ona yoksul sıfatı verilebilir mi? verenler varsa onlara nankör denirse doğru olmaz mı?

Bizce: Türkiye Cumhuriyeti anlamınca kadın bütün Türk tarihinde olduğu gibi bugün de en muhterem mevkide, her şeyin üstünde yüksek ve şerefli bir mevcudiyettir. Şimdi anlıyorum. Yoksul kadınlar cemiyetini teşkil edenlerin insanî mefkûrelerini...

Anladığımı da birkaç sözle izah edeyim. Birkaç asırdan beri Türk kadınlığının mânası unutulmuş, o, bunca varlıkların maddi mânevi kaynağı olduğu halde yoksul bırakılmış; unutulmuş! Kadın Esirgeme Kurumu bu fahiş, müthiş hatanın tashihini lüzumlu gören Türk kadınlarının kurumudur.

a) Büyük varlık ve faziletleri unutulmuş olan Türk kadınına ayağa kalkarak hürmetlerimizi göstermeliyiz.

b) Bunu düşünerek Kadın Esirgeme Kurumunu kuran bugünkü Türk kadınlarını dahi ayakta selâmlamalıyız.”

Bu not okunduktan sonra Atatürk'ün ayağa kalktığını gördük. Atatürk etrafındakilerle birlikte gelip geçmiş Türk kadınına, inkılâpları omuzlarına alan o günkü Türk kadınına ve Türk istikbalinin anasına, saygı duruşuna kalkmıştı:

Büyük Millet Meclisi 5 Aralık 1934 de Türk kadınına mebus seçme ve seçilme hakkını vermiştir. Bu karar hakkında Atatürk kendi yazısı ile şöyle demektedir:

“Bu karar Türk kadınına içtimâî ve siyasî hayatta bütün milletlerin üstünde yer vermiştir. Çarşaf içinde, peçe altında ve kafes arkasındaki Türk kadını artık tarihlerde aramak lâzım gelecektir. Türk kadını evdeki medeni mevkiini selâhiyetle işgal etmiş, iş hayatının her safhasında muvaffakiyetler göstermiştir. Siyasî hayatta Belediye Seçimlerinde tecrübesini yapan Türk kadını, bu sefer de mebus seçme ve seçilme suretile haklarının en büyüğünü elde etmiş bulunuyor. Medenî memleketlerin bir çoğunda, kadından esirgenen bu hak, bugün Türk kadınının elindedir ve onu selâhiyet ve liyakatla kullanacaktır. Bu notla en mühim inkılâplardan birini anmış oluyoruz”.

Atatürk'e ait her devrim birbirine benzer vasıflar taşır. Her biri tarihî bir kıymette, zamanla kıymeti artacak üstünlüktedir. Hangi tarafından ele alınırsa faydalı, tesirleri geniş ve teker teker her birimizin hayatına dokunur. .

Büyük bir adamın bütün eserini, eserinin bir parçasında görebiliriz. Türk kadınına verdiği şerefli yerden, bütün Türk inkılâbını görebiliriz.

Bugün, Türk kadını fiilen Türk ordusuna katılmıştır. Bu, Atatürk inkılâplarının devamı demektir. Atatürk'ün, Tarih Kurumunca hazırlanan Hindistan Tarihi adlı esere yazdığı haşiyeden birkaç satır alıyorum ?

“Bundan sonra Türk ırkı, kadınlarını, erkeklerin yapmağa mecbur olduğu askerlik vazifesi dahil, bütün hizmetlere teşrik ederse, Etilerde, İskitlerde, Amazonlarda olduğu gibi kendi ırkından başkalarının hiçbir yardımına muhtaç olmaksızın büyük millî ülkülerine başlı başına ve müstakil olarak yürümek kabiliyetini ihraz edebilir.„

Hiç şüphesiz Atatürk'ün bahsettiği millî ülkü, yurttaki sulh, cihanda sulh prensibi idi. Buraya, elimizde bulunan bir vesikayı daha koymak isterim, bu da doğrudan doğruya Atatürk'dendir:

“Türkiye Cumhuriyetinin esas düşüncesi, kadınları değil, erkekleri dahi, savaş meydanına götürmemektir. Fakat Türk ulusunun, yüksek varlığına, herhangi taraftan olursa olsun, ilişildiği zaman, işte o vakit Türk kadınları Türk erkeklerinin bulunduğu yerde hazır ve nazır ve faal olacaklardır. Bu, beşeriyetin yüksek huzuru, sükûnu ve dünya insanlığı için lâzım bir ödev olduğundandır ki, Türk kadını bunu yapacaktır ve yapalmaktadır ve yapar.”

Yoksul Kadınlara yardım
yardım

Yoksul Kadın : Me bir şey
olmayan Kadın demektir.
ancakta alınmıştır.

Yoksul Kadın denilen ne kadı
fiziksel olarak bir ne kadıdır
onun yoksulluğu olamaz. Kadın.
Yoksul demek onun kolları olan
kolları gelen bütün beslenmesini
yoksulluğu demektir. Eğer,
beslenir bu halde ise Kadın
yoksul demektir. Nasıl görülebilir.
Haldeki kadını?

Eğer Kadın dünyada çalışsın,
maddi olarak zengin olan, maddi
ve manevi zengin eden insanların
yoksulluğu ona yoksul demek
neredeyse: nereler varsa

oulara namlar, begöy davise
lağra olmağın?

Piçee: Türkiye Cümhuriyeti
oularınca Kadın linden Türk ta-
rihiinde oldeği gibi liginde
en namların namkide, her
şeyin iştirinde yiksed ne
şeyde bir mesculiyettir di

şinde oulayar um yakınd
oldu... lar C... line to, Dil etc
lerin insanı mefkureleri mi...

Quladegiani da bir Raç şefi
işah edeyin - : bir Raç avıdolan
her T. K. günün manası umit
konusu, o, lince varlıkların maddi
manası kaynağı oldeğünde
yuzustır hakiketi;... umit...
Kadın Çarçeme Kurum lince
falan;... umit... hakikatin tasviri

- 3 -

hizmeti ^{Engage} gören T. K. Larmun
Keurundur.

A - Büyük veritok meşhuretlere;
sevmedim; olan T. K. gına
ayajın Pakkarak hür-ada-
riine göstermeligi.

B - Dünn diisimerak Kocun. Ean-
gema Kurumu Kurucu. Lu-
gunki T. K. Larmun dabr
ayakla solanlamakuz.

BİR VAKIA VE NETİCESİ

Prof. Dr. A. SÜHEYL ÜNVER

Türk Tarih Kurumu Üyesi

Sene 1932. Bir gün hocam, Tedavi Kliniği ve Farmakodinami Müderrisi, Dr. Âkil Muhtar Özden'in evine gitmiştim. Beni hasta muayene günü olmadığından yukarıya aldılar. Kütüphanelerinde idiler. Karşılarında Türk Tarih Tetkik Cemiyeti Başkanı Yusuf Akçura, kliniğin eski asistanı ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti müessis üyelerinden Dr. Reşid Galip vardı. Beni her üçü pek sıcak bir muhabbetle karşıladılar. Hocam Âkil Muhtar, hah şimdi seni konuşuyorduk. İşte aradığınızı buldunuz, buyurdu. Yusuf Akçura: —Kaç gündür İstanbul kazan biz kepçe, sizi arıyorduk. Âkil Muhtar Bey, ben onu bulurum diye vadettiler. Sen de şimdi geldin, ne alâ. Şimdi Gâzi Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle teşkil ettiğimiz Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, Türklerin büyük cildler halinde medeniyet ve tarihinden bâhis eserler yazacaktır. Bunda Türklerde tıp ve tezhib, resim ve minyatür tarihleri mevzuunu size yazdırmağa karar verdik. Bunları, kararımız üzere sizden istiyoruz. Âzami olarak iki ayda yazıp göndermenizi diliyoruz. Hocanız da bu bahisleri Süheyl seve seve üzerine alarak yazar, dedi. Âkil Muhtar Bey Hocamız da bu vesile ile taltifkârane konuşular.

Ben de bu mevzuları maalmemnuniye alırım, fakat ben hepsini yapamam. Meselâ ben Selçuklarda tıp tarihi kısmını alayım. Daha eski milletleri de Galip Ata Bey yazsınlar. Bu bahsin cidden mütehassısıdır. Dr. Osman Şevki Bey de, meşgul olduğu Osmanlı tababeti kısmını alsınlar. Türklerde resim, tezhip ve minyatür tarihinin de Orta Asya Türk, Selçuklar ve Osmanlılar kısmını almıyayım. Çünkü ben bunları yapmakla meşgul oldum, amma tarihi üzerine bilgim yoktur. Bunu başka birisine yaptırınız, dedim.

Dr. Reşit Galip, pek ciddi etvareyle yalnız dinliyordu. Yusuf Akçura, hayır bunu siz yapacaksınız. Biz böyle düşündük, sizin yapabileceğinize kanaat getirdik. Bunu reddedip de bizi başka birisini arayıp da bulamamak durumuna ve tekrar size müracaate hacet bırakmayın, dedi; sözlerine hazırın da iştirak ile bu iki mühim mevzu

benim üzerimde kaldı ve ben de Âkil Muhtar Bey hocamın inzımam eden tasvibiyle, pek iyi, dedim ve hemen bu hususta aramalara başladım. Müderris muavini bulunduğum Tedavi kliniğinden izin aldığım, haftada müsait bir günü buna ayırdım, araştırmalara başladım. Önce ben bu bahisleri birbirini aç aça öğreniyordum ve zevkle de çalışıyordum. O gün bulduğumuz bu üç muhterem zat bugün Allah'ın rahmetine kavuşmuşlardır. Onları burada hayır ile anarım. Zira üzerime yükledikleri bu mecburiyet bana pek çok yeni şeyler öğretti. Hattâ hayatımın bugüne kadar devam eden çalışma seyri ve neticeleri üzerinde bir istikamet bile çizdi ki hâlâ bunun üzerinde çalışmalarım da devam ediyorum. Ben de her iki mevzu üzerine elime geçen malzemeyi sıralı olarak bir şeyler yazdım. Herkesten önce Ankara'ya yolladım. Yalnız sonda katî bir hükme varamadım.

Bunlar Türk Tarihi Araştırma Cemiyetinin âzası adedince müsvedde halinde bir sahifenin yarısına kolon halinde basıldı. Bir tane de bana gönderdiler. Lâkin her iki mevzuu üzerinde araştırmalarımı derinleştiriyor ve bunları da bu matbu müsveddeye katıyordum.

Nihayet bunlar Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti âzası bir araya gelerek ve sıram gelince beni de çağırarak okundu ve tenkitler yapıldı.

Hattâ âzadan birisi Türklere resim, tezhib ve minyatür tarihini beğenmedi de, neye bu zate yazdırdınız, gibi konuştu. Buna ben cevap vermeği doğru bulmadım. Reis Akçuraoğlu, böyle konuşmayın: Biz bunu kendisinden ısrarla rica ettik. O, beni affediniz, diye itizar etmişti. Kendilerine böyle serzenişler yapmak değil, teşekkür etmemiz yerinde olur. Hem de o bu mevzuları gösterdiğimiz az zamanda iş edinerek hepimizden önce yazdı. Ve hattâ müsveddeyi Atatürk'e Prof. Dr. Saim Ali Dilemre'nin de bulunduğu bir toplantıda Bayan Prof. Âfet İnan tarafından takdim olunduğunda bilhassa, bak bir Doktor çıkmış, Türklere resim, tezhib ve Selçuk tababeti diye yazı vermiş, diye iltifatta bulundu. Şimdi biz bu zat sanki kendi talip olmuş gibi imiş böyle konuşuyoruz, sonra bu genç arkadaşı kırsak onda böyle metodik çalışma hevesini söndürmüş olmaz mıyız? Esasen kendisi bu işlerin de meraklısıdır ve aynı zamanda sanatkârdır, mealinde konuştu. Hani yapılan tenkidler de daha ziyade redaksiyona ait hususlardı. Bunları düzeltceğimi ve bu bahisleri derinleştirceğimi bildirdim. Aynı zamanda Orta Asya'da, Selçuklarda ve Osmanlılarda resim, tezhip ve minyatür tarihi üzerine

kaleme aldığım toplama da böyle celselerden birisinde okundu. Selçuk tababeti üzerine topladıklarım orijinal mahiyette idi. Fakat bu resim, tezhib ve minyatür bahsini çok fena derlemiştim. Sebebi de şu idi: Her ne kadar az bunlarla meşgul olmakta isem de, tarihiyle hiç alâkadar olmamıştım. Bizde bu hususta Âlinin menakibi hünerveranından başka millî bir kaynağımız yoktu. Mecbur oldum, Garpteki amatörlerin yazdıklarından istiâne etmeğe. Bunların bir çoklarının bazan kasdî yanlışlarla ve zuhullerle dolu olduğunu biliyordum. İşte bunların İngilizce ve Almancalarından tercümeler yaptırđım. Fransızcalarından hülâsalar aldım. Onların, doğru görüşleri az olan eserlerinden topladıklarımı istemiye istemiye sıralıyarak vermiştim. Fakat bunların kifayetsizliğini biliyordum ve bu yazdıklarım da bir sentez değil, maalesef bu cidden yalan yanlış malûmattan parçaları birbirine ekliyerek yapılmış kötü bir toplama idi. Bunu da beğenmemiş ve Tetkik Cemiyeti âzasına da müsveddeler okunmadan önce bunu söylemiştim.

Buna rağmen ben, bunları da derinleştireceğim ve millî kaynaklarımız bilhassa müze ve kütüphanelerdekini birer birer araştırarak yeniden yazacağım, dedim.

Aradan seneler geçti. 1938 de Türk Tarih Kurumu bana bir mektup yazarak Selçuk tababeti eserimin basılacağını ve müsveddelerin resimleriyle birlikte gönderilmesini bildirdi.

Aradan da sene geçmiş, bu arada Anadolu'da Selçuk hastahanelerinin bulunduğu şehirlerde eski Türk medeniyetiyle alâkadar olabilen valisinden tarih muallimlerine ve fen memurlarına kadar tanımadığım bir çok zata mektuplar yazarak resimler ve plânlar bile getirtmiş ve her kaynağı mümkün mertebe incelemiş ve bunda da Atatürk'ün direktifleriyle tarih âlimlerince neşrolunan Türk tarihini esas tutmuş ve devirleri buradan almıştım.

O zaman güdülen tez, bıraktığımız memleketlerde vaktiyle kurulan Türk devletleri zamanlarındaki eserleri de zikretmekti. Bittabi bugün anavatan haricinde kalmış ve üzerlerinde teşekkül eden devletlerin hassasiyetle benimsedikleri müesseseler de esere bizim o zamanki tarih tezine uyularak derc olunmuştu. Nihayet elde ettiğim pek çok sayıda resimleriyle birlikte Selçuk tababeti eseri :

TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARINDAN

Seri VIII - No. 7

SELÇUK TABABETİ

XI - XIV üncü Asırlar

Büyük Selçuk İmparatorluğu ve Orta zamanda Anadolu Türk devletleri Tababeti Tarihi. 1940 da bu suretle neşredilmiş oldu.

Bunun üzerine Türk Tarih Kurumu Başkanlığı, bir mektup yazarak Türklere resim, tezhip ve minyatür tarihi müsveddelerinin yapılmış tashihleri, yeni ilâveleri ve resimleriyle birlikte basılmak üzere gönderilmesini bildirdi.

Filhakika Selçuk Tababeti mevzuu gibi ciddiyetle bunun ile de meşgul olmuş ve bu sefer Garpta yayınlanmış na kâfi ve çok defa ufak veya fahiş hatalarla dolu İslâm sanat tarihinden bâhis eserlerden ziyade kendi millî kaynaklarımızı araştırmış ve bunları tetkik ile notlar ve fotoğraflar toplamış ve hattâ çoğunun renkli asılları gibi örneklerini yapmışım.

Fakat bunları sıralıyarak bastırmak doğru olamazdı. Zira bütün menbalarımız biter gibi değildi. Yalnız Topkapı Sarayında Garplıların bilmediği 15.000 minyatür vardı. Bunun en az üçte biri Osmanlılarındı. Sonra İstanbul'un muhtelif semtlerine dağılmış ve pek çok yazma eserlerin fihristinden bunları ayırdetmek, kayıtlı olmadığından mümkün değildi. Hâlâ daha görmediklerim çoktur. Çünkü bunların çoğu birer birer elden geçirilince bulunabilmektedir. Bizde halâ yazma eserlerin tamamı mevcut olmayan fişlerinde bile bunların mevcudiyetini öğrenebilmek çok defa muhaldir.

Evet malzeme yığılmış, hattâ tasnif olunmuştu. Fakat görmediklerimiz de ekseriyette idi. Bunları sıralayıp yazmak, tenkit ettiğimiz Garp müellifleri eserlerinden mükemmel olmayacaktı. Onlar tamamına vakif olmadıkları mahdud sanat eserleri üzerinde yanlış sentezlere varıyorlar ve bunları sıkılmadan da kendilerini kontrol ettirmiyerek yazıyorlar ve hattâ çok büyük oldukları söylenen sanat tarihi müelliflerinden takrizler bile alıyorlardı. Binaenaleyh bu gibi eserlerden aldığım ve ilk müsveddeme giren bibliyografiyi birer birer aldığımız notları ile beraber terk ediyordum.

Bir defa hakkımızda müdafaa ettikleri tez yanlıştı. Türkler resim yapmayı Acem'den almışlardır, diyorlar. Hattâ Türk sanat-kârlarına ve eserlerine Acem demekten çekinmiyorlar. O da muazzam İran sanatı yanında kısmen Azerbaycan millî sanatından başka bir şey değildi. Yalnız bunu bir nassı kâtı gibi belirtiyorlardı. Şunu düşünmüyorlar ki mücerret sanat olamaz. Her millet birbirinden alır ve alacaktır da. Çünkü başka türlü milletler her hususta teşekküllerini tamamlayamazlar. Biz Acem'den aldık. Peki eserlerinin inceliğine hayran olduğumuz Acem kimden aldı? Dünya yüzünde ilk zannolunan sanat eserlerinin de bir kaynağı yani bir evveli vardır. Acem tâbiri burada Şarklı olarak alınmıştır. İçinde bugünkü İran da vardır.

Osmanlı Türk'ü Şarktan olduğu kadar Garptan da çok şeyler almış, fakat dikkat olunursa bu hususta yalnız taklilde kalmamış, kendi selikasına uymayanları terketmiş, benimsediklerini kendisine çevirerek bir resim, tezhib ve minyatür ekolü tesis etmiştir. Bu, kaabili inkâr değildir. Fakat buradaki eserleri göremiyerek Garbın amatörleri bunu söyleyebilmek faziletini gösterememişler ve bu fırsatı ebediyen kaçırmışlardır.

Sonra, bizler bu mevzuu ele almamışız ve buna dair birşey yazmamış, hattâ tenkidlerimize rağmen teşekkür etmeliyiz ki Garplılar ve Garplı geçinenler bize dair yanlış bile olsa ilk ve maalesef noksan bilgileri vermişlerdir.

İşte onların bu yanlış hükümlerini kendi menbalarımızla karşılaştırdırca ne kadar fahiş oldukları meydana çıkmış, bittabi bunları bir araya getirerek yeni bir karma ve lâkin yanlış bir eser vücude getirmekten çekinilmiştir.

Türk Tarih Kurumu'na verdiğimiz cevapta bugünkü şartlar altında Türklerde resim, tezhip ve minyatür tarihinin yazılamıyacağı, bütün yerli literatürümüzü teşkil edecek menbaların henüz tamamen görülmemiş olduğunu, şimdiye kadar toplanıp sıralanan notların, resimler ilâvesiyle basılmasının, mevcut yanlışlıkları tekrardan ve az görülen hususlarda katî mütalâa dermayanı gibi zuhulderde bulunmaktan başka bir işe yararıyacağını ve selâhiyetle tenkit etmek istediğimiz diğer eserler meyanında iyi bir mevki alamıyacağını bildirirken, ancak ileride bu geniş sanat tarihimize yarıyabilecek muhtelif asırlar ve sanatkârları hakkında ufak ve geniş monog-

rafiler yapılacağını ve ancak bu hususta Kurumun emrine amade olduğumuzu yazdık.

Kurumdan, siz böyle monografiler hazırlayın da onları basalım, diye bir cevap alamadık. Onlara gayet müdellil esbabı mucibe de bildirmiştim. Nihayet bunu kısmen Millî Eğitim Vekâleti ele alarak yine o zaman Kurumumuzun tabii başkanı olan Hasan Âli Yücel'e bildirmiştim. O, 1946 senesinde Ressam Nigârî hakkındaki monografiyi bastırıldı. Bunu 1949 senesinde Ressam Levnî eseri takibetti. Bu arada İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü de Ressam Nakşî, Müzehir Karamemi üzerine olan geniş etüdlerimi yayınladı. Bu suretle monografi yoluna bilfiil girdik ve bunu programlaştırarak halâ devam ettirmekteyiz.

Tarih Kurumuna bu suretle teklifimden maksadım şu idi :

Muhakkak ki bir memleketin en mühim bir sanat mevzuu, daha önce yapılmış ciddî etüdlere dayanır. Onlar olmayınca yanlış ve noksan kaynaklardan bu yapılamaz. Biz ileride tam olarak yazılabileceğini tasavvur ettiğimiz bu muazzam bir iş için ancak monografilere bugünden lâzımgelen ehemmiyeti vermeliyiz.

Bunlar yalnız birkaç kişi tarafından ve birbirlerinden istiâne ederek çok doğru bir surette katî bir senteze varmaktan çekinilerek yapılmalıdır. Böyle ciddî olarak vücutte getirilenlerin adedi 50 yi geçinceye kadar bittabi bir nesil de değişir. Bizler değilse bile gelecek jenerasyondan bu bahsi, içinden mutlaka doğacak bir aşkla ele alacaklar, bunları okuyarak bu tamdır, bu noksandır, diye ayırıp edilecek istifadeler ve asıllarını görerek yapılacak mukayeselerle ancak Selçuk ve Osmanlı Türk'ü sanat tarihinde resim, tezhip ve minyatür bahsinin medhali bir kalem tecrübesi olarak yazılabilir ve bu nokta bilhassa tebarüz ettirilerek neşrolunabilir.

İşte buraya kadar verdiğim lüzumlu mütalâaların sebebi şudur:

Eskiden bizde tarih ve sanat tarihi hususunda ufak bile olsa neşriyat yapılmamış değildir. Fakat bunların çoğu maalesef çok defa senelere dayanan bir araştırma ve metodlu bir çalışma mahsulü olmaktan uzak kalmıştır. Hattâ bugün bu cihetle bazı mehz mahiyetinde ana kaynaklarımızı da tenkit etmek durumunda kalıyoruz. İşte Türk Tarihini Tetkik Cemiyeti başında Atatürk olduğu halde metodlu ve devamlı bir çalışmanın esasını kurmuşlardır. Bu değiş-

meyen programıyla çalışmalar ve bunlara dayanan neşriyatı halâ devam etmektedir.

Eski devirlerin icaplarını nazarı itibare almadan şimdi zamanı üste çıkarmak için geçmiş senelerde bunlar yapılmamıştır diye konuşmak ve hattâ yazmak yanlıştır. Her şeyde evölüsyon olduğu gibi bunda da vardır. O zamanların bizi tatmin etmiş malzemeleriyle bugün beğendiğimiz yolu kurmuş bulunuyoruz. Bugünü yükseltmek için dünü küçük görmeğe hakkımız yoktur. O zamanlarda da bir şeyler yapılmak istenmiş ve boş durulmamıştır. Bugünün dünü geçmesi zaruridir. Çünkü metodlar ve çalışma şekilleri günbegün yeni yeni telâkkilerle değişmektedir. Yarınkiler de haklı olan bugünkü beğendiğimiz ve ileri zannettiğimiz hususların fevkine çıkararak bizi bazı noktalardan tenkit edeceklerdir.

Fakat şimdi bazı noksanlarımız oluyorsa bunda haklı sebepler vardır ki onları da bir mazeret makamında olmuyarak açıkca ortaya koyacağız.

1 — Arşivlerimizde halâ dar bir zihniyet hâkim değilse bile ellerindeki vesikaların tamamı tarihçilerin henüz istifadelerine konmuş değildir. Bu mahdut vesikalar üzerinde dönüp dolaşyoruz. Bugünkü teşkilâtla en aşağı bir asırda bile bitirilmeyecek olan tasnifte bundan 50 sene sonra bir vesika çıkarsa, o zaman bunu görenler, biz bugün yaşayanları itham etmek için çok hakşinas olarak düşünmek mecburiyetindedir.

2 — Kütüphanelerimizin her ne kadar fişleri yapılıyorsa da sanat tarihimizin hususiyetlerini gösteren detaylar üzerinde durulmuyor ve bittabi bunlar fark edilmediğinden kıymet verilmiyor. Meselâ üzerinde yapanın imzasını taşıyan bir yazma kap ismiyle birlikte fişlerde kayıtlı değildir. Bunları teker teker sıralarsanız ancak bulabilirsiniz. Türkiye’de bu suretle tezhipleri, cildleri, tarihleri ve resimleri noktasından bir eserin mevcudiyeti hakkında sizi ilgilendirecek detay malûmat bugün bunlarda bulunamıyor. Tasavvur olunmalıdır ki kim bu maksadla 200.000 yazmayı bütün ömrü boyunca görebilir?

3 — Müzelerimizde tetkikler şimdi yeni yeni güçlülere değil ama formalitelere bağlanmıştır. Meselâ bir Garp müzesinde göreceğiniz kolaylıkların ve oradan malzeme toplamaktaki imkânların günden güne bizde azaldığını görmek de bu maksadla çalışmalarını

zorlaştırmakta ve sırf hissî birtakım merkeziyet fikirleri buna engel olmaktadır. Bunlar Atatürk'ün tarih ve şubeleri çalışmalarının ilerlemesi için koyduğu kaidelerin hilâfinadır. Bunlar bugünkü çalışmaları zorlaştırmakta ve bu mevzuları ele alanların dilgir olarak küsmelerine bile sebep olmaktadır. Bu biraz da bizim fikir yolunda ilerleme inkılâplarımıza mâni olacak mahiyet taşımamalı ve bundan vazgeçilmelidir.

4 —Çeşitli makam ve yerlere bağlı sanat âbidelerimiz hususunda da yukarıda serdettiğim güçlükler maalesef vardır, bunlar ortadan kaldırılmalıdır.

Eğer bu engeller olmayıp çalışılmazsa o zaman haleflerimiz bugünün çalışmalarını kifayetsiz bulur ve bu noktadan da haklı tenkidlerde bulunabilirler. O halde zamanımızın tenkidinde bazı geri zihniyet farklarının da bugünün çalışma ve iyi neticelerine mâni olabileceği unutulmamalı ve Atatürk'ün bu inkılâbını da el birliğiyle ileri götürmek, o zaman mânevi huzurunda hakkında yapılan en büyük hürmetin ve dolayısıyla memleketimizin bu sahada ilerlemesinin ifadesi olur.

TÜRKİYE HAKKINDA İKİ ÇİNCE KİTAP*

Doç. Dr. MUHADDERE N. ÖZERDİM

1955 Temmuz ayı içinde Formoza'dan (Milliyetçi Çin'den) "Gençlik teşkilâtına ve Good Will Mission"a bağlı bir gurup Ankara'ya gelmişti. Bu gurup, profesörler, asistanlar ve öğrencilerden mürekkepti. Sinoloji Enstitüsüne yaptıkları ziyarette enstitümüze üç Çince kitap hediye etmişlerdir. Aşağıda görüleceği gibi bu kitaplar eski ve yeni Türkiye'yi kısaca izah ediyor. Bilhassa, devrimlerimizin kurucusu Atatürk'ü ve O'nun devrini çok iyi bir anlayışla hülâsa etmesi bakımından bu Çince kitapları tanıtmayı faydalı buldum.

1 inci kitap :

Türkiye tarihi (T'u-erh-ch'i Shih).

Toplayan: Chao-ching Yüan.

Yayınlandığı tarih: 1935.

3 ncü tabı: 1941 (elimizdeki tabı).

Sayfa 204. Bölüm X.

Giriş: (5 sayfa). Burada kitabın on yıl önce ele alındığı ve üç yıl önce de tekrar üzerinde işlendiği ve bazı değişiklikler yapıldığı anlatılmaktadır. Ve bu kitabın öğrencilere iyi bir örnek olabileceğini ilâve etmektedir.

Kitap şu bölümlerden ibarettir :

Bölüm I : Önsöz (s. 1 - 4). Şu şekilde hülâsa edebiliriz.

"Türk tarihi bir çok iniş ve çıkışlarla doludur. Birinci cihan harbinde Türkiye Avrupa'lılarca "Hasta adam" diye adlandırılmıştı. Fakat bu harpten sonra Mustafa Kemal Paşa'nın üstün gayreti ve mücadelesi ile yepyeni bir Türkiye doğdu.

"Türk milleti, Avrupa, Asya ve Afrika gibi üç kıta üzerinde büyük bir imparatorluk kurmuştur. XVII. yüzyılın sonuna kadar parlak devirler yaşamış, fakat bundan sonra zayıflamış ve çökmeğe yüz tutmuştu. Türk milletinin tekrar harekete geçmesi, 1908 Meşrutiyeti, 1914 birinci cihan harbi ve nihayet Sevr muahedesi. Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişi, Millî mücadele devri, Lozan sulhu ve cumhuriyetin kuruluşu", Kemal Paşa'nın ilk Cumhurbaşkanı oluşu kısaca anlatılmıştır. Yazar önsözünü şu sözlerle bitiriyor: "Kemal Atatürk on yıl içinde büyük devrimler yapmıştır. Diğer Asya milletleri Türkiye'yi örnek olarak ele almalıdırlar. Biz Çinliler de Türk milletinin bu yüksek gayretine saygı gösteririz."

* Her iki Çinli yazar da faydalanıkları kitapların bibliyografyasını vermektedir. Buradan, tanınmış yazarların eserlerinden istifade ettikleri anlaşılmaktadır.

Bu iki kitapla birlikte yine Türkiye'den bahseden diğer bir Çince eser de elimize geçmiştir. Fakat bu, "Marcel Clerget" in "Passé et Présent" adlı kitabından tercüme olduğu için bundan bahsetmeyi faydalı görmedik.

Bölüm II : Türkiye'nin altun devri.

1 — Türkiye'nin kuruluşu (s. 5 - 8).

"Türk tarihi ile Çin tarihi arasında sıkı bir münasebet vardır. T'u-chüeh (Tukyu'lar) Türklerin atalarıdır (Hsiung-nu'lardan bahsetmiyor) ve "Türk" adı buradan gelmektedir."

Bundan sonra Tukyu'lar, Uygur'lar, Selçuk ve Osmanlı devirleri malûm bilgi dahilinde anlatılmaktadır.

2 — Türk halkının topraklarını genişletme hareketi (s. 9 - 14).

Murat, Yavuz, Fatih ve Kanunî devirlerinin kısaca izahı yapılmıştır.

3 — Parlak devirlerin medeniyeti (s. 14 - 19).

"Türk imparatorluk devrinin medeniyeti iki cephelidir. Birisi Orta Asya ve Küçük Asya aslından gelen kültür, diğeri ise İslâm medeniyetidir. Türkler bu iki kültürü birleştirerek "Osmanlı kültürü"nü yaratmışlar ve üç kıt'ada askerlik, ilim, edebiyat bakımından yüksek eserler vermişlerdir" şeklinde izahlar yapıyor ve bilhassa Kanunî Süleyman devrini "Altun devir" olarak vasıflandırıyor.

Bölüm III : Değişen Türkiye :

1 — En parlak devirlerden inhitat devrine kadar (s. 20 - 24).

Osmanlı imparatorluğunun en parlak devri olan Kanunî devrinden sonra Murad IV ve diğer padişahlar devri anlatılmaktadır.

2 — Türkiye ve Rusya arasında itilâf ve "Küçük Kaynarca muahedesinin" yapılması (s. 25 - 30).

XVII. yüzyıl sonunda imparatorluğun mutlak bir çöküntü içinde olduğu, Büyük Petro ile münasebetler, Prut seferi, Belgrat muahedesi, Küçük Kaynarca muahedesini içine alan devirler kısaca anlatılmıştır.

Bölüm IV : Türkiye ve Yakın Şark meselesi :

1 — Yakın Şark meselesi ve Yakın Şarkta harbin başlaması (s. 31 - 35).

2 — Yunanistan'ın istiklâli (s. 35 - 41).

3 — Mısır meselesi (s. 41 - 47).

4 — Kırım harbi ve Paris muahedesi (s. 47 - 52).

5 — Balkanların istiklâli ve Berlin muahedesi (s. 54 - 61).

6 — Almanya'nın Yakın Şarkla ilgisi ve Yakın Şark meselesinin tesirleri (s.61-68).

Bölüm V : Türkiye'de Reform hareketleri ve akisleri :

1 — "Genç - Türkler" cemiyeti ve 1908 ihtilâli (Meşrutiyet) (s. 69 - 74).

2 — Bosna - Hersek'in birleşmesi ve Türk - İtalyan harbi (75 - 81).

3 — Balkan harbi (81 - 90).

Bölüm VI : Avrupa harbi ve Türkiye;

1 — Türkiye'nin harbe giriş sebepleri (s. 91 - 95).

2 — Türkiye'nin bu harpte kayıpları (95 - 199).

3 — Sevr muahedesi (s. 99 - 106).

Bu muahedenin maddeleri birer birer gösterilmiş ve izah edilmiştir.

Bölüm VII : Mustafa Kemal ve Türkiye'nin kalkınma hareketleri;

1 — Yeni Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal (s. 107 - 114).

(Doğumu 1880 olarak gösterilmiş), çocukluğu, okul hayatı ve birinci cihan harbinde askerî hizmetleri tatmin edici bir şekilde anlatılmıştır.

2 — Halk Partisinin kuruluşu ve Büyük Millet Meclisi hükümetinin meydana gelişi (s. 115 - 123).

Mustafa Kemal'in Erzurum'a gidişi, Erzurum, Sivas kongreleri ve Ali Rıza Paşa kabinesinin yıkılışı ve nihayet Büyük Millet Meclisi hükümetinin kuruluşu, kısa fakat özlü olarak anlatılmıştır.

Bölüm VIII : Türk - Yunan harbi ve Lozan konferansı.

1 — Türk - Yunan harbinin sebepleri ve neticeleri (s. 124 - 130).

Yunan işgali, Türk büyük taarruzu, (Türk'ün büyük zaferi); Yunan'lıların mağlûbiyeti ve Mustafa Kemal'in büyük başarısı oldukça teferruatlı olarak anlatılıyor.

2 — Türk - Yunan mütarekesi ve Lozan konferansı (s. 130 - 137).

"Yunan harbinden sonra halledilecek diğer mesele. Türkiye'yi işgal eden İngiliz, Fransız ve İtalyanlarla anlaşma. Lozan konferansının esas meseleler üzerinde anlaşılmasında yüzünden geri bırakılması.

3 — İkinci Lozan konferansı ve Lozan sulh muahedesinin yapılması (s. 137-144).

Bu konferansta 6 maddenin birer birer gösterilerek izahı. Türklerin büyük sulha kavuşmaları. Mustafa Kemal'in de dediği gibi, "Lozan konferansı Türklerin en üstün başarılarından biri" olmuştur.

Bölüm IX : Türkiye'nin demokratik bir devlet olarak teşekkülü;

1 — Sultan hükümetinin feshi ve Cumhuriyetin ilânı (s. 144 - 149).

"Padişah hükümeti yıkıldıktan sonra halk tam olarak istiklâl ve hürriyetine kavuşmuştu. Buna en uygun bir hükümet şekli düşünülüyordu. 1923 te cumhuriyet ilân edildi ve Mustafa Kemal ilk Cumhurbaşkanı oldu. Mustafa Kemal halkçı bir cumhuriyetin kurucusudur. Türk halkının ona karşı sonsuz bir saygı ve sevgisi vardır, âdeta O'na taparlar. O hakikaten büyük bir insandır, tarihte hiçbir zaman ölmeyecek, ebediyen yaşayacaktır."

2 — Ankara'nın hükümet merkezi oluşu (s. 149 - 153).

Bu kısımda, eski hükümet merkezi İstanbul'un tarihçesi, Ankara'nın hükümet merkezi olmasının sebepleri ve yerinin önemi kısaca anlatılıyor ve Ankara'nın bugün çok modern bir şehir olduğu ve bu şehrin yeniliklerle değişmesiyle Türkiye'nin her bakımdan değişmesine iyi bir örnek olduğu ilâve ediliyor.

3 — Halifeliğin kaldırılması (s. 153 - 159).

"Türkiye'de cumhuriyetin kuruluşundan sonra büyük hareketlerden biri de dünyadaki insanlara korku saçan 'Halifeliğin' kaldırılması olmuştur" diyen yazar, kısaca "Halifeliğin" tarihçesini anlatıyor ve ilâve ediyor, "Halifeliğin kaldırılması hareketi, Türklerin dinlerine (Müslümanlığa) sadık olmadıklarını göstermez. Bu din aralarında çok fazla yayılmıştır. Hemen bütün Türkler Müslümandırlar. Fakat diğer devletler bundan endişe duymuşlardır. Onlar Türkiye'nin bu müspet işindeki mânanın önemini yeter derecede kavrayamamışlardır."

Bölüm X : Mustafa Kemal'in yeni Türkiye'yi idaresi :

Yazar şöyle bir başlangıç yapıyor: "Mustafa Kemal Cumhurbaşkanı olduktan sonra 10 yıl içinde memleketin her tarafında süratli bir ilerleme görüldü. Bu on yıl içinde Mustafa Kemal'in idare ettiği yeni Türkiye dünyaya şâmil bir örnek olmuştur."

1 — Bir partili hükümet idaresi ve hükümet işleriyle dinin birbirinden ayrılması (s. 158 - 164).

Halk partisi ve Mustafa Kemal'in bir parti başkanı olarak memleketi idaresi, Serbest Fırka'nın faaliyetinin kısaca izahı. Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılarak Türkiye'nin "lâik" bir devlet oluşunu yazar, büyük bir hayranlıkla karşılıyor ve bunu "Türklerin büyük başarılarından biri" olarak kabul ediyor.

2 — İdarede yeni değişiklikler (s. 164 - 169).

Yeni memur sistemi, elbise, şapka gibi kıyafette değişiklik, yabancı imtiyazın tahdidi, sağlık işlerinin genişletilmesi, nüfus sayımı meseleleri anlatılıyor.

3 — Dış faaliyetlerin başlaması (s. 169 - 174).

Yunan, Rus ve diğer Balkan devletleriyle dostane münasebetlerin kurulması. 1932 de Türkiye'nin "Milletler camiası"na bir üye olarak kabulü.

4 — Yazı devrimi ve eğitimin yenileştirilmesi (s. 174 - 178).

"Arap harflerinin kaldırılması ve Lâtin harfleri kabul edilerek Türk diline uygun yeni bir yazı sisteminin yapılması Kemal Atatürk'ün en büyük işlerinden biridir. Bu yazı bütün okullara tamim edilmiş ve bununla beraber "Osmanlı kültürü" yerine Avrupa eğitim sistemiyle birlikte yeni bir kültür girmiştir. Biz buna "Türk milli kültürü" diyebiliriz."

5 — Maliyenin düzenlenmesi (s. 179 - 185).

"Harpten sonra malî durum çok fena idi. Mustafa Kemal bu işte de büyük başarılar göstermiştir. Bankalar kurulmuş, para arttırılmış, vergi sistemi değiştirilmiş, bütçe tanzim edilmiş (bununla ilgili bir istatistik veriyor), gümrük işleri yeni bir düzene konmuş, Osmanlı devrinden kalma "Borçlar" meselesi halledilmiştir."

6 — Ulaştırma işlerinde gelişme (s. 185 - 190).

"Osmanlı devrinde münakale çok fena bir durumda idi. Mustafa Kemal'in ilk işi, demiryollarını uzatmak olmuştur. Bundan başka, yeni limanların tesisine gidilmiş, deniz seferleri için yeni kanunlar hazırlanmış, gemi şirketleri kurulmuş, daha sonra kara yolları yapılmış, telsiz, telgraf, posta işleri daha iyi bir şekilde konmuş olması Mustafa Kemal'in her sahada ne kadar iyi işler gördüğünü ifade etmektedir ve bu işler "Osmanlı devri" ile mukayese edilemeyecek derecede ileridedir."

7 — İstihsalin gelişmesi (s. 190 - 196).

"Türkiye bir çiftçi memleketidir. Harpten sonra istihsalî çok azalmıştı. Fakat yeni hükümet kurulunca bu sahaya da önem verildi. Çiftçiler teşvik edildi, çiftçiler çoğaldı, böylece istihsal arttırıldı. Ticaret ilerledi. Ticaret okulları açıldı (Ticaretin gelişmesini gösteren bir liste ilâve edilmiştir)."

8 — Kadın faaliyetinin başlaması (s. 196 - 201).

Yazar, bu kısım hakkındaki fikirlerini şu şekilde hulâsa etmiştir: "Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önce Türkiye'de hiçbir kadın faaliyeti yoktu. 1908 den sonra ufak tefek hareketler görülürse de bunlar esaslı faaliyetler değildir. Mustafa

Kemal kadın meselesine çok önem vermiş ve onların her sahada yetişmesini istemiştir. İslâm cemiyetinin “kadının yeri aşağıdadır” sözünü, “kadının yeri yüksektedir” şeklinde tefsir etmiştir. Kadınların kıyafetleri tamamen değişmiştir. Eskiden kapalı geziyorlardı. Küçük şehirlerde kapalı gezen kadınlar görülüyorsa da büyük şehirlerde kadınlar tamamen serbest ve açık gezmektedirler. Bununla beraber, İslâm dininin icaplarından olan birkaç kadın alma kanunu (âdeti) ortadan kalkmış ve yeni medeni kanun kabul edilmiştir ki, bu da Mustafa Kemal’in en değerli işlerinden biridir. Eski cemiyet kadının okumasına taraftar değildi. Yeni hükümetin kuruluşundan sonra kadınlar erkeklerle aynı mekteplerde tahsil etmeğe başlamışlardır. En yüksek tahsil derecelerine kadar ulaşmışlar ve Türk kadınları tahsil sahasında büyük başarılar göstermişlerdir. Bundan başka, eskiden kadınlar erkeklerle aynı siyasi haklara sahip değillerdi. Ve Millet meclisine girme hakkı tanınmıyordu. Cumhuriyet devri ile Türk kadınları bu haklarını da elde ettiler.

Görülüyor ki, yeni Türkiye’nin en büyük başarılarından biri de “kadın” cephesinden olmuştur. Bugün kadının yeri hakikaten yüksektedir. 10 yıl içindeki Türk kadın hareketi, Doğu milletlerine bir örnektir.”

* * *

II nci kitap :

Yeni Türkiye’nin kalkınması ve gelişmesi (Hsin T’u-erh-ch’i ch’eng-ch’ang erh fa-chan) :

Yazan: Ma Shao-cheng.

Yayımlandığı tarih: 1954.

Sayfa 128. Bölüm VII.

Önsöz (2 sayfa) :

“Avrupa’nın ‘Hasta adam’ dediği Türkiye kısa bir zamanda yeni bir ruhla büyük bir sadakatla ve sevgiyle birleşti. XVIII - XIX. yüzyılın “Şark meselesi artık ortadan kalkmıştı. İkinci cihan harbinden sonra da “Yakın Şark”ta iyi bir mevki elde etmiş, daha sonraları da “Nato”ya kabul edilmiştir. Komünizme karşı büyük bir birlikle karşı koyan en kuvvetli bir devlettir. Yakın Şarkın hasta adamı Türkiye kuvvetlenmiş, fakat “Uzak Şark”ın “hasta adamı” Çin hâlâ hastadır. Biz bu ızdırabı derinden duyuyoruz. Bunun için gayret ve kabiliyetimizi göstermeliyiz.”

Bölüm I : Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılışı (s. 1 - 25).

Bu bölümde imparatorluğun coğrafi mevkii kısaca anlatılmıştır.

1 — Yıkılışının sebepleri :

2 — Şark meselesinin ortaya çıkması. Belgrat, Küçük Kaynarca muahedeleri ve Avrupa’daki siyasî durum kısaca izah edilmiştir.

3 — Baskı altında olan Türkiye.

Bükreş muahedesi, Avrupa ve Asya’daki siyasî durum, Mehmet Ali isyanları, Hünkâr iskelesi muahedesi, Paris muahedesi ve Berlin muahedesi. Abdülhamit ve Mithat Paşa devri, Meşrutiyet ve nihayet Balkan harbi, malûm bilgi dahilinde anlatılmaktadır.

Bölüm II : Türkiye ve birinci cihan harbi (s. 26 - 36) :

- 1 — Harpten önce Alman ve Türk münasebetleri.
- 2 — Harbe giriş ve mağlûbiyet.
- 3 — Harbin neticesi ve Sevr muahedesini.

Burada Sevr muahedesinin maddeleri birer birer gösterilmiştir.

Bölüm III : Yeni Türkiye'nin yeniden kuruluş hareketleri (s. 37 - 57) :

Mustafa Kemal'in 1919 da harekete geçmesi, Millî mücadele ve yeni bir Türk milletinin varlığı ve yeni bir devlet kurma hareketleri birkaç çizgi içinde fakat özlü bir dille anlatılmıştır.

1 — Yeni Türkiye'nin istiklâlinin ilânı ve Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin kuruluşu.

2 — Askerî işler ve dış siyaset.

3 — Lozan konferansı ve Lozan sulhü.

Lozan sülhuna ait maddeler ayrı ayrı gösterilmiş ve izah edilmiştir. Lozan muahedesini "Türkiye'yi yalnız istiklâline kavuşturan bir muahede değil, aynı zamanda "Berlin konferansı"ndan sonra "Yakın Şark" meselesinin bir ikinci önemli mihveri" olduğunu ilâve ediyor.

Bölüm IV : Yeni Türkiye devletinin kuruluşu (58 - 74) :

Yazar, şöyle bir başlangıç yapıyor: "Mustafa Kemal dahilî harpte ve dış siyasette büyük zaferler kazandıktan sonra Türkiye'yi modern bir devlet olarak kurmak istiyordu. Bu gayesine başarı ile ulaşmıştır."

1 — Yeni bir hükûmet merkezinin kuruluşundaki gerçek mâna.

"Türkiye üç kıtadaki yerlerini kaybetti, yalnız Küçük Asya ve Avrupa'da birer parçası kaldı. Ankara, Anadolu'nun merkezî bir yerinde bulunuyordu. Eski hükûmet merkezi İstanbul ise kritik bir mevkide idi ve kültür bakımından da karışık bir şehirdi. Yeni Türkiye'nin azimkâr ve saf ruhunu ancak Ankara gibi bir şehir temsil edecekti. Ve Ankara yeni Türkiye'nin hükûmet merkezi oldu."

2 — Demokratik Cumhuriyet hükûmeti ve "Halifeliğin" kaldırılması.

Halk Partisinin kuruluşu, Cumhuriyetin ilânı ve Mustafa Kemal'in ilk Cumhurbaşkanı oluşu kısaca anlatılıyor ve "Osmanlı İmparatorluğu'nun ortadan kaldırılmasıyla, imparatorluk otoritesi de tamamen yok olmuş ve Türk milleti millî hâkimiyetini elde etmişti. 1924 de "Halifeliğin" de kaldırılması, medeni kanunun kabulü, Mustafa Kemal'in kısa bir zamanda ne kadar zor işleri başardığını göstermektedir" diye ilâve ediyor.

3 — Milliyetçi bir devletin teşekkülü.

Yazar burada "Osmanlı İmparatorluğu'nun esas unsuru Türk olmakla beraber, yine karışık ırklardan müteşkil olduğunu ve Arap alfabesini kullandığını ve dilinin de saf olmadığını söyleyerek, Mustafa Kemal'in bu sahada da çalışmalar yaptığını ve Türk medeniyetini ve Türklerin dünya medeniyetine hizmetlerini göstermek gayesiyle "Türk Tarih Kurumu"nu kurduğunu ve böylece bu esasa dayanarak Anadolu içinde tam mânasıyla "milliyetçi" bir devlet yarattığını anlatıyor.

4 — Dahilde idarenin yenileşmesi ve ekonominin düzelmesi.

Bu bölümde, Eğitimde yenilik, hukuk ve adli işlerde değişiklik, ziraat ve ticarette ilerleme, sağlık işlerinde gelişme, cemiyet hayatında değişiklik, kadın erkek musavati, fesin kaldırılması gibi işler anlatılıyor ve yazar diyor ki, "Mustafa Kemal'in gayesi tam bir Batılı gibi olma idi. O, zamanını kullanmasını biliyordu. İnancının kuvveti ve üstün gayreti ile kısa zamanda pek çok işler yapmıştı. O hakikaten "Üstün" bir insandı."

Bölüm V : Yeni Türkiye ve ikinci cihan harbi (s. 75 - 92) :

- 1 — Harpten önce Türkiye'nin dış münasebeti.
- 2 — Türkiye ikinci cihan harbinin tehlikelerinden nasıl kurtuldu?

"Türkiye'nin bu ikinci cihan harbinin tehlikelerinden kurtulması yalnız devlet adamlarının üstün kudretinden değil, aynı zamanda halkın bu tehlikelere karşı sarsılmaz bir şekilde birleşmesinden gelen bir kuvvetin neticesi idi."

Bölüm VI : Yeni Türkiye ve komünizimle mücadelesi (s. 93 - 105) :

- 1 — Türk ve Rus münasebetinin harpten sonra bozulması.

"Türkiye'de zamanla fakat pek az derecede komünizmin hissedilmesi, ve Türklerin buna karşı şiddetle karşı koyması."

- 2 — Türkiye ve Amerika.

"İkinci cihan harbinden sonra Türkiye hür memleketler arasındadır ve Amerika'nın dostudur. Her iki memleket bilhassa komünizme karşı sarsılmaz bir münasebet kurmuştur."

- 3 — Türkiye'nin anti - komünizm bölgesi içindeki durumu.

"Türkiye coğrafi bakımdan çok kritik bir mevkidedir. Bilhassa Rusya ile komşu oluşu, onların her an uyanık olmasını icabettirmektedir. Fakat Türkler, Batı cephesinde komünizme karşı en kuvvetli ve güvenilir bir elemandır. Bu hususta kendileriyle ne kadar iftihar etseler yeridir."

Bölüm VII : Yeni Türkiye'nin gelişmesi (s. 106 - 119) :

- 1 — Demokratik bir hükümetin temellerinin atılması.

"Mustafa Kemal'in memleketi yeni kurma hareketi Türk halkıyla beraber olmuş ve bu şekilde gelişmiştir. O, Türk halkını anlamış, ona inanmış ve böylece eski imparatorluk rejimini ve halifeliliği yıkarak demokratik temeller üzerinde yeni Türkiye'yi kurmuştur."

- 2 — Devlet ekonomisinin gelişmesi.

"Türkler bu sahada büyük gayretler göstererek ilerlemeler yapmıştır (bu saha ile ilgili istatistik bir liste vermektedir.)

Netice :

"Türkiye Cumhuriyeti kurulalı otuz yıl olmuştur. Bu kadar kısa bir zaman içinde evvelce çok zayıf olan bir millet ölümden kurtulmuş, kendini düşman istilâsından kurtarmış, dahili harpte (millî mücadele) zaferler kazanmış, istiklâlini elde etmiş ve yepyeni kuvvetli bir millet olarak ortaya çıkmıştır. İkinci cihan harbinde de mevkiini sabırla muhafaza etmesini bilmiştir. Komünizme karşı savaşta en önde gelmektedir. Dahilde cumhuriyetin ilânından sonra her sahada büyük ilerlemeler

yapmıştır. Hiçbir zaman tesadüflerle meydana gelmiyen bu büyük işlerden bizler örnek almamızdır.

“Onların kuvvetli liderleri vardı. Mustafa Kemal yeni Türkiye'nin kalbidir. Eski yıpranmış bir halktan yepyeni, kuvvetli bir millet yaratmış, yüksek karakteriyle herkesi kendine saydırmış, enerjisiyle herkesi kendine inandırmıştır. Bir millet harice karşı istiklâlini muhafaza edebiliyorsa, dahilde her türlü sahada ilerlemeler yapıyorsa ve refah içinde yaşıyorsa, felâketleri soğukkanlılıkla karşılayabiliyorsa, bu, onun kuvvetli, iyi liderlere sahip oluşundan ileri gelmektedir.

“Her bakımdan halkın şuurlu ve anlayışlı oluşu da bunu kuvvetlendirmektedir. Memleketlerine düşman girdiği zaman halkın millî hislerinin galeyana gelmesi, en tehlikeli zamanlarda bile “Türkiye Türküdür” sözünü unutmaması ve böylece millî mesuliyetini anlamış olması, Türk milletinin yüksek karakterini göstermeğe kâfidir. Halkının bu yüksek millî duygularına dayanarak Mustafa Kemal, onlara önderlik ederek milletini yükseltmiştir.

“Her sahada olduğu gibi demokrasi yolunda da bu halkın yüksek iradesini, anlayış kabiliyetini görüyoruz.

“Zayıf düşmüş bir devletin kısa bir zamanda ekonomisini sağlam temeller üzerine kurması ve geliştirmesi de takdir edilecek bir vakiydir.

Bugün de Türkiye Batıda demokrasinin gelişmesi ve diğer taraftan komünizm tehlikesi meselelerinde en güvenilecek bir memleketdir.”

TABLE DES MATIÈRES

Articles, Etudes :	Page
KARAOSMANOĞLU, YAKUP KADRİ : Le Peuple turc et Atatürk.....	531
ERDEN, ALİ FUAT : Mustafa Kemal Atatürk.....	539
CEBESOY, ALİ FUAT : Mustafa Kemal, leader de la Nation.....	549
İNAN, PROF. DR. ÂFET : Gazi M. Kemal et les Problèmes concernant la Culture	557
GEREDE, R. HÜSREV : Atatürk.....	565
AKURGAL, PROF. DR. EKREM : Atatürk et l'Histoire.....	571
ÖZ, TAHSİN : Atatürk et l'Art turc.....	585
ERKİN, BEHIÇ : Atatürk, jeune officier à Salonique (Souvenirs).....	599
ALTAY, FAHRETTİN : Mustafa Kemal (Atatürk) au début des batailles des Dardanelles	605
ÖZKUL, A. RIZA : Le Lieutenant-colonel Mustafa Kemal à Arıburnu (avec 1 fac-similé et 1 carte)	609
BAYUR, HİKMET : Rapport inédit touchant le conflit entre Mustafa Kemal et Falkenhayn.....	619
PEKİN, FUAT : Atatürk et Lyautey (avec 1 fig., 2 pages fac-similé dans le texte et 1 page fac-similé hors-texte).....	633
BAYUR, HİKMET : Quelques vues et comportements d'Atatürk durant l'époque de "Kuvay-ı Milliye"	659
BİYIKLIOĞLU, TEVFİK : Portrait, en quelques lignes, d'Atatürk généralissime (avec 2 pages fac-similé dans le texte et 1 carte hors-texte)...	701
ELDENİZ, PERİHAN NACI : Atatürk et la Femme turque (avec 3 pages fac- similé dans le texte).....	739
ÜNVER, PROF. DR. A. SÜHEYL : Un événement et ses suites.....	747
 Bibliographie :	
ÖZERDİM, DOCENT DR. MUHADDERE : Deux Ouvrages en chinois sur la Turquie.....	755
 Cette livraison contient une photographie d'Atatürk qui le montre en plein travail sur les problèmes d'histoire. — 1930.	

BELLETEN

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome : XX

No. 80

Octobre 1956

LE PRÉSENT NUMÉRO DE BELLETEN EST CONSACRÉ
À LA MÉMOIRE VÉNÉRÉE D'ATATÜRK, À L'OCCASION
DU DIX-HUITIÈME ANNIVERSAIRE DE SON DÉCÈS.

ANKARA—IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

1 9 9 5